

Bartosz Pankowski

Stan badań archeologicznych nad średniowiecznymi zamkami dawnego województwa sandomierskiego

WSTĘP

Katalog jest podstawą części analitycznej niniejszej pracy. Zebrane w nim obiekty podzieliłem na dwie zasadnicze grupy. Pierwszą z nich stanowią zamki tzw. „pewne”, czyli o znanej lokalizacji, będące zamkami w myśl definicji zawartej w rozdziale wstępnym pracy. Do drugiej grupy zaliczyłem obiekty, których chronologia, lokalizacja oraz forma i funkcja są niepewne lub nieznanne. W grupie tej znalazły się założenia, w stosunku do których w źródłach im współczesnych użyto terminu *castrum* lub w literaturze przedmiotu zostały one wyraźnie określone jako zamek. Rozmieszczenie zamków ilustruje mapa I.

Podstawą katalogu jest zamieszczony poniżej szablon kwestionariusza, według którego gromadziłem dane o obiektach. Odnośnie do informacji zawartych w kwestionariuszu wyjaśnienia wymaga jedna kwestia. Mianowicie wielokrotnie, głównie w punkcie 10, cytuję za autorami poszczególnych publikacji spore fragmenty tekstu. Zmusił mnie do tego charakter zawartych w owych fragmentach informacji, głównie dotyczących odkrytych w wykopach relikwów architektury i układów stratygraficznych. Cytowanie było więc konieczne, aby nie doszło do zniekształcenia lub zafałszowania tych jakże istotnych informacji, mających zwykle formę ciężkich do przekształcenia „suchych faktów”. Akapity zawierające tekst cytowany nie zostały ujęte w cudzysłów – jest on zarezerwowany dla przytaczanych, nieraz kontrowersyjnych twierdzeń niektórych badaczy. Oznaczałem je w sposób dwojaki – zastrzegając na początku akapitu, że jest on przytoczony za danym autorem (lub autorami) i podając przy tym przed znajdującą się w nawiasie notką bibliograficzną przyimek „za” lub dodając ten przyimek do notki bibliograficznej umieszczonej na końcu akapitu, np. „(za Brykowska 1982, s. 65)”.

W związku z założeniem, że praca opiera się wyłącznie na materiałach publikowanych, w kwestionariuszu oceny

skrót „b.d.” (brak danych) oznacza, że w opublikowanych do tej pory materiałach nie zamieszczono interesujących nas informacji. W związku z powyższym w takiej sytuacji przyznawałem 0 pkt.

Wyjaśnienia wymagają jeszcze dwa skróty, zastosowane przeze mnie głównie w notkach bibliograficznych. Mianowicie *Leksykon zamków w Polsce* autorstwa Leszka Kajzera, Stanisława Kołodziejskiego i Jana Salma występuje w notkach pod pierwszym wyrazem tytułu: „Leksykon”. Podobnie *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* kryje się pod skrótem „KZSP”.

Podstawą oceny stopnia przebadania obiektów jest również odpowiedni szablon. Szablon oceny zawiera szczegółowe wytyczne dotyczące punktacji, jednak siłą rzeczy nie sposób było przewidzieć wszystkich możliwych sytuacji i uwarunkowań mających wpływ na stopień przebadania obiektu. W wielu przypadkach szablon jest więc jedynie podstawą, bazując na której wystawiałem punkty według własnej oceny konkretnych sytuacji.

Ponadto wyjaśnić muszę użyte przeze mnie w szablonie oceny stwierdzenie, że obiekt został całkowicie zniszczony. Rozumiem przez to sytuację, gdy została całkowicie zniszczona substancja murowana zamku oraz związane z nim nawarstwienia, np. podczas przebudowy lub budowy nowego założenia na miejscu starszego (co miało miejsce np. w Czyżowie Szlacheckim). W takiej sytuacji przynajmniej w odpowiednich podpunktach maksymalną punktację, ponieważ oceniany w nich zakres informacji dotyczących obiektu jest niemożliwy do poszerzenia ze względu na jego zniszczenie, nie zaś z winy badaczy. Aby uniknąć przekłamań w ogólnej ocenie stopnia przebadania, zamki, których dotyczy powyższa uwaga, zostały odpowiednio oznaczone w tabeli oraz na mapie.

ZESTAWIENIE STANOWISK
UWZGLĘDNIONYCH W KATALOGU
(numeracja zgodna z podaną na mapach)

1. Bodzentyn, pow. Kielce, woj. świętokrzyskie
2. Checiny, pow. Kielce, woj. świętokrzyskie
3. Czudec, pow. Strzyżów, woj. podkarpackie
4. Ćmielów, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, woj. świętokrzyskie
5. Drzewica, pow. Opoczno, woj. łódzkie
6. Iłża, pow. Radom, woj. mazowieckie
7. Krajowice, (Golesz), pow. Jasło, woj. podkarpackie
8. Kurozwęki, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie
9. Mokro Górne, pow. Jędrzejów, woj. świętokrzyskie
10. Nowy Korczyn, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie
11. Opoczno, pow. loco, woj. łódzkie
12. Pińczów, pow. loco, woj. świętokrzyskie
13. Podgrodzie, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, woj. świętokrzyskie
14. Przedbórz, pow. Radomsko, woj. łódzkie
15. Radom, pow. loco, woj. mazowieckie
16. Rembów, pow. Kielce, woj. świętokrzyskie
17. Rytwiany, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie
18. Sandomierz, pow. loco, woj. świętokrzyskie
19. Solec nad Wisłą, pow. Lipsko, woj. mazowieckie
20. Szydłowiec, pow. loco, woj. mazowieckie
21. Szydłów, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie
22. Tarnów, pow. loco, woj. małopolskie
23. Zawichost, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie

*Obiekty o niepewnej chronologii, formie i funkcji
lub lokalizacji*

24. Chroberz, pow. Pińczów, woj. świętokrzyskie
25. Czyżów Szlachecki, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie
26. Fałków, pow. Końskie, woj. świętokrzyskie
27. Jastrzębiec, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie
28. Konary, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie
29. Łownica, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie
30. Międzygórz, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie
31. Ossolin, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie
32. Pełczyńska, pow. Pińczów, woj. świętokrzyskie
33. Rogów, pow. Kazimierza Wielka, woj. świętokrzyskie
34. Sieciechów, pow. Koźienice, woj. mazowieckie
35. Wiślica, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie
36. Zameczek (Damujowice), pow. Opoczno, woj. łódzkie
37. Zborów, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie

OBIEKTY ODRZUCONE

Dwory obronne (pewne lub domniemane):

- Baranów Sandomierski, pow. Tarnobrzeg, woj. podkarpackie (dwór lub wieża mieszkalno-obronna);
- Będziemyśl, pow. Ropczyce – Sędziszów Małopolski, woj. podkarpackie;
- Brzeście, pow. Jędrzejów, woj. świętokrzyski;
- Chlewiska, pow. Szydłowiec, woj. mazowieckie;
- Gnojno, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie;
- Jedlnia, pow. Radom, woj. mazowieckie;
- Koźienice, pow. loco, woj. mazowieckie;

- Mielec, pow. loco, woj. podkarpackie;
- Osiek, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie;
- Przeclaw, pow. Mielec, woj. podkarpackie;
- Przyszów, pow. Stalowa Wola, woj. podkarpackie;
- Radoszyce, pow. Końskie, woj. świętokrzyskie;
- Ryczywół, pow. Koźienice, woj. mazowieckie;
- Stężyca, pow. Ryki, woj. lubelskie;
- Stopnica, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie;
- Stuzno, pow. Opoczno, woj. łódzkie;
- Sulgostów, pow. Przysucha, woj. mazowieckie;
- Wierzchosławice, pow. Tarnów, woj. małopolskie.

Wieże mieszkalno-obronne:

- Jankowice, pow. Szydłowiec, woj. mazowieckie (gródek typu motte?);
- Rzemień, pow. Mielec, woj. podkarpackie;
- Tarnobrzeg (Dzików), pow. loco, woj. podkarpackie;
- Tudorów, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie.

Poza granicami województwa:

- Odrzykoń, pow. Krosno, woj. podkarpackie (leżał w dawnym woj. ruskim).

Inne:

- Janowiec, pow. Puławy, woj. lubelskie (zamek bastajowy);
- Sobków, pow. Jędrzejów, woj. świętokrzyskie (renesansowe fortalicium).

SZABLON KWESTIONARIUSZA KATALOGU

- Numer katalogowy, nazwa miejscowości i jej przydział administracyjny.
- Miejscowość.
- Nazwa własna zamku.
- Lokalizacja stanowiska.
- Typ pierwotnego założenia, jego forma, funkcja, przemiany i stan obecny.
- Dane historyczne: typ własności (zamek królewski, biskupi czy prywatny), źródła pisane, ikonografia i historia obiektu.
- Historia badań.
- Cel i zakres badań, lokalizacja wykopów.
- Metoda prowadzenia i dokumentacji badań oraz przyjęta metoda eksploracji (stratygraficzna czy mechaniczna).
- Zabytki ruchome (ich rodzaje, liczba oraz datowanie).
- Rozpoznanie charakteru i stratygrafii nawarstwień, elementów architektonicznych oraz ich chronologia względna:
 - powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów.
- Podstawy datowania:
 - przekazy pisane,
 - zabytki datujące.
- Interpretacja wyników badań.
- Dostępność dokumentacji oraz niepublikowanych sprawozdań z badań.
- Stopień opublikowania badań.
- Bibliografia: źródła, opracowania niepublikowane, publikacje, strony internetowe.
- Ocena przeprowadzonych badań oraz sumaryczna ocena stopnia przebadania obiektu.
- Uwagi.

1. BODZENTYN, pow. Kielce, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Bodzentyn

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek znajdował się w zachodniej części miasta, na wysoko opadającej stromym stokiem ku rzece Psarce. Miasto w całości położone jest na wysoczyźnie. Wzgórze zamkowe o wysokości ok. 280 m n.p.m. znajduje się w jej północno-zachodniej części. Zachodni stok stromo opada ku zakolu rzeki. Jest więc ono miejscem o najlepszych walorach obronnych w obrębie miasta. Na obecny kształt wzgórza wpłynęły prowadzone tu w przeszłości liczne prace ziemne związane z jego zagospodarowaniem (J. Kuczyński 1966, s. 166 i 168).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; miejski, zlokalizowany w obrębie fortyfikacji miasta; wyżynny, położony na skraju wysoczyzny (skarpowy).

Na wzgórzu zamkowym brak śladów wcześniejszego osadnictwa, a najstarszy materiał zabytkowy datować można na ok. połowę XV wieku (być może ze względu na liczne niwelacje terenu, prowadzone prawdopodobnie właśnie począwszy od połowy XV wieku) (J. Kuczyński 1966, s. 179–180).

Zamek w najstarszej fazie kamienny, później kamiennie-ceglany (na różną skalę wykorzystywano materiał rozbiórkowy – poza najstarszą fazą) (J. Fijałkowski 1968, s. 298).

M. Brykowska (1997, s. 41) podaje dwie powierzchnie założenia: początkowo ok. 1600 m² (pierwotny zamek bez podzamcza), następnie zaś, ok. 2 ha (czyli ok. 20 000 m²; chodzi o powierzchnię zawartą w obrębie murów obronnych, więc wraz ze znajdującym się na południe od zamku podzamczem). O ile pierwsza wartość w odniesieniu do zamku właściwego wydaje się poprawna, o tyle wartość druga znacznie przekracza powierzchnię całego założenia (zamku i podzamcza), która według szacunków autora nie przekraczała 1 ha. Zamek wzniesiono według M. Brykowskiej (1997, s. 41) wraz z murami nowo lokowanego miasta, co potwierdza jednolitość wspólnego obwodu obronnego. Na południe od zamku powstało podzamcze zwane też przygródkiem.

Główny wjazd do zamku prowadził od strony miasta. W jego północno-zachodnim narożniku znajdowała się kamienna wieża główna (nie zachowana do naszych czasów), wzmiankowana w inwentarzu z 1652 roku („Wieża [...] w rogu Muru z kamienia murowana”). Lokalizacja ta poddyktowana była względami obronności. Wieża wzniesiona była prawdopodobnie w dolnych kondygnacjach na planie kwadratu, a w górnych koła (podobnie jak znana z rycin Stronczyńskiego jedna z wież w południowej części murów miejskich). Na podstawie badań murów późniejszego skrzydła północnego zamku stwierdzono, że w XV wieku od strony wschodniej przylegał do wieży dom mieszkalny (dom wielki). Był to jednotraktowy, podpiwniczony budynek dwukondygnacyjny. Dom ów prawdopodobnie zamykał od północy

przestrzeń dziedzińca. Dziedziniec miał kształt zbliżony do trapezu. Od zachodu zamknięty był murem obwodowym (z przyporą datowaną na XV wiek), od południa murem poprzedzonym fosą (oddzielającym zamek od podzamcza), od wschodu murem oddzielającym zamek od miasta, a od północy wspomnianymi wieżą i domem wielkim (M. Brykowska 1997, s. 42 i 48; S. Wróblewski 2006, s. 45; patrz ryc. 1–3).

Podczas rozbudowy zamku w 1. poł. XV wieku (przypisywanej biskupowi Zbigniewowi Oleśnickiemu) zostało otoczone murem podzamcze. Mur ten wzmocniono, podobnie jak fortyfikacje miasta, niewielkimi prostokątnymi basztami, z których dwie znajdowały się przy murze od zachodu, a dwie kolejne przy zamku, w narożach północno-wschodnim i południowo zachodnim (znane z opisów i zachowanych relikwów). Być może jeszcze jedna baszta zlokalizowana była w pobliżu bramy zamkowej od strony miasta (wspomina o niej inwentarz z 1652 roku) (M. Brykowska 1997, s. 42; S. Wróblewski 2006, s. 45).

W obrębie zamku rozbudowano dom wielki, a od południowo-wschodniego narożnika murów zamku wzniesiono nowy odcinek muru obwodowego, wydzielając teren na ogród zamkowy. M. Brykowska podaje, że nowy mur wzniesiono między narożnikiem domu wielkiego a północnym obwodem murów miejskich. Na podstawie zamieszczonego przez badaczkę planu (M. Brykowska 1997, s. 48, ryc. 3 i s. 51, ryc. 9) można wnioskować, że jako wspomniany ogród zamkowy występuje tu późniejszy tzw. „zwierzyniec”, ale od zamku odgradzają go obwarowania miasta. Wydaje się jednak, że M. Brykowskiej chodziło o mur dobudowany do narożnika południowo-wschodniego obwodu zamku, w miejscu gdzie pod koniec XV wieku z inicjatywy biskupa Fryderyka Jagiellończyka powstało skrzydło wschodnie. Mur ten odgradzał obszar niemal równy zajmowanemu przez zamek, a określane w późniejszych źródłach jako „ogród włoski” (M. Brykowska 1997, s. 42, 48, ryc. 3 i 51, ryc. 9).

Kolejna przebudowa, rozpoczęta przez wspomnianego biskupa Fryderyka Jagiellończyka, miała miejsce w latach 1488–1503. Objęła ona głównie budowę po wschodniej stronie dziedzińca nowego, reprezentacyjnego domu wielkiego, co potwierdzają badania stratygraficzne murów i napis fundacyjny nad kamiennym portalem do „izby stołowej” (Brykowska 1966, s. 193, przyp. 9). Wschodnia część starego domu wielkiego została włączona w obręb nowego gmachu. Był to budynek jednotraktowy, podpiwniczony, trzykondygnacyjny, zwieńczony ścianką tremplową. Posiadał on w narożach od strony zachodniej dwie wieżyczki (poświadczona jest jedna w części północnej budynku). Wieżyczki te, ustawione pod kątem 45°, pierwotnie mieściły: południowa prawdopodobnie schody, a północna (lub obie) latryny. Według późniejszych inwentarzy ok. 1500 roku układ funkcjonalny domu wielkiego przedstawiał się następująco: przyziemie na wysokich piwnicach pełniło funkcję gospodarczą, pierwsze piętro mieszkalną, a drugie reprezentacyjną (z izbą stołową w części południowej). Komunikację między piętrami zapewniały schody

w sieni, między pomieszczeniami zaś drewniany ganek od strony wschodniej, którego fundament odkryto w trakcie badań. Główne wejście do budynku znajdowało się prawdopodobnie od strony dziedzińca, tj. od zachodu i prowadziło do centralnie umieszczonej sieni (M. Brykowska 1966, s. 193, przyp. 9; 1997, s. 42; S. Wróblewski 2006, s. 45).

Ze względu na wspomniane liczne rozbudowy dokonywane przez kolejnych biskupów władających zamkiem, nie zachowały się niestety gotyckie detale architektoniczne. Kilku z nich użyto jedynie wtórnice. Niewiele więcej przetrwało detali nowożytnych, w związku z czym M. Brykowska zmuszona była datować poszczególne fragmenty murów na podstawie techniki budowlanej. Sposób ten jest jednak mało precyzyjny. Analizując wzajemne relacje odnalezionych murów badaczka ustaliła ich stratygrafię i podzieliła rozbudowę zamku na 8 etapów, z których na średniowiecze przypadają etapy I–IV (M. Brykowska 1966, s. 192–194).

Etap I (XIV wiek) – najstarszy obiekt, nie udokumentowany historycznie. Do niego prawdopodobnie należała wspomniana wyżej kamienna wieża. W skład założenia z tego okresu wchodził mógł dolny fragment ściany północnej (skrzydła północnego) późniejszego pałacu. Może na to wskazywać technika jego budowy jak i wykorzystany materiał. Fragment ten powstał mianowicie z dużych ciosów piaskowcowych przemieszanych z kostką kwarcytu świętokrzyskiego.

Etap II (1. połowa XV wieku) – rozbudowa mająca miejsce prawdopodobnie za sprawą biskupa Zbigniewa Oleśnickiego (fundatora kościoła parafialnego w Bodzentynie). Rozbudowano wówczas północny dom wielki i otoczono murem podzamcze. Z tej fazy zachowały się relikty budynku mieszkalnego w postaci naroża i muru w ścianie wschodniej skrzydła północnego późniejszego pałacu.

Etap III (lata 1488–1503) – kolejna rozbudowa miała miejsce w latach 1488–1503 z polecenia biskupa Fryderyka Jagiellończyka. W ramach rozbudowy wzniesiono kolejne, trzykondygnacyjne skrzydło mieszkalne. Otwory drzwiowe tego skrzydła widoczne są do dziś na 2. i 3. kondygnacji. Dodatkowo M. Brykowska (1966, s. 194, przyp. 10) wysnuła przypuszczenie, że „obecna pierwsza kondygnacja mogła pierwotnie być piwnicą – »wyłonią« po obniżeniu otaczającego terenu”. Według badaczki wskazywać na to mogą m.in. zewnętrzny poziom wyrównawczy wątku muru, znajdujący się ok. 1 m powyżej dzisiejszego posadowienia oraz brak pierwotnych otworów i ślady osadzania sklepień.

Etap IV (XVI wiek) – w latach 1504–1524 miała miejsce rozbudowa, rozpoczęta przez biskupa Jana Konarskiego, a zakończona prawdopodobnie dopiero za biskupa Piotra Tomickiego. Zamek uzyskał przejściową formę renesansowo-gotycką. Przy skrzydle wschodnim od wschodu dobudowano ryzalit (tudzież wieżę) z wykuszem, przeznaczony na prywatną kaplicę (M. Brykowska 1997, s. 42). Od strony zachodniej, pomiędzy wieżyczkami narożnymi dodano arkady na filarach przyściennych. W trakcie prac rozebrany został ganek komunikacyjny (pozostał jedynie fragment w narożniku). Przejście przeniesiono na zachodnią stronę budynku. W efekcie spowodowało to odwrócenie jego frontu, co wymusiło zmianę zagospodarowania otoczenia obiektu, m.in. na terenie dziedzińca przeprowadzono niwelację, a na stoku wzniesiono nowy mur oporowy z przyporami (odsłonięty na arze nr 18).

Do dnia dzisiejszego zachowały się spore partie murów XVII-wiecznego pałacu (do wysokości pełnych trzech kondygnacji) (M. Brykowska 1966, s. 193, przyp. 9; 1997, s. 42).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: biskupi, wzniesiony przez biskupów krakowskich.

Pierwsze wzmianki, które potwierdzają pośrednio istnienie zamku w Bodzentynie, to wspomnienie w 1408 roku starosty bodzentyńskiego oraz pobyt Władysława Jagiełły na dworze biskupim w 1410 roku. W dokumencie z 1420 roku wspomniany jest remont wieży zamkowej, wykonany przez cieślę Franka (M. Brykowska 1997, s. 42). O zamku wspomina „Kodeks dyplomatyczny...” (t. 2, nr 609) oraz kilkakrotnie Jan Długosz („Roczniki...”, t. 7/8, s. 55 i t. 9, s. 421; „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 460). Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić inwentarze i lustracje (m.in. inwentarze z lat 1652, 1668, czy ostatnia lustracja z 21 listopada 1789 roku) (M. Brykowska 1966, s. 195, przyp. 15–17; A. Piasecka 1997, s. 129; S. Wróblewski 2006, s. 45).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z ok. połowy XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Stronczyński K. („Opis zabytków starożytności...”): widoki zamku od południa i od wschodu, ok. 1850 roku (za Leksykon, s. 101; patrz ryc. 5);
- Cegliński J. (repr. w „Księga Świata”, t. 2, Warszawa 1958) – widok od zachodu, litografia z ok. 1857 roku (za Piasecka 1997, s. 136, ryc. 3; patrz ryc. 6);
- Krajewski J. (repr. w „Zorza”, 1895, s. 597) – widok od południowego zachodu (za A. Piasecka 1997, s. 136, ryc. 4).

Na wzgórzu zamkowym i w jego najbliższym otoczeniu nie natrafiono na ślady wcześniejszego osadnictwa (J. Kuczyński 1966, s. 180).

Historia zamku zostanie omówiona w oparciu o osiem etapów (I–VIII) wydzielonych przez M. Brykowską (1966, s. 192–195).

Etap I (XIV wiek) – według M. Brykowskiej (1997, s. 41) lokalizację zamku w obrębie miasta przewidziano podczas lokacji Bodzentyna przez biskupa krakowskiego Bodzantę w latach 1348–1355, co ma potwierdzać wspólny obwód obronny. Biskup ów przeniósł tu z Tarczka swój dwór (A. Piasecka 1997, s. 129). Sam zamek został wzniesiony wraz z murami miejskimi w latach 1367–1380 przez biskupa Floriana z Mokrska, który „*in oppido Bodzancin castrum muro prudenti dispositione erexit*”. Stanowił on centrum dóbr biskupich (przeniesione tu przez biskupa Bodzantę z Tarczku), sięgających początkami XI wieku. Klucz majątkowy wokół Bodzentyna obejmował w połowie XV wieku aż 18 wsi całych oraz części 3 jeszcze wiosek (S. Kołodziejcki 1996, s. 145–146). Ze względu na niewielki stopień przebadania obiektu i brak w wykopach archeologicznych zabytków starszych niż XV wiek, faza ta nie jest udokumentowana badaniami (brak materiałów starszych niż XV wiek spowodowany jest być może dokonaną wtedy niwelacją terenu). M. Brykowska (1997, s. 42) twierdzi, że po wyznaczeniu terenu na zamek i podzamcze wzniesiono jedynie drewniany dwór, a dopiero biskup

Florian z Mokrska rozpoczął budowę murowanego zamku od wzniesienia wieży (J. Kuczyński 1966, s. 168 i 180; S. Kołodziejki 1996, s. 145–146; M. Brykowska 1997, s. 42; A. Piasecka 1997, s. 129).

Etap II (1. połowa XV wieku) – w 1. połowie XV wieku miała miejsce rozbudowa zamku, którą można przypisać biskupowi Zbigniewowi Oleśnickiemu. Przebywał on w Bodzentynie w 1432 roku, a kolegiatę jego fundacji budowano tu w latach 1440–1452. Prace na zamku (szczególnie wykańczanie wnętrza) prawdopodobnie przeciągnęły się na 2. połowę XV wieku, o czym wnioskuje M. Brykowska (1997, s. 42) na podstawie datowania odnalezionych kafli.

Etap III (lata 1488–1503) – kolejna rozbudowa miała miejsce w latach 1488–1503 z inicjatywy biskupa Fryderyka Jagiellończyka.

Etap IV (XVI wiek) – w latach 1504–1524 miała miejsce rozbudowa, rozpoczęta przez biskupa Jana Konarskiego, a zakończona prawdopodobnie dopiero za biskupa Piotra Tomickiego. Zamek uzyskał przejściową formę gotycko-renańską.

Etap V (4. ćwierć XVI wieku) – gruntowną przebudowę zamku przeprowadził w 3. ćwierci XVI wieku biskup Franciszek Krasieński. Do roku 1581 trwały prace wykończeniowe we wnętrzach skrzydła wschodniego oraz odnawianie skrzydła północnego w sąsiedztwie wieży.

Etap VI (XVII wiek) – za biskupa Piotra Tylickiego rozpoczęto budowę skrzydła południowego pałacu. Zakończono ją dopiero za biskupa Andrzeja Trzebnickiego, który rozpoczął z kolei przebudowę barokową. Opisy zamku z tego okresu zawierają inwentarze z lat 1652 i 1668.

Etap VII (koniec XVII wieku) – dwuskrzydłowy pałac (na planie podkowy) uzyskał w tym okresie swą ostateczną, barokową formę, tracąc cechy obronne. O zakończeniu prac przez biskupa Jana Małachowskiego w 1691 roku informuje pamiątkowa tablica umieszczona nad nową bramą (wspomniana w inwentarzu z 1789 roku).

Etap VIII (po roku 1720) – na ten etap przypada koniec aktywności biskupów krakowskich na zamku. W latach 20. XVIII wieku biskup Felicjan K. Szaniawski przeprowadził prace porządkowe. Ostatnią inicjatywę budowlaną podjął biskup Kajetan Sołtyk po połowie XVIII wieku (w pracach brał udział wybitny architekt Jakub Fontana). Biskupi zamieszkiwali w pałacu do 1788 roku. W 1789 roku Sejm Czteroletni upaństwowił dobra biskupów krakowskich. W 1797 roku obiekt przeszedł pod jurysdykcję władz austriackich, które wykorzystywały go kolejno w charakterze spichlerza (lata 1795–1809) i szpitala wojskowego (lata 1809–1814). Po 1815 roku zamek przeszedł na własność rządu Królestwa Kongresowego, został opuszczony i zaczął popadać w ruinę (stał się m.in. mimo zakazu władz źródłem budulca dla okolicznej ludności). W latach 1825–1843 na terenie podzamcza powstała fabryka porcelany, a następnie kafli i fajansów. Z listu inż. Laskowskiego z października 1843 roku, skierowanego do Naczelnika Powiatu Opoczyńskiego wynika, że istniał już zamiysł rozbiórki ruin. Część murów zawałiła się w 2. połowie XIX wieku. W 1911 roku pozostałości pałacu (zachowane fragmenty trzech skrzydeł i ogrodzenia ogrodu), przekazano wraz całym z terenem Komisji Archeologicznej w Petersburgu (wg M. Brykowskiej (1997, s. 44) Komisji Warszawskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości), a nadzór

powierzono proboszczowi miejscowej parafii. Po odzyskaniu niepodległości w 1921 roku opiekę nad ruinami przejął rząd. Wykonano wówczas prace zabezpieczające ruiny, teren zaś stał się ogólnodostępny. Po roku 1945 obsadzono drzewami teren dawnego ogrodu nad Psarką. Kolejna próba trwałego zabezpieczenia ruin i terenu zamku, według projektu M. Brykowskiej z 1965 roku, nie do końca się powiodła. Projekt ten, uwzględniający wyniki badań, wykonała ona w Zakładzie Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej (przy współpracy z inż. konstr. Zygmuntem Konarzewskim i przy naukowej konsultacji prof. dr Jana Zachwatowicza). Nie został on jednak zrealizowany. Do realizacji prac przystąpiono dopiero w 1981 roku, z inicjatywy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (według wskazań M. Brykowskiej i szkiców roboczych). W latach 1982–1983 zabezpieczono systemem gospodarczym najbardziej zagrożone skrzydło wschodnie pałacu, następnie od 1983 do 1985 roku Towarzystwo Przyjaciół Górnictwa, Hutnictwa i Przemysłu Staropolskiego w Kielcach kontynuowało prace pod merytorycznym nadzorem autorki projektu. W 1990 roku na zlecenie WKZ inż. Janusz Podolski opracował projekt doraźnego zabezpieczenia zagrożonego nadproża i ruchomych kamieni ścian. Dewastacja obiektu trwa jednak nieprzerwanie po dzień dzisiejszy i wymaga on kolejnych prac zabezpieczających („KZSP”, t. 3, z. 3, 1957, s. 7–8; M. Brykowska 1966, s. 192–195; 1997, s. 44; A. Gruszecki 1986, s. 53; A. Piasecka 1997, s. 129–130; S. Wróblewski 2006, s. 46).

HISTORIA BADAŃ

Według M. Brykowskiej zamek przed rokiem 1962 nie był badany i nie posiadał naukowego opracowania, a cała zebrana przez R. Brykowskiego wcześniejsza literatura dotyczy historii zamku w XIX wieku (M. Brykowska 1966, s. 184, przyp. 1).

Badania 1962–1965

Badania prowadziła Maria Brykowska (część architektoniczna) z ramienia Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej oraz Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach. Kierownikiem naukowym badań przez cały okres ich trwania był Adam Miłobędzki, a badania archeologiczne prowadził Janusz Kuczyński. Dokumentację fotograficzną wykonał Jerzy Langda. Ryszard Brykowski zebrał i wstępnie opracował materiały ikonograficzne i archiwalne oraz bibliografię. W trakcie badań Jerzy Fijałkowski przeprowadził rozpoznanie rodzaju i pochodzenia materiałów budowlanych użytych przy wznoszeniu zamku.

W roku 1962 przeprowadzono rozpoznanie powierzchniowe. W 1963 roku badania trwały w okresie od 15 sierpnia do 15 września (M. Brykowska 1966, s. 184; J. Kuczyński 1966, s. 165; 1971, s. 133; J. Fijałkowski 1968).

Badania 1969

Badania prowadził Janusz Kuczyński z ramienia Konserwatora Zabytków Archeologicznych i Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach. Badania przeprowadzono we wrześniu. Oprócz Janusza Kuczyńskiego uczestniczyły w nich Anna Wentkowska z Warszawy oraz Maria Brykowska, prowadzą-

ca badania architektoniczne z ramienia Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej (J. Kuczyński 1971, s. 134).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1962–1965

Zakres badań obejmował teren najbliższego otoczenia ruin zamku, bez podzamcza. Celem ich było historyczno-architektoniczne rozwarstwienie kolejnych faz rozbudowy zamku oraz ustalenie, w miarę możliwości, jego pierwotnego wyglądu. Zamierzano również stwierdzić, czy na wzgórzu znajdują się ślady wcześniejszego osadnictwa oraz ewentualnie ustalić jego charakter i chronologię. Prace były ukierunkowane w głównej mierze na rozpoznanie architektury, a większość zespołu badawczego stanowili architekci.

W oparciu o wyniki badań planowano opracowanie dokumentacji, która z kolei miała być podstawą dla planowanych w przyszłości prac konserwatorskich, mających na celu zabezpieczenie obiektu i nadanie mu charakter trwałej ruiny. Projekt zabezpieczenia wykonała M. Brykowska.

Ze względu na dużą powierzchnię zamku (ok. 1600 m² bez podzamcza) zdecydowano się na otwarcie jednego głównego wykopu (wykop I) na osi wschód–zachód (patrz ryc. 4). Przy wyborze jego lokalizacji wzięto pod uwagę rozmieszczenie zachowanych relikwów zamku oraz źródła ikonograficzne. Gdy w trakcie prac stwierdzono, że wielokrotne niwelacje dziedzińca zniosły pierwotne nawarstwienia średniowieczne, przestano na odkrywkach powierzchniowych (J. Kuczyński 1966, s. 165–166 i 168; M. Brykowska 1966, s. 184; 1997, s. 41).

Lata 1962–1963 – wykop I (główny), o szerokości 2,5 m (na arach 23 i 24 miejscami znacznie poszerzony), przecinał dziedzińiec zamkowy od górnych partii skarpy wzgórza i sięgał nieco poza wschodnie skrzydło zamku, w kierunku kościoła. Biegł on na osi wschód–zachód przez północne odcinki arów 19–24 (działki B, C i D ara 19, A–D arów 19–23 oraz A, B i C ara 24). W celu uzyskania wystarczającej liczby profili poprzecznych, wykopu nie eksplorowano na całej długości, lecz odcinkami nie dłuższymi niż 5 m. W ten sposób pozostawiono między nimi poprzeczne świadki kontrolne o szerokości 1 m. Niektóre z nich usunięto w końcowej fazie badań w celu uzyskania pełniejszego wglądu w profile podłużne wykopu (M. Brykowska 1966, s. 184; J. Kuczyński 1966, s. 165 i 168).

Sondaże zakładane były poza wykopem głównym (w którym koncentrowały się badania archeologiczne). Lokalizowano je w miejscach, gdzie zaistniała potrzeba dokładniejszego rozpoznania elementów architektonicznych (m.in. posadawienia, czy dalszego przebiegu murów). Zazwyczaj korony murów znajdowały się tuż pod darnią, wkopywano się więc jedynie w zalegającą pod nią warstwę rumoszu. Sondaży nie pogłębiano do calca, za wyjątkiem sytuacji, gdy występowały trudności interpretacyjne. Głębsze sondaże przedstawiały układ nawarstwień analogiczny do odkrytego w wykopie I. Niestety tylko jeden z sondaży miał na celu rozpoznanie nawarstwień kulturowych (sondaż na przylegającym do ruin placu, obecnie zniwelowanym) (M. Brykowska 1966, s. 184; J. Kuczyński 1966, s. 166).

Na planach zamieszczonych w sprawozdaniach z badań naniesione są wykopy i sondaże z badań z lat 1962–1963 (patrz M. Brykowska 1966, ryc. 2, s. 168 i J. Kuczyński 1966, s. 167, ryc. 1; patrz ryc. 4). Wykopów z lat 1964–1965 w związku z nie opublikowaniem materiałów nie sposób zlokalizować. Zamieszczony przez M. Brykowską (1997, ryc. 1, s. 47) plan jej własnego autorstwa, na którym teoretycznie naniesione są wykopy z dwóch ostatnich sezonów badań, jest całkowicie nieczytelny i chaotyczny. Błędy widoczne są nawet w lokalizacji wykopów i sondaży z lat 1962–1963, choć autorka opublikowała w 1966 roku (1966, ryc. 2, s. 168) dość dobry plan z czytelnie zaznaczonymi wykopami i powinna znać ich dokładną lokalizację (J. Kuczyński 1966, s. 167, ryc. 1 i M. Brykowska 1966, ryc. 2, s. 168; 1997, ryc. 1, s. 47).

Badania z lat 1964–1965 nie zostały nigdzie opublikowane, czy nawet wzmiankowane, więc nie jest znane rozplanowanie i zawartość wykopów. Z opracowania późniejszych badań (z 1969 roku) wiadomo, że jeden z wykopów znajdował się przy nieistniejącym dziś północnym skrzydle zamku, na północnym stoku wzgórza (patrz J. Kuczyński 1971, s. 133–134).

Badania 1969

Badania miały na celu weryfikację sytuacji stratygraficznej przy północnym skrzydle zamku oraz dokończenie eksploracji warstwy z końca XVI lub początków XVII wieku, powstałej w wyniku prac budowlano-remontowych na północnym stoku wzgórza. Eksplorację owej warstwy rozpoczęto w 1965 roku. Natrafiono w niej wówczas na liczne późnogotyckie i wczesnorennesansowe kafle piecowe oraz ich fragmenty. Z opisu J. Kuczyńskiego wywnioskować można, że chęć wydobycia większej liczby kafli, wartościowych ze względu na bogatą ornamentykę i unikalną tematykę przedstawień, była jednym z głównych celów przeprowadzenia badań (zaważyły tu zapewne osobiste zainteresowania autora; patrz J. Kuczyński 1968; 1971, s. 134).

Wykop weryfikacyjny zlokalizowano w bezpośrednim sąsiedztwie wykopu z roku 1965, w szczytowej części wzgórza, przy nieistniejącym północnym skrzydle zamku. W miejscu tym spodziewano się natrafić na pozostałą część warstwy, w której poprzednio natrafiono na kafle. Nawiązywał ściśle do wykopu z 1965 roku (patrz J. Kuczyński 1971; M. Brykowska 1997, s. 41).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1962–1965

Badania przeprowadzono metodą poprzecznego wykopu, przecinającego całe założenie oraz uzupełniających sondaży.

Brak bliższych danych o sposobie dokumentacji badań. Na pewno wykonywano dokumentację rysunkową profili.

Eksplorację wykopu I prowadzono w oparciu o doświadczenia uzyskane podczas badań zamku w Pińczowie. Wyglądała ona następująco: górne warstwy rumoszu eksplorowano warstwami mechanicznymi o miąższości 10–15 cm; warstwy zalegające głębiej, w zależności od ich charakteru, eksplorowano warstewkami miąższości 4–6 cm; warstwy kulturowe,

odznaczające się szczególnym bogactwem materiałów zabytkowych, oraz warstwy najgłębsze, a także wypełniska wkopów wybierano warstewkami nie grubszymi niż 2 cm. (J. Kuczyński 1966, s. 168)

Do calca wyeksplorowano w kilku miejscach wykop I, natomiast z sondażu na pewno sondaż nr 5 i być może inne.

Badania 1969

Badania przeprowadzono wykonując wykop weryfikacyjny przylegający bezpośrednio do wykopu wcześniejszego (z 1965 roku) (J. Kuczyński 1971, s. 134).

Brak danych o sposobie dokumentacji badań oraz metodzie eksploracji. Nie wiadomo również, czy wykop wyeksplorowano do calca.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1962–1965

Najmłodsze zabytki wydobyte w trakcie badań datowane są na połowę XV wieku. Brak starszych zabytków M. Brykowska wyjaśnia domniemaną niwelacją terenu dziedzińca, mającą miejsce prawdopodobnie w połowie XV wieku (M. Brykowska 1997, s. 42).

Lata 1962–1963

Wykop I

Odcinek 1 (ar 19, działki B i C)

Warstwa 2 – wystąpiły materiały zabytkowe wyłącznie nowożytny: fragmenty polewanych i niepolewanych naczyń glinianych, fragmenty kafli piecowych, pordzewiała podkowa żelazna oraz fragmenty nie określonych, silnie skorodowanych przedmiotów żelaznych.

Warstwa 3 – wystąpiły liczne drobne fragmenty ceramiki nowożytnej.

Warstwa 4 – wystąpiła duża liczba fragmentów ceramiki, w zasadzie nowożytnych. Jednak pewne cechy niektórych okazów, typowe dla naczyń późnośredniowiecznych, pozwalają określić występujący w warstwie materiał jako wczesno-nowożytny. Poniżej opisanej warstwy 4 zalegała glina calcowa barwy brązowo-żółtej. W jej części stropowej wystąpiło kilka skorup późnośredniowiecznych.

Odcinek nr 2 (ar 19, wschodnia połowa działki D; ar 20, działki A–D; ar 21, działki A–C)

Warstwy główne:

Warstwa 2 – wystąpił wyłącznie nowożytny materiał zabytkowy: fragmenty ceramiki i naczyń szklanych oraz przedmioty żelazne, bliżej nie określone skutkiem przerwania.

Warstwa 3 – w ziemi, wypełniającej szczeliny między kamieniami, oraz w spągu bruku wystąpiła mała liczba fragmentów ceramiki, przedmiotów szklanych i żelaznych oraz ostroga żelazna z kolcem (J. Kuczyński 1966, s. 172, ryc. 4). Mimo bardzo złego stanu zachowania, z dużą dozą prawdopodobieństwa datować ją można na XVII wiek. Z numizmatów uzyskano dwa szelągi Jana Kazimierza (tzw. boratynki): jeden koronny z 1661 roku, drugi litewski z 1665 roku.

Warstwa 4 – materiały zabytkowe wystąpiły wyłącznie w warstewkach rumoszu. Są to fragmenty nowożytnych przedmiotów ceramicznych oraz szklanych.

Warstwa 5 – w warstwie bardzo liczne fragmenty ceramiki z XVII–XVIII wieku (?), głównie naczyń i kafli piecowych. Prócz nich kilkanaście fragmentów naczyń szklanych oraz nieokreślone, skorodowane przedmioty żelazne. Z numizmatów jeden szeląg koronny Jana Kazimierza (boratynka, o zatartej dacie).

Warstwa 6 – wystąpiło kilkanaście fragmentów ceramiki średniowiecznej.

Warstwy uzupełniające:

Ar 19, działka D – gniazdo rumoszu przemieszanego z ciemnoszarą ziemią, przylegające do wschodniego lica muru oporowego. Wystąpiło kilkanaście fragmentów ceramiki nowożytnej.

Ar 19, działka D – wypełnisko wkopu, zalegające pod opisanym powyżej gniazdem rumoszu. Wystąpiło kilkanaście drobnych ułamków ceramiki nowożytnej.

Ar 20, działka B – wypełnisko negatywu muru przecinającego odcinek badawczy nr 2. Wystąpiła duża liczba fragmentów ceramiki nowożytnej oraz silnie skorodowana ostroga żelazna z kółkiem zębatym (J. Kuczyński 1966, s. 175 oraz ryc. 4 na s. 172), datowana na XVII wiek.

Ar 20, działka C – głęboki, workowaty wkop przecinający warstwy główne nr 4–6 i wchodzący w calc. W górnych partiach wypełniska wystąpiły: bardzo liczne fragmenty ceramiki, naczyń szklanych i kafli piecowych, fragmenty skorodowanych przedmiotów żelaznych oraz bardzo dużo kości zwierzęcych, przeważnie połupanych i noszących ślady cięcia. W spągu wypełniska, w środowisku gliny o szarozółtym zabarwieniu wystąpiły zwarte skupiska skorup, z których udało się wykleić duże fragmenty misy donicowatej, małego, obustronnie polewanego dzbanuszką oraz dolną część dużego, niepolewanego dzbana. Ponadto w gnieździe grudek przepalanej gliny wystąpił splekany kafel piecowy, zdobiony rozetowym ornamentem opartym na stylizowanych motywach roślinnych, krytych jasnozieloną polewą (J. Kuczyński 1966, ryc. 8 i 9 na s. 177). Jego chronologię ustalono na 3. dziesięciolecie XVI wieku (datowanie A. Miłobędzkiego, J. Kuczyński 1966, s. 176, przyp. 7).

Sondaż nr 5

- Jednolita brunatna warstwa zalegająca na calcu – wystąpił materiał zabytkowy z końca XIX lub początku XX wieku.
- Wkop śmietniskowy w calcu – wystąpiły bardzo liczne fragmenty ceramiki, kilka potłuczonych, lecz niemal kompletnych garnków i dzbanów glinianych oraz jeden cały garnuszek. Ponadto bardzo dużo kości zwierzęcych, w większości połupanych. Opisane materiały ceramiczne są typowe dla XVII i XVIII wieku (J. Kuczyński 1966, s. 168–172, 174–176 i 178, ryc. 4, 8 i 9).

Lata 1964–1965

W 1964 roku w trakcie badań pozyskano z warstw kulturowych dwa szelągi Jana Kazimierza (koronny z 1664 roku i litewski z 1661 roku) oraz monetę dwudziestofenigową z 1917 roku (J. Kuczyński 1971a, s. 159).

Brak danych z roku 1965.

Badania 1969

Z XVII-wiecznej warstwy zawierającej skupisko kafli pozyskano: fragmenty nowożytnej ceramiki i naczyń szklanych; silnie skorodowane fragmenty przedmiotów metalo-

wych; połupane kości zwierzęce; węgle drzewne; kilkaset fragmentów późnogotyckich i wczesnorenesansowych kafli piecowych (wśród nich fragmenty z ornamentyką figuralną, m.in. z postaciami ludzi, zwierząt fantastycznych, itp.) oraz jedno niemal kompletnie zachowane zwieńczenie pieca; dachówki do krycia pieców (oprócz Bodzentyna znane jedynie z zamku w Pińczowie).

Z warstw zalegających powyżej warstwy XVII-wiecznej wydobywano sporadycznie kafle datowane na wiek XVII, polewane, z ornamentyką opartą wyłącznie na stylizowanych motywach roślinnych i geometrycznych („IA”, 1970, s. 349; J. Kuczyński 1971, s. 134–135).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1962–1965

Ze względu na liczne niwelacje wzgórza, powiązanie warstw archeologicznych z relikami architektury jedynie w nielicznych przypadkach pozwoliło na ustalenie chronologii względnej kolejnych faz budowlanych.

W trakcie prac architektonicznych przebadano wszystkie uchwytnie mury, pomimo utrudnionego dostępu do ich wyższych partii.

Na podstawie badań architektonicznych wydzielonych zostało 5 faz budowy zamku. W trakcie prac odsłonięte zostały fundamenty: wschodniej części północnej ściany pałacu, ryzalitu wschodniego, baszty ogrodowej, ściany zachodniej skrzydła wschodniego, filarów arkadowych galerii i dwóch murów oporowych na dziedzińcu wewnętrznym. Natrafiono również na relikty murów średniowiecznej fazy zamku oraz zasypaną w wieku XVIII nowożytną fosę, przyległą do XVII-wiecznego skrzydła od strony południowej. Nawarstwienia dziedzińca wyeksplorowano do poziomu XVII-wiecznego bruku (M. Brykowska 1997, s. 41; A. Piasecka 1997, s. 129–130).

Lata 1962–1963

Przed rozplanowaniem wykopów przeprowadzono oględziny terenu, dzięki którym ustalono, że:

- obecny (podkowiasty) układ skrzydeł pałacu powstał nie wcześniej niż w XVII wieku;
- najstarsze relikty zabudowy zachowały się w ścianie północnej skrzydła północnego, w ścianie wschodniej skrzydła wschodniego i prawdopodobnie w narożniku północno-wschodnim pałacu;
- kulminacja terenu za narożnikiem północno-wschodnim prawdopodobnie kryje relikty fazy gotyckiej zamku (za M. Brykowska 1966, s. 183–184).

Rozpoznanie stratygrafii
(za J. Kuczyński 1966, s. 168–172, 174–176 i 178–179, ryc. 3)

Wykop I, z uwagi na przebieg i charakter warstw oraz ich powiązanie z pewnymi określonymi elementami zamku, podzielono na trzy odrębne odcinki badawcze:

- odcinek nr 1 – warstwy szczytowej partii stoku wzgórza zamkowego, sięgające do starszego muru oporowego (dwukrotnie przecięte przez kolejno wznoszone mury oporowe), zamykającego dziedziniec od strony zachodniej;

- odcinek nr 2 - warstwy zalegające na dziedzińcu zamkowym;
- odcinek nr 3 – warstwy zalegające na odcinku wykopu wybiegającym poza zewnętrzny mur wschodniego skrzydła zamku.

Odcinek nr 1 (ar 19, działki B i C):

Układ warstw zalegających równolegle do przebiegu stoku wzgórza kształtował się następująco:

1. Wierzchnia warstwa darni.
2. Rumosz przemieszany z ziemią. Ze względu na niejednorodną zawartość rumoszu, jego skład (kamienie, cegły) oraz zróżnicowane zabarwienie przemieszanej z nim ziemi, podzielono rumosz na trzy odrębne zespoły. Warstwę tę wiązać należy przypuszczalnie z pracami rozbiórkowymi zamku. Jednorodność materiału uniemożliwia bliższe rozwarstwienie chronologiczne poszczególnych zespołów. Przypuszczalnie jednak najgłębiej zalegającą część rumoszu wiązać należy z rozbiórką pierwszego, starszego muru oporowego, a rumosz zalegający pośrodku z rozbiórką drugiego, młodszego muru oporowego. Rumosz wierzchni łączy się niewątpliwie z ostateczną rozbiórką budynków zamkowych.
3. Cienka warstwa ciemnoszarej, niemal czarnej, gliniastej ziemi o dużej zawartości okruchów kamienia, cegieł, zaprawy wapiennej i węgielków drzewnych. Jest to warstwa niewątpliwie pochodzenia pohumusowego. Jej poziom wyznacza powierzchnię stoku wzgórza zamkowego w okresie czasu zawartym między wybudowaniem pierwszego, starszego muru oporowego, a wzniesieniem drugiego, młodszego.
4. Rumosz przemieszany, w zależności od miejsca, z ziemią szarą lub brunatnoszarą. Struktura warstwy wskazuje, że jest ona świadectwem prac budowlanych i rozbiórkowych. Chronologicznie łączyć ją można z okresem poprzedzającym nieco budowę pierwszego, starszego muru oporowego oraz z okresem, w którym mur ten został wzniesiony. Poniżej opisanej warstwy nr 4 zalegała glina calcowa barwy brązowo-żółtej. W jej części stropowej wystąpiło kilka skorup późnośredniowiecznych. Zaobserwowano brak warstwy humusowej na stropie calca, co świadczy o pracach niwelacyjnych związanych z budową pierwszego, starszego muru oporowego.

Odcinek nr 2 (ar 19, wschodnia połowa działki D; ar 20, działki A–D; ar 21, działki A–C):

W podanym przebiegu wykopu pozostawiono trzy poprzeczne, symetrycznie rozmieszczone świadki kontrolne. W końcowej fazie badań dwa z nich zostały zniszczone celem uzyskania pełnego wglądu w podłużne profile wykopu. Omawiany odcinek przecina dziedziniec zamkowy. Od strony zachodniej ogranicza go mur oporowy opisywany przy omawianiu odcinka 1, od strony wschodniej zaś zewnętrzny, zachodni mur wschodniego skrzydła zamku. Ponadto działkę B ara 20 przecina mur biegnący prostopadle do wykopu. Do jego wschodniego lica przylega wypełnisko wkopu, który na odcinku o długości ok. 3 m zakłócił dość ujednolicony przebieg warstw.

Stratygrafia – na omawianym odcinku należy wyróżnić dwie grupy warstw. Grupę pierwszą stanowią warstwy główne, jednolite dla całego odcinka i dokumentujące zasadnicze procesy historyczne, jakim podlegał dziedziniec zamkowy. Do grupy drugiej należą wypełniska wkopów i gniazda rumoszu, zakłócające miejscami ujednolicony przebieg warstw

głównych. Warstwy grupy drugiej dokumentują pewne drobniejsze prace na zamku, uściślając rys historyczny uzyskany na podstawie analizy warstw głównych.

Warstwy główne:

1. Wierzchnia warstwa darni, o przeciętnej miąższości od 8 do 14 cm.
2. Ziemia gliniasta, ciemnoszara, zawierająca dużą ilość drobnego rumoszu kamiennego i ceglanego. Miąższość warstwy od 30 do 45 cm. Warstwa ta została odłożona w wyniku postępującej ostatecznej dewastacji zamku oraz rozbiórki pewnych fragmentów w wieku XIX.
3. Bruk kamienny, ułożony nieregularnie z kamieni różnej wielkości. Przestrzeń między poszczególnymi kamieniami wypełniała ziemia gliniasta o ciemnoszarym zabarwieniu. Przebieg powierzchni bruku, mniej więcej poziomy, równy z zachowanym stropem pierwszego, starszego muru oporowego (ar 19, działka D). Opisany bruk wyznacza poziom dziedzińca zamkowego, wytyczony podczas prac przeprowadzonych na terenie zamku przez biskupa Jana Małachowskiego lub Felicjana Szaniawskiego, a więc w okresie między 1681 a 1732 rokiem.
4. Warstwa gliny o barwie szarozółtej, przewarstwionej miejscami cienkimi warstewkami rumoszu kamiennego przemieszanego z gliniastą ziemią barwy ciemnoszarej. Miąższość warstwy waha się od 25 do 65 cm. Warstwa ta została niewątpliwie odłożona w wyniku prac niwelacyjnych, związanych z wyznaczaniem nowego poziomu dziedzińca, utrwalonego następnie brukiem. Tym samym może ona być datowana równorzędnie z brukiem.
5. Rumosz kamienny z dużą zawartością okruchów zaprawy murarskiej, przemieszany z gliniastą ziemią barwy jasnoszarej. Warstwa ta opada lekko w stronę zachodnią. Dokumentuje ona okres przebudowy zamku dokonanej przez biskupów Andrzeja Trzebnickiego i Jana Małachowskiego i datowana być może na lata 1657–1691.
6. Warstwa silnie zwartej gliny barwy szarobrunatnej, zawierającej dużą ilość bardzo drobnych węgielków drzewnych. W zachodnim swym odcinku warstwa opada łagodnie ku murowi oporowemu. Układ warstwy w stosunku do muru oporowego (ar 19, działka D) pozwala ustalić, że odłożona została przed jego budową. Datowanie warstwy, oparte na materiale ceramicznym, określa ją jako zdecydowanie XV-wieczną. Zważywszy, że chronologicznie poprzedza ona mur oporowy, tym samym pozwala określić go jako późnośredniowieczny. Wniosek ten pokrywa się całkowicie z datowaniem muru oporowego opartym na wynikach eksploracji pierwszego odcinka badawczego. Pod opisaną warstwą nr 6 zalega glina ciemnożółta, kulturowo jałowa, stanowiąca calec.

Warstwy uzupełniające:

- a) Ar 19, działka D. Gniazdo rumoszu przemieszanego z ciemnoszarą ziemią, przylegające do wschodniego lica muru oporowego. Strop rumoszu równy z zachowanym poziomem rozebranego górą muru oporowego. Miąższość gniazda rumoszu przy licu muru wynosi około 35 cm. Opisywany rumosz odłożony został podczas rozbiórki górnych części muru oporowego. Ponieważ poziom, do jakiego rozebrano mur, równy jest z poziomem bruku, ułożonym w okresie 1681–1732, przyjmując tym samym należy, że daty te odnoszą się zarazem do prac rozbiórkowych muru oporowego,

starszego, na którego miejsce wzniesiono wysunięty dalej ku zachodowi nowy mur oporowy, chronologicznie następny. Tym samym podane daty ustalają chronologię budowy nowego muru oporowego. Prace związane z przebudową układu murów oporowych, przyczyniły się do powiększenia dziedzińca zamkowego w kierunku zachodnim o 4 m.

- b) Ar 19, działka D. Wypełnisko wkopu, zalegające pod opisanym powyżej gniazdem rumoszu. Wypełnisko stanowi ziemia gliniasta, o szarozółtym zabarwieniu, dwukrotnie przewarstwiona cienkimi pasmami niemal czarnej ziemi. Wkop ten przecinał warstwę główną nr 4, chronologicznie późniejszą od okresu budowy muru oporowego. Stąd też nie można interpretować wkopu jako związanego z budową tegoż muru. Prawdopodobniejszym jest, że wkop został wykonany w związku z rozbiórką muru oporowego, zamierzoną pierwotnie do głębszego poziomu, niż w rezultacie to wykonano.
- c) Ar 20, działka B. Wypełnisko negatywu muru przecinającego odcinek badawczy nr 2. Ziemia ciemnoszara, gliniasta, zawierająca dużą ilość rumoszu kamiennego. Strop wypełniska negatywu sięga spągu bruku. Poziom stropu negatywu muru równy ze stropem warstwy głównej nr 4 pozwala wiązać chronologicznie rozbiórkę muru z pracami, w wyniku których odłożona została ta warstwa. Stąd okres między 1681 a 1732 rokiem wyznaczający czas odłożenia warstwy nr 4, jest zarazem chronologicznym określeniem rozbiórki omawianego muru.
- d) Ar 20, działka C. Głęboki workowaty wkop przecinający warstwy główne nr 4–6 i wchodzący w calec. Od strony zachodniej wkop przylega do muru istniejącego na działce B ara 20, przy czym poziom dna wykopu jest jednolity z poziomem posadowienia wspomnianego muru. Wypełnisko wkopu gliniaste, wyraźnie rozwarstwione na szereg niejednorodnych pod względem struktury i zabarwienia warstewek. Miejscami występują gniazda grudek silnie przepalanej gliny. Nieckowaty układ warstw oraz zróżnicowany materiał zabytkowy świadczą, że zasypianie wkopu nie było aktem jednorazowym, lecz przebiegało przez pewien dość długi okres czasu, trudny do bliższego określenia. Wypełnisko wkopu określić można bez obawy popełnienia błędu jako typowo śmietniskowe. Jednak cel, w jakim wykopano duże wgłębienie pośrodku dziedzińca zamkowego nie jest całkiem zrozumiały. Mimo śmietniskowego wypełniska, raczej nie można przyjąć, że wkop wykonano z wyłączną myślą urzędzenia śmietnika. Być może pierwotnie zamierzano w tym miejscu wykopać studnię, lecz zamiaru tego poniechano wkrótce po przystąpieniu do prac ziemnych. Jednocześnie podkreślić trzeba, że analiza profili wyklucza możliwość traktowania wkopu jako naturalnego zagłębienia terenu. Ustalenie chronologii wkopu kształtuje się następująco. Układ wypełniska wykazuje zasygnalizowaną już kilkusetapowość jego zapełniania. Ostateczne zasypianie miało miejsce podczas parokrotnie wzmiankowanych prac, w trakcie których położono m.in. bruk na dziedzińcu. Pierwsze, najstarsze etapy zasypywania wkopu datują materiały ceramiczne uzyskane w spągu jego wypełniska, przy czym najlepiej datowany jest kafel piecowy (J. Kuczyński 1966, ryc. 8 i 9; s. 177) o chronologii ustalonej na 3. dziesięciolecie XVI wieku (datowanie A. Miłobędzkiego, J. Kuczyński 1966, s. 176, przyp. 7). Kafel ów, noszący

ślady przepalenia, wystąpił w skupisku grudek przepalanej silnie gliny, pochodzącej niewątpliwie z rozebranego ówczesnie pieca. Niestety nie można jednoznacznie określić czasu, jaki mógł minąć między wyprodukowaniem kafła w latach 20. XVI wieku, a rozbiórką zużytego pieca, którego część stanowił. Okres ten teoretycznie ustalić można, bez obawy popełnienia zasadniczego błędu, na lat co najmniej kilkadziesiąt. Tym samym pierwocin wypełniska wkopu doszukać się można w czasie niewykraczającym poza koniec XVI wieku. W obecnym stanie omawiany wkop wydaje się przylegać do muru znajdującego się na działce B ara 20. Jednak analiza układu warstw wskazuje, że posadawiając mur w calcu, musiano przeciąć istniejące już niewielkie wypełnisko wkopu. Fakt ten udokumentowany jest wypełniskiem wtórnego wkopu, wykonanym w istniejącym już wypełnisku wkopu głównego oraz warstwą budowy odłożoną na wierzchu istniejącego wypełniska głównego wkopu. Tym samym mur znajdujący się na działce B ara 20 określić można jako pochodzący z okresu nie wcześniejszego niż schyłek XVI wieku, ewentualnie początek XVII wieku.

Odcinek nr 3 (ar 21, działka D; ary 22 i 23, działki A–D; ar 24, działki A i B):

Głównym celem badawczym postawionym przy eksploatacji tego odcinka było odsłonięcie występujących w jego obrębie murów oraz ich architektoniczne rozwarstwienie. W związku z powyższym wykop nie sięgał głęboko, z reguły nie docierając do calca. Byłoby to zresztą niemożliwe do przeprowadzenia ze względu na mury, kryjące całą niemal powierzchnię wykopu na tym odcinku. Wąskie przerwy, jakie miejscami występowały między murami, były tak małe, że wykonanie głębszych wkopów było technicznie niemożliwe.

Ponieważ szczególnie przemieszany układ ujawnionych warstw odnosił się wyłącznie do kolejnych przebudów zamku oraz jego rozbiórki, biorąc zarazem pod uwagę mało zróżnicowany i niewnoszący nowych danych materiał zabytkowy, bliższe zreferowanie przebiegu prac na omawianym odcinku zostanie pominięte bez szkody poznawczej.

Sondaże (za J. Kuczyński 1966, s. 178–179)

Sondaże przeprowadzane były zazwyczaj w celu odsłonięcia niektórych istotnych punktów architektonicznych. Z reguły były to płytkie wkopy, nie schodzące poniżej górnych warstw rumoszu, dokumentującego dewastację i ostateczną rozbiórkę zamku. Archeologiczne wyniki sondaży uściślały dane, uzyskane w wyniku eksploracji wykopu I.

1. Sondaż na działkach O i P ara 8 i przylegających bezpośrednio działkach C i D ara 14 – najważniejszy z sondaży. Uchwycono tu omawiany już bruk, wyznaczający poziom ostatniego dziedzińca zamkowego oraz natrafiono na odcinek muru uprzednio ujawnionego na działce B ara 20. Pod względem ustaleń chronologicznych wyniki eksploracji warstw sondażu potwierdziły w pełni dane uzyskane podczas eksploracji wykopu I, nie wnosząc w zasadzie nic nowego.
2. Sondaż nr 5 – jego celem badawczym było wyjaśnienie sytuacji osadniczej i zweryfikowanie warstw kulturowych na placu położonym między zamkiem a murem cmentarza przykościelnego. Miejsce pod sondaż wybrano na podstawie oględzin kretowisk, wyznaczając go w punkcie,

w którym ziemia wyrzucana przez krety odznaczała się (w przeciwieństwie do innych miejsc) szczególnie intensywnym, brunatnoszarym zabarwieniem. Sondaż o wymiarach 2,5×2,5 m doprowadził do następujących ustaleń. Pod wierzchnią warstwą próchnicy zalegała jednolita ziemia gliniasta barwy brunatnej, o miąższości 40 cm. Warstwa ta spoczywała bezpośrednio na calcu (glinie o szarozółtej barwie). Pochodzenia warstwy dopatrywać się można w pracach niwelacyjnych, w wyniku których wyrównano plac przyzamkowy. Uzyskane materiały świadczą, że niwelację przeprowadzono w końcu XIX wieku lub na początku XX wieku. W calcu znajdował się ponadto półkulisty wkop o średnicy 2,1 m i głębokości 95 cm. Wkop ten, o typowo śmietnikowym charakterze, wypełniała ziemia gliniasta barwy ciemnobrunatnej. Problem, czy śmietnik wiązać należy z użytkowaniem zamku, czy pobliskiej plebanii, nie został rozstrzygnięty.

Rozpoznanie reliktyw architektury (za M. Brykowska 1966, s. 184, 187 i 189)

Wykop I – natrafiono w nim na liczne relikty architektury. Były to mury kamienne (z kwarcytu świętokrzyskiego i piaskowca), przebiegające zawsze na osi północ–południe, w poprzek wykopu).

Odsłonięte relikty architektury:

1. Ar 19/B – mur oporowy niższy, fundamentowy, szerokości 1,45 m; układ kamienia nieregularny, lico nie różniące się od wypełnienia, duża ilość gruzu kamiennego i ceglanego. Przypuszczalnie z XVII wieku.
2. Ar 19/CD – mur oporowy ze skarpą, grubości 1,25 m; układ kamienia: nieregularny, ale wyrównywany co kilka warstw; posiada odsadzki od strony dziedzińca (z czego wyższa określa poziom dziedzińca) i otwory maczulcowe. Lico zachodnie wyprawione starannie, wewnątrz wylewane; w zaprawie wapiennej ułamki cegły, a w narożniku skarpy kilka całych cegieł o wymiarach: 85×130×270 (palcówki). Charakter muru zbliżony do zachowanych fragmentów muru miejskiego (bez przypór) – na północny wschód od zamku.
3. Ar 20/B – murek fundamentowy z nieregularnego kamienia, płytko zagłębiony. Jego przedłużenie odkryte zostało w wykopie sondażowym przy skrzydle północnym (ar 8/O).
4. Ar 21/CDGA, 22/AJ – po zdjęciu darni odkryto zespoły murów dostawianych kolejno w trzech zasadniczych etapach:
 - a. Mur zewnętrzny skrzydła wschodniego (ściana zachodnia) o szerokości 2,5 m, kamienny, z minimalną ilością cegły wewnątrz, o licu ułożonym z większych kamieni nieregularnych. Do ściany tej dobudowano:
 - b. Filary przyściennie w odległości 3,0 m, o wymiarach 2,1×2,0 m, kamienne, z większą ilością ułamków cegieł we wnętrzu. Zgodnie z inwentarzami filary te podtrzymywały arkady, a nad nimi ganek komunikacyjny. Przypuszczalnie pochodzą z pierwszej połowy XVI wieku (podobnie jak w Mokrsku Górnym; por. Miłobędzki 1959, s. 30–51).
 - c. Obudowa filarów + fragment arkady (nad zejściem lub oknem do piwnicy?), o licu nieregularnym (poniżej dziedzińca), w dwóch poziomych warstwach. W murze

tym znaleziono fragment grzebienia attyki z piaskowca użyty wtórnie.

5. Ar 23/B – mur zewnętrzny skrzydła wschodniego leżący w przedłużeniu ściany wschodniej, o szerokości 2,1 m i cechach jak omówiony wyżej w punkcie 4.
6. Ar 24/ABD – duży zespół murów, których stratygrafia przedstawia się następująco:
 - a. Murek fundamentowy – równoległy do skrzydła wschodniego w odległości od niego o 5,0 m notowany jeszcze w inwentarzu osiemnastowiecznym, w narożniku północno-wschodnim.
 - b. Mury ryzalitu od wschodu. Odkryte w 3 reliktach: dwa prostopadłe do ściany wschodniej, wypełniające przestrzeń aż do fundamentu wymienionego wyżej, posadowione płycej od tego ostatniego, oraz od wschodu stopa fundamentowa z pięciobocznym, ciosowym podparciem pod wykusz kaplicy i dwoma „fazami” po bokach. Zgodnie z rysunkiem Stronczyńskiego (M. Brykowska 1966, s. 187, ryc. 3) wykusz ten można datować na przełom XV i XVI wieku lub początek XVI wieku: ryzalit ten mógł być wzniesiony przez bpa Jana Konarskiego (1504–1524). Omawiana stopa zagłębiona jest niżej od ścian bocznych i może być obudowaniem wcześniejszych części kryjących się w jej wnętrzu.
7. Ar 24/B – mur o nieznannej funkcji, kamienny, głęboko posadowiony (niestety, na skutek wąskiego wykopu nie udało się odkryć go do głębokości calca). Od strony zachodniej posiada dwie odsadzki (może pod sklepienie?), od wschodniej zaś jedną nieznaczną (jakby fundamentową). Układ lica dość regularny; cegła występuje tylko w nieregularnych grudkach. Przy murze tym odłożyła się cienka warstwa ze śladami budowy, na której posadowiona jest obudowa ryzalitu.

Sondaże (za M. Brykowska 1966, s. 189–190 i 193)

Głębsze sondaże przedstawiały układ nawarstwień analityczny do odkrytego w wykopie I:

1. Sondaż północno-wschodni (najprawdopodobniej badacze chodzi o sondaż umiejscowiony na arach 11, 12 i 18, o kształcie zbliżonym do litery „L” – przyp. aut.) – odkrył narys murów na zamknięciu skrzydła wschodniego, będącym przypuszczalnie jednym z najstarszych relików zamku. Mury te wzniesione są z kamienia, bez cegły, w technice opus emplectum (staranne lica, wypełnienie gruzem i zaprawą). Należą bez wątpienia do zabudowy mieszkalnej, o czym świadczy (powiązana) ściana działowa z zaczątkiem pach sklepiennych po obu stronach. Od strony południowej odkryto prostopadłą skarpę, a na narożniku północno-zachodnim niewielką „stopę” narożną, mieszczącą, według inwentarza, zejście do zwierzyńca i latryny. Narys muru komplikuje się nieco na południe od tej stopy. Przy jej zachodnim narożniku znajduje się mur, stanowiący północną ścianę późniejszego mieszkalnego skrzydła północnego (różnica w wątku, grubości, szew pionowy (patrz M. Brykowska 1966, s. 188, ryc. 5). Ma on charakter lica zbliżony do wątków średniowiecznych (regularne ciosy o znacznej wielkości, brak ułamków cegły).
2. Ary 10 i 11 – natrafiono tu na mury budynku mieszkalnego ze stopą narożną, należące wg badaczki do II etapu rozbudowy obiektu.

3. Ar 35 – odkryto mur przechodzący przez obecne skrzydło wschodnie zamku. Widoczny był on w ścianie wschodniej oraz w negatywach profili.

Co się tyczy pozostałych sondaży, M. Brykowska nie zamieszcza żadnych informacji na temat ich zawartości.

Rozpoznanie surowców skalnych użytych do budowy zamku

Badania J. Fijałkowskiego pozwoliły ustalić, jakich materiałów użyto do budowy bodzentyńskiego zamku. Stwierdził on, że w zamkowych murach występują następujące rodzaje skał (za J. Fijałkowski 1968, s. 296–298):

- Piaskowce dolnodewońskie z Pasma Klonowskiego – jako głązy polne, dostarczane z miejscowości Psary, Wzdół, Podgórze i Celiny. Są to głównie piaskowce kwarcowe drobnoziarniste zlewane lub cukrowe, rzadziej żwirzaste. Stanowią ok. 50% ogólnej masy budulca użytego do wzniesienia zamku. Niektóre bloki noszą ślady obróbki. Występują w najstarszych częściach zamku jako duże, ułożone chaotycznie głązy o średnicy dochodzącej do 80 cm.
- Dolomity środkowodewońskie ze wzgórza zamkowego w Bodzentyńce – napotymane w murach sporadycznie, uzyskane prawdopodobnie podczas prac niwelacyjnych na zamku.
- Piaskowce jurajskie liasowe z rejonu Kunowa – głównie piaskowiec jasnoszary, drobnoziarnisty, najczęściej obciosany. Wykorzystane w młodszych fazach murów jako materiał rozbiórkowy. Odkryta w obrębie zamku warstwa rumoszu świadczy, że piaskowiec ten obrabiano na miejscu, prawdopodobnie dostosowując materiał porozbiórkowy.
- Piaskowiec dewoński spod Góry Miejskiej – kwarcowy, płytowy, zwięzły i ziarnisty. Wydobywany z ławic i rumoszków zwietrzelinowych, jest spotykany we wszystkich częściach zamku.
- Piaskowce kambryjskie z Łysogór – kwarcowe szare, zlewane. Głównie są to głązy polne z północnego zbocza Łysicy. Występują w różnych częściach murów zamkowych.
- Piaskowce dolnotriasowe z Michniowa – czerwone i różowe, sprowadzone ze złóż michniowskich, głównie jako kamienie polne z wyraźną korą. W murach występują sporadycznie, jedynie większe obrobione bloki wykorzystano w starszych partiach murów (potem wtórnie w nowszych).
- Wapienie mszywiolowe spod Ożarowa – kredowe, częściowo dostarczane z Janikowa pod Ożarowem jako obrobione detale architektoniczne. Występują też w murach jako pojedyncze bloki białej skały.
- Głązy narzutowe – sporadycznie występujące w zamkowych murach niewielkie (do kilkunastu cm) granity skandynawskie pochodzą z okolic Bodzentyńca.
- Piaski kwarcowe i wapno do zapraw murarskich – pochodzenie nieustalone (raczej nie z najbliższej okolicy – najbliższą wychodnią piasków zdatnych do budowy jest oddalony o 6 km Wzdół). Wapno w czasach nowożytnych wypalano najbliżej w Górnicy (14 km) i Grzegorzewicach (15 km).

J. Fijałkowski opisuje też rodzaj i charakter surowców budowlanych występujących w poszczególnych częściach murów zamku. Stara się on omówić mury w domniemanym porządku chronologicznym, zaczynając od relików najstarszej fazy obiektu. Oprócz kamienia budowlanego poza najstarszą

faza zamku w murach występują jako materiał porozbiórkowy ułamki cegieł. Praktycznie we wszystkich fazach (poza najstarszą) wykorzystywano na różną skalę materiał rozbiórkowy, czasem przerabiając go na miejscu w celu dostosowania do aktualnych potrzeb (głównie piaskowce kunowskie). Gotowe wyroby kamieniarskie sprowadzano jednak głównie spod Ożarowa, Kunowa i Wąchocka (J. Fijałkowski 1968, s. 298–300).

Lata 1964–1965

Brak danych.

Badania 1969

J. Kuczyński podaje, że układ nawarstwień w nowym wykopie był identyczny jak w wykopie z roku 1965. Brak jednak opracowania badań z lat 1964–1965, a w związku z tym również danych na temat układu nawarstwień w starszym wykopie. Niestety badacz nie zamieścił w swoim sprawozdaniu (patrz J. Kuczyński 1971) żadnego rysunku profilu wykopu, ograniczając się jedynie do lakonicznego opisu rozbiórkowych warstw pod humusem oraz warstwy zawierającej kafle. Na temat charakteru pozostałych warstw nic nie wiadomo.

Zakończono eksplorację warstwy z XVII wieku, dokumentującej prace budowlane przeprowadzone ówczesnie na zamku.

Opis warstw zalegających w wykopie przedstawia J. Kuczyński (1971, s. 134) następująco.

- Pod wierzchnim humusem zalegały warstwy rumoszone. Górne pochodziły z okresu dewastacji i częściowej rozbiórki zamku. Warstwy zalegające poniżej dokumentowały przeprowadzane niejednokrotnie w ciągu stuleci zabiegi remontowe i budowlane związane z modernizacją oraz rozbudową obiektu. W strukturze tych ostatnich warstw zachodziły znaczne różnice, polegające na występowaniu różnej ilości i w odmiennych proporcjach rumoszu ceglano- i kamiennego, przy czym zdecydowanie dominował rumosz kamienny.
- Na głębokości od ok. 1,2 m do ok. 2,4 m natrafiono na dalszy ciąg warstwy zawierającej fragmenty kafli. Została ona odłożona w szczytowej części zbocza wzgórza zamkowego u schyłku XVI wieku lub w początkach wieku XVII podczas dokonywanych ówczesnie prac budowlanych. W ich trakcie usunięto najwyraźniej późnopiętnastowieczne oraz pochodzące z I. ćwierci XVI wieku piec, wyrzucając materiał rozbiórkowy na stok wzgórza. Stosunkowo mały obszar zalegania warstwy, jej owalny zarys oraz soczewkowaty przekrój pionowy uwidoczniony w profilu wykopu pozwala przyjąć, że materiał pochodzący z rozbiórki pieców usuwany był z jednego punktu, najpewniej z nisko położonego okna w północnym skrzydle zamku. Tylko w ten bowiem sposób tłumaczyć można mały rozrzut materiału. Opisywana warstwa składa się z fragmentów cegieł oraz różnej wielkości grudek przepalanej gliny, spojonych gliną silnie rozmytą i znacznie słabiej przepaloną. Tak cegły, jak i w zróżnicowany sposób przepalona glina pochodziły bez wątpienia z rozebranych pieców. Niewielkie zaczernienia warstwy pochodziły z rozłożonych domieszek organicznych i występowały sporadycznie w stropowych oraz spągowych wątkach warstwy („IA”, 1970, s. 349; J. Kuczyński 1971, s. 134).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1962–1965

W latach 1962–1963 przy murze o nieznannej funkcji odnalezionym na odcinku B ara 24 natrafiono na warstwę budowlaną, na której posadowiona została obudowa ryzalitu. M. Brykowska (1966, s. 189) wyciągnęła stąd wniosek (wymagający jednak weryfikacji), że mur istniał przed wzmocnieniem ryzalitu, w jednej z pierwszych faz istnienia tu północnego skrzydła zamku. Nadfundamentowa partia tego muru wystaje wyraźnie przed malowaną stopę i zdaje się być od niej późniejsza, stąd wniosek, że została ona nadbudowana na starszym fundamencie.

Ponadto, jak podaje J. Kuczyński (1966, s. 166), powiązano pewne dobrze datowane źródłami wątki murów z warstwami chronologicznie im odpowiadającymi. Brak jednak na ten temat bliższych informacji.

Brak danych z lat 1964–1965.

Badania 1969

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

„Kodeks dyplomatyczny...” wzmiankuje istniejące tu w 1422 roku *castrum*. Według relacji Jana Długosza zamek (*praedium episcopale*) wzniósł w 2. połowie XIV wieku biskup krakowski Florian z Mokrska. Miał on pełnić funkcję siedziby i ośrodka administracyjnego dóbr biskupich. Pierwsze zapisy odnotowujące zamek pochodzą dopiero z początków XV wieku (najstarszy z 1408 roku) (patrz S. Wróblewski 2006, s. 45).

Zabytki datujące

Badania 1962–1965

Rok 1962

Brak danych.

Rok 1963

Odcinek nr 1 – materiały zabytkowe uzyskane z warstw 3 i 4 oraz późnośredniowieczne skorupy zalegające w stropie calca negują przyjmowane dotychczas datowanie budowy starszego muru oporowego na 2. połowę XIV wieku. Na ich podstawie można wspomniany mur datować na okres nie wcześniejszy niż połowa XV wieku. Same materiały z warstwy 4 datowałyby bowiem budowę muru na schyłku XV wieku lub przełom XV i XVI wieku (J. Kuczyński 1966, s. 170–171).

Odcinek nr 2 – eksploracja warstw na tym odcinku potwierdziła datowanie pierwszego, starszego muru oporowego (wysunięte w wyniku przebadania odcinka nr 1) na okres nie wcześniejszy niż druga połowa XV wieku (J. Kuczyński 1966, s. 176).

Lata 1964–1965

Brak danych.

Badania 1969

Dzięki badaniom weryfikacyjnym J. Kuczyńskiego uściślono chronologię kafli piecowych odnalezionych w wykopie z roku 1965. Dotyczy to zwłaszcza kafli z przedstawieniami heraldycznymi oraz z wyobrażeniami fantastycznych postaci ludzkich i zwierzęcych. Pierwotnie kafle należące do tych grup ornamentacyjnych datowano na 1. połowę XVI wieku, po weryfikacji zaś ich chronologię ustalono na 2. połowę wieku XV, a najpewniej z ostatniego ćwierćwiecza tego wieku (J. Kuczyński 1971, s. 135).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1962–1965

Badania według samego J. Kuczyńskiego miały małą wartość poznawczą (choć nie ze względu na metodę badań). Dodatkowo poważnym utrudnieniem był wówczas brak wypracowanych przez archeologię pewnych kryteriów datowania zabytków nowożytnych, głównie ceramiki, przez co trudne lub wręcz niemożliwe było dokładne datowanie niektórych zjawisk historycznych. Dzięki powiązaniu dobrze udokumentowanych źródeł murów z warstwami archeologicznymi, dokonano wstępnych ustaleń typologicznych w odniesieniu do niektórych grup ceramiki, zwłaszcza z XVII i XVIII wieku.

W związku z rosnącymi potrzebami reprezentacyjno-rezydencjonalnymi biskupów krakowskich, na zamku prawie stale trwały w średniowieczu prace budowlane. To właśnie one doprowadziły do całkowitego zniszczenia warstw kulturowych sprzed połowy XV wieku. W trakcie kolejnych przebudów wciąż modyfikowano zarys plateau wzgórza, co zarejestrowano dwukrotnie w wykopie I. Pierwszą z takich modyfikacji było zamknięcie dziedzińca od strony zachodniej murem oporowym. Przecinał on po linii prostej nieregularną wcześniej górną krawędź wzgórza, którą teraz wyrównano. Materiał zabytkowy wydobyty z warstwy wiązanej z budową muru pozwala datować jego wzniesienie na 2. połowę XV wieku. Prawdopodobnie więc nie powstał on z inicjatywy biskupa Floriana z Mokrska (któremu przypisuje się także wzniesienie murów miejskich).

Układ warstw w wykopie I wykazuje, że teren dziedzińca i obszar bezpośrednio otaczający zamek prawdopodobnie obniżono podczas prac niwelacyjnych, przeprowadzonych po raz pierwszy ok. połowy XV wieku, następnie zaś pod koniec XVI i w XVII wieku. Może to wyjaśniać brak materiału zabytkowego sprzed połowy XV wieku. Być może więc poziom dziedzińca z połowy XV wieku wyznacza linia górnej odsadzki wzniesionego wówczas muru oporowego. Gdyby te przypuszczenia były trafne, ówczesny poziom dziedzińca byłby wyższy od poziomu z lat 1681–1732 o ok. 35 cm. Obniżenie to byłoby więc wynikiem, a zarazem potwierdzeniem kolejnych niwelacji.

Wciąż niewiele można powiedzieć na temat zabudowy wewnętrznej dziedzińca, której istnienie potwierdza mur odsłonięty na działce B ara 20 oraz na działkach O ara 8 i C ara 14. Wzniesiono go prawdopodobnie pod koniec XV lub

w początkach XVI wieku, a rozebrano podczas przebudowy w latach 1681–1732. Mur o prymitywnie wykonanej stopie fundamentowej był prawdopodobnie podstawą budynku gospodarczego o lekkiej (drewnianej) konstrukcji (M. Brykowska 1966, s. 189; J. Kuczyński 1966, s. 166, 179–181).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1962–1965

Dokumentacja znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach (M. Brykowska 1966, s. 183, odnośnik z „*” na dole strony).

Badania 1969

Dostępność nieznana.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1962–1965

Badania z lat 1962–1963 zostały opublikowane w 1966 roku w Roczniku Muzeum Świętokrzyskiego w formie krótkich sprawozdań. Część architektoniczną opisała M. Brykowska (1966), a część archeologiczną J. Kuczyński (1966). Sprawozdania te mają formę krótkich, kilkunastostronicowych artykułów, sygnalizujących jedynie w podstawowym stopniu wyniki badań. Dwa lata później we wspomnianych Rocznikach ukazał się artykuł J. Fijałkowskiego (1968) dotyczący badań nad surowcami kamiennymi wykorzystanymi przy wznoszeniu zamku. Ponadto informacje głównie o przemianach architektonicznych założenia oraz lakoniczne dane na temat samych badań zawierają prace: M. Brykowska 1997; A. Piasecka 1997 oraz J. Kuczyński 1998.

Krótką wzmiankę o monetach odkrytych podczas badań zawarł w artykule o zbiorach numizmatycznych Muzeum Świętokrzyskiego J. Kuczyński (1971a, s. 159).

Badania z lat 1964–1965 nie doczekały się nawet wzmianki w „Informatorze Archeologicznym”, nie mówiąc już o jakimkolwiek sprawozdaniu. O badaniach wspominają lakonicznie późniejsze prace (M. Brykowska 1997; A. Piasecka 1997 oraz J. Kuczyński 1998).

Badania 1969

Badania zostały opublikowane przez J. Kuczyńskiego (1971) w formie krótkiego sprawozdania w Roczniku Muzeum Świętokrzyskiego w 1971 roku. Niestety autor skupił się w głównej mierze na opisie jednej tylko warstwy, zawierającej interesujące go kafle piecowe i na wrywkowym przedstawieniu tychże. Pozostałe nawarstwienia, podobnie jak wydobyty z nich materiał zabytkowy, nie doczekały się omówienia. Brak jakiegokolwiek planu z naniesioną lokalizacją wykopu czy rysunków profili. Sprawozdanie to jest więc bardzo jednostronne, niepełne. Autor jednakże wspomina w nim, że całość materiałów z badań z lat 1965 i 1969 zostanie w przyszłości przedstawiona w planowanym opracowaniu zbiorczym (J. Kuczyński 1971, s. 146), jednak nie ukazało się ono do tej pory.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Kodeks dyplomatyczny...”, t. 2, nr 609; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 460; „Roczniki...”, t. 7/8, s. 55 i t. 9, s. 421.

Opracowania niepublikowane:

Morawski 1962; Brykowski 1963.

Publikacje:

„Katalog Zabytków Sztuki w Polsce”, t. 3, z. 4 (powiat kielecki), s. 4–8 (zamek na 7–8), wyd. 1957; M. Brykowska, 1966; 1997; J. Kuczyński, 1966; 1968; 1971; 1971a; 1998; J. Fijałkowski, 1968; J. Widawski 1973, s. 106–112, ryc. 13 na s. 107; B. Guerquin, 1974, s. 94–95; 1984, s. 109–110; A. Gruszecki 1986, s. 53; F. Kiryk 1994, s. 25–27; S. Kołodziejski 1996, s. 145–146; A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 99; A. Piasecka 1997 (tam dalsza literatura (dalej: tdl)); L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm 2001 (w tekście i dalej „Leksykon”), s. 101–102; A. i R. Sypek 2003, s. 102–104; S. Wróblewski 2006, s. 45–46.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1962–1965

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Znana jest jedynie orientacyjna powierzchnia wykopu I i sondaży z badań w latach 1962–1963 (na podstawie planów i danych zamieszczonych w sprawozdaniach, patrz M. Brykowska 1966 i J. Kuczyński 1966). Wykop I miał powierzchnię ok. 80–90 m², zaś sondaże prawdopodobnie w sumie nie przekroczyły 120 m² (nie zostaną one jednak wliczone do przebadanej powierzchni, ponieważ były to w większości płytkie odkrywki architektoniczne). Przy powierzchni założenia szacowanej przez M. Brykowską na 1600 m² przebadane 80–90 m² stanowi zaledwie jej ok. 5–5,5%. Brak jakichkolwiek danych na temat powierzchni wykopów z badań z lat 1964–1965. 1/10 pkt
- c. Stopień rozpoznania zabudowy
W sondażach architektonicznych natrafiono na niewielkie fragmenty gotyckich murów wtopione w mury późniejszej zabudowy. Są to prawdopodobnie pozostałości wieży i domu wielkiego, jednak są one tak nikłe, że niewiele można na ich podstawie stwierdzić. Ponadto na dziedzińcu natrafiono na gotycki fundament podmurówki budynku gospodarczego oraz ślady najstarszego, XV-wiecznego muru oporowego. Brak jednak na temat wymienionych relikwów zabudowy dokładniejszych danych. Rozpoznano nawarstwienia dziedzińca. 3/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec osiągnięto w kilku miejscach w wykopie I oraz prawdopodobnie w kilku sondażach (na pewno w sondażu nr 5). Brak danych odnośnie do badań z lat 1964–1965. 5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
Eksplorację prowadzono warstwami mechanicznymi o grubości zależnej od charakteru nawarstwień (2–15 cm). 3/10 pkt

f. Rozpoznanie stratygrafii

W wykopie I nawarstwienia w większości przypadków rozpoznano metodą mechaniczną do calca. Podobnie w sondażu nr 5. Co do pozostałych sondaży, brak danych. W sprawozdaniach brak informacji na temat wykonywania niwelacji oraz dokumentacji profili. Odnośnie do badań z lat 1964–65 brak danych. 2/10 pkt

- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
Brak możliwości stwierdzenia, ponieważ jedyny opublikowany rysunek profilu północnego wykopu I nie posiada wystarczającego opisu, jest znacznie pomniejszony i do tego kiepskiej jakości (patrz J. Kuczyński 1997, s. 170–171, ryc. 3). Z pewnością jednak wykonywano dokumentację rysunkową (nie wiadomo, czy w kolorze, czy czarno-białą). 2/10 pkt

- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań z lat 1962–1963 opublikowano skrótowo w dwóch kilkunastostronicowych sprawozdaniach, z których jedno dotyczyło badań architektonicznych (M. Brykowska 1966), drugie zaś archeologicznych (J. Kuczyński 1966). W większej, zbiorczej pracy na temat kafli piecowych opublikowano skrótowo kafle znalezione podczas badań w latach 1964–1965 (J. Kuczyński 1968). 5/10 pkt

- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – częściowo opracowano kafle z badań (Kuczyński 1968, s. 7–10 oraz 11–16 (katalog)). 1/5 pkt
- j. Razem 30/100 pkt

Badania 1969

- a. Charakter badań: weryfikacyjne (jeden niewielki wykop) 4/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Podpunkt nie dotyczy badań, ponieważ miały one na celu zweryfikowanie układu nawarstwień kulturowych. 10/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Natrafiono na znaną z badań z 1965 roku warstwę zawierającą kafle. Odślonięte warstwy miały powtarzać układ nawarstwień z wykopu z 1965 roku. 0,5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Opublikowano kilkunastostronicowe, bardzo skrótowe i niepełne sprawozdanie (J. Kuczyński 1971). Wstępnie opisano w nim wydobyte w trakcie badań kafle piecowe, nie podano jednak jakichkolwiek informacji na temat innych zabytków ruchomych. Monety z badań opublikowano w formie wykazu bez dokładniejszych opisów (J. Kuczyński 1971a, s. 159). 3/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt

- Zabytki inne – wstępnie opisano kafle z badań weryfikacyjnych. 0,5/5 pkt
- j. Razem 18/100 pkt

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: stacjonarne i weryfikacyjne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadane ok. 5–5,5% powierzchni założenia. 1/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano stratygrafię dziedzińca oraz w niewielkim stopniu dom wielki, wieżę, zabudowę wewnętrzną oraz mur oporowy. 3/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec osiągnięto w kilku miejscach wykopu I oraz w przy najmniej jednym sondażu z badań w latach 1962–1963. 2,5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
W sezonach 1962–1963 mechaniczna (warstwy o grubości 2–15 cm). Co do pozostałych badań brak danych. 1,5/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Stratygrafię rozpoznano w niewielkim stopniu. 1,5/10 pkt

- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
Na podstawie opisów nawarstwień i jednego, nie najlepszego rysunku profilu brak możliwości oceny interpretacji stratygrafii. 1/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań publikowano jedynie w formie skrótowych, kilkunastostronicowych sprawozdań. W pracy zbiorczej na temat kafli piecowych ogólnie omówiono kafle z badań. 4/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – wstępnie opisano kafle z badań weryfikacyjnych. 0,5/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 23/100 pkt

UWAGI

Brak.

2. CHĘCINY, pow. Kielce, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Chęciny

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku położone są na południe od miasta, na kulminacji wydłużonego skalistego wzgórza (355 m n.p.m.). Stok południowy jest dość stromy, natomiast północny jest łagodny. Dostęp na szczyt możliwy jest od wschodu i zachodu („KZSP”, t. 3, z. 4, 1957, s. 19; B. Guerquin 1984, s. 121; Leksykon, s. 123; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 377; S. Wróblewski 2006, s. 47).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; wyżynny.

W publikowanych źródłach brak informacji, czy na wzgórzu zamkowym natrafiono na ślady wcześniejszego osadnictwa.

Badający zamek w latach 1996–1999 W. Gliński i Cz. Hadamik (2002, s. 387–388) wydzielili pięć etapów jego przekształceń architektoniczno-przestrzennych oraz analogicznie pięć etapów funkcjonowania (zostaną omówione w kolejnym punkcie). Przekształcenia zamku według wspomnianych badaczy przedstawiały się następująco (porównaj B. Guerquin 1984, s. 121–123; „KZSP”, t. 3, z. 4, 1957, s. 19–21; patrz ryc. 7–9).

Etap pierwszy – biskup Jan Muskata (lub król czeski Waclaw II) zdążył zrealizować tylko pierwszy etap budowy. Zamek, wzniesiony z miejscowego wapienia, składał się wów-

czas z dwóch wież połączonych murem obwodowym o zarysie wydłużonego wieloboku i wymiarach ok. 10×50 m oraz być może domu wielkiego przy murze północnym. Wjazd do zamku w formie furty w murze znajdował się przy wieży wschodniej, a prowadził do niego prawdopodobnie utwardzony podjazd. W tym układzie wieża wschodnia miała pełnić funkcję obrony bramy wjazdowej i strażniczo-obszerną oraz funkcję bergfriedu (wznosi się w najwyższym punkcie Góry Zamkowej, na prawdopodobnie celowo pozostawionym cyplu skalnym). Cz. Hadamik sugeruje też powiązanie wieży wschodniej z wysuniętym donżonem o narożnych przyporach (wydaje mi się, że Cz. Hadamik nadużywa określenia „donżon” – nie przedstawia żadnych przekonujących danych, że taka właśnie była pierwotna forma budynku przy wieży wschodniej). A. Miłobędzki (za Cz. Hadamik 2005, s. 148, przyp. 26) przypuszcza jednak, że budynek ten mógł zostać wzniesiony dopiero za czasów Łokietka w latach 1311–1318 (Architektura Gotycka, s. 45; Leksykon, s. 125–126; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 387; Cz. Hadamik 2005, s. 148; S. Wróblewski 2006, s. 47–48).

B. Guerquin (1963, s. 71) na podstawie badań architektonicznych datował na przełom XIII i XIV wieku powstanie budowli wchodzących tu w skład etapów 1 i 2. Podobnie Cz. Hadamik (2005, s. 148), który jednak dopuszcza późniejsze wzniesienie wieży zachodniej.

Etap drugi – po przejęciu zamku Władysław Łokietek nadał mu reprezentacyjną formę. Trudno jest datować poszczególne fazy tego procesu, choć rozbudowę ukończono prawdopodobnie przed 1333 rokiem lub niewiele później.

Dostawiono wówczas ryzalitowo wysunięte po obu stronach wieży wschodniej budynku, tzw. skarbcza (przed 1318 rokiem – złożenie na zamku skarbów katedry gnieźnieńskiej; od wschodniej strony wieży, trzykondygnacyjny) i przedbramia z przejazdem bramnym i kaplicą (zapewne też zbudowano prowadzący do zamku kilkuprzęsłowy most z ostatnim przęsłem zwodzonym). Na tą fazę datuje wzniesienie domu północnego Cz. Hadamik (2005, s. 149), a A. Miłobędzki budynku przedbramia (określanego błędnie donżonem) przy wieży wschodniej (za Cz. Hadamik 2005, s. 148, przyp. 26). Był to jednotraktowy budynek o trzech izbach (Architektura Gotycka, s. 45; Leksykon, s. 126; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 377 i 387; Cz. Hadamik 2005, s. 148–149, przyp. 26; S. Wróblewski 2006, s. 48).

Etap trzeci – związany z przeznaczeniem przez Kazimierza Wielkiego zamku na rezydencję wdów królewskich. Na ten etap przypadają najpoważniejsze zmiany przestrzenne, które w podstawowym zarysie ukształtowały czytelną do dziś bryłę założenia. Możemy je datować orientacyjnie na 2. połowę XIV wieku (po 1358 roku), choć możliwe, że prace przeciągnęły się na pierwsze dekady XV wieku. Radykalna zmiana funkcji zamku wymusiła konieczność jego dostosowania i rozbudowy (nowe zadania mieszkalne i gospodarcze, potrzeba pomieszczenia dworu i większej załogi). Do domu wielkiego dobudowano od zachodu nową kuchnię (rejon tzw. trójkąta), pomiędzy budynkiem tzw. skarbcza i przedbramiem z kaplicą wystawiono budynek, który ostatecznie ukształtował wschodnią elewację zamku w postaci trójczłonowego założenia z równoległymi kalenicami. Stanowił on równocześnie niezbędne wypełnienie systemu komunikacyjnego ganków biegnących wokół dziedzińca i obu wież (Architektura Gotycka, s. 45; Leksykon, s. 126; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 387; Cz. Hadamik 2005, s. 148–149; S. Wróblewski 2006, s. 48).

Na okres ten najprawdopodobniej przypada powstanie i funkcjonowanie najstarszej fazy zamku dolnego wzniesionego od zachodniej strony zamku górnego (określanego w późniejszych źródłach „przygródkiem”; B. Guerquin (1984, s. 121) datował jego powstanie dopiero na przełom XV i XVI wieku, podobnie jak wzniesienie przedbramia i wykonanie ceglanych nadbudów wież). Miał on, podobnie jak zamek górny, kształt wydłużonego wieloboku o wymiarach ok. 60×30 m. Pełnił on funkcje gospodarczo-służebne wobec rezydentów zamku górnego. Ze względu na zupełny brak źródeł pisanych najstarsza faza zamku dolnego jest mało czytelna. Należy je datować głównie na XV i I. połowę XVI wieku. Rekonstrukcje zabudowy przygródka z tego okresu są całkowicie hipotetyczne i opierają się na rzutowaniu wstecz późniejszych lustracji. Prawdopodobnie stanowiły ją czworoboczna wieża w narożniku północno-zachodnim (z czterospadowym dachem, zaopatrzona w hurdyce), mury budynek w narożniku południowo-zachodnim i prawdopodobnie drewniane budynki wzdłuż muru obwodowego. Jedyne wejście na zamek dolny prowadziło z zamku górnego przez rejon tzw. „trójkąta”, między wieżą zachodnią a kuchnią gotycką (Architektura Gotycka, s. 45; Leksykon, s. 126; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 377 i 388; Cz. Hadamik 2005, s. 149; S. Wróblewski 2006, s. 48).

Dodać tu należy, że za panowania Jagiełły (porównaj B. Guerquin 1963, s. 72) wykonano ceglane nadbudowy wież

oraz zwieńczenia w postaci machikułów i stożkowych dachów krytych gontem oraz być może rozpoczęto wykuwanie studni-cysterny (otwór o wymiarach 5×6 m) na dziedzińcu zamku dolnego (Cz. Hadamik 2005, s. 149; S. Wróblewski 2006, s. 48).

Etap czwarty – rozbudowa, a w zasadzie remont w 2. połowie XVI wieku. Z tego okresu posiadamy stosunkowo najdokładniejsze dane odnośnie do wyglądu zamku, przede wszystkim dzięki dokładnemu opisowi w lustracji z 1602 roku (B. Guerquin 1984, s. 121; Leksykon, s. 126; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 388; S. Wróblewski 2006, s. 48).

Etap piąty – rozpoczęty odbudową po pożarze z 1607 roku, jedyna próba przekształcenia obiektu w rezydencję renesansową (B. Guerquin 1984, s. 121; Leksykon, s. 126–127; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 388; Cz. Hadamik 2005, s. 149; S. Wróblewski 2006, s. 49).

Zamek, dwukrotnie niszczonej po połowie XVII wieku przez Szwedów i wojska Rakoczego, po zniszczeniach w wyniku wojny północnej w 1707 roku został ostatecznie opuszczony. Pierwsze prace konserwatorskie na zamku przeprowadzono w 2. połowie XIX wieku, a następnie w latach 1946–1948. Z zamku zachowały się spore partie murów. Obecnie w częściowo odrestaurowanym obiekcie mieści się muzeum (B. Guerquin 1984, s. 121; Leksykon, s. 128; Cz. Hadamik 2005, s. 146).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski (krótko biskupi – Jana Muskaty).

O zamku nie wspomina przywilej Bolesława Wstydlivego z 1275 roku, wzmiankujący Chęciny. Zamek (*castrum*) wymieniony jest dopiero w roku 1306 w wielkim przywileju Władysława Łokietka dla kapituły krakowskiej („Kodeks dyplomatyczny Małopolski”, t. 1, nr 14) w związku z obietnicą zwrotu jej (a nie, jak podaje większość badaczy, w tym B. Guerquin (1984, s. 121) i S. Wróblewski (2006, s. 49), biskupowi Janowi Muskacie) przez króla dóbr utraconych w trakcie walk w Małopolsce – jedenastu wsi wraz z zamkiem, co miało załagodzić spór między nimi. W 1307 roku Łokietek wystawił dokument w obozie pod zamkiem (*in castris ante castrum Chanczin*; „Zbiór dokumentów...”, t. 1, nr 18). Rok później zamek wzmiankowany jest w związku z potwierdzeniem nadania przez wspomnianego króla prawa niemieckiego klasztorowi w Sulejowie. Wymieniony w nim został kasztelan chęciński, niejaki Wrozlau (Wrocław? Waclaw?; *Wrozlau castellanus Chancin*). Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 618) wymienia tu zamek królewski (*castrum regium*). Cennym źródłem nowożytnym jest monografia powiatu chęcińskiego Michała Rawity-Witanowskiego (rękopis), uzupełniona rysunkami Mariana Wawrzynieckiego, przedstawiającymi stan obiektu w 1897 roku. Autor wykorzystał w niej m.in. źródła historyczne: księgi grodzkie, miejskie (spalone podczas ostatniej wojny) i parafialne oraz inwentarze (B. Guerquin 1984, s. 121; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 376, 378 i 380; Cz. Hadamik 2005, s. 147; S. Wróblewski 2006, s. 47 i 49).

Wśród źródeł nowożytnych, przynoszących wiele istotnych informacji o przekształceniach zamku, należy wymienić liczne inwentarze i lustracje opisujące zamek. Pierwszy znany

inwentarz starostwa chęcińskiego spisano w 1508 roku. Cała seria inwentarzy powstała w latach 1512–1549, następny zaś w 1613 roku. Co się tyczy lustracji, wspomnienia wymagają m.in. lustracja dóbr królewskich z lat 1564–1565, lustracja starostwa chęcińskiego z 1569 roku i z 1602 roku, kilka z 1. połowy XVII wieku (m.in. w 1616 roku) oraz lustracje spisywane po zniszczeniach wojennych: w 1655 roku po zniszczeniu zamku przez Szwedów, następnie w 1657 roku po zniszczeniach dokonanych przez wojska Rakoczege oraz w roku 1707, po kolejnym zniszczeniu zamku przez wojska szwedzkie podczas wojny północnej (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 380–381).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z 2. połowy XVIII wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Carossi J. F. – dwa rysunki i opis zamku, 1778 rok (za D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, s. 222, ryc. 2, przyp. 2);
- Usener F. P. (frankfurcki prawnik i malarz-amator) – liczne akwarele i obrazy olejne przedstawiające zamek, opis i schematyczny plan, 1805 rok (za D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, s. 222, ryc. 3, przyp. 3; Gliński, Hadamik 2002, s. 374);
- Podczaszyński P. B. – widoki zamku, opis i plan, 1842 rok (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 374);
- Chrząński T. (dwie akwarele w „Opis zabytków starożytności...”, K. Stronczyński) – widoki zamku od wschodu i północy, 1850 r. (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 374);
- Szermentowski J. („Kłosa”, 1879 rok, nr 723) – widok na zamek i miasto, 1879 rok (za Leksykon, s. 124; patrz ryc. 10);
- Orda N. („Album widoków Polski 1873–83”, tabl. 214, seria VII) – widok na zamek i miasto, 1880 rok (za Cz. Hadamik 2005, ryc. 10, s. 170).

Ponadto w początkach XX wieku rekonstrukcję zamku narysował Adolf Szyszko-Bohusz (D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, s. 223, ryc. 4, przyp. 7; patrz ryc. 8), a kolejną (błędną) w 1936 roku Jan Gumowski (D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, s. 223, ryc. 5, s. 224).

W. Gliński i Cz. Hadamik (2002, s. 385–386) podjęli próbę ramowej periodyzacji przekształceń funkcjonalno-przestrzennych obiektu na podstawie źródeł pisanych i rezultatów dotychczasowych badań. Ramy chronologiczne tych rozważań zamykają się w granicach od przełomu XIII i XIV wieku (budowa I fazy zamku) do 1707 roku (zniszczenie zamku przez wojska szwedzkie, po którym już go nie odbudowano). W tych granicach badacze wydzielili pięć etapów funkcjonalnych (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 385–386).

Etap pierwszy – warownia militarna o charakterze strażnicy przygranicznej, stanowiącej zarazem siedzibę – w zamyśle Jana Muskaty lub Wacława II – oraz symbol władzy monarszej nad rodzącym się ważnym okręgiem górnictwa kruszcowego. Realizacja tego etapu pozostała może niedokończona, ale wpłynął on w sposób decydujący na kształt przestrzenny założenia i znalazł kontynuatora w osobie Władysława Łokietka. Chronologia: od ostatniej dekady XIII wieku do ok. 1305 roku.

Etap drugi – warownia militarna w głębi kraju, siedziba i symbol władzy książęcej nad ważnym ośrodkiem gospodarczym – starostwem grodowym (w 1308 roku wzmiankowany

jest po raz pierwszy starosta chęciński, Wrocław, tytułowany kasztelanem), dogodnie położone miejsce działań zmierzających do zjednoczenia ziem polskich (zjazdy rycerstwa małopolskiego i wielkopolskiego), wygodne miejsce ukrywania skarbów (w 1318 roku arcybiskup Janisław w obawie przed najazdem krzyżackim ukrył tu skarby katedry gnieźnieńskiej). Chronologia: od ok. 1306 do ok. 1358 roku.

Etap trzeci – rezydencja wdów królewskich, więzienie stanu, siedziba starostwa grodowego zawiadującego ważnym chęcińskim okręgiem górniczym, jak również miejsce przechowywania skarbów oraz stacjonowania załogi wojskowej i dworu. Chronologia: od ok. 1358 do 1554 roku (kiedy to zamek opuściła Bona Sforza).

Etap czwarty – administracyjna i mieszkalna siedziba starostów grodowych chęcińskich, sądu i kancelarii grodzkiej, przy czym w 1588 roku zamek był w tak złym stanie, że ustawą sejmową zezwolono na przeniesienie ksiąg ziemskich powiatu chęcińskiego z zamku do kościoła parafialnego. Chronologia: od 1554 roku (wyjazd Bony Sforzy – starostą był wtedy Stanisław Dębiński) do 1607 roku (kiedy to nastąpiło zniszczenie zamku przez rokoszan Mikołaja Zebrzydowskiego – starostwo było już wtedy w rękach Stanisława Branickiego).

Etap piąty – próba przekształcenia zamku w rezydencję możnowładczą, przy utrzymaniu poprzednich jego funkcji starościńskich, związana z zatrzymaniem przez Branickich intratnego jeszcze wówczas urzędu starosty grodowego chęcińskiego. Wiąże się z tym szeroko zakrojona przebudowa w stylu późnego renesansu zniszczonego w 1607 roku obiektu oraz jej konsekwencje w postaci ustaw sejmowych, które pozwoliły Branickim dzierżyć starostwo i zamek aż do 1663 roku. Chronologię tego etapu możemy zamknąć od 1607 roku (zniszczenie obiektu i jednocześnie *terminus post quem* zamyśłu jego odbudowy i przebudowy w duchu późnorenansowym rezydencji możnowładczej i starościńskiej) do 1707 roku (kiedy to zamek, zniszczony przez wojska szwedzkie został ostatecznie opuszczony, jakkolwiek jeszcze czas jakiś mieściły się w nim sąd grodzki i kancelaria). Już Jan Klemens, ostatni z Branickich na urzędzie starosty chęcińskiego (sprawował urząd w latach 1649–1663) ostatecznie zrezygnował z próby reaktywowania znaczenia zamku, zapewne po zniszczeniach spowodowanych w 1655 roku przez wojska szwedzkie, a w 1657 roku – węgierskie Jerzego Rakoczege, odbudowując w tym czasie pałac w Podzamczu Chęcińskim.

Zamek został wzniesiony na przecięciu traktów z Krakowa do Torunia i z Wiślicy na Śląsk. W XIX-wiecznych opracowaniach przeważał pogląd, że zamek został wzniesiony przez któregoś z Piastów. Dopiero w powojennych opracowaniach wysnuto przypuszczenie, że budowę rozpoczął na przełomie XIII i XIV wieku (między rokiem 1275 a 1306 – porównaj źródła pisane, głównie punkt 11) Wacław II Czeski lub biskup Jan Muskata. Możliwe jednak również, że dokonał tego dopiero Władysław Łokietek. Sprawa jest trudna do rozstrzygnięcia, gdyż był to burzliwy okres ciągłych walk, kończący rozbięcie dzielnicowe. Cz. Hadamik (2005, s. 150, przyp. 30) zamieszcza błędne stwierdzenie, jakoby B. Guerquin w swojej pracy z 1984 roku (s. 121–123) wysuwał kandydaturę Mikulona Sieciesławowicza. Nie jest to jednak prawdą, gdyż nie dość, że badacz ten nie publikuje we wskazanym źródle podobnej informacji, to wręcz przychyła się do tezy, że zamek wznosił

Muskata (B. Guerquin 1984, s. 121). Do i tak już zagmatwanej dyskusji w sprawie fundatora dołącza się Cz. Hadamik (2005, s. 150–151), wspominając o niejasnej sprawie zamiany przez Odrowążów rodowej wsi Chęciny na księżęcy Chmielnik gdzieś na przełomie XIII i XIV wieku. W przypadku gdyby była to zamiana prawna, odrzuca on jako stronę Łokietka, gdyż ten zrzekł się posiadanej od 1288 roku Sandomierszczyzny już w roku 1292. Zamek znajdował się więc bardzo krótko na granicy między Łokietkową Sandomierszczyzną a zajętą kolejno przez Henryka IV i Wacława II ziemią krakowską. Sugeruje to, że *de facto* nie stanowił części żadnego systemu obronnego, a jedynie wewnątrzpaństwowe centrum administracyjne. Może wzniesienie zamku wiąże się ze znacznym rozwojem miejscowego osadnictwa pod koniec XIII i w początkach XIV wieku, związanym według Cz. Hadamika (twierdził to już wcześniej Zbigniew Kowalczewski) z odkryciem tu wówczas złóż ołowiano-cynkowych z domieszką srebra (galeny) oraz ich przypuszczalną eksploatacją na samej Górze Zamkowej i w okolicy. W materiale archeologicznym rozwój ten przejawia się znacznym wzrostem ilościowym pomiędzy ceramiką datowaną na XI–XIII wiek a ceramiką późnośredniowieczną z XIV–XV wieku, co jest widoczne zarówno w materiałach pochodzących z badań okolicznych osad jak i z samego zamku. Eksploatację złóż w średniowieczu potwierdzają niedawne odkrycia sztolni przy kościele św. Bartłomieja oraz wzmianki w lustracjach z lat 1564 i 1569 mówiące o szybach widocznych na zboczach wzgórza. Celem budowy zamku byłyby więc według Cz. Hadamika (2005, s. 159) zarządzanie wydobywaniem nowo odkrytych złóż oraz ich ochrona (B. Guerquin 1984, s. 121; Architektura Gotycka, s. 45; Leksykon, s. 124–125; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 375–376 i 378–380; Cz. Hadamik 2005, s. 150–151 i 157–159, przyp. 30 i 35; S. Wróblewski 2006, s. 49).

Zamek niedługo pozostawał w rękach kapituły krakowskiej, a *de facto* biskupa Muskaty, gdyż już w 1311 roku wymieniany jest znowu jako własność Łokietka. Król prawdopodobnie dokończył budowę i uczynił z zamku ważne centrum administracyjne oraz starostwo grodowe, gdzie zwoływano wiece rycerskie (m.in. w latach 1318, 1330 i 1331), a od 1318 roku, dla ochrony przed Krzyżakami, przeniesiono skarbiec archikatedry gnieźnieńskiej. Po śmierci Łokietka znaczenie polityczne zamku znacznie spadło. Kazimierz Wielki zamienił go w siedzibę wdów królewskich, które uposażył dochodami starostwa (pobieranymi do wyjazdu z Polski Bony Sforzy w 1554 roku). Za panowania Jagiełły zamek przekształcono w stację królewską i więzienie stanu, w którym przetrzymywano znacznych więźniów, m.in. Andrzeja Wingolda (brata króla), a w 1411 roku znaczniejszych jeńców krzyżackich. W 1425 roku Jagiełło odesłał do Chęciny w celu ochrony przed zarazą syna, małego wówczas Władysława (Warneńczyka). Mimo częstych pobytów króla zamek nie odzyskał dawnego znaczenia politycznego. Zabudowania zamkowe pod koniec XV wieku co najmniej dwukrotnie strawił pożar – prawdopodobnie w latach 1465 i 1476 (B. Guerquin 1984, s. 121; Cz. Hadamik 2005, s. 147–149; S. Kołodziejski 2005, s. 12; S. Wróblewski 2006, s. 49).

Zamek ucierpiał prawdopodobnie również podczas pożaru miasta w 1507 roku. O kopanej na zamku dolnym studni pierwsze informacje pisane przynoszą inwentarze z lat 1542–1543. Remont zamku przeprowadził w roku 1569 starosta Sta-

niśław Dembiński. W 1576 roku zamek rozbudowano, jednak już w 1588 roku stan zabudowań był na tyle zły, że król na prośbę mieszczan zezwolił na przeniesienie ksiąg grodzkich do fary. Jedyną próbę przekształcenia zamku w rezydencję renesansową podjął starosta Stanisław Branicki z Ruszczy (Braniccy dzierżyli starostwo do roku 1663) po zniszczeniu obiektu podczas rokoszu Zebrzydowskiego w 1607 roku, a przed rokiem 1613. Zamek został ponownie dwukrotnie zniszczony w połowie XVII wieku – po raz pierwszy przez Szwedów w 1655 roku, a następnie przez wojska węgierskie księcia Rakoczego w 1657 roku. Odbudowany zamek został zniszczony po raz ostatni w 1707 roku przez wojska szwedzkie podczas wojny północnej. Po tych zniszczeniach zaniechano odbudowy obiektu i opuszczono go, a funkcję administracyjną i siedziby starostwa przejął nowy budynek wzniesiony równoległe z remontem zamku w 1607 roku w Podzamczu Chęcińskim. Zabudowania zamkowe częściowo rozebrano w 1795 roku („KZSP”, t. 3, z. 4, 1957, s. 19; B. Guerquin 1984, s. 121; D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985; Cz. Hadamik 2005, s. 147–148).

Pierwsze prace konserwatorskie na zamku przeprowadzono w 2. połowie XIX wieku, a następnie w latach 1946–1948. Obecnie w częściowo odrestaurowanym zamku mieści się muzeum (B. Guerquin 1984, s. 121; Leksykon, s. 128; Cz. Hadamik 2005, s. 146).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1959–1961

Badaniami architektoniczno-archeologicznymi kierował Bohdan Guerquin z ramienia Katedry Historii Architektury Polskiej Politechniki Wrocławskiej. Pieczę nad częścią archeologiczną sprawował Józef Kaźmierczyk, a nad architektoniczną Jerzy Rozpędowski. (B. Guerquin 1963, s. 71; 1984, s. 123; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 381, przyp. 36 (tdl); Cz. Hadamik 2005, s. 146). W. Gliński i Cz. Hadamik (2002, s. 382) jako jedyni podają, że prace na zamku górnym trwały już w 1958 roku z ramienia ZBNPŚ.

W roku 1961 prace trwały od 16 lipca do 5 sierpnia (B. Guerquin 1962).

Badania 1968

Badania archeologiczne konserwatorsko-ratownicze na zamku dolnym prowadziła Małgorzata Rogińska z ramienia Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej (patrz M. Rogińska 1968, w opracowaniach niepublikowanych). Prace prowadzono w miesiącu lipcu (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382, przyp. 37; Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 10).

Badania 1974 (?)

Badania ratownicze na zamku dolnym. Prowadzący nieznanymi (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382, przyp. 38; Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 10);

Badania 1996–1999

Badania archeologiczne konserwatorsko-ratownicze w kontekście planowanej realizacji zagospodarowania obiektu. Prowadzili je Waldemar Gliński i Czesław Hadamik z ramienia

Wydziału Archeologicznego WO PSOZ w Kielcach oraz Stanisław Kołodziejski. (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382–383, przyp. 39–41; Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 11).

Badania rozpoczęły się w miesiącu czerwcu 1996 roku (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382–383, przyp. 39).

W 1999 roku badania geofizyczne przeprowadziło Przedsiębiorstwo Usługowo-Handlowe POL-GEO z Sosnowca (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383–384, przyp. 41 i 42).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1959–1961

Celem badań było „ostateczne ustalenie chronologii rozwoju przestrzennego zamku” (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 381, przyp. 36 (tdl)). Według W. Glińskiego i Cz. Hadamika (2002, s. 382) w związku z powyższym założeniem prace badawcze miały charakter bardziej odkrywek architektonicznych niż badań wykopaliskowych. Nie dotyczy to tylko wykopów zlokalizowanych na majdanie zamku dolnego. Badania skupiały się głównie na rozpoznaniu zamku górnego (badania w ramach ZBNPŚ prowadzono tutaj od 1958 roku). Badania były połączone z pracami konserwatorskimi i odgruzowywaniem obiektu (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382).

Brak bliższych danych z 1959 roku na temat lokalizacji i wymiarów wykopów. Wiadomo, że jeden z nich zlokalizowano na dziedzińcu zamku górnego (B. Guerquin 1963, s. 71).

W 1960 roku prace skupiły się na zamku górnym. Otwarto trzy wykopy: pierwszy – duży wykop obejmujący teren domu wielkiego, dowiązany do zlokalizowanego na dziedzińcu wykopu z 1959 roku; drugi – zlokalizowany w północno-wschodniej partii domu wielkiego; trzeci – zlokalizowany przy wieży wschodniej. Ponadto badano północno-wschodni narożnik zamku. Na zamku dolnym badano jedynie zabudowę jego zachodniej partii – furtę i cysternę. Oprócz badań architektoniczno-archeologicznych przeprowadzono studia historyczne. Doraźnie zabezpieczono najbardziej zagrożone elementy zamku (B. Guerquin 1963, s. 71).

W 1961 roku badaniami objęto (za B. Guerquin 1962): 1. zamek górny – brama wjazdowa, wieża środkowa, tzw. „trójkąt”, pomieszczenie w narożu północno-zachodnim murów przy budynku mieszkalnym; 2. dziedziniec zamku dolnego – teren majdanu, wieża narożna, brama wjazdowa, partia zamku między wieżą a bramą; 3. Przedzamcze Chęcińskie, pałac.

Na podstawie lakonicznych sprawozdań (patrz „niepublikowane”) można wnioskować, że bliżej nieokreśloną liczbę wykopów otwarto na dziedzińcu zamku dolnego, w wieży narożnej, przy budynku narożnym, między wieżą i budynkiem oraz w bliżej nieokreślonym miejscu przy północnym murze obwodowym (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382).

Badania 1968

Prace prowadzono na zamku dolnym. Badania związane były z planowaną na terenie dolnego zamku budową amfiteatru. Otwarto cztery wykopy: przy wieży środkowej oraz na majdanie (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382, przyp. 37; Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 10).

Badania 1974 (?)

Prowadzono bliżej nieokreślone prace w okolicy muru południowego, na dziedzińcu zamku dolnego (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382).

Badania 1996–1999

Prace prowadzono na zamku górnym i dolnym.

Rok 1996 – wykop pierwszy (1/96; eksplorowany w czerwcu) założony został pod południowym murem obwodowym zamku dolnego, w południowo-wschodniej części dziedzińca (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383, przyp. 39).

W latach 1997–1998 otwarto dwa (?) wykopy: we wschodniej furcie zamku górnego (pomiędzy tzw. skarbcem i przedbramiem) i w przejściu między zamkiem górnym a dolnym (część na terenie zamku dolnego) (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383).

W 1999 roku prace prowadzono w rejonie tzw. studni (wykop 4/99) oraz w narożu południowo-zachodnim muru obwodowego zamku dolnego (wykop 5/99; istniał tam kiedyś budynek). Ponadto przeprowadzono badania geofizyczne w celu rozpoznania ewentualnych reliktyw zabudowy gospodarczej. Prowadzono je na wybranych odcinkach wzdłuż północnego i południowego muru obwodowego, a także przy studni (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383–384, przyp. 42).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOACJI

Badania 1959–1961

Według W. Glińskiego i Cz. Hadamika (2002, s. 382) prace badawcze miały charakter bardziej odkrywek architektonicznych niż badań wykopaliskowych (za wyjątkiem wykopów zlokalizowanych na majdanie zamku dolnego). Brak danych na temat sposobu eksploracji i dokumentacji.

Badania 1968, 1974 (?)

Brak danych.

Badania 1996–1999

Brak danych na temat sposobu eksploracji i dokumentacji. W 1999 roku przeprowadzono badania geofizyczne (patrz W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383–384, przyp. 42).

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1959–1961

Brak danych z roku 1959.

W 1960 roku w trakcie badań pozyskano: fragmenty ceramiki, zespoły monet, wyroby z kości, militaria, witraże oraz średniowieczne i nowożytny detale architektoniczne (B. Guerquin 1963, s. 73). Fragmenty ceramiki z wykopów obok domu wielkiego i u podstawy wieży należą do naczyń tego samego typu (udało się nawet wykleić jeden garnek). Według B. Guerquina (1963, s. 72) ceramika tego typu występuje pod koniec XIII wieku.

B. Guerquin (1962) podaje w swoim sprawozdaniu, że w 1961 roku uzyskano materiał archeologiczny pozwalający

na wstępne datowanie murów dziedzińca. Badacz nie informuje jednak, jaki to materiał. Brak informacji o innych zabytkach ruchomych. Materiał uzyskany z wypełniska wieży zachodniej zamku górnego pozwala według B. Guerquina na łączenie jej z najstarszą fazą zamku, a więc musiał zostać wydatowany przez tego badacza na przełom XIII i XIV wieku lub na początek XIV wieku.

Badania 1968

Pozyskano liczne zabytki ruchome, głównie fragmenty ceramiki i kafli, z których większość wydatowano na okres od XIV do XVI wieku. Materiał zabytkowy, głównie ceramikę, poddano krótkiej analizie (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382).

Badania 1974 (?)

Brak danych.

Badania 1996–1999

Badania dostarczyły podstawowego zbioru zabytków ruchomych, głównie fragmenty ceramiki (Cz. Hadamik 2005, s. 146).

W 1996 roku z wykopu 1/96 pozyskano liczny materiał zabytkowy w postaci fragmentów ceramiki i kafli (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383).

Brak danych z lat 1997–1999.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1959–1961

Brak danych z roku 1959.

W 1960 roku w wyniku badań w pełni rozpoznano stratygrafię dziedzińców zamku górnego i dolnego (P. Biegański 1963, s. 14).

W trakcie badań w 1961 roku stwierdzono, co następuje (za B. Guerquin 1962).

- Partia bramna zamku górnego została rozbudowana jeszcze w okresie średniowiecza.
- Przedbramie w kształcie prostokąta zostało wysunięte na wysokość tzw. skarbcza i od czoła zamknięte ścianą, która została przeciągnięta do skarbczyka. W tak ukształtowanym dwucelkowym założeniu, w partii przy skarbczyku wzniesiono budynek, który wspierał się o przedbramie.
- W przedbramiu wybrukowano i założono na osi dłuższej ściek. Po zniszczeniu zamku ok. 1622 roku (wskaźnik moneta) zagruzowano dolne partie przedbramia i pomieszczenia przy skarbczyku, oraz wzniesiono mur kurtynowy, przyległy do czołowej ściany przedbramia, w którym założono nową renesansową bramę. Najpóźniej w tym okresie zniszczono dawną bramę gotycką, gdyż jej fragmenty oraz kamieniarkę renesansową znaleziono w gruzowisku. Partia stropowa zasypiska gruzowego, pochodząca z czasu po ostatnim zniszczeniu zamku, zawierała fragmenty kamieniarskie i sztukatorskie pochodzące z siedemnastowiecznej przebudowy bramy, nad którą znajdowała się kaplica.
- Eksploracja wieży środkowej dała w efekcie archeologiczny materiał pozwalający wiązać ten element z pierwotnym okresem wznoszenia zamku.

- Przebadanie tzw. „trójkąta” wykazało, iż pomieszczenie to zostało zagruzowane w okresie średniowiecza, a w czasach nowożytnych użytkowano je w partii wyższej – równej poziomowi parteru budynku.
- Na podstawie przekopów przez dziedziniec zamku dolnego stwierdzono, że pełnił on funkcję gospodarczą (zabudowa była jedynie drewniana).
- Dziedziniec w okresie średniowiecznym i nowożytnym nie posiadał trwałej nawierzchni.
- W wieży narożnej zamku dolnego jedynie jeden wykop (w sztolni) doprowadzono do poziomu skały. Stwierdzono, że wieża posadowiona jest na tym samym poziomie co mur obwodowy, a została wzniesiona po jego wybudowaniu.
- Partia między bramą a wieżą nie była zabudowana w okresie średniowiecza, dopiero po roku 1569 wzniesiono tu pierwszy budynek drewniany.
- Znaleźiska archeologiczne w postaci zwęglonych resztek drewna oraz metalowe gwoździe, odkryte przy murze północnym zamku, mogą świadczyć o pierwotnej obudowie drewnianej, przykrywającej chodnik przy blankach w murze obronnym.
- W trakcie badań zachodniej partii dziedzińca zamku dolnego stwierdzono występowanie nad pierwotnymi nawarstwieniami kulturowymi grubej warstwy szutru marmurowego, zalegającego na dużej przestrzeni w promieniu kilkunastu metrów od cysterny (którą kuto w roku 1569). Okazało się że budynek bramy posadowiony jest częściowo na szutrze co przesądza jego czas powstania najwcześniej na lata 70. XVI wieku.

Badania 1968

Wykop przy murze zachodnim górnego zamku, związanym z wieżą środkową, dotarł do jego posadowienia na odpowiednio uformowanej skale podłoża. Wszystkie w zasadzie warstwy określono jako zasypiskowe, przy czym najbardziej złożone przecięcie stratygraficzne uzyskano w wykopie III, założonym w pobliżu muru północnego dolnego zamku. Wyodróżniono tutaj warstwę zasypiskową o charakterze średniowiecznym (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382).

Badania 1974 (?)

Brak danych.

Badania 1996–1999

W związku z charakterem informacji poniższe opisy odkrytych w wykopach nawarstwień i struktur przytoczyłem za autorami badań (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382–384).

W 1996 roku podczas eksploracji wykopu nr 1/96, odsłonięto stosunkowo dobrze zachowany fundament budynku gospodarczego (o wymiarach 6,20×5,70 m), pochodzącego najpewniej z 1. połowy XVII wieku, dostawionego do południowego muru obwodowego. Była to prawdopodobnie podmurówka; sama konstrukcja obiektu była zapewne drewniana, o czym świadczy kilka wyraźnych warstw spalenizny czytelnych po wschodniej stronie obiektu i dobijających do lica wschodniego podmurówki. Stopa podmurówki została posadowiona na warstwie spalenizny, pochodzącej zapewne z wielkiego pożaru zamku; warstwa ta zawiera przemieszaną ceramikę późnośredniowieczną i wczesnonowożytną, wobec czego można ją stosunkowo najpewniej datować na 1607 roku

– stanowiłyby to *terminus post quem* obiektu gospodarczego. Zadokumentowano stosunkowo złożoną w tym rejonie stratygrafię wertykalną i horyzontalną (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383).

W latach 1997–1998 w wykopie zlokalizowanym we wschodniej furcie zamku górnego odsłonięto relikty murów budynku średniowiecznego między skarbcem i bramą z kaplicą, których interpretacja pozwoliła na uściślenie chronologii rozwoju przestrzennego wschodniej części górnego zamku. W ramach drugiego wykopu wypreparowano niktę relikty pierwotnego zachodniego muru obwodowego zamku pierwszej fazy, posadowionego na odpowiednio uformowanej skale podłoża. Uchwycono również spągowy fragment naroża furty wybitej w powyższym murze w związku z budową przygródka. Dalej na zachód zadokumentowano stratygrafię warstw nasypowych zalegających na gwałtownie opadającym tutaj w kierunku zachodnim podłożu skały macierzystej (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383).

W 1999 roku w wykopie zlokalizowanym przy reliktach budynku, wypełniającego naroże południowo-zachodnie murów obwodowych dolnego zamku, stwierdzono dwufazowość założenia. Faza pierwsza – budynek zapewne z ok. połowy XVI wieku, z którego pozostała ściana północna (w późniejszych okresach częściowo przemurowana) z sortowanego kamienia wapiennego. Faza druga (relikty muru wschodniego budynku z dolnymi fragmentami portalu wejściowego z piaskowcowych ciosów) wiąże się zapewne z pracami budowlano-remontowymi prowadzonymi w latach 1569–1576. Z dużym prawdopodobieństwem założyć można, że jego ruina nastąpiła w pożarze 1607 roku, po którym nie został już odbudowany. Obecna furta w murze zachodnim mogła powstać najwcześniej w 2. połowie XVII wieku (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 384).

Przeprowadzone badania geofizyczne pozwoliły także na sprecyzowanie rejonów możliwej zabudowy majdanu przygródka. Pod południowym murem obwodowym uchwycono trzy strefy, które mogą być związane z relikdami zabudowy w różnych fazach funkcjonalnych. Stosunkowo najwyraźniejsze zmiany w geofizyce podłoża zarejestrowano w zachodnim krańcu badanego obszaru, gdzie zaobserwowano m.in. nagromadzenie silnych anomalii związanych z metalami. Być może tutaj można lokalizować znaną ze źródeł pisanych kuźnicę, wykorzystywaną np. przy wykuwaniu tzw. studni. W środkowej części tego rejonu badawczego zarejestrowano obiekt liniowy biegnący w kierunku północ-południe, którego kontynuację stwierdzono w rejonie muru północnego. Przecina on majdan dolnego zamku, dzieląc przestrzeń użytkową przygródka na część wschodnią i zachodnią. Brak możliwości, aby na podstawie interpretacji anomalii magnetycznych określić rodzaj struktury (negatyw muru, nietrwalej przegrody, wykop?) (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 384).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1959–1961

Brak danych z lat 1959–1960.

W 1961 roku na odkrytej wokół tzw. cysterny na dziedzińcu zamku dolnego, a zalegającej nad pierwotnymi nawarstwieniami kulturowymi, grubej warstwie szutru mar-

murowego częściowo posadowiony został budynek bramy, co pozwala na jego datowanie najwcześniej na lata 70. XVI wieku (B. Guerquin 1962).

Badania 1968, 1974 (?)

Brak danych.

Badania 1996–1999

W 1996 roku podczas eksploracji wykopu nr 1/96, odsłonięto fundament (prawdopodobnie podmurówkę) budynku gospodarczego, dostawionego do południowego muru obwodowego. O drewnianej naziemnej konstrukcji budynku świadczy kilka wyraźnych warstw spalenizny dochodzących do wschodniego lica podmurówki. Stopa podmurówki została posadowiona na warstwie spalenizny, pochodzącej zapewne ze spalenia zamku podczas rokoszu Zebrzydowskiego w 1607 roku, a zawierającej przemieszana ceramikę późnośredniowieczną i wczesnonowożytną. W związku z powyższym data ta stanowi „terminus post quem” wspomnianego budynku (za W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383).

Brak danych z lat 1997–1999.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

O zamku nie wspomina przywilej Bolesława Wstydlivego z 1275 roku, wzmiankujący Chęciny. Zamek (*castrum*) wspomniany jest kolejno dopiero w wielkim przywileju Władysława Łokietka dla kapituły krakowskiej z 1306 roku („Kodeks dyplomatyczny Małopolski”, t. 1, nr 14) i w roku 1307 („Zbiór dokumentów...”, t. 1, nr 18). Nasuwa się więc wniosek, że zamek musiał powstać w okresie pomiędzy rokiem 1275 a 1306 (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 376 i 380; Cz. Hadamik 2005, s. 147; S. Wróblewski 2006, s. 47).

Zabytki datujące

Badania 1959–1961

Brak danych z roku 1959.

Rok 1960 – fragmenty ceramiki z wykopów obok domu wielkiego i u podstawy wieży według B. Guerquina (1963, s. 72) można datować na koniec XIII wieku.

Brak danych z roku 1961.

Badania 1968

Pozyskany materiał zabytkowy (głównie fragmenty ceramiki i kafla) datować można w większości na okres XIV–XVI wieku (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382).

Badania 1974 (?)

Brak danych.

Badania 1996–1999

Rok 1996 – poszczególne nawarstwienia i sam obiekt (określenie użyte przez W. Glińskiego i Cz. Hadamika – wydaje mi się jednak, że nie chodzi tu o cały zamek dolny, a jedynie o podmurówkę domniemanej kuchni, na którą natrafiono w wykopie 1/96) datowano orientacyjnie, m.in. na

podstawie fragmentów ceramiki i kafli (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383).

Brak danych z lat 1997–1999.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1959–1961

Na podstawie wyników badań ustalono plan pierwotnego założenia oraz etapy jego przekształceń. Dokonano rozwarstwienia chronologicznego murów zamku, wydzielając kilka faz jego rozbudowy – od wzniesienia na przełomie XIII i XIV wieku po przebudowę późnorenesansową po zniszczeniach z roku 1607. Mur obwodowy zamku dolnego wraz z czworokątną wieżą datowane zostały na 2. połowę XIV wieku, a budynek narożny na okres po 1576 roku. Ponadto na podstawie badań stwierdzono prawdopodobną niewielką rozbieżność czasową pomiędzy wzniesieniem na zamku górnym domu wielkiego i wież wraz z murem obwodowym (patrz B. Guerquin 1963, s. 72; 1984, s. 123; P. Biegański 1963, s. 14; W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382; Cz. Hadamik 2005, s. 146).

Badania 1968, 1974 (?)

Brak danych.

Badania 1996–1999

W wyniku badań dokonano uściślenia chronologicznego rozbudowy partii bramnej zamku górnego oraz budowy zamku dolnego (przygródka). Cz. Hadamik i W. Gliński (Hadamik 2005, s. 146, przyp. 12; patrz też Cz. Hadamik 1999a w niepublikowanych) w oparciu o wyniki dotychczasowych badań i analizę źródeł historycznych wydzielili pięć faz rozwoju zamku (Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 12).

Fundament odsłonięty w wykopie 1/96 na zamku dolnym stanowił prawdopodobnie podmurówkę kuchni opisanej w lustracji z 1616 roku. W. Gliński i Cz. Hadamik (2002, s. 383) doszli do takiego wniosku na podstawie obserwacji, że był to jedyny budynek wzniesiony na zamku dolnym po pożarze z 1607 roku (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 383).

W 1999 roku badania w obrębie tzw. studni nie przyniosły jak dotychczas zadowalających rezultatów. Na podstawie dotychczasowych badań i analizy źródeł pisanych ustalono, że prace przy studni rozpoczęto może już podczas budowy zamku dolnego. Później zmieniono jednak koncepcję i wykuto cysterne, może cembrowaną drewnem. W XVI wieku i być może jeszcze w początkach XVII wieku, czyli w okresach kolejnych przebudów, stanowiła ona źródło materiału budowlanego. Następnie nastąpiło jej niszczenie i częściowe zasypanie, co opisuje lustracja z 1616 roku (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 384–385).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1959–1961

W archiwum Wydziału Archeologicznego WO SOZ w Kielcach znajduje się niesygnowany, odręczny plan zamku z rozwarstwieniem chronologicznym murów (sygn. 166/I) (Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 9).

Sprawozdanie z badań znajdowało się pierwotnie w formie maszynopisu w archiwum PP PKZ w Warszawie (B. Guerquin 1961 w niepublikowanych). Obecne miejsce przechowywania nie jest znane.

Badania 1968

Sprawozdanie z badań autorstwa M. Rogińskiej (M. Rogińska 1968 w opracowaniach niepublikowanych) znajduje się w archiwum Wydziału Archeologicznego WO SOZ w Kielcach (sygn. nieznana) (Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 10). Brak danych na temat miejsca przechowywania dokumentacji z badań.

Badania 1974 (?)

Poza kilkoma fotografiami brak jest jakiegokolwiek dokumentacji. Fotografie wykopu ratowniczego na zamku dolnym znajdują się w archiwum Wydziału Archeologicznego WO SOZ w Kielcach (sygn. 166/I) (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002, s. 382, przyp. 38; Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 10).

Badania 1996–1999

Dokumentacja badań wraz ze sprawozdaniami (w niepublikowanych: W. Gliński, Cz. Hadamik 1998; Hadamik 1996; 1999) autorstwa W. Glińskiego i Cz. Hadamika znajduje się w archiwum Wydziału Archeologicznego WO SOZ w Kielcach (sygn. 166/III–V, W. Gliński, Cz. Hadamik „Dokumentacja badań ratowniczych na zamku w Chęcinach w l. 1996–1999”) (Cz. Hadamik 2005, s. 146, przyp. 11).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Rekonstrukcji rozplanowania i wyglądu zamku dokonali w 1985 roku D. Czapczyńska i J. Janczykowski (1985).

Badania 1959–1961

Badania opublikowano w formie dwóch krótkich, kilkunastu-stronicowych sprawozdań w tomach konferencyjnych (patrz B. Guerquin 1963 i 1964).

Badania 1968, 1974 (?)

Badania nie były publikowane. Ich wyniki wspomniane są skrótowo w innych publikacjach.

Badania 1996–1999

Wyniki badań omówiono w dwóch artykułach dotyczących zamku, nie mających jednak charakteru sprawozdań (W. Gliński, Cz. Hadamik 2002; Cz. Hadamik 2005).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Kodeks dyplomatyczny...”, t. 1, nr 114; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 1, nr 18; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 618.

Opracowania niepublikowane:

B. Guerquin 1961; M. Rogińska 1968; Cz. Hadamik 1996; 1999; 1999a; W. Gliński, Cz. Hadamik 1998.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 4 (powiat kielecki), wyd. 1957, s. 12–22 (zamek 19–21); B. Guerquin 1962; 1963; 1964; 1974, s. 106–108; 1984, s. 121–123; P. Biegański 1963, s. 13–14; E. i J. Fijałkowsky 1973; D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985; F. Kiryk 1976; 1994, s. 31–33; „Architektura Gotycka...” (dalej „AG”), s. 45 i il. 9 na s. 303; S. Kołodziejcki 1996, s. 144; 2005, s. 12 i 15; A. Adamczyk, J. Zub 1999; Leksykon, s. 123–128; W. Glišński, Cz. Hadamik 2002 (tdl); A. i R. Sypek 2003, s. 74–78; Cz. Hadamik 2005 (tdl); S. Wróblewski 2006, s. 47–50.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1959–61

- a. Charakter badań
stacjonarne, głównie wykopy architektoniczne 6/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Częściowo rozpoznano architektonicznie: dziedzińce zamku górnego i dolnego (tu podobno badania miały więcej wspólnego z archeologią); na zamku górnym: dom wielki z kuchnią od zachodu, wieżę wschodnią, bramę i budynek w narożu północno-zachodnim; na zamku dolnym: furtę i cysterne, wieżę narożną, bramę wjazdową oraz partię zamku pomiędzy nimi. Zamek nie posiadał fosy. 5/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Według autorów badań (patrz P. Biegański 1963) w pełni rozpoznano stratygrafię w wykopach na dziedzińcach zamku górnego i dolnego. Brak tu jednak dokładniejszych informacji. Co do pozostałych wykopów, brak danych. 1/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania opublikowano w formie dwóch krótkich, kilkunastu sprawozdań w tomach konferencyjnych (B. Guerquin 1963 i 1964). 2/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika
Wydaje się, że przynajmniej częściowo opracowano i wyklejono ceramikę z badań w latach 1960–1961 1,5/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 15,5/100 pkt

Badania 1968

- a. Charakter badań: ratownicze 5/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano częściowo mur zachodni zamku górnego. Zamek nie posiadał fosy. 1,5/10 pkt

- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Dotarto do calca (skały) przynajmniej w jednym z czterech wykopów. 3/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
W publikacjach brak dokładniejszych danych na ten temat (opisów, rysunków, etc.), choć można wnioskować, że w dość dokładnie rozpoznano stratygrafię w wykopie przy murze zachodnim zamku górnego, tudzież w wykopie III (w pobliżu muru północnego dolnego zamku). 1/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania niepublikowane. 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika
Według W. Glišńskiego i Cz. Hadamika (2002, s. 382; według mnie pewnie sprowadzała się ona do przejrzania i wstępnego wydatowania materiału) ceramikę poddano krótkiej analizie. 0,5/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
jak wyżej 0,5/5 pkt
• Zabytki metalowe – jak wyżej 0,5/5 pkt
• Zabytki inne – jak wyżej 0,5/5 pkt
- j. Razem 12,5/100 pkt

Badania 1974 (?)

- a. Charakter badań: ratownicze 5/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – b.d. 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
b.d. 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 5/100 pkt

Badania 1996–1999

- a. Charakter badań
Ratownicze; przeprowadzono badania geofizyczne zamku dolnego. 5,5/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Częściowo rozpoznano: południowy mur obwodowy zamku dolnego, cysterne i południowo-zachodni narożnik jego dziedzińca; bramę zamku górnego (budynek między wieżą a tzw. skarbcem), zachodni mur obwodowy; furtę między zamkami. 4/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec osiągnięto co najmniej w dwóch wykopach (wykonanych w sezonach 1997–1998). 3/10 pkt

- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Na podstawie publikowanych opisów można wnioskować, że stratygrafię rozpoznano możliwie pełnie w co najmniej dwóch wykopach, a częściowo w trzecim. Odnośnie do pozostałych wykopów zamieszczono jedynie informacje o odkrytych reliktach architektury (porównaj punkt „Rozpoznanie charakteru...”). Brak informacji o dokumentacji i niwelacjach. *3/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię b.d. *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań opublikowano w dwóch dość ogólnikowych artykułach (kilkunasto- i kilkudziesięciostronicowym), skupiających się głównie na przekształceniach zamku. *3/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Na podstawie publikowanych danych można jedynie stwierdzić, że dokonano wstępnego datowania ceramiki z badań w 1996 roku. *0,5/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne
Na podstawie publikowanych danych można jedynie stwierdzić, że dokonano wstępnego datowania kafli z badań w 1996 roku. *0,5/5 pkt*
- j. Razem *19,5/100 pkt*

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań
Odbyły się badania stacjonarne, ponadto przeprowadzono badania geofizyczne zamku dolnego. *8,5/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. (w literaturze brak nawet planu rozmieszczenia wykopów) *0/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Zamek nie posiadał fosy. Częściowo rozpoznano na zamku górnym: dziedziniec, dom wielki z kuchnią od zachodu, zespół bramy (wieża i dwa budynki), zachodni mur obwodowy z furtką łączącą zamki oraz budynek w narożu

północno-zachodnim (tzw. „trójkąt”); na zamku dolnym: dziedziniec, południowy mur obwodowy, furtę i cysterne, wieżę narożną, bramę wjazdową. W publikacjach brak dokładniejszych danych na ten temat (opisów, rysunków, etc.). *7/10 pkt*

- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Na podstawie publikowanych informacji wiadomo, że osiągnięto calec jedynie w części wykopów (której stosunek do liczby wykopów otwartych jest niemożliwy do oszacowania). *1,5/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Na podstawie publikowanych informacji można ocenić w bardzo niewielkim stopniu zakres rozpoznania stratygrafii i to jedynie odnośnie do części wykopów. *1/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię b.d. *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania, jeśli były w ogóle publikowane, to najwyżej w formie krótkich, ogólnikowych artykułów lub kilkunastostronicowych sprawozdań. *1/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Na podstawie publikowanych informacji można stwierdzić, że ceramikę opracowano w niewielkim stopniu. *0,5/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne
Na podstawie publikowanych informacji można stwierdzić, że zabytki inne opracowano w niewielkim stopniu. *0,5/5 pkt*
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu *20/100 pkt*

UWAGI

W literaturze nie natrafiłem na plan wykopów, co zaskakuje przy tylu sezonach badawczych.

3. CZUDEC, pow. Strzyżów, woj. podkarpackie

Miejscowość: Czudec (w XIII wieku – Czucz?, a w 2. połowie XV wieku – Nowogródek;

S. Wróblewski (2006, s. 52) błędnie lokalizuje Czudec w powiecie pilźnieńskim)

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Przedmieście Czudeckie, stanowisko 7 (w literaturze jako Czudec, stan. 1). AZP 105-75/20. Zamek położony jest na prawym brzegu Wisłoka, na wzgórzu zwanym „Zamczysko”, a dokładniej na odciętym od zachodu naturalnym obniżeniem lub sztuczną fosą, wydłużonym, wysokim cyplu, wzniesionym ok. 25 m ponad dolinę. Nad cyplem (239–245 m n.p.m.) góruje ciąg wyższych od niego wzniesień (300–350 m n.p.m.), znajdujący się w kolanie Wisłoka. Z pasma tego roztacza się doskonały widok na całą dolinę, od końca X wieku teren pogranicza polsko-ruskiego. Do zamku prowadzi ścieżka biegnąca wąwozem, będącym prawdopodobnie pozostałością po pierwotnej drodze dojazdowej (G. Leńczyk 1983, s. 17 i ryc. 18, s. 55; A. Lubelczyk 2006, s. 517 i 537–538; 2007; <http://zamki.res.pl/czudec.htm>)

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; wyżynny.

Plateau wzgórza, na którym wzniesiono zamek, ma kształt nieregularnego czworoboku o wymiarach 50×60 m, z zaokrąglonymi południowymi narożnikami. Kształt wzgórza nieco zmodyfikowano podczas rozbudowy zamku w XVI wieku. Od wschodu cypla, na którym wzniesiono zamek, znajduje się długi „jęzor”, na którym prawdopodobnie znajdowało się podgrodzie (A. Lubelczyk 2007).

A. Lubelczyk wydzielił trzy fazy budowy i rozbudowy zamku: wzniesienie murowanego zamku średniowiecznego (może w miejscu budowli drewnianej – patrz A. Lubelczyk 2004, s. 245) przed 1354 roku, rozbudowę zamku jeszcze w średniowieczu (może w roku 1461 lub 1474) oraz przebudowę renesansową z lat 30. XVI wieku (patrz A. Lubelczyk 2003, 2004 i 2007).

Najstarszy zamek zbudowano na wyraźnym wyniesieniu terenu o średnicy 20–25 m, znajdującym się w centrum plateau wzgórza. Miał on narys owalny lub sercowaty, być może z kwadratową wieżą w części południowo-wschodniej (bramną?; nie przewiązaną z murami XVI-wiecznymi) oraz z przylegającym do zachodniej partii obwodu domem wielkim. Mur obwodowy miał grubość ok. 200–220 cm. Dom wielki był to kamienny budynek podpiwniczony, przewiązany z zachodnią partią muru obwodowego. Po zewnętrznej stronie muru obwodowego dochodziła do niego kurtyna zachodnia XVI-wiecznego założenia (A. Lubelczyk 2003, s. 79 i 83, ryc. 3; 2004, s. 241, 245 i 250, ryc. 3; 2007; A. Lubelczyk 2006, s. 509; 2007).

Do fazy związanej z młodszą rozbudową średniowieczną A. Lubelczyk zaliczył kilka fragmentów murów wtopionych w zabudowę zamku renesansowego oraz jeden z obiektów powyżej XVI-wiecznej baszty sześciobocznej. Wspomniany

obiekt to prawdopodobnie piec grzewczy przy kamiennej piwnicy, być może znajdujący się pierwotnie w budynku drewnianym. Mury zaliczone do tej fazy znajdują się na zewnątrz muru obwodowego fazy wcześniejszej. Są to fragmenty murów wykorzystane podczas budowy północno-zachodniego narożnika zamku renesansowego oraz jego kurtyny zachodniej (A. Lubelczyk 2004, s. 245; 2007)

Trzecia faza to renesansowa rozbudowa zamku, mająca miejsce prawdopodobnie w 1. połowie XVI wieku. Jest ona obecnie bardzo dobrze czytelna. Zamek zajął całą dostępną wówczas przestrzeń „Zamkowej Góry”, a podczas budowy wykorzystano fragmenty murów zamku średniowiecznego. Uzyskał on narys zbliżony do nieregularnego trapezu o boku ok. 50 m, z dwoma narożnymi basztami: sześcioboczną w narożniku północno-wschodnim oraz prostokątną w północno-zachodnim. Baszty były prawdopodobnie podpiwniczone. Wejście do baszty północno-wschodniej znajdowało się w przylegającym do niej trapezowatym budynku. Brama nadal znajdowała się w baszcie południowo-wschodniej. Ich mury miały grubość ok. 1,40–1,50 m, a średnica wewnątrz wynosiła 5,40–6,20 m. Pomiędzy basztami, od strony wschodniej i zachodniej wzniesiono mury kurtynowe o grubości odpowiednio 120 i 200 cm. Dochodziły one w części południowej do średniowiecznego muru obwodowego. Od strony północnej nie wzniesiono kurtyny, może ze względu na znajdującą się z tej strony wzgórza stromą skarpe. Zabudowę wewnętrzną stanowiły podpiwniczone budynki (A. Lubelczyk nie podaje bliższych informacji na ich temat). Dziedzieniec zamku był brukowany (jego fragment odsłonięto w północnej części założenia). W północno-wschodnim narożniku zamczyska, w rejonie obiektu z piecem, natrafiono na zasypaną studnię (A. Lubelczyk 2004, s. 247; 2007; <http://zamki.res.pl/czudec.htm>).

Na dzień dzisiejszy z zamku zachowały się spore fragmenty partii fundamentowych murów, zalegające bezpośrednio pod powierzchnią ziemi. Obiektowi zagrażają ponadto poszukiwacze skarbów, co zresztą było jedną z przyczyn rozpoczęcia przez A. Lubelczyka badań.

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski, potem prywatny (lub od razu prywatny; patrz A. Lubelczyk 2003b, s. 10; 2004a, s. 10; S. Wróblewski 2006, s. 52 przyp. 177).

Najstarszym źródłem pisanim dotyczącym obiektu jest akt lokacyjny miasta Rzeszowa z 1354 roku, gdzie zamek wymieniony jest jako punkt orientacyjny przy określaniu granic włości rzeszowskiej (A. Lubelczyk 2006, s. 508–509; wzmianka ta sugeruje, że zamek stanowił centrum okręgu grodowego). Kolejny przekaz wspomina o podarowaniu

obiekty w 1354 roku. przez Kazimierza Wielkiego Janowi Pakosławicowi ze Stróżysk herbu Półkozic (*castrum*; „Codex diplomaticus...”, t. 1, nr 119, s. 209–211). Również Jan Długosz zamieszcza wzmiankę o zamku (*praedium castrense*; „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 256). W akcie lokacji Czudca z roku 1427 król zrzekł się 1/3 dochodów należnych mu z ceł na rzecz właścicieli miasta, którzy w zamian za to mieli naprawiać drogi i reperować zamek. Nie zachowały się żadne nowożytny opisy zamku („Zbiór dokumentów małopolskich”, t. VII, nr 2015; A. Lubelczyk 2003, s. 83; 2004, s. 243, 247 i 252; 2006, s. 508–509; 2007; S. Wróblewski 2006, s. 52).

Nie zachowały się żadne przedstawienia ikonograficzne zamku, a jego ruin nie zaznaczono nawet na mapach czy planach katastralnych z XVIII i XIX wieku. Górę zamkową oraz dojazd do niej od strony południowo-wschodniej przedstawia sporządzona w latach 1778–1782 tzw. mapa Miega. Nie zostały jednak na niej zaznaczone mury zamku, a jedynie jakiś budynek położony na wzgórzu, przy samej drodze. Podobnie przedstawia się sytuacja z wykonanym w 1851 roku planem katastralnym, na którym obrys działki wyraźnie biegnie linią umocnień, których nie naniesiono. Na planie tym widoczna jest również droga dojazdowa do zamku (A. Lubelczyk 2003, s. 85–86; 2004, s. 247, przyp. 4; 2007).

Przed budową zamku na wzgórzu funkcjonował gród, użytkowany prawdopodobnie w XI–XIII wieku. Na podstawie dokumentu z 1264 roku wiadomo, że nosił on nazwę „Czucz” i wzniesiony został na granicy między Małopolską a ziemią przemyską (F. Kiryk 1994, s. 35; A. Lubelczyk 2004, s. 244; 2006, s. 509; 2007; S. Wróblewski 2006, s. 52; <http://zamki.res.pl/czudec.htm>; <http://www.czudec.pl/135/135/>; <http://www.strzyzow.com.pl/index.php?page=gminy/czudec>).

Niejasny jest czas wzniesienia pierwszego zamku i jego wygląd. W. Gwoździcki (1992, s. 14 i 32) twierdzi, że zamek wznosił między rokiem 1196 a 1231 późniejszy wojewoda krakowski, Teodor Czador herbu Gryf w okresie swojej ewentualnej banicji, gdy mógł się schronić na pograniczu. A. Lubelczyk (2006, s. 508) słusznie skrytykował tę tezę, zwracając uwagę na brak konkretnych dowodów na jej potwierdzenie i zbyt wczesną datę dla fundacji prywatnej. Należy zwrócić tu uwagę na błąd S. Wróblewskiego (2006, s. 52, przyp. 177), który przypisuje tezę W. Gwoździckiego o wczesnym datowaniu zamku A. Lubelczykowi. Powołuje się on przy tym na prace A. Lubelczyka z lat 2003 i 2004 (patrz A. Lubelczyk 2003b, s. 10 i 2004a, s. 10) i krytykuje tego badacza wręcz jego własnymi argumentami, odnoszącymi się do teorii W. Gwoździckiego (porównaj A. Lubelczyk 2006, s. 508). A. Lubelczyk (2007) dopuszcza jednak teorię W. Gwoździckiego jako możliwą, z tym że pierwszy „zamek” mógł być budowlą drewnianą (patrz A. Lubelczyk 2004, s. 253). Będąc ważnym argumentem podważającym teorię o wczesnym datowaniu zamku tzw. regale grodowe mogło zostać jednak w związku z jego lokalizacją na samej granicy uchylone lub wręcz złamane. Byłby to jedyny znany przypadek złamania regale. Teodor Czador mógł być fundatorem jakiejś budowli obronnej znajdującej się w miejscu późniejszego zamku, ale musiałoby to nastąpić nieco później niż na początku lat 30. XIII wieku. Należał on do bardzo wpływowego od XII wieku rodu Gryfitów, będących przed Strzyżowskimi właścicielami Czudca, mógł więc sobie pozwolić na koszty fundacji, jak i być może złamanie regale grodowego. Możliwe też, że Henryk Brodaty,

władający w latach 30. XIII wieku ziemią krakowską, zezwolił Teodorowi na budowę zamku. Gryfici byli z tym władcą w bardzo dobrych stosunkach, a zamek zabezpieczałby ziemię krakowską przed atakami Konrada Mazowieckiego. Dodatkową przesłanką świadczącą o wczesnej metryce założenia obronnego w Czudcu jest fakt płacenia z dóbr zamkowych dziesięciny snopowej, będącej jej starszą formą. Brak jednak wśród wydobytego materiału archeologicznego zabytków, które można by datować na XIII wiek (W. Gwoździcki 1992, s. 32; A. Lubelczyk 2003, s. 83–84; 2003b, s. 10; 2004, s. 243–244, 247–249 i 253; 2004a, s. 10; 2006, s. 508 i 521; 2007; S. Wróblewski 2006, s. 52, przyp. 177).

Według A. Lubelczyka (2006, s. 517) budowa grodu, a potem zamku była najbardziej potrzebna w momencie utrwalania się granicy polsko-ruskiej na linii Wisłoka, a nie w czasach Kazimierza Wielkiego, gdy po włączeniu Rusi Halickiej do Korony granica przesunęła się daleko na wschód. Zamek należał do ziemi sandomierskiej. Jest to argument za potwierdzeniem wczesnej daty wzniesienia zamku (A. Lubelczyk 2003, s. 79; 2003a, s. 210; 2004, s. 241; 2006, s. 517; 2007).

Według części badaczy być może właśnie przesunięcie się granicy i związana z tym utrata znaczenia strategicznego zamku spowodowały, że w 1354 roku Kazimierz Wielki podarował go Janowi Pakosławicowi ze Stróżysk herbu Półkozic. Od tej pory zamek stanowił siedzibę rodową Półkoziców czudeckich (S. Kołodziejski 2000, s. 16; S. Wróblewski 2006, s. 52).

Według A. Lubelczyka (2003, s. 83–84; 2004, s. 247–249 i 253; 2007) nic nie wskazuje na to, że zamek kiedykolwiek był własnością królewską. Przypuszcza on, że przynajmniej od połowy XIV wieku (od 1354 roku) zamek należał do średnio zamożnej rodziny Strzyżowskich (raczej nie będących fundatorami wymienionego w akcie lokacji Rzeszowa zamku – wówczas właścicielem zamku był zapewne Kiełcz z rodu Strzyżowskich lub Bogoriów). Na Gryfitów jako fundatorów mogą wskazywać pewne pośrednie przesłanki, jak ufundowanie przez nich kościoła w Czudcu oraz przynależność w średniowieczu do ich dóbr szeregu okolicznych wsi. Z całą pewnością za czasów Długosza zamek należał już do Strzyżowskich.

Na chwilę obecną nie można z całą pewnością określić czasu średniowiecznej przebudowy zamku. Mogła być ona spowodowana jakąś katastrofą, np. oblężeniem, czy pożarem. Brak jednak w źródłach bezpośrednich wzmianek o takich wydarzeniach, choć świadczą o ich występowaniu informacje pośrednie i źródła archeologiczne. Już w akcie lokacji Czudca z roku 1427 król zrzekł się 1/3 należnych mu z ceł dochodów na rzecz właścicieli miasta, którzy w zamian za to mieli naprawiać drogi i reperować zamek („Zbiór dokumentów małopolskich”, t. VII, nr 2015). Na poniesienie znacznych kosztów rozbudowy mogli sobie pozwolić Pakosz (lokował miasto w 1427 roku) lub Jan i Mikołaj Strzyżowscy (Mikołaj – kasztelan wiślicki i starosta biecki, zmarł ok. 1496 roku). W drugim przypadku Strzyżowskich do dokonania przebudowy zamku mógł zmotywować najazd Węgrów na Podkarpacie w roku 1474, podczas którego ich wojska dotarły bardzo blisko Czudca. Według A. Lubelczyka fundatorem rozbudowy renesansowej był prawdopodobnie syn Mikołaja, Gabriel Strzyżowski (zmarł ok. 1532 roku). Strzyżowscy tracą na znaczeniu i w 1612 roku sprzedają miasto i zamek Janowi

Grabińskiemu (herbu Pomian lub Prawdzic; Grabińscy byli właścicielami zamku do 1840 roku). Zamek mógł uciepnieć w roku 1624, gdy zagon tatarski spalił miasto (zginął wtedy Jan Grabiński). Potop ominął Czudec za sprawą wstawienictwa Opalińskich u Szwedów. Być może zamek uciepnieł również podczas najazdu wojsk siedmiogrodzkich Jerzego Rakoczego w 1657 roku. Kres jego istnieniu przyniósł pożar w 1692 roku. Nie został on jednak całkowicie zniszczony i był jeszcze przez jakiś czas zamieszkiwany, o czym świadczy kilka dokumentów wystawionych po tej dacie na zamku. Ciekawy wydaje się dokument z 1698 roku, wystawiony przez papieża Innocentego III, a zezwalający na budowę kaplicy zamkowej (A. Lubelczyk 2007, przyp. 11). Zrąb murów rozebrano w latach 1713–1717, gdy Grabińscy, ówcześni właściciele zamku, rozpoczęli wznoszenie obecnego kościoła parafialnego pw. św. Trójcy (A. Lubelczyk 2003, s. 85–86; 2004, s. 244 i 252–253; 2006, s. 537; 2007; S. Wróblewski 2006, s. 52; <http://zamki.res.pl/czudec.htm>; <http://www.czudec.pl/135/135/>; <http://www.stryzow.com.pl/index.php?page=gminy/czudec>).

Jeszcze w latach 70. XX wieku w zachowanych relikwach murów znajdowało się dzikie wysypisko śmieci (A. Lubelczyk 2007).

HISTORIA BADAŃ

Być może niewielką odkrywkę lub sondaż przy północnej krawędzi wzgórza zamkowego wykonał Gabriel Leńczyk. Mogło to mieć miejsce w 1938 lub 1954 roku. Nie sposób traktować ich jednak jako prowadzonych na obiekcie badań (G. Leńczyk 1983, s. 17; A. Lubelczyk 2003, s. 80; 2004, s. 244; 2006, s. 538; S. Wróblewski 2006, s. 52).

Badania 2001–2004

Badania prowadził Antoni Lubelczyk z ramienia Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Rzeszowie oraz Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. W 2003 roku nadzór konserwatorski nad pracami pełnił Adam Sapeta z ROBiDZ w Rzeszowie. Jest on również współautorem projektu zabezpieczenia i częściowej nadbudowy odkrytej sześciobocznej baszty. Według pasjonackiej strony internetowej (<http://zamki.res.pl/czudec.htm>) w 2004 roku prace przerwano z braku funduszy. Z informacji ustnej udzielonej mi przez J. Poleskiego wynika jednak, że badania kontynuowano.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 2001–2004

Badania rozpoczęto w 2001 roku, po wykonaniu przez miejscowych pasjonatów historii nielegalnej odkrywki muru zamku (A. Lubelczyk 2007; patrz ryc. 11 – plan wykopów).

W 2001 roku prace skupiły się w północno-wschodnim i północno-zachodnim narożniku XVI-wiecznego zamku, oraz przy jego kurtynie zachodniej (A. Lubelczyk 2003, s. 80 i 83, ryc. 3).

W 2002 roku prace prowadzono w północno-wschodnim narożniku założenia XVI-wiecznego, przy baszcie sześciobocznej, na linii kurtyny wschodniej i południowej oraz na majdanie (A. Lubelczyk 2003, s. 81–83, ryc. 2 i 3).

W roku 2003 prace prowadzono m.in. na dziedzińcu, w piwnicach domu wielkiego oraz przy murze obwodowym i czworokątnej baszcie (A. Lubelczyk 2003, s. 83, ryc. 3).

Brak danych z roku 2004.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 2001–2004

Wykonywano dokumentację rysunkową (nie wiadomo, czy w kolorze; patrz ryc. 12) oraz fotograficzną. Co do metod eksploracji brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 2001–2004

Z otoczenia jednej z baszt (sześciobocznej?) zamku renesansowego pozyskano sporo kafli renesansowych, w tym jeden wczesnorenesansowy z samego wkopu fundamentowego. Ceramika późnośredniowieczna, ze względu na zniszczenie nawarstwień z tego okresu, występuje jedynie na wtórnym złożu (A. Lubelczyk 2007).

W 2001 roku pozyskano kilka fragmentów ceramiki późnośredniowiecznej oraz dużą liczbę kafli renesansowych i ceramiki z XVI i XVII wieku (A. Lubelczyk 2006, s. 538).

Brak danych z lat 2002–2004.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Podobno G. Leńczyk natrafił przy krawędzi północnej wzgórza na fragmenty murów z cegły gotyckiej i kamienia (ślady po wieży i zabudowaniach) (G. Leńczyk 1983, s. 17; A. Lubelczyk 2006, s. 517).

Badania 2001–2004

W celu uporządkowania odkrytych w trakcie badań pozostałości obiektu, zostaną one opisane w ramach trzech wydzielonych przez A. Lubelczyka faz jego rozbudowy (za A. Lubelczyk 2007).

Faza 1. Najstarszy zamek murowany

Ciąg murów obwodu obronnego biegnie łukowato po wewnętrznej linii czytelnego wału grodziska, niszcząc go w niemal całkowicie. Został on najpełniej rozpoznany na odcinku południowym i zachodnim. Uchwycono go w kilku wykopach (VIII/02, XIII/03, XV/03, XXIV/03, XXVII i XXIX/04, XXXVI/05 i XLIV/06), a częściowo również w odkrywkach. Są to mury o grubości od 200 do 230 cm, wzniesione wyłącznie z kamienia (piaskowca łamanego), w technice *opus emplectum*. Brak cegły w destrukcie. W większości przypadków korona murów występowała tuż pod obecną powierzchnią ziemi (na głębokości 10–30 cm), a stopa na głębokości od 200 do 250 cm od powierzchni. Tam, gdzie odsłonięto większą partię muru, zauważyć można odsadzki fundamentowe i warstwy wyrównawcze co 60–80 cm. Najlepiej

widoczne są one na obwodzie południowym i w strefie międzymurza, na odcinku zachodnim umocnień zamku. Często w dolnych partiach muru obwodowego watek jest bardziej zatarty i mniej wyrazisty. Do wzniesienia tego muru użyto kamienia łamanego w formie krępych bloczków (30×24, 34×22, 38×25 cm) lub o wydłużonych proporcjach (24×14, 20×10, 22×12, 36×15 cm), czasem cienkich płyt (34×7, 30×5, 20×5 cm). Kamień na budowę zamku niewątpliwie pozyskiwano w najbliższej okolicy, w dobrach strzyżowsko-czudeckich. Mury spajane były niezbyt grubą warstwą zaprawy wapiennej barwy szaro-białej o strukturze drobnoziarnistej, z widocznymi niekiedy drobnymi węgielkami drzewnymi i grudkami nieroztartego wapna. Wizualnie zaprawa ta różni się zdecydowanie, zarówno barwą jak i strukturą od zaprawy użytej w murach XVI-wiecznych. Ta ostatnia ma bardziej brudny, żółto-beżowy odcień i dużo grudek nieroztartego wapna, a ponadto kładziono zdecydowanie grubszą jej warstwę. Mimo różnic wizualnych specjalistyczne badania nie wykazały znaczących różnic w składzie obu zapraw. Badania te przeprowadził początkowo na potrzeby prac zabezpieczających I. Płuska z ASP w Krakowie, następnie zaś większą serię opracowała J. Trąbska z Muzeum Archeologicznego w Krakowie (ekspertyzy w maszynopisach znajdują się w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie). Na niektórych odcinkach mury posadowiono w czystym gliniastym nasypie wału grodziska (w strefie międzymurza na odcinku zachodnim). Do murów obwodowych, od strony wnętrza zamku, przylegała rozległa i głęboka strefa zagruzowania po rozebranych murach obwodowych lub pozostałości zabudowy wewnętrznej. Strefa ta sięgała często aż do poziomu calca. W centralnej części dziedzińca, pod wspomnianym XVIII-wiecznym poziomem rozbiórkowym zarejestrowano starszy poziom niwelacji terenu przykrywający warstwę wczesnośredniowieczną (gruba i rozległa warstwa żółto-jasnobrązowej gliny, która niewątpliwie jest urobkiem z kopania piwnic i fundamentów obiektów nie wiadomo którego założenia). Po stronie zewnętrznej muru obwodowego mamy do czynienia bądź z gliniastym nasypem wału grodziska (naruszonym oczywiście w górnej partii) i szaro-popielatą warstwą wczesnośredniowieczną u jego podstawy lub nowożytnymi warstwami niwelacyjnymi i obsuniętym stokiem, rzadko zaś ze strefą czystego gruzu kamiennego. W strefie międzymurza, na odcinku zachodnim zamczyska, pod warstwą czystego gruzu kamiennego (warstwą rozbiórkową z początku XVIII wieku) lub bezpośrednio pod humusem, występowała warstwa luźnej ziemi przemieszanej z drobnym gruzem i zaprawą wapienną, która sięgała zasadniczo poziomu odsadzki fundamentowej. W jej spągu na niektórych odcinkach zarejestrowano jeszcze odrębny poziom drobnego gruzu kamiennego-ceglanego, przemieszanego z luźną ziemią. Ta ostatnia warstwa zawierała sporo rozdrobnionego materiału, zarówno z XVI wieku jak i z początku XVII wieku. Być może warstwa ta jest wynikiem reperacji po zniszczeniach zamku, być może wyrządzonych przez wojska siedmiogrodzkie Jerzego Rakoczego w połowie XVII wieku.

Niestety, poza wałem grodziska, relacje muru obwodowego do pozostałych poziomów nie są tak jednoznaczne. Brakuje przede wszystkim adekwatnego materiału z wkopów fundamentowych, zachowanych zresztą sporadycznie ze względu na liczną, często podpiwniczoną zabudowę.

Wkop fundamentowy zachował się tylko na odcinku południowym w wykopie VIII/02 oraz na odcinku zachodnim w wykopie XXIX/04. W pierwszym przypadku jest to nieco szerszy, lejowaty wkop z rozwarstwiającym się zasypiskiem (żółta gliniasta ziemia z pasmami i grudkami polepy przedzielana pasmami i klinami zaprawy). Rozcina on gliniasty trzon wału grodziska, a struktura zasypiska wyraźnie wskazuje na zniszczenie przez niego pozostałości spalonej konstrukcji skrzyniowej wału. W wykopie XXIX/04 uchwycono zewnętrzne lico północno-zachodniego odcinka muru obwodowego. W wykopie tym widoczny był wąski wkop fundamentowy, sięgający od poziomu odsadzki fundamentowej. Odkryte w pozostałych wykopach i odkrywkach wkopy fundamentowe pod mur obwodowy były wkopami wąskoprzestrzennymi.

Brak jest zachowanych *in situ* poziomów z materiałem późnośredniowiecznym. Ceramika z tego okresu występuje jedynie na wtórnym złożu.

Bardzo dobrze czytelne są wzajemne relacje między odkrytymi murami. Odślonięto szereg węzłów, niekiedy o wielostopniowych powiązaniach, pozwalających na określenie chronologii względnej murów. Najwięcej danych dostarczyły węzły na odcinku zachodnim muru obwodowego, gdzie łączy się on z kurtyną zamku renesansowego.

W zachodniej partii zamku odślonięto relikty domu wielkiego, niewątpliwie związanego z tą fazą budowlaną zamku. A. Lubelczyk twierdzi, że mur obwodowy i dom wielki wzniesiono równocześnie, przy czym mur stanowi zachodnią ścianę domu. Dom wielki ma wymiary 11×5 m. Mieścił on trzy pomieszczenia: piwnicę (o wymiarach 3,40×1,60 m) w części południowej (o wym. 6,20×3,80–4,00 m) oraz piwnicę w części północno-zachodniej i prawdopodobnie niepodpiwniczone pomieszczenie parterowe w części północno-wschodniej. W zasypisku piwnicy północno-zachodniej wystąpiła gruba cegła palcówka, co według A. Lubelczyka świadczy o istnieniu w niej sklepienia ceglanego.

Nie jest pewne, czy do tej fazy umocnień należy włączyć narożną, kwadratową basztę południowo-wschodnią. Na wzniesienie baszty przed renesansową fazą zamku wskazuje jej wybrzuszenie w stronę renesansowej kurtyny wschodniej i wyraźna szczelina między nimi. Sama baszta została rozpoznana jedynie przecinającymi ją wkopami wąskoprzestrzennymi, w których uchwycono jej narożniki oraz południowo-wschodnią i południowo-zachodnią ścianę. Ze względu na luźne i późne chronologicznie zasypisko, wewnątrz baszty wyeksplorowano zasadniczo tylko do 120 cm, a jedynie w części wschodniej osiągnięto poziom calca i stopy posadowienia fundamentu (na głębokości 350 cm, czyli na poziomie 233,00 m n.p.m.). Basztę wzniesiono na rzucie bardzo zbliżonym do kwadratu, którego narożniki zorientowano wedle stron świata. Jej wymiary zewnętrzne wynoszą 9×8,40 m, a wewnętrzne 6,20×5,50 m. Zaprawa użyta przy wznoszeniu baszty różni się wypełniaczem zarówno od zaprawy z murów renesansowej jak i starszej, średniowiecznej fazy zamku (A. Lubelczyk 2007).

Faza 2. Przebudowa średniowieczna

W narożniku północno-wschodnim natrafiono na relikty późnośredniowieczne (XV wiek?) młodszej fazy zamku. Sam materiał archeologiczny nie pozwala na bezwzględne ich datowanie. Bardziej wyraźna jest ich relacja względna.

Najpierw istniała bliżej nieokreślona budowla przy baszcie, pozostałością której były resztki przepalonego muru, nakrytego następnie poziomem niwelacyjnym (ziemią calcową pochodzącą z kopania fundamentów pod późniejsze obiekty) i warstwą destrukcyjną z XVI-wiecznej baszty. Należy zwrócić uwagę, że nie jest to jedyny ślad pożaru na zamku. Podobną w strukturze warstwę (i na identycznym poziomie) uchwycono w północno-zachodnim narożniku zamczyska, a głęboki poziom przepalanej ziemi zarejestrowano także na majdanie zamku, przed czołem omawianego niżej pieca. Następnie miała miejsce niwelacja terenu i wzniesiono obiekt z piecem (jest to fragment pieca grzewczego o wymiarach zewnętrznych 360×280 cm, wykonanego z cegły palcówki o wymiarach 26–28×12–12,5×9 cm z dostawionym od strony północnej niewielkim pomieszczeniem (o wewnętrznych wymiarach 170–180 cm) murowanym z kamienia na glinie – A. Lubelczyk 2004, s. 245, przyp. 3), który nie funkcjonuje już w wieku XVI, w momencie wybrukowania dziedzińca. Wcześniej, po stronie południowej pieca istniał zagłębiony późnośredniowieczny obiekt o czarnym wypełnisku, a w jego otoczeniu wykopano w XVI wieku studnię. Przy obecnym stanie badań nie sposób określić narysu tej fazy zamku, więc omówione zostaną jedynie elementy, które funkcjonowały poza obwodem starszego założenia. Należą do nich dwa fragmenty murów o identycznej strukturze, z których jeden wtopiono w XVI-wieczną basztę północno-zachodnią, a drugi włączono w ciąg kurtyny zachodniej założenia renesansowego. Mury te mają starannie wykonane lico, a wzniesiono je z dokładnie dobranych płytek szarawego piaskowca, spajanych cienką warstwą zaprawy wapiennej. Pierwszy odcinek, o orientacji północno-zachodniej (?), zachowany jest na odcinku 3,40 m, a jego szerokość wynosi 0,8 m w części północnej i 1 m w części południowej. Korona tego muru wystąpiła tuż pod humusem (na poziomie ok. 239,20 m n.p.m.), a stopa zalegała bezpośrednio na skale macierzystej (na poziomie od 237,20 do 237,70 m n.p.m.). W poszerzeniu wykopu od strony północnej, na przedłużeniu tego muru uchwycono kolejny, zdający się być jego kontynuacją. Wyraźnie odbiega on jednak jakością i strukturą od pierwszego muru. Trudno określić jego funkcję (może stanowił fragment bramy?). Drugi mur wiązany z tą fazą zabudowy odkryto w środkowej partii kurtyny zachodniej zamku renesansowego. Czytelne jest jego lico zewnętrzne i częściowo korona. Lico wewnętrzne znajduje się wewnątrz późniejszego muru kurtynowego. W tym miejscu pod kurtyną renesansową wchodzi też esowaty łącznik między obydwojema obwodami zamku. Ze względu na wzniesienie nad połączeniem obu murów kurtyny renesansowej nie jest możliwe określenie jego charakteru (A. Lubelczyk 2004, s. 245 i 247; 2007).

Kolejny obiekt wiązany z tą fazą rozbudowy zamku odkryto w otoczeniu renesansowej baszty sześciobocznej. Jest to dwuczęściowy obiekt murowany, składający się z pomieszczenia o wewnętrznych wymiarach 170×180 cm, wymurowanego z kamienia na zaprawie glinianej w części północnej oraz przylegającej do niego od południa części wzniesionej z grubej cegły palcówki (o wymiarach 26–28×12–12,5×9 cm). Ma on jakby otwory w obu węższych bokach. Niestety jego wnętrze zachowane zostało w stanie szczątkowym. Po bokach widoczne są ślady sklepienia, a jego pachy zasypane zostały drobnym kamyczkiem, jakby izolacją. Brak tu nagromadzonej

większej ilości węgla drzewnych, ale jest to prawdopodobnie piec grzewczy. W jego narożniku południowo-zachodnim zachował się element będący być może fragmentem wylotu do komina. Dla określenia pozycji chronologicznej tego obiektu, oprócz wymiarów cegły, istotne znaczenie ma fakt przecięcia przez niego warstwy późnośredniowiecznej i pokrycia go przez bruk dziedzińca XVI-wiecznego. Ponadto obiekt przeciął również gruby poziom polepy, związanej prawdopodobnie z pożarem grodziska. Te sprzężone obiekty stanowiły prawdopodobnie część większego zespołu, jakim mógł być drewniany dom zamkowy, śladami którego są pozostałości belek drewnianych, dołki postłupowe i niewielkie fragmenty murków w ich otoczeniu (A. Lubelczyk 2007).

Faza 3. Zamek renesansowy

Założenie renesansowe jest bardzo czytelne. Ma ono formę nieregularną, trapezową o boku ok. 50 m, z trzema narożnymi basztami: sześcioboczną w narożniku północno-zachodnim oraz prostokątnymi w południowo-wschodnim i północno-zachodnim narożniku. Miały one mury o grubości 140–150 cm i średnicę wewnętrzną 5,40–6,20 m. Przy najmniej dwie z nich były podpiwniczone. Wejście do baszty północno-wschodniej osłonięte było trapezowatym w zarysie budynkiem, a baszta południowo-wschodnia pełniła prawdopodobnie funkcję bramy wjazdowej. Pomiędzy basztami od strony wschodniej i zachodniej wzniesiono kamienne kurtyny o szerokości odpowiednio 120 i 200 cm, które dochodziły w części południowej do obwodu średniowiecznego. Natomiast od północy, ze względu na stromą skarpgę, nie było murowanej kurtyny. W trakcie wznoszenia tego założenia wykorzystano w sposób maksymalny dostępną powierzchnię wzgórza. Na podstawie materiału archeologicznego, uzyskanego z wkopów fundamentowych (zwłaszcza przy baszcie północno-wschodniej) założenie to A. Lubelczyk datuje na 1. połowę XVI wieku. Oprócz baszt i murów obwodowych, w centralnej partii „Zamkowej Góry”, odsłonięto pozostałości piwnic zamkowych, a na wypłaszczonej, północnej części fragment wybrukowanego dziedzińca. Natomiast w północno-wschodnim narożniku zamczyska, w rejonie obiektu z piecem, natrafiono na zasypaną śmieciami studnię zamkową. Przy obecnym stanie badań nie sposób określić narysu tej fazy zamku (A. Lubelczyk 2004, s. 247).

W 2001 roku częściowo rozpoznano narożniki zamku renesansowego: północno-wschodni i północno-zachodni (z wtopionym w niego murem średniowiecznym) wraz ze znajdującymi się w nich relikami baszt oraz fragment kurtyny zachodniej (A. Lubelczyk 2003, s. 80; 2006, s. 538).

W 2002 roku odsłonięto w całości sześcioboczną basztę w północno-wschodnim narożniku założenia renesansowego. Długość jej boku wynosi 4,20–4,60 m na zewnątrz i 2,80–2,90 m wewnątrz, a grubość murów ok. 140 cm. Mury wzmocniały zamurowane w narożnikach belki. Średnica wewnętrzna baszty, mierzona między równoległymi ścianami, wynosi 4,80 m. Wzniesiono ją z brył i płyt piaskowca, na dość grubej zaprawie wapiennej, w technice *opus emplectum*. W murach całkowicie brak cegły. Ściany zachowały się do wysokości ok. 120 cm. W najlepiej zachowanej części muru, od strony dziedzińca, stwierdzono obecność licznych okrągłych lub kwadratowych otworów, być może na osadzenie belek (może związanych z konstrukcją klatki schodowej).

Odsłonięte wejście do baszty pierwotnie miało znajdować się 60 cm niżej, o czym świadczy pionowa dylatacja. W wykopie wokół baszty uchwycono pozostałości związanych z nią murów kurtynowych. Mur kurtyny wschodniej dochodzi do południowo-wschodniego narożnika baszty, natomiast fragment muru dochodzący do narożnika południowo-zachodniego jest dość gruby i może być zarówno murem kurtyny jak i przyporą. Od strony zachodniej natrafiono na słabo zachowany negatyw muru. Negatyw ten A. Lubelczyk początkowo interpretował jako fragment kurtyny północnej, której zamek nie posiadał. Okazał się on jednak pozostałością muru trapezowatego budynku mieszczącego wejście do baszty (A. Lubelczyk 2003, s. 80–81, ryc. 2).

Odsłonięto również narożnik północno-zachodni zamku renesansowego. W wykopach (m.in. w wykopie VIII/02) odkryto spore partie murów kurtyń wschodniej, południowej i zachodniej. Mają one grubość ok. 2 m (tylko mur kurtyny wschodniej ma grubość 120 cm) i należą do co najmniej dwóch faz budowlanych – średniowiecznej i XVI-wiecznej. Część odkrytych murów tworzy zarys owalnego założenia, występującego na centralnym wyniesieniu wzgórza zamkowego. W wysuniętym daleko na wschód wykopie V/02 natrafiono na grubą warstwę gruzu, zawierającą m.in. dość liczne, drobne fragmenty dachówek (A. Lubelczyk 2003, s. 82–83).

Ponadto na dziedzińcu odsłonięto bliżej nie opisane destrukty zamku (A. Lubelczyk 2006, s. 538–539; S. Wróblewski 2006, s. 52).

W 2003 roku odsłonięto fragment dziedzińca zamku, gdzie na głębokości 20–30 cm natrafiono na renesansowy bruk, wykonany z nieregularnych, płaskich kamieni. W wykopach natrafiono na spore fragmenty murów obwodowych, dużych rozmiarów piwnicę domu wielkiego, czworokątną basztę oraz pozostałości pieca grzewczego wraz z relikdami budynku go mieszczącego i żarna (A. Lubelczyk 2003, s. 82; S. Wróblewski 2006, s. 52).

W 2004 roku w trakcie wykonywania przekroju przez południowy odcinek wału grodziska natrafiono na fragment muru obwodowego, który zniszczył jego wewnętrzną stronę (A. Lubelczyk 2006, s. 539).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 2001–2004

Odnosnie do najstarszego założenia jedyną informacją o powiązaniu nawarstwień z murami jest omówiona przez A. Lubelczyka (2007) sytuacja uchwycona w wykopie XXIX/04. Widoczny w tym wykopie wąski wkop fundamentowy dołem wcinał się w gliniastą, jasnobrązową warstwę, dochodzącą jednak do samego muru. Widoczne w niej było niewielkie pasemko zaprawy (może związane z budową muru?).

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Najstarsze przekazy pisane sugerują powstanie zamku przed 1354 rokiem (*castrum*; „Codex diplomaticus...”, t. 1, nr 119, s. 209–211; patrz też A. Lubelczyk 2006, s. 508–509).

Możliwe, że czas średniowiecznej rozbudowy wskazuje dokument powtórnej lokacji Czyżowa z 1461 roku. Zawarte w nim informacje, m.in. przeniesienie miasta na lewy brzeg Wisłoka i wyrażona przez Mikołaja i Jana Strzyżowskich chęć zmiany nazwy miasta na Nowogródek, a także pozwolenie na wycinkę drzew w lesie zamkowym oraz budowę cegielni i wapiennika, mogą wskazywać na jakiś kataklizm, który dotknął zamek i miasto (pożar lub najazd?; patrz A. Lubelczyk 2003, s. 85; 2004, s. 252; 2007).

Zabytki datujące

Badania 2001–2004

Znaleziony we wkopie fundamentowym jednej z baszt zamku renesansowego kafel wczesnorenesansowy pozwala datować tę fazę budowlaną na 1. połowę XVI wieku (A. Lubelczyk 2007).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 2001–2004

A. Lubelczyk, głównie na podstawie relacji między poszczególnymi odcinkami murów, w mniejszym stopniu na podstawie materiału archeologicznego, wyróżnił trzy fazy budowlane zamku – dwie średniowieczne i jedną renesansową (rozbudowa w 1. połowie XVI wieku). Zamek okazał się założeniem o o wiele większej skali budowlanej, niż do tej pory powszechnie sądzono (A. Lubelczyk s. 9–10; 2004a, s. 11; 2006, s. 509; 2007; S. Wróblewski 2006, s. 52).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 2001–2004

Sprawozdania z sezonów 2001–2002 znajdują się w archiwum Delegatury Służby Ochrony Zabytków w Rzeszowie (A. Lubelczyk 2003, s. 80).

Brak danych z roku 2003.

Sprawozdanie z badań z 2004 roku znajduje się w archiwum Muzeum Okręgowego w Rzeszowie oraz w rzeszowskiej Delegaturze Urzędu Ochrony Zabytków (A. Lubelczyk 2007, przyp. 3).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 2001–2004

Wyniki badań zostały opublikowane przez A. Lubelczyka w formie kilku artykułów o różnej tematyce. Publikacje te przedstawiają się następująco:

- A. Lubelczyk 2003 – kilkunastostronicowe, dość ogólne sprawozdanie z dotychczasowych badań.
- A. Lubelczyk 2004 – kilkunastostronicowy artykuł, omawiający ogólnie wyniki dotychczasowych badań i płynące z nich wnioski.
- A. Lubelczyk 2006 – kilkadziesiątstronicowe opracowanie o badaniach osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Płaskowyżu Strzyżowskim. Zamek jest wspomniany w tek-

ście kilkukrotnie w związku z problemem osoby fundatora. Ponadto A. Lubelczyk zamieszcza lakoniczne informacje o odsłoniętych w trakcie badań z lat 2001–2004 reliktach zamku w związku z odkrytymi pozostałościami wcześniejszego grodziska. Zamek jest tu wyraźnie potraktowany „po macoszemu” – jego pozostałości usunięte zostały z planu wykopów i przekroju przez wał grodu.

- A. Lubelczyk 2007 – kilkudziesięciostronicowy artykuł, m.in. referujący dość obszernie, ale nie wyczerpująco, wyniki badań przeprowadzonych do tej pory na zamku.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Codex diplomaticus...”, t. 1, nr 119, s. 209–211; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 256; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. VII, nr 2015.

Publikacje:

G. Leńczyk 1983, s. 17 i ryc. 18 na s. 55; A. Marciniak-Kajzer 1991, s. 168–169; W. Gwoździcki 1992, s. 32; J. Marszałek 1993, s. 73; F. Kiryk 1994, s. 35–36; M. Gosztyła, M. Prokša 1997, s. 30–31; S. Kołodziejcki 2000, s. 16; A. Lubelczyk 2003; 2003a, s. 210; 2003b; 2004; 2004a; 2006, s. 507–509, 513, 517, 521, 527 i 537–540, ryc. 5–6; 2007; S. Wróblewski 2006, s. 52–53.

Strony internetowe:

<http://zamki.res.pl/czudec.htm>

<http://www.czudec.pl/135/135/>

<http://www.strzyzow.com.pl/index.php?page=gminy/czudec>

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 2001–2004, zarazem ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów
Wykonano kilkadziesiąt wykopów i odkrywek (co najmniej 44). Brak jednak danych odnośnie do ich wymiarów i kubatury. Na podstawie załączonych w publikacjach A. Lubelczyka (2003, s. 83, ryc. 3; 2004, s. 250, ryc. 3; patrz ryc. 11)

planów szacunkowo określiłem przebadaną powierzchnię założenia na niecałe 10%. 1/10 pkt

- c. Rozpoznanie zabudowy
Przebadano pozostałości trzech baszt (w tym bramnej), domu wielkiego, zabudowy gospodarczej, budynku z piecem grzewczym oraz spore partie murów obwodowych i fragmenty dziedzińca. Ponadto przebadano studnię założenia XVI-wiecznego. Zamek nie posiadał fosy. 8/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec osiągnięto prawdopodobnie w wykopach przy wszystkich trzech basztach oraz przy niektórych odcinkach murów obwodowych. Co do pozostałych wykopów brak danych. 5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Z publikacji A. Lubelczyka nie sposób wnioskować o stopniu rozpoznania stratygrafii, głównie ze względu na brak rysunków profili i uporządkowanych opisów nawarstwień. Z pewnością jednak wykonywano dokumentację profili z rozdzieleniem warstw (patrz A. Lubelczyk 2006, s. 513, ryc. 6; patrz ryc. 12). 2/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań opublikowano do tej pory w formie dwóch kilkunastostronicowych, dość skrótowych artykułów oraz w niewiele obszerniejszym, kilkudziesięciostronicowym sprawozdaniu z dotychczasowych badań (A. Lubelczyk 2007). 4/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 28/100 pkt

UWAGI

Brak.

4. ĆMIELÓW, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Ćmielów

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku na wyspie, na północny wschód od miasta w podmokłej, zalewowej dolinie rzeki Kamiennej, która opływa ją od północy i wschodu.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nizinny, wzniesiony na wyspie w podmokłej dolinie rzeki.

W literaturze przedmiotu można napotkać stwierdzenie, że gotycko-renesansowe założenie z czasów Krzysztofa Szydłowieckiego wzniesiono w miejscu starszego obiektu (patrz Leksykon, s. 149; teoria o istnieniu starszego zamku na terenie późniejszego rynku wydaje mi się mało prawdopodobna – patrz S. Wróblewski 2006, s. 54). Poparte jest ono wzmiankami źródłowymi z lat 1509–1510, wymienającymi burgrabiego i zamek. Wygląd domniemanego średniowiecznego założenia obronnego nie jest znany. Brak również danych na temat jakichkolwiek jego pozostałości w murach późniejszego zamku. Stwierdzenie poprawności tezy o istnieniu tu starszego założenia wymaga przeprowadzenia kompleksowych badań archeologiczno-architektonicznych.

Obecny zamek wznosił według większości badaczy w latach 1519–1531 Krzysztof Szydłowiecki. Składał się on z dwóch członów: zamku właściwego na wyspie oraz podzamcza z basztą bramną od strony południowej (patrz ryc. 13). Obiekt kilkakrotnie przebudowywano, m.in. w 1. połowie XVII wieku otoczono go ziemnymi fortyfikacjami bastionowymi o narysie prostokąta (prawdopodobnie zmodyfikowano wówczas pierwotną linię brzegową wyspy). Po zniszczeniu przez Szwedów w 1657 roku zamek popadł w ruinę i został częściowo rozebrany w 1702 roku. Nie rozebrane wówczas zabudowania odnowiono w 2. połowie XVIII wieku. Dalsze przebudowy miały już jednak miejsce na podzamczu, które ok. 1800 roku zaadaptowano na browar, a w 1905 roku na łaźnię parową (B. Guerquin 1984, s. 137; Leksykon, s. 148–149; S. Wróblewski 2006, s. 53–54).

Do dnia dzisiejszego z zabudowań zamku zachowały się reliktów dwóch niedużych, prostokątnych budynków (ustawionych równolegle, z dziedzińcem pomiędzy) i łączącej je od północy kaplicy. Na podzamczu przetrwały pozostałości dolnej partii podłużnego budynku z przylegającym doń od zachodu krótkim skrzydłem oraz trzykondygnacyjną basztą bramną w części wschodniej. Dodatkowo w terenie widoczne są reliktów wału ziemnego i pierwotnie nawodnionej fosy. Ponad przejazdem bramnym wmurowana jest kamienna tablica fundacyjna z 1531 roku (B. Guerquin 1984, s. 137; Leksykon, s. 148–149; A. i R. Sypek 2003, s. 33).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny.

Najstarsze dokumenty, m.in. z 1388 roku, gdzie wymienione jest „*castrum Szczmelow*” oraz z lat 1415 (wymieniony właściciel zamku, Deresław de Szczmelow), 1425 (dobra Ćmielów nabył Jan z Podłowa, herbu Janina) i 1493 (dobra z zamkiem odziedziczył Jakub Szydłowiecki herbu Odrowąż, podskarbi królewski i starosta łęczycki) odnoszą się prawdopodobnie do zamku w pobliskim Podgrodziu, należącym wówczas do dóbr ćmielowskich. Pogląd ten jest ugruntowany w literaturze (patrz głównie J. Kuczyński 1992 i Leksykon, s. 148), choć niektórzy autorzy nadal wiążą powyższe wzmianki z obiektem ćmielowskim (S. Wróblewski 2006, s. 54).

Brak danych na temat ikonografii obiektu.

Być może do pierwotnego zamku w Ćmielowie, poprzedzającego zamek Krzysztofa Szydłowieckiego, odnoszą się wzmianki w dokumentach z 1509 roku (wymieniający burgrabiego) oraz 1510 roku (wspominający zamek Ćmielów) (Leksykon, s. 148).

Znany z zachowanych reliktyw zamek wznosił prawdopodobnie w latach 1519–1531 Krzysztof Szydłowiecki herbu Odrowąż, kolejno kasztelan sandomierski (1509–1515), krakowski (1526–1532) i kanclerz koronny (1515–1532). Przejął on dobra po Mikołaju Szydłowieckim (bracie Jakuba Szydłowieckiego, o którym mowa w dokumencie z 1493 roku). Od 2. połowy XVI wieku obiekt przechodził kolejno w posiadanie Tarnowskich, Ostrogskich, w 2. połowie XVII wieku Wiśniowieckich, później zaś Lubomirskich, Zasławskich, Sanguszków i Małachowskich. W roku 1657 zamek oblegali i zdobyli Szwedzi. Zniszczone zabudowania częściowo rozebrano w 1702 roku, a pozostałe odnowiono w 2. połowie XVIII wieku. Od początku XIX wieku trwały prace adaptacyjne na podzamczu (ok. 1800 roku przerobione na browar, w 1905 roku na łaźnię). Sam zamek w XIX wieku popadł w ruinę. W 1944 roku Niemcy utworzyli w baszcie bramnej szpital wojskowy. Od zakończenia wojny na zamku nie przeprowadzono żadnych prac zabezpieczających, a zachowane jego nikłe pozostałości podlegają ciągłej dewastacji (B. Guerquin 1984, s. 137; Leksykon, s. 148–149; S. Wróblewski 2006, s. 53–54; <http://cmielow.zamki.pl/>; <http://www.cmielow.pl/?c=297>; <http://zamki.res.pl/cmielow.htm>).

HISTORIA BADAŃ

Obiekt nie badany archeologicznie ze względu na trudne warunki terenowe (znajduje się na podmokłej wyspie). Wstępne rozpoznanie architektoniczne przeprowadzili w latach 50. XX wieku Adam Miłobędzki i Andrzej Gruszecki (Leksykon, s. 148; S. Wróblewski 2006, s. 54).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

ZABYTKI RUCHOME

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Być może o najstarszym zamku wspominają wzmianki w dokumentach z 1509 roku (wymieniający burgrabiego) oraz 1510 roku (wspominający zamek Ćmielów). Wszystkie wcześniejsze dokumenty prawdopodobnie odnosiły się do zamku w pobliskim Podgrodziu (Leksykon, s. 148).

Zabytki datujące

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Dostępność sprawozdania z wstępnych rozpoznania architektonicznego przeprowadzonego przez A. Miłobędzkiego i A. Gruszeckiego nieznaną.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Wyniki wstępnego rozpoznania architektonicznego z lat 50. XX wieku nie zostały opublikowane.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 7 (powiat opatowski), wyd. 1959, s. 9–14, (zamek 12–14, ryc. 1 na s. 13 – plan założenia); A. Gruszecki 1962, s. 195–205; 1986, s. 58; B. Guerquin 1974, s. 121–122; 1984, s. 137; F. Kiryk 1994, s. 36–38; M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 31–33; Leksykon, s. 148–151; A. i R. Sypek 2003, s. 33–34; S. Wróblewski 2006, s. 53–54.

Strony internetowe:

<http://www.cmielow.pl/?c=297>
<http://cmielow.zamki.pl/>
<http://zamki.res.pl/cmielow.htm>

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

a. Charakter badań: brak badań	0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
brak badań	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych: • Ceramika – brak badań• Zabytki kościane i materiał osteologiczny• Zabytki metalowe – brak badań• Zabytki inne – brak badań	0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	0/100 pkt

UWAGI

Brak.

5. DRZEWICA, pow. Opoczno, woj. łódzkie

Miejscowość: Drzewica

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku położone są ok. 400 m. na południe od rynku miasteczka, na terasie zalewowej prawego brzegu rzeki Drzewiczki.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: regularny, o narysie prostokąta; nizinny.

S. Kołodziejski (2000, s. 18) twierdzi, jakoby znaleziono relikty starszej rezydencji Drzewickich w piwnicach XVI-wiecznego zamku, powołując się na prace B. Guerquina i Z. Lechowicza (B. Guerquin 1952 i Z. Lechowicz 1987). Publikacje te nie zawierają jednak na ten temat żadnych informacji. B. Guerquin podaje jednak, że w trakcie badań z lat 1948–1949 (?) w murach dworu położonego na wschód od zamku natrafiono na relikty starszego założenia, prawdopodobnie murowanego dworu z końca XV lub początku XVI wieku. Prawdopodobne jest więc, że S. Kołodziejski zasugerował się tą wzmianką, lecz błędnie umieścił relikty gotyckiego dworu w murach zamku (B. Guerquin 1952, s. 12; S. Kołodziejski 2000, s. 18; Z. Lechowicz 1987; Leksykon, s. 160 i 163; S. Wróblewski 2006, s. 56).

Zamek wznosił na tzw. „surowym korzeniu” biskup Maciej Drzewicki herbu Ciołek, prawdopodobnie w latach 1527–1535. Założenie ma narys prostokąta o wymiarach 37×43 m (ustawionego dłuższą osią w płaszczyźnie wschód–zachód), z basztami w narożach (patrz ryc. 17–18). Zajmuje ono powierzchnię ok. 1600 m². Z trzech stron zamek otaczała fosa, a od północy opływała rzeka Drzewiczka (zasilająca fosę). Wzniesiono go na odciętych przez starorzecza Drzewiczki pagórku meandrowym (B. Guerquin 1952, s. 6–7; Z. Lechowicz 1987, s. 8; Leksykon, s. 160–162; A. i R. Sypek 2002, s. 141).

Zamek wzniesiono z łamanego piaskowca. Na tej podstawie B. Guerquin (1952, s. 7) sugeruje, że zamek był otynkowany. Jest to miejscowy piaskowiec jurajski o lepiszczu węglanowym. Naroża ścian wzmocnione są piaskowcowymi ciosami. Detale architektoniczne i szczyty budynków wykonano z cegły o wymiarach 26×12,5–13,0×7,8–8,5 cm. Całość posiada przejściowy charakter gotycko-renesansowy (B. Guerquin 1952, s. 7; Z. Lechowicz 1987, s. 8).

Narożne baszty ustawione są skośnie do murów obwodowych. Wzniesiono je w dolnych kondygnacjach na planie kwadratu o długości boku ponad 7 m za wyjątkiem północno-wschodniej baszty bramnej, której bok miał długość ok. 8 m. Północne baszty w kondygnacjach przewyższających mur zmieniały rzut na pięcioboczny (A. i R. Sypek 2002, s. 143).

Baszta bramna jest wzmocniona u podstawy dwoma narożnymi przyporami, a jej wysokość sięga ok. 20 m. W baszcie tej mieści się przejazd bramny oraz furta dla pieszych, zamknięte broną. Każde z przejść zaopatrzone było we własny most zwodzony, przrzucony nad fosą (podnoszone prawdopodob-

nie za pomocą przeciwwagi). Baszta bramna posiadała trzy kondygnacje mieszkalne nad przejazdem oraz zewnętrzne ganki komunikacyjne ze schodami (B. Guerquin 1952, s. 7–8; Z. Lechowicz 1987, s. 8; A. i R. Sypek 2002, s. 143).

Pozostałe baszty były ściśle powiązane z budynkami, do których przylegały oraz połączone z nimi wewnętrznymi przejściami.

Wewnętrzny dziedziniec zamku otoczony jest murem obwodowym o grubości ok. 2,4 m (takiej samej, jak grubość murów baszt. Mur obwodowy posiadał kryty ganek straży (umieszczony na wysokości 12,5 m), na co wskazują m.in. przesklepione strzelnice. Szerokość murowanej części ganku wynosiła 85 cm, ale był on prawdopodobnie poszerzony o pomost drewniany. Spora odległość między strzelnicami (ok. 2,40 m) wskazuje, że były one przystosowane typowo do broni palnej (B. Guerquin 1952, s. 10; Z. Lechowicz 1987, s. 8).

Główny dom mieszkalny całkowicie wypełniał całą zachodnią ścianę założenia. Był to budynek trzykondygnacyjny, podpiwniczony, jednotraktowy, o czterech pomieszczeniach na każdej kondygnacji i wymiarach ok. 40×12,20 m. Po bokach budynku znajdowały się dwie baszty-alkierze. Do dziś zachował się alkierz południowy (mieszczący na piętrze kaplicę), a z północnego przetrwały jedynie mury przyziemia. Łatryny prawdopodobnie znajdowały się w wykuszach, po których nie zachowały się żadne ślady. Dom wielki posiadał komunikację wewnętrzną, oprócz której na najwyższej kondygnacji biegł po jego zewnętrznej stronie drewniany ganek łączący alkierze. Podobny ganek znajdował się na poziomie pierwszego piętra (B. Guerquin 1952, s. 8; Z. Lechowicz 1987, s. 8).

W południowo-wschodnim narożniku zamku znajdował się budynek zwany obecnie kaplicą (prawdopodobnie pierwotnie pełnił funkcje gospodarcze, a kaplicę przeniesiono tu w XIX wieku). Zaopatrzone był w ryzalit wysunięty poza linię murów obwodowych. Po zewnętrznej stronie budynku biegły ganki komunikacyjne (B. Guerquin 1952, s. 8).

Budynek mieszkalny został przebudowany na pałac w połowie XVIII wieku. Wokół zamku wzniesiono w bliżej nieokreślonym czasie umocnienia ziemne.

Większość budynków zawałowała się po pożarze, który strawił zamek w 1814 roku.

W 1949 roku rozpoczęto zabezpieczenie ruin. Wycięto wówczas krzaki i drzewa i zabezpieczono część łatwo dostępnych odcinków murów. Nie przeprowadzono jednak zabezpieczenia tych fragmentów zabudowy, które w poważnym stopniu groziły zawaleniem. W latach 1968–1970 Pracownia Projektowa PKZ Kraków wykonała ekspertyzy i prace projektowe związane z zabezpieczeniem obiektu (B. Guerquin 1952, s. 6; Z. Lechowicz 1987, s. 9).

Na dzień dzisiejszy zamek jest w stanie ruiny, lecz mury obwodowe i ściany budynków są w bardzo dobrym stanie. Nieznacznie uszkodzone są ceglane szczyty budowli. Kamieniarka otworów okiennych i drzwiowych zachowana

jest fragmentarycznie. Widoczne są pozostałości fortyfikacji ziemnych otaczających zamek.

Zamek jest typowym przykładem obiektu o formie przejściowej, posiadającego elementy późnogotyckie oraz oszczędnie stosowane elementy wczesnorennesansowe. Cechy reprezentacyjno-rezydencjonalne wyraźnie dominują nad ograniczoną do minimum funkcją obronną, przy czym B. Guerquin twierdzi, raczej bezpodstawnie, że baszty narożne nie spełniały funkcji obronnej, a stanowiły jedynie akcent architektoniczny (B. Guerquin 1952, s. 6-13; Leksykon, s. 163; A. i R. Sypek 2002, s. 141-143; <http://zamki.res.pl/drzewica.htm>; <http://www.zamkipolskie.com/drzew/drzew.html>).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny, wzniesiony jako siedziba rodowa przez biskupa kujawskiego.

Brak danych na temat źródeł pisanych wzmiankujących obiekt.

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z końca XVIII wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Vogl Z. – widok zamku od północnego zachodu, akwarela z 1792 roku (za Leksykon, s. 161; patrz ryc. 16);
- Chrząński T. – widok zamku od północnego wschodu, akwarela z ok. połowy XIX wieku (za Guerquin 1952, s. 6, ryc. 2);
- Andriolli M. E. („Kłosa”, 1879 rok) – widok zamku od północnego zachodu (za Leksykon, s. 161).

W Drzewicy znajdowała się siedziba rodziny Drzewickich herbu Ciołek. Lokowali oni miasto i ufundowali kościół parafialny. Ich pierwotna siedziba znajdowała się być może na lewym brzegu Drzewiczki, w miejscu obecnej plebanii. Następnie funkcję tą mógł pełnić murowany gotycki dwór znajdujący się w pobliżu zamku. Sam zamek został wzniesiony na prawym brzegu rzeki przez biskupa Macieja Drzewickiego (późniejszego arcybiskupa gnieźnieńskiego) w latach 1527-1535. W XVIII wieku obiekt przeszedł na własność Sołtyków, a następnie Szaniawskich. Fabian Szaniawski, łowczy litewski przebudował w połowie XVIII wieku budynek mieszkalny na okazały pałac. Szaniawscy pod koniec XVIII wieku przekazali zamek bernardynkom, zamieniając go na klasztor. W 1814 obiekt został spalony i zaczął popadać w ruinę (B. Guerquin 1984, s. 144; Leksykon, s. 160-163; S. Wróblewski 2006, s. 56; <http://zamki.res.pl/drzewica.htm>; <http://www.zamkipolskie.com/drzew/drzew.html>).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1948-1949

Badania architektoniczne przeprowadził Bohdan Guerquin (za B. Guerquin 1952, s. 7 (podaje informacje o jednym sezonie badań, w 1948 roku, brak natomiast jakichkolwiek wzmianek o badaniach w roku następnym); Leksykon, s. 160 (prawdopodobnie za „Informatorem Archeologicznym” (1987, s. 215) zamieszczono informację, że badania trwały przez dwa sezony – do 1949 roku).

Badania 1985-1986

Badania prowadził Zbigniew Lechowicz z ramienia Radomskiego Towarzystwa Naukowego – Pracowni Badań Regionalnych, na zlecenie WKZ w Radomiu. Dwa sezony badań („IA”, 1987, s. 215; Z. Lechowicz 1987, s. 8).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1948-1949

Badania miały na celu rozpoznanie posadowienia obiektu. W tym celu wykonano pięć niewielkich wykopów (na podstawie B. Guerquin 1952, s. 8, ryc. 5; patrz ryc. 14):

- wykop nr 1 – po zewnętrznej stronie muru zachodniego zamku, w pobliżu baszty północno-zachodniej;
- wykop nr 2 – po wewnętrznej stronie muru południowego, wewnątrz budynku w narożu południowo-wschodnim;
- wykop nr 3 – wewnątrz budynku w narożu północno-zachodnim, przy wewnętrznej ścianie baszty północno-zachodniej;
- wykop nr 4 – po wewnętrznej stronie muru wschodniego, przy baszcie północno-wschodniej;
- wykop nr 5 – w załamaniu muru północnego przy jego przejściu w basztę północno-zachodnią.

Na podstawie zamieszczonego przez B. Guerquina planu (patrz wyżej) oraz rysunków profili (B. Guerquin 1952, s. 9, ryc. 6) można stwierdzić, że wykopy miały wymiary ok. 2x2 m, a głębokość eksploracji wynosiła ok. 2,5-3,5 m od poziomu darni.

Badania 1985-1986

Celem badań było określenie stratygrafii dziedzina oraz sposobu i rodzaju fundamentowania murów. Zamierzano również ustalić poziom wód gruntowych oraz rodzaj i pierwotną formę miejsca wzniesienia zamku.

W ciągu dwóch sezonów badań założono 8 wykopów archeologicznych (7 w obrębie zamku, 1 w obrębie bryły XVII-wiecznego dworu o domniemanej fazie gotyckiej) („IA”, 1987, s. 215; Z. Lechowicz 1987, s. 9).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1948-1949

Badania prowadzono metodą niewielkich wykopów w miejscach kluczowych dla osiągnięcia celu badań. Prawdopodobnie ze względu na architektoniczny charakter wykopów w ich trakcie nie stosowano archeologicznych metod badawczych ani nie prowadzono analogicznej dokumentacji. Wykonano natomiast dobrej jakości, precyzyjne rysunki profili wykopów, z których opublikowano: profil północny wykopu nr 1, profil zachodni wykopu nr 2, profil północno-wschodni wykopu nr 3, profil północny wykopu nr 4 oraz profile wschodni (A) i zachodni (B) wykopu nr 5 (patrz B. Guerquin 1952, s. 9, ryc. 6).

Na podstawie wspomnianych rysunków profili stwierdzić można, że wszystkie wykopy wyeksplorowano do poziomu wód gruntowych, gdzie dalsza eksploracja była już niemoż-

liwa. Prawdopodobnie w miejscu eksplorowanych wykopów calcem jest piasek, na którym posadowiono ruszty stabilizujące stopę fundamentów.

Badania 1985–1986

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1948–1949

Brak danych

Badania 1985–1986

W trakcie badań pozyskano ok. 3000 zabytków, w tym zespół renesansowych kafli piecowych z wyobrażeniami figuralnymi, heraldycznymi i zwierzęcymi („IA”, 1987, s. 215; Z. Lechowicz 1987, s. 10).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1948–1949

Na podstawie badań posadowienia fundamentów zamku stwierdzono, że mury wzniesione zostały na konstrukcji z dębowych bali o wymiarach ok. 24×24 cm ułożonych w dwóch warstwach wzdłuż murów na całej ich szerokości (tworzyły one rodzaj drewnianej ramy). Pod konstrukcją tą znajdowała się podsypka z drobnych kamieni, wykonana bezpośrednio na piasku (stanowiącym prawdopodobnie calcem). W wykopie nr 4, gdzie obecny poziom dziedzińca jest najbardziej zbliżony do poziomu pierwotnego, na wspomnianą konstrukcję natrafiono na głębokości ok. 2,4 m. Wykonanie przez budowniczych zamku omówionej stabilizacji miejsca posadowienia fundamentu świadczy o tym, że w momencie rozpoczęcia budowy teren był silnie podmokły, a belki znajdowały się w wodzie (wskazuje na to stan ich zachowania). W trakcie badań poziom wody w wykopach sięgał połowy wysokości konstrukcji drewnianej.

Na ślady belek natrafiono również powyżej stopy fundamentu, wewnątrz murów. Prawdopodobnie tworzyły one rodzaj zbrojenia (rozwiązanie spotykane także w innych zamkach XVI-wiecznych). Po zbutwiałych belkach pozostały w murze biegnące wzdłuż ścian otwory.

Przy wschodniej ścianie domu wielkiego odsłonięto pozostałości domniemanego wejścia z dziedzińca w postaci schodków i reliktów murowanego ganku. Ze względu jednak na brak jakichkolwiek śladów portalu interpretacja znaleziska jako wejścia do budynku pozostaje hipotetyczna (B. Guerquin 1952, s. 7–9).

Badania 1985–1986

Badania pozwoliły ustalić, że zamek wzniesiono na odcętych starorzeczami rzeki Drzewiczki pagórkowi meandrowy.

W jednym z wykopów natrafiono na pozostałości ujęcia wody z okresu wznoszenia zamku.

W wykopach natrafiono na konstrukcję stabilizującą stopę fundamentów. Miała ona postać równolegle ułożonych

jedna na drugiej poziomych dranic, umocowanych pionowymi palikami. W jednym z wykopów stwierdzono zastosowanie ruszty wykonanego z jednej warstwy porzecznie ułożonych bali (okrągłaków). Ruszty stabilizujące stosowano w miejscach, gdzie zbiegają się terasy i zatorfione starorzecze diametralnie różniące się cechami litologicznymi. Na rusztach pierwsze warstwy kamieni kładziono „na sucho” (bez wiązania zaprawą), zalewając je mokrym piaskiem. Powyżej górnej krawędzi szalunków mur wznoszono warstwami na zaprawie wapiennej, starannie wykonując lico. Widoczna jest wyraźnie odsadzka fundamentowa.

Przeprowadzone badania surowca budowlanego pozwoliły stwierdzić, że do budowy zamku użyto dwóch rodzajów piaskowca. Zasadniczą część murów wzniesiono z piaskowca żółtego, pozyskiwanego z terenu zwanego „Skala”, należącego do XIX wieku do dziedziców miasta. Z drugiego rodzaju piaskowca, bardziej odpornego na erozję, a zarazem podatnego na obróbkę (twardnieje w wyniku kontaktu z powietrzem) wykonano naroża i detale architektoniczne. Jego złoża znajdują się ok. 3–4 km od zamku, w dolinie strumienia Brzuśni (Z. Lechowicz 1987, s. 9–10)

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Brak danych.

Zabytki datujące

Badania 1948–1949

Brak danych.

Badania 1985–1986

Najstarsze zabytki pozyskane w trakcie badań można datować najwcześniej na przełom 1. i 2. ćwierci XVI wieku.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1948–1949

W toku badań ustalono, że zamek został wzniesiony na tzw. „surowym korzeniu”. Odnalezione reliktury fazy gotyckiej pobliskiego dworu pozwalają wysnuć wniosek, że właśnie tu przed wzniesieniem zamku mieściła się pierwotna siedziba rodu Drzewickich (a więc do 1. połowy XVI wieku).

Badania 1985–1986

Wyniki badań archeologicznych nie zmieniły wcześniejszego datowania obiektu na lata 1527–1535. Wniosek ten potwierdza datowanie odnalezionego materiału zabytkowego.

Zróznicowane cechy podłoża (głębokie torfy starorzeczy, krawędzie teras nadzalewowych) wymagały od budowniczych szalowania wykopów i dodatkowej stabilizacji stopy funda-

mentów za pomocą podsypki z drobnych kamieni i rusztu z belek („IA”, 1987, s. 215).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1948–1949, 1985–1986

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1948–1949

Wyniki badań opublikowano w formie kilkudziesięciostronicowego artykułu w „Tece Konserwatorskiej” (B. Guerquin 1952). Zawiera ono jedynie wnioski architektoniczne oraz konserwatorskie.

Badania 1985–1986

Wyniki badań opublikowano początkowo w formie krótkiej wzmianki w Informatorze Archeologicznym („IA”, 1987, s. 215), następnie zaś w postaci trzystronicowego, lakonicznego sprawozdania w rzeszowskich „Materiałach Konserwatorskich” (Z. Lechowicz 1987). Niestety zawiera ono głównie informacje o architekturze i historii obiektu.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje:

B. Guerquin 1952; 1974, s. 129–130; 1984, s. 144–146; A. Gruszecki 1986, s. 59; „IA”, 1987, s. 215; Z. Lechowicz 1987; F. Kiryk 1994, s. 42–43; S. Kołodziejski 2000, s. 18; Leksykon, s. 160–163; A. i R. Sypek 2002, s. 141–143; S. Wróblewski 2006, s. 56.

Strony internetowe:

<http://zamki.res.pl/drzewica.htm>
<http://www.zamkipolskie.com/drzew/drzew.html>

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1948–1949

- Charakter badań: architektoniczne *2/10 pkt*
- Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
5 wykopów o orientacyjnej powierzchni ok. 20 m² i średniej głębokości ok. 3,5 m. *0,5/10 pkt*
- Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano sposób posadowienia fundamentów murów obwodowych (uzasadnienie punktacji w ocenie sumarycznej). *6/10 pkt*
- Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec (prawdopodobnie piaszczysty) osiągnięto we wszystkich wykopach. *10/10 pkt*
- Metoda prowadzenia badań
Wykopy architektoniczne. Sposób eksploracji nieznan. Prowadzono dokumentację rysunkową profili. Na pod-

stawie publikowanych rycin stwierdzić można, że rysunki są dobrej jakości, zaopatrzone w zadowalające opisy.

- 2/10 pkt*
- Rozpoznanie stratygrafii – brak *0/10 pkt*
- Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
brak rozpoznania stratygrafii *0/10 pkt*
- Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań opublikowano w formie kilkudziesięciostronicowego artykułu (B. Guerquin 1952). Publikacja nie jest jednak pełna. *4/10 pkt*
- Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- Razem *14,5/100 pkt*

Badania 1985–1986

- Charakter badań: stacjonarne *8/10 pkt*
- Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. *0/10 pkt*
- Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano sposób posadowienia fundamentów murów obwodowych (uzasadnienie punktacji w ocenie sumarycznej). *6/10 pkt*
- Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. *0/10 pkt*
- Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- Rozpoznanie stratygrafii – b.d. *0/10 pkt*
- Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. *0/10 pkt*
- Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania opublikowano w formie trzystronicowego, lakonicznego sprawozdania. *2/10 pkt*
- Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- Razem *16/100 pkt*

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- Charakter badań: stacjonarne *8/10 pkt*
- Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadana bardzo mała powierzchnia założenia. Brak dokładnych danych. *0,5/10 pkt*
- Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano sposób posadowienia fundamentów murów obwodowych. Zabudowa założenia, za wyjątkiem przebudowanego domu wielkiego, wymaga jedynie rozpoznania posadowienia fundamentów i przylegającego układu nawarstwień. Brak rozpoznania nawarstwień dziedzińca. Rozpoznanie fosy nie jest możliwe ze względu na wysoki stan wód gruntowych. *6/10 pkt*
- Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec osiągnięto w wykopach architektonicznych. Na temat pozostałych brak danych. *5/10 pkt*
- Metoda prowadzenia badań
Badania w latach 1948–1949 – wykopy architektoniczne, dobre rysunki profili. Badania w latach 1985–1986 – b.d. *1/10 pkt*

f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d.	0/10 pkt	• Zabytki metalowe – b.d.	0/5 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię b.d.	0/10 pkt	• Zabytki inne – b.d.	0/5 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań Wyniki badań opublikowano w formie kilkunastu stronicy artykułu i kilkunastu stronicy sprawozdania.	3/10 pkt	j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	23,5/100 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:			
• Ceramika – b.d.	0/5 pkt		
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.	0/5 pkt		

UWAGI

Brak.

6. IŁŻA, pow. Radom, woj. mazowieckie

Miejscowość: Iłża

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku biskupiego na wschód od miasta, na wzgórzu nad doliną rzeki Iłżanki, na jej lewym brzegu. S. Kołodziejcki (1996, s. 144–145) podaje błędnie lokalizację na prawym brzegu rzeki.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; miejski, oddzielony od miasta rzeką i prawdopodobnie nie połączony z nim fortyfikacjami (do XVI wieku); położenie wyżynne (na wzgórzu).

W literaturze istnieją mylne przypuszczenia, że przed wzniesieniem zamku właściwego na wzgórzu pod koniec XIII wieku zbudowano cylindryczną wieżę i umocnienia drewniano-ziemne. Nie jest to potwierdzone badaniami, a błąd wynika z nagminnego mylenia przez badaczy zamku z gródkiem stożkowatym, tzw. Tatarskim Kopcem (patrz J. Lewicki 1997, s. 58).

Właściwy zamek w jego najstarszej fazie (zamek wysoki) wzniesiono prawdopodobnie w latach 1326–1347 (spotykane w literaturze datowanie całego obiektu na koniec XIII wieku nie jest poparte żadnymi dowodami). Jego powierzchnia wynosi ok. 1500 m². Zrąb murów zbudowano z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej, a naroża z cisów. Zamek o narysie zbliżonym do trójkąta, składał się z wspomnianej cylindrycznej wieży (bergfriedu), muru obwodowego z prostym przejazdem bramnym od strony zachodniej oraz domu wielkiego w części północnej (patrz ryc. 18). Mur obwodowy miał długość ok. 150 m. Wieża przylegała od wewnątrz do wschodniego narożnika muru obwodowego. Wejście w formie ostrołukowego gotyckiego portalu umieszczono nad odsadzką, kilka metrów powyżej obecnego poziomu terenu. Prawdopodobnie wejście połączone było z chodnikiem straży muru obwodowego. Schody znajdowały się w grubości muru i wiodły od poziomu nieco powyżej podstawy do poziomu nieco poniżej wejścia. Brak schodów powyżej wejścia według J. Lewickiego (1997, s. 58) może wynikać ze zmiany koncepcji budowy wieży, co być może potwierdza zmiana jej śred-

nicy powyżej podstawy. Jednotraktowy dom wielki przylegał do muru obwodowego w jego północnej partii. Ewentualna drewniana zabudowa gospodarcza rozlokowana była wokół dziedzińca (J. Lewicki 1997, s. 58; Leksykon, s. 203; S. Wróblewski 2006, s. 62).

W świetle przeprowadzonych badań ustalono (domniemane rozwarstwienie murów), że zamek wznoszono w dwóch etapach. Teoria ta wymaga jednak weryfikacji. Według niej najpierw powstała wieża wraz z wschodnią partią muru obwodowego, od strony północnej bliżej nieokreślony budynek (znany jest tylko jego zarys; być może dom wielki) oraz fragment muru odkrytego pod brukiem dziedzińca. Na drugi etap budowy przypadło wzniesienie reszty muru obwodowego wraz z bramą. Nie wydaje się jednak, żeby przerwa w budowie mogła trwać dłużej, ponieważ obwód obronny nie był zamknięty (może tymczasowo parkanem?) (J. Lewicki 1997, s. 59; S. Wróblewski 2006, s. 62).

Pierwsza poważna przebudowa zamku miała miejsce za biskupa Floriana z Mokrska w latach 1367–1380. Włączono go wtedy w obręb nowych murów miejskich (J. Lewicki (1997, s. 59) uważa, że miało to miejsce dopiero w XVI wieku) oraz dostawiono od zewnątrz do bramy basztę bramną z masywnymi przyporami, o rzucie zbliżonym do kwadratu. Być może już wówczas nad przejazdem mieściła się kaplica, jednak bardziej prawdopodobne jest, że umieścił ją tam w 1. połowie XV wieku biskup Zbigniew Oleśnicki (porównaj Leksykon, s. 205). Do bramy doprowadzono kamienny most wsparty na filarach, o podnoszonym ostatnim przęsle. Podczas tej rozbudowy rozpoczęto wznoszenie od strony północnej zamku niskiego. Jego mur obwodowy miał długość ok. 400 m i zaopatrzony był w baszty w formie wykuszu (czyli otwarte od strony dziedzińca) o narysie wycinka koła. Wzdłuż muru obwodowego znajdowała się zabudowa gospodarcza (J. Lewicki 1997, s. 59; S. Wróblewski 2006, s. 63).

Do dnia dzisiejszego z zamku wysokiego zachowały się piwnice, okrągła wieża oraz podstawa wieży bramnej. Mur obwodowy sięga gdzieś tam wysokością ok. 2–3 m. Widoczne są również pozostałości filarów podpierających most zwodzony. Na szczyt wieży prowadzą kręcone metalowe schody. Podświetlony dach przykrywa znajdujący się na szczycie taras widokowy (projektu A. Kadłuczki). Niepokojący jest

brak zabezpieczenia muru obwodowego zamku górnego, którego fragmenty odrywają się i osuwają po zboczu. Z elementów zamku niskiego zachowały się od strony zachodniej i północno-wschodniej ruiny fortyfikacji bastejowych, głównie pozostałości trzech bastej. Relikty beluardu, pozostałej zabudowy zamku niskiego i folwarku podzamkowego są nieczytelne („KZSP”, 1957, t. 3, z. 2, s. 8–9; B. Guerquin, 1984, s. 163; F. Kiryk 1994, s. 48; Architektura gotycka, s. 96; J. Lewicki 1997, s. 58–60 i 65–66, przyp. 94; Leksykon, s. 203; A. i R. Sypek 2003, s. 137–139; <http://zamki.res.pl/ilza.htm>).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: biskupi, wzniesiony przez biskupów krakowskich.

Według relacji Jana Długosza zamek (*arx ex muro fabricata*) wznosił w 1. połowie XIV wieku (w 1340 roku) biskup krakowski Jan Grot. Pierwsze pewne wzmianki o zamku pochodzą z dokumentu wystawionego przez Jana Grota *in castro nostro* (w naszym zamku) w 1334 roku oraz z dokumentów katedry krakowskiej św. Wacława („Kodeks dyplomatyczny...”, t. 2, nr 249). Zamek miał pełnić funkcję siedziby i ośrodka administracyjnego dóbr biskupich. Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić inwentarze i lustracje (m.in. inwentarz z 1789 roku) oraz późniejsze opisy zamku z XIX wieku (patrz S. Wróblewski 2006, s. 62).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z ok. połowy XVII wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Dahlbergh E. J. (Puffendorf S. „De rebus a Carolo Gustavo...”, Norymberga 1696) – widok od zachodu na miasto i wzgórze zamkowe wraz z zamkiem, sztych z 1657 roku (za Lewicki 1997, s. 80, ryc. 11);
- Autor nieznan – widok zamku od zachodu, rycina z 1835 roku (za Lewicki 1997, s. 81, ryc. 14 (tam więcej rycin);
- Napoleon Orda – ruiny zamku, 2. połowa XIX wieku (za Leksykon, s. 203; patrz ryc. 17).

W świetle badań archeologicznych osadnictwo na wzgórzu funkcjonowało już w IX wieku. Według S. Medekszy (1991, s. 47) na wzgórzu znajdowało się grodzisko z tego okresu.

Podczas jednego z najazdów tatarskich (w roku 1240, 1241 lub 1260 – zdania badaczy są podzielone) zniszczony został istniejący wcześniej na prawym brzegu Iłżanki gródek stożkowy (obecnie tzw. Tatarski Kopiec). Przyczyną wzniesienia zamku była więc potrzeba posiadania lepiej umocnionej siedziby. Podobno zamek zamieszkiwali *familiares* biskupów oraz starosta. Mieścił się w nim również sąd grodzki (J. Lewicki 1997, s. 58).

Wzniesienie pierwszego zamku większość badaczy za relacją Długosza datuje na okres urzędowania biskupa Jana Grota, czyli na lata 1326–1347. Jeszcze w 1347 roku bezskutecznie oblegały go wojska Kazimierza Wielkiego po jego zatargu z biskupem o dziesięćdziesiąt (patrz B. Guerquin, 1984, s. 163; Leksykon, s. 203; J. Lewicki 1997, s. 58; S. Wróblewski 2006, s. 62; <http://zamki.res.pl/ilza.htm>).

Pierwszą rozbudowę przeprowadził biskup Florian z Mokrsk w latach 1367–1380. On też otoczył miasto murem. Przypuszcza się, że w powstałej wówczas baszcie bramnej

kaplicę urządził biskup Zbigniew Oleśnicki w latach 1423–1455.

Na początku XVI wieku mury miejskie poddano modernizacji i włączono w ich obręb zamek. W tym okresie miasto wraz z zamkiem strawił pożar. Odbudowę podjął biskup Jan Konarski. Kolejna przebudowa została przeprowadzona przez biskupa Filipa Padniewskiego ok. 1560 roku. Zamek przekształcono wówczas na renesansową rezydencję (może już w 1. połowie XVI wieku), rozebrano zabudowania gotyckie i przebudowano nieco mury obronne. Powstała wtedy większa przylegająca do muru obwodowego zabudowa. Kolejny pożar strawił zamek w 1588 roku. W 1618 roku biskup Marcin Szyszkowski rozbudował część mieszkalną zamku górnego. Kolejna rozbudowa miała miejsce w 1624 roku. W 1. połowie XVII wieku zamek niski otoczono fortyfikacjami bastejowymi i wzniesiono bramę wschodnią w formie beluardu.

17 września 1655 roku obiekt został zdobyty przez wojska szwedzkie (rok później przez nie spalony), a w 1657 roku przez siedmiogrodzkie Jerzego Rakoczego. Odbudowę podjął w 1670 roku biskup Andrzej Trzebnicki (o czym informuje zachowany nad bramą napis). Kolejny remont prowadził biskup Jan A. Lipski (w latach 1732–1746, o czym świadczy napis *Anno Domini 1732 reperavit* oraz jego herb na tablicy fundacyjnej; „AG” błędnie podaje, że był to Andrzej Załuski, który wówczas był jednak biskupem płockim). Następny zaś (błędnie datowany przez J. Lewickiego (1997, s. 60) na 1760 rok) przeprowadził biskup Andrzej S. Załuski (1746–1758), kiedy to dokonano remontu wnętrza i fasad zamku oraz naprawiono wieżę. Za biskupa Kajetana Sołtyka (1759–1788) przeprowadzono remonty w latach 1760 oraz 1782, kiedy to położono nowy dach („KZSP”, 1957, t. 3, z. 2, s. 8 błędnie przypisuje remont dachu biskupowi Załuskiemu). W 1782 roku mieszczanie wybudowali na wzgórzu zamkowym zachowaną do dziś kaplicę. Pod koniec XVIII wieku spłonęło wschodnie skrzydło zamku, a niedługo później pozostała jego część. Podczas konfederacji barskiej jeden z oddziałów ścigających konfederatów zdemolował wnętrza zamkowe. W 1788 roku zamek wraz z dobrami przejął rząd w wyniku upaństwowienia przez Sejm Czteroletni dóbr biskupów krakowskich. Już wtedy jego stan był opłakany, co opisuje lustracja z roku następnego. Od tego czasu zamek zamieszkiwali urzędnicy. Następnie mieścił się tu austriacki szpital wojskowy.

Na początku XIX wieku, podczas jednej z zabaw publicznych urządzanych na zamku przez mieszczan wybuchł kolejny pożar, który strawił doszczętnie wnętrza wraz z zachowanym jeszcze wyposażeniem. Zniszczone zabudowania rozebrano w obawie przed zawaleniem. Dewastacji dopełnili Rakuszanie myszkujący w ruinach w poszukiwaniu skarbów. Ostatni lokator opuścił zamek w 1812 roku. Na materiał budowlany sprzedano także pozostałe budynki zamkowe. Podobna praktyka musiała być w owym czasie powszechna, skoro nawet umowa rządowa w sprawie budowy fabryki fajansu zezwalała jej właścicielowi Sunderlandowi na czerpanie budulca z pobliskich ruin zamku (lata 20. XIX wieku). Ruiny nabył na licytacji w 1837 roku Jan Tadeusz Lubomirski z zamiarem odbudowy, co nie doszło jednak do skutku i w 1909 roku Zdzisław Lubomirski przekazał obiekt Towarzystwu Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie.

Pierwsze prace zabezpieczające miały miejsce w latach 1910–1911. Podjęto wtedy roboty inwentaryzacyjne i konser-

watorskie pod kierownictwem Oskara Sosnowskiego. Prace nadzorował z ramienia TONZP sędzia Karol Gantner. Objęły one wieżę oraz pozostałości fortyfikacji i budowli mieszkalnej na północno-zachodnim stoku wzgórza. Naprawiono wyłom w dolnej części baszty, który obejmował prawie ⅓ obwodu budowli. Planowano także założenie na stoku wzgórza ogrodu, co nie tylko miało dodać ruinom malowniczości, ale zapewnić im stałą opiekę i ochronę przed dalszym stopniowym rozbieraniem (patrz J. Lewicki 1997, s. 64, przyp. 84). Zamek ucierpiał po raz kolejny podczas I wojny światowej (zniszczeniu uległ m.in. profilowany gotycki portal wejścia do wieży głównej). W latach 20. przeprowadzono ogólną konserwację ruin i uporządkowano teren wzgórza. W 1939 roku Niemcy wydzierzawili obiekt niejakiemu Janowi Kuliukowi, który pasł tam krowy. Podczas wojny wieża została kilkakrotnie ostrzelana. Ponowną konserwację grożących zawaleniem ruin podjęto na początku lat 50. XX wieku. W 1960 roku basztę opasano dwiema obręczami wzmacniającymi. W latach 1972–1978 trwały na zamku badania archeologiczne połączone z trwającą od 1971 roku jego kompleksową konserwacją. Od 1997 roku remont prowadzono według projektu Andrzeja Kadłuczki z Politechniki Krakowskiej, przystosowując obiekt (niestety nie zawsze zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi) do roli atrakcji turystycznej (B. Guerquin, 1984, s. 163; „AG”, s. 95–96; J. Lewicki 1997, s. 57–61, 63–64 i 80–81; Leksykon, s. 203; A. i R. Sypek 2003, s. 137; <http://zamki.res.pl/ilza.htm>).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1962–1978

Badaniami architektoniczno-archeologicznymi kierował Jerzy Rozpędowski z ramienia ZBNPŚ i Instytutu Architektury Polskiej Politechniki Wrocławskiej. Od 1971 roku równoległe prowadzona jest kompleksowa konserwacja zamku (jednym z autorów projektu konserwacji był S. Medeksza). W 1997 roku przyjęto nowy projekt konserwacji autorstwa Andrzeja Kadłuczki z Politechniki Krakowskiej (S. Medeksza 1991, s. 42; J. Lewicki 1997, s. 64, przyp. 93).

W 1976 roku badania (trzeci sezon) na zamku niskim (podzamczu) prowadzili Stanisław Medeksza i Andrzej Kudła pod kierownictwem Jerzego Rozpędowskiego („IA”, 1977, s. 194–195).

W 1977 roku badania (szósty (?) sezon) prowadzili Stanisław Medeksza i Andrzej Kudła pod kierownictwem Jerzego Rozpędowskiego („IA”, 1978, s. 167–168).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1962–1978

Celem badań było zebranie materiałów do przygotowania projektu zabezpieczenia i konserwacji ruin.

W 1976 roku badania ukierunkowane były na rozpoznanie terenu zamku niskiego, plateau o wymiarach 160×45 m. Badania prowadzono metodą wykopów sondażowych. Założono ich w sumie 63 („IA”, 1977, s. 194). Rok później (1977) badania ukierunkowane były na rozpoznanie terenu zamku niskiego na przestrzeni 100×120 m („IA”, 1978, s. 167).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1962–1978

W 1976 roku badania prowadzono metodą dużej liczby niewielkich powierzchniowo sondaży. Brak danych na temat sposobów dokumentacji i eksploracji.

W 1977 roku badania prowadzono metodą większych wykopów archeologicznych. Brak danych na temat sposobów dokumentacji i eksploracji.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1962–1978

Zaginienie większej części dokumentacji z niektórych sezonów badań (J. Lewicki nie precyzuje, z których) spowodowało znaczny spadek wartości naukowej wydobytego wówczas materiału zabytkowego i w konsekwencji, ze względu na niemożność opracowania, zakopanie pozyskanej ceramiki (J. Lewicki 1997, s. 65–66, przyp. 94).

W 1976 roku natrafiono na materiał zabytkowy datowany od paleolitu górnego po okres nowożytny („IA”, 1977, s. 194).

W 1977 roku w trakcie badań pozyskano ogółem: z jamy odpadkowej przylegającej do odkrytego wału ułamki ceramiki datowane na IX–X wiek; w sumie kilkanaście tysięcy ułamków naczyń średniowiecznych i nowożytnych oraz bogato zdobionych kafli; 4 monety; liczne przedmioty metalowe i ich fragmenty (noże, ostrogi, okucia okienne, podkowy, itp.); przedmioty szklane (m.in. fragmenty krążków witrażowych (gomółek – przyp. aut.) z insygniami biskupów krakowskich z 1646 roku). Materiał jest głównie renesansowy („IA”, 1978, s. 168).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1962–1978

W wyniku badań na zamku wysokim odsłonięte zostały zarys dziedzińca, budynków przylegających do muru obwodowego i bramy oraz filary prowadzącego do zamku mostu. Na zamku niskim natrafiono na relikty, prawdopodobnie mieszkalnej, zabudowy murowanej (może domu starościńskiego) oraz zabudowy gospodarczej, murowanej i drewnianej (S. Medeksza 1991, s. 46–47).

W latach 1971–1972 na terenie zamku niskiego natrafiono na pozostałości renesansowego beluardu (w istocie jest to po prostu odmiana bastionu), zbudowanego po 1580 roku („IA”, 1977, s. 194).

W 1976 roku na terenie zamku niskiego natrafiono na nawarstwienia datowane od paleolitu górnego po okres nowożytny. Warstwy późnośredniowieczne w jego części centralnej osiągały miąższość ok. 3 m. („IA”, 1977, s. 194).

W 1977 roku w południowo-wschodniej części wzgórza zamkowego natrafiono na warstwę ilku zawierającą zabytki górnopaleolityczne. We wschodniej partii wzgórza, na kra-

wędzi suchego rowu, odkryto pozostałości wczesnośrednio-wiecznych wału grodziska i jamy odpadkowej datowanych na IX–X wiek.

Podczas badań odkryto relikty fundamentów XV-wiecznej baszty bramnej przy wjeździe na zamek wysoki. Pozostałe odkryte elementy architektoniczne jak i ogromna większość materiału zabytkowego pochodzą z okresu renesansu („IA”, 1978, s. 167–168).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Dyskusyjna jest chronologia poszczególnych elementów zamku, ponieważ oparto ją jedynie na fazach budowy obwarowań, pomijając kolejność wznoszenia zabudowy mieszkalnej i gospodarczej.

Nie powiązано także poszczególnych faz rozbudowy ze wzmiankami ze źródeł pisanych, głównie inwentarzy i lustracji (J. Lewicki 1997, s. 65).

Przekazy pisane

Zamek (*castrum*) poświadczony jest już w 1334 roku („Kodeks dyplomatyczny...”, t. 2, nr 249 i dokument wystawiony przez Jana Grota *in castro nostro* (w naszym zamku) w 1334 roku). Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 481) datuje wzniesienie zamku na rok 1340 i wiąże z osobą biskupa Jana Grota (biskup krakowski w latach 1326–1347) (patrz S. Wróblewski 2006, s. 62).

Zabytki datujące

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1962–1978

Na podstawie badań stwierdzono, że zamek wysoki posadowiono bezpośrednio na skale, czyli wzniesiono na surowym korzeniu.

Do najwcześniejszych elementów zamku wysokiego w świetle badań należą: cylindryczna wieża oraz obwód obronny z bramą od zachodu. Kolejne rozbudowy i modernizacje doprowadziły do powstania dwuczłonowego założenia, składającego się z zamku wysokiego na planie nieregularnym oraz przylegającego do niego od północy zamku niskiego (wcześniejszej podzamcza). Datowanie poszczególnych elementów zabudowy jest jednak według J. Lewickiego (1997, s. 65) mocno dyskusyjne i wymaga weryfikacji.

Jak twierdzi J. Lewicki (1997, s. 57, tdl), nie przeprowadzono studium historyczno-konserwatorskiego obiektu, a w badaniach analitycznych architektury nie wykorzystano nigdy opisów zawartych w zachowanych inwentarzach ani dokumentów mówiących o jego rozbudowie.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1962–1978

Dokumentacja z niektórych sezonów badań (J. Lewicki nie precyzuje, z których) zaginęła. Brak jest dokumentacji z badań architektonicznych, rysunków z naniesioną siatką arową badań wykopaliskowych oraz dostatecznej dokumentacji z odkrywek archeologicznych (profile) (J. Lewicki 1997, s. 65–66, przyp. 94).

Dokumentacja i sprawozdania z pozostałych sezonów znajdują się w archiwum Oddziału Wojewódzkiego PSOZ w Radomiu, Muzeum miasta Iłży i archiwum Zakładu Historii Architektury Politechniki Wrocławskiej. Niestety, jak twierdzi J. Lewicki (1997, s. 57), dokumentacja ta nie pozwala na weryfikację wysnutych w sprawozdaniach wniosków badawczych i postawionych hipotez. Brak jest dokładnej, stabilizowanej geodezyjnie inwentaryzacji konserwatorskiej, rysunków poszczególnych węzłów z badań architektonicznych i dokładnej dokumentacji badań archeologicznych (S. Medeksza 1991, s. 42; J. Lewicki 1997, s. 57 i 65–66, przyp. 94).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Publikowano jedynie krótkie wzmianki w Informatorze Archeologicznym (dwukrotnie, badania z lat 1976 i 1977). Informacje o badaniach zamieszczają również niektórzy autorzy prac syntetycznych (np. J. Lewicki 1997). Mimo prowadzonych blisko 20 lat badań i mnogości sprawozdań (patrz opracowania niepublikowane) żadne z nich nie doczekało się publikacji.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Kodeks dyplomatyczny...”, t. 2, nr 249; Jan Długosz, „Liber Beneficiorum...”, t. 2, s. 481.

Opracowania niepublikowane:

I. Galicka, K. Nawoik 1956; T. Lalik, W. Kalinowski, W. Szymanowski 1958; J. Rozpędowski, J. Kaźmierczyk, E. Różycka, J. Paprocki 1962; J. Kaźmierczyk, 1969; J. Rozpędowski 1969; Autor nieznan 1971; W. Kononowicz 1972; S. Medeksza 1972; 1978; A. Kudła 1979.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 2 (powiat iłżecki), s. 4–9 (zamek 8–9), wyd. 1957; J. Widawski 1973, s. 133–138, ryc. 18; B. Guerquin 1974, s. 146–148; 1984, s. 162–164; „IA”, 1977, s. 194–195; 1978, s. 167–168; S. Medeksza 1991; „Architektura Gotycka...”, s. 95–96 i il. 17 na s. 311; A. Bednarczyk 1995; F. Kiryk 1994, s. 47–49; S. Kołodziejski 1996, s. 138, 144–145; A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 99–100; J. Lewicki 1997 (tdl); Leksykon, s. 202–204; A. i R. Sypek 2003, s. 137–139; S. Wróblewski 2006, s. 62–64.

Strony internetowe:

<http://zamki.res.pl/ilza.htm>.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

**Badania 1962–1978, zarazem ocena sumaryczna
stopnia przebadania obiektu**

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy
Przebadano: bramę z wjazdem (baszta, most) na zamek
wysoki oraz częściowo na zamek niski; relikty pierwotnego
domu wielkiego; cylindryczną wieżę; częściowo zabudowę
gospodarczą, dziedzińce i mury obwodowe obu zamków.
6/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
W części wykopów na zamku wysokim osiągnięto calec.
Brak jednak bliższych danych na ten temat. 1/10 pkt

- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki jedynie dwóch sezonów badań zasygnalizowano
w „Informatorze Archeologicznym”. 0,5/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
15,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

7. KRAJOWICE (GOLESZ), pow. Jasło, woj. podkarpackie

Miejscowość: Krajowice
Nazwa własna zamku: Goleisz

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku na wysokim, zalesionym wzgórzu na pra-
wym brzegu Wisłoki, na północ od wsi.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA,
FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; wzniesiony na wysokim
wzgórzu.

Zamek wznosił prawdopodobnie Jakub Bogoria, podko-
morzy sandomierski (a nie benedyktyni tynieccy, jak poda-
je większość publikacji) ok. 1320 roku. Jan Długosz podaje,
że obiekt został częściowo zburzony (może podczas najaz-
du węgierskiego w 1474 roku?), a następnie odbudowany
w 1477 roku.

Obiekt wzniesiono na sztucznie utworzonym plateau na
szczytce wzgórza (patrz ryc. 19). M. Gosztyła i M. Proksa
(1997, s. 43–45) rekonstruuja zamek jako obiekt o kształcie
nieregularnego owalu, w którego obwód obronny włączone
były dwie okrągłe wieże (od zachodu i północnego wschodu)
oraz jedna prostokątna od południa (bramna?). Rekonstruk-
cja ta jest jednak mało wiarygodna i w dużej mierze oparta na
imaginacji autorów. Niestety kiepski stan zachowania obiektu
i brak badań nie pozwala na wiarygodną rekonstrukcję. Fak-
tem jest, że plateau wzgórza ma kształt w przybliżeniu owalny
i możliwy jest odpowiadający mu narys muru obwodowego.
Sprawę jednak komplikuje efekt przeprowadzonego w 1865
roku powierzchniowego rozpoznania zamku przez inżyniera
i archeologa Teofila Żebrowskiego. Badacz wykonał szkiecy
pomiar narysu obiektu dokonując uzupełnienia nie zacho-

wanych murów. Według wykonanego wówczas planu zamek
miał kształt czworoboku (!) z dwiema okrągłymi wieżami
(Leksykon, s. 237).

Na wzgórzu do chwili obecnej zachował się miejscami do
wysokości 3 m, usypany ze żwiru skalnego wał ziemny oraz
otaczająca go fosa, będące prawdopodobnie pozostałościami
grodu. Oba elementy zamykały przestrzeń o narysie owalnym
oraz średnicach 30 i 40 m. Stan zachowania murów jest zły.
Są one prawie nieczytelne w terenie. Garść informacji o za-
mku przynoszą jego opisy przedwojenne i starsze. Wynika
z nich, że jedna z okrągłych wież, o średnicy 2 m, sięgała
posadowieniem 2,15 m poniżej ówczesnego poziomu grun-
tu. Druga, oddalona od pierwszej o 26 m, znajdowała się
w narożniku muru obwodowego. Sam mur obwodowy składał
się z czterech odcinków, z których pierwszy (biegnący wzdu-
ż gościńca) miał 18 m długości. Drugi, znajdujący się naprze-
ciw pierwszego, ciągnął się od pierwszej baszty na długości
25 m. Długość trzeciego odcinka, mieszczącego pośrodku
przejazd bramny, wynosiła ok. 19–20 m (brama znajdowała
się w odległości 8 m od każdego z dwóch naroży muru). Dro-
ga do zamku przecinała wał grodziska, szeroki u podstawy
na ok. 11 m i prowadziła w dół, do drogi biegnącej do Jasła.
Na stokach wzgórza znajdowało się sporo dużych rozmiarów
głazów narzutowych. W podnóża wzgórza zamkowego znaj-
dowała się murowana z kamienia karczma, może wzniesiona
podczas odbudowy zamku w 2. połowie XV wieku. Jeszcze na
początku XX wieku widoczne były relikty bramy oraz basz-
ty południowej. Baszta o wymiarach 6×6 m, posiadała mury
grubości 1,6–2,1 m, wzniesione z łamanego kamienia (podob-
nie jak reszta zamku). W zachowanych murach widoczne były
ślady trzech strzelnic. Jak więc widać, sprawa narysu obiektu
pozostaje otwarta do chwili przeprowadzenia kompleksowych

badan archeologiczno-architektonicznych (G. Leńczyk 1983, s. 22; B. Guerquin 1984, s. 154; M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 43–45; Leksykon, s. 237; http://kolaczyce.itl.pl/gmina.php/GMINA/Miejscowo_ci/Krajowice).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny; stanowił centrum klucza dóbr.

Najstarszy dokument wymieniający nazwę Golesz to akt sądowy nadający klucz dóbr wraz z grodem benedyktynom z Tyńca („Kodeks dyplomatyczny klasztoru...”, s. 79, nr 42). O zamku wspomina Jan Długosz („Liber Beneficiorum...”, t. 2, s. 279, t. 3, s. 207), podając datę jego odbudowy po zniszczeniach najazdu węgierskiego. Wśród źródeł nowożytnych wymienić należy opisujące zamek inwentarze, m.in. z lat 1614 i 1689 (B. Guerquin 1984, s. 154; Leksykon, s. 237; S. Wróblewski 2006, s. 59).

Brak danych na temat ikonografii obiektu.

Pierwotnie Golesz należał do rodu Bogoriów (od XII wieku). Na wzgórzu zamkowym wznosił się gród, który nie mógł być jednak ich siedzibą rodową ze względu na obowiązujące do schyłku 1. połowy XIII wieku regale grodowe. Gród ten w początkach XIV wieku stał się przedmiotem sporu między benedyktynami z Tyńca, a Jakubem herbu Bogoria, podkomorzym sandomierskim. Opat tyniecki mianowicie oskarżył Jakuba o zajęcie „gródka Golesz”, leżącego koło Kołaczyc wraz z całym kluczem dóbr doń przynależnym, do których benedyktyni rościli sobie pretensje. Spór musiał rozstrzygnąć Władysław Łokietek. Co ciekawe, wyrokiem królewskim, wydanym w Trzebini 9 lutego 1319 roku, na własność opata przeszły wszystkie wsie klucza za wyjątkiem grodu oraz Krajowic i Warzyc. Te ostatnie pozostały w rękach Jakuba Bogorii, który zresztą nie stawiał się na rozprawę. Z dokumentów dotyczących sporu wynika również, że Jakub zobowiązany był pozostałe przy nim wsie zmeliorować, a gród odbudować. Prawdopodobnie wtedy wznosił on na wzgórzu murowany zamek. Większość publikacji (za wyjątkiem Leksykonu) zawierających informacje o obiekcie prawdopodobnie błędnie podaje, że benedyktyni otrzymali całość dóbr i że to oni w miejscu grodu wzniesli zamek. Opactwo jednak musiało w końcu przejąć także pozostałe dwie wsie oraz zamek, co potwierdza m.in. wzmianka Długosza o urzędowaniu w nim opatów. Podczas najazdu węgierskiego zamek zdołał się obronić, choć prawdopodobnie uległ znacznemu zniszczeniu. Jak podaje Jan Długosz, za czasów opata Macieja, obiekt był mocno zniszczony, a odbudowano go dopiero po 1477 roku, za czasów opata Andrzeja Oszka. Jeszcze w 1614 roku wymieniany jest burgrabia Jan Brzechwa. Podczas wojen szwedzkich, w 1657 roku zamek zdobyły i spaliły wojska siedmiogrodzkie Jerzego II Rakoczego. Nie został on już odbudowany i zaczął popadać w ruinę. Inwentarz z 1689 roku określa zamek jako „spustoszały od dawnego czasu”. W 1796 roku Krajowice zostały odebrane benedyktynom przez rząd austriacki, który sprzedał tereny spółce Friese i Eder. Na początku XX wieku właścicielami majątku była rodzina Nowotnych (G. Leńczyk 1983, s. 22; B. Guerquin 1984, s. 154; Leksykon, s. 237; http://kolaczyce.itl.pl/gmina.php/GMINA/Miejscowo_ci/Krajowice).

HISTORIA BADAŃ

W roku 1865 inżynier i archeolog Teofil Żebrawski przeprowadził powierzchniowe badania i wykonał szkic z pomiarem zarysu zamku. Poza wspomnianym rozpoznaniem na obiekcie nie prowadzono żadnych badań (B. Guerquin 1984, s. 154).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

ZABYTKI RUCHOME

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEN, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

„Kodeks dyplomatyczny klasztoru...”, s. 79, nr 42; Jan Długosz, „Liber Beneficiorum...”, t. 2, s. 279, t. 3, s. 207 (S. Wróblewski 2006, s. 59).

Zabytki datujące

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Kodeks dyplomatyczny klasztoru...”, s. 79, nr 42; Jan Długosz, „Liber Beneficiorum...”, t. 2, s. 279, t. 3, s. 207.

Publikacje:

J. Frazik 1971; B. Guerquin 1974, s. 138; 1984, s. 154; G. Leńczyk 1983, s. 22 i ryc. 34 na s. 70; M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 43–54; Leksykon, s. 237; S. Wróblewski 2006, s. 59–60.

Strony internetowe:

http://kolaczyce.itl.pl/gmina.php/GMINA/Miejscowo_ci/Krajowice.

- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – brak badań 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki inne – brak badań 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
0/100 pkt

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

UWAGI

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

Brak.

- a. Charakter prowadzonych badań: brak badań 0/10 pkt

8. KUROZWĘKI, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Kurozwęki

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA ZAMKU

Zamek położony jest na lewym brzegu rzeki Czarnej, na północ od miasta usytuowanego na prawym brzegu.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; nizinny (wzniesiony na kępie otoczonej bagnami).

Zamek zbudowano w 2. połowie XIV wieku na otoczonej mokradłami, wyniesionej kępie w dolinie rzeki Czarnej. Wzniesienie zamku na tzw. „surowym korzeniu” przypisuje się Dobiesławowi z Kurozwęk, kasztelanowi krakowskiemu (B. Guerquin, 1984, s. 190).

Najstarsze założenie miało narys owalu o wymiarach 38×28 m, choć nie było to podyktowane planem ewentualnego wcześniejszego grodu (patrz ryc. 20). Jego powierzchnia wynosiła ok. 900 m² (A. Gruszecki (1986, s. 39) podaje ok. 5000 m², co jest wartością mocno zawyżoną). Mur otoczony był nawodnioną fosą. Brzegi kępy w odległości ok. 2,5 m. od muru wzmocnione zostały powbijanymi w grunt palami. Mur obwodowy, o rekonstruowanej wysokości 8,70 m

(M. Brykowska 1982, s. 62), zachował się w bryle obiektu do wysokości I piętra i jest dobrze widoczny na większości elewacji. Do muru wzniesionego z łamanego kamienia (według B. Guerquina (1984, s. 190) zamek był ceglany (!), choć być może badaczowi chodziło tu raczej o zabudowę wewnętrzną) jeszcze w XIV wieku dostawiona została od wewnątrz, od strony południowej, czterokondygnacyjna wieża (z tego samego materiału, o przeznaczeniu prawdopodobnie mieszkalnym; szerokości 10 m i wysokości 14 m). Zlokalizowano ją w najbardziej zagrożonej części zamku, a zarazem przy domniemanej bramie. Całą zabudowę wnętrza obiektu stanowiły cztery budynki drewniane. Dziedziniec brukowany był nieregularnymi kamieniami, a w części także drewnianymi balami. W jego partii zachodniej znajdowała się studnia (dotąd brak danych pozwalających dokładniej datować jej budowę (M. Brykowska 1982, s. 64, przyp. 7)). Wjazd w postaci prostego otworu bramnego prawdopodobnie od początku istnienia zamku znajdował się od strony południowej, przy wieży (nie odkryto jego reliktów). Również w XIV wieku wzniesiono przylegający od południa do muru zamkowego ziemny wał podzamcza. Wygradzał on teren nieco mniejszy od znajdującego się tam obecnie basenu (A. Grzybowski 1981, s. 10 i 12–14; M. Brykowska 1982, s. 62–64; B. Guerquin, 1984, s. 190; A. Gruszecki 1986, s. 39; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986,

s. 41–42; L. Kajzer 2000e, s. 40; Leksykon, s. 256–257; A. i R. Sypek 2003, s. 43; S. Wróblewski 2006, s. 73–74).

Pierwsza rozbudowa miała miejsce w 1. połowie XV wieku z inicjatywy Mikołaja Białuchy. Część drewnianych budynków zastąpiono wtedy trzema murowanymi, jednotraktowymi oraz podniesiono poziom dziedzińca. Pierwszy, dwukondygnacyjny budynek, nie przekraczający wysokością korony muru obwodowego, wzniesiono we wschodniej części dziedzińca (zachowały się ściana zachodnia z dwoma otworami w przyziemiu oraz wewnątrz ściana między pomieszczeniami piwnicznymi z otworami drzwiowymi). Miał on prawdopodobnie przeznaczenie mieszkalno-gospodarcze. Do wspomnianego budynku dostawiono następnie wschodnią partię trzykondygnacyjnego budynku północnego w postaci wieży (jej najwyższa kondygnacja opierała się na koronie muru obwodowego; w obecnych piwnicach zachowały się drzwi i okno). Jako ostatni wzniesiono budynek znajdujący się w zachodniej części dziedzińca. Była to prawdopodobnie także trzykondygnacyjna wieża, do której od północy przylegał na poziomie przyziemia niewielki aneks, być może mieszczący drewniane schody (w piwnicy zachował się prowadzący do niego ostrołukowy portal). Mury wieży zachowane są w bryle zamku na całej swej wysokości (A. Grzybkowski 1981, s. 15–16; M. Brykowska 1982, s. 65–67; B. Guerquin 1984, s. 190; A. Gruszecki 1986, s. 39; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 42; Leksykon, s. 257; S. Wróblewski 2006, s. 74).

Ostatnia przebudowa gotycka przeprowadzona została ok. 1500 roku lub nawet nieco wcześniej. Rozebrano pozostałą jeszcze w obrębie zamku zabudowę drewnianą. Dobudowana została część zachodnia budynku północnego (prawdopodobnie trzykondygnacyjna wieża; powstał kubiczny blok), a jego poziom użytkowy podniesiono do wysokości ok. połowy dawnej kondygnacji. Rozbudowano bramę zamkową, dostawiając od zewnątrz do muru obwodowego czworoboczną basztę bramną o dwóch narożnych przyporach (tzw. „kurzą nogę”). Zabudowa obrzeżna zamknęła całą dostępną przestrzeń muru obwodowego. Zlikwidowany w ten sposób chodnik straży zastąpiono prawdopodobnie strzelnicami w zewnętrznych ścianach wyższych budynków (wież), a w niższych strzelnice wybito w ścianach tremplowych ponad najwyższymi kondygnacjami. Ciekawym jest, że przez całe średniowieczne dzieje zamku jego skala i program przestrzenny w żaden sposób nie odzwierciedlały znaczenia politycznego i potęgi rodu Poraitów. (A. Grzybkowski 1981, s. 17; M. Brykowska 1982, s. 68; B. Guerquin, 1984, s. 190; A. Gruszecki 1986, s. 39; Leksykon, s. 257; S. Wróblewski 2006, s. 74).

Podczas jednej z kolejnych przebudów (z inicjatywy Lanckorońskich), na początku XVII wieku przeniesiono bramę na wschodnią część muru obwodowego, a powstałą wolną przestrzeń zabudowano. W latach 1768–1771 przebudowano zamek na klasyczny pałac z dwoma pawilonami, które ustawiono od strony południowej, symetrycznie do nowej osi obiektu. Średniowieczny zamek w Kurozwękach był typowym przykładem małej warownej siedziby rycerskiej, wykorzystującej naturalne warunki obronne położenia nizinnego („KZSP”, t. 3, z. 1, s. 31–32; B. Guerquin 1984, s. 190; Leksykon, s. 257; S. Wróblewski 2006, s. 74).

Zamek, a właściwie pałac zachowany jest do dnia dzisiejszego w bardzo dobrym stanie. W ostatnich latach przeprowadzono jego gruntowny remont.

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny, siedziba rodowa i centrum dóbr Poraitów Kurozwęckich.

Zamek po raz pierwszy wzmiankowany jest dopiero w dokumencie z 1400 roku (*castrum Curoswank*; „Najdawniejsze księgi...”, nr 10391), który znamy z późniejszego rejestru. Następnie zamek (*castrum, praedium militare*) wymienia Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 452) (M. Brykowska 1982, s. 62, przyp. 5; S. Wróblewski 2006, s. 73).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z 1. połowy XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek i inne:

- Halberstadt A. – „Mapa szczegółowa Dóbr Kurozwęckich”, kopia z roku 1858 (za M. Brykowska 1982, s. 61, przyp. 2);
- Walter H. – widok pałacu i oranżerii od południa, litografia wg rysunku W. Gersona, ok. połowy XIX wieku (za M. Brykowska 1982, s. 61, przyp. 2 i ryc. 1, s. 62).

Zamek prawdopodobnie wznosił, być może w miejscu wcześniejszego gródka (co jest mało prawdopodobne, gdyż na jego ślad w trakcie badań nie natrafiono), kasztelan krakowski Dobiesław herbu Poraj (twórca trwającej po schyłek średniowiecza potęgi rodu). Obiekt był główną siedzibą Poraitów Kurozwęckich. Potrzeba wzniesienia nowej murowanej siedziby podyktowana była prawdopodobnie fatalnym stanem zamku w Rembowie (wcześniejszego gniazda rodu) i koniecznością jego opuszczenia (M. Brykowska 1982, s. 62; B. Guerquin 1984, s. 190; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 41; Leksykon, s. 257; A. i R. Sypek 2003, s. 43; S. Wróblewski 2006, s. 75).

W 1521 roku zamek wraz z przynależnymi dobrami Anna (córka Hieronima Kurozwęckiego) wniosła w wianie Janowi Lanckorońskiemu, łowczemu kurozwęckiemu. W ten sposób obiekt przeszedł na własność Lanckorońskich, którzy na początku XVII wieku gruntownie go przebudowali (wg M. Brykowskiej (1982, s. 68) na dwór obronny). Kolejnymi właścicielami zamku zostali jeszcze w XVII wieku Męcinińscy. Następnie przeszedł w połowie XVIII wieku w ręce Sołtyków. Maciej Sołtyk, wojewoda sandomierski, przebudował go w latach 1768–1771 na pałac (według projektu Ferdynanda Naxa). W 2. połowie XIX wieku właścicielami zamku zostali Popielowie, którzy zamieszkiwali w nim do 1944 roku. Wtedy to obiekt został przejęty przez państwo z rąk Marcina Popieła. Po zakończeniu wojny w pałacu znajdował się m.in. magazyn pasz i materiałów gospodarczych pobliskiej stadniny, następnie siedziba miejscowego oddziału ZUS. Od 1969 roku obiekt stał opuszczony. W 1971 roku prace konserwatorskie rozpoczęło PP PKZ w Kielcach (podstemplowano wtedy ryzalit północny i wnętrza parteru). W 1975 roku pałac został przekazany Polskiemu Towarzystwu Wydawców Książek. Obecnie obiekt, odzyskany w ostatnich czasach przez rodzinę Popielów, użytkowany jest jako hotel („KZSP”, t. 3, z. 1, s. 31; A. Grzybkowski 1981, s. 9, 16 i 67–68; M. Brykowska 1982, s. 65 i 68; B. Guerquin 1984, s. 190; L. Kajzer 2000e, s. 40; Leksykon, s. 257; A. i R. Sypek 2003, s. 43; S. Wróblewski 2006, s. 75).

HISTORIA BADAŃ

Wstępne rozpoznanie architektoniczne przeprowadził w 1934 roku Bohdan Guerquin (Guerquin 1935).

Badania 1971–1975

Badania prowadziła Maria Brykowska z ramienia Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. W badaniach brali udział m.in. Andrzej Grzybkowski i Jerzy Gula (prowadził badania od 1974 roku; w 1975 roku już z ramienia Katedry Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego). W trakcie badań wykonano badania technologiczne polichromii. A. Grzybkowski (1981, s. 10; za nim Leksykon, s. 257) prawdopodobnie błędnie podaje, że badania trwały do 1976 r. („IA”, 1972, s. 289; 1973, s. 254–255; 1974, s. 254; 1975, s. 238–239; 1976, s. 252; M. Brykowska 1982, s. 61, przyp. do tytułu; Leksykon, s. 257).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1971–1975

W sumie wykonano prawdopodobnie 12 wykopów o łącznej powierzchni ok. 110–120 m².

W 1971 roku badania prowadzono w trzech wykopach o ogólnej powierzchni 31 m²: wykop nr I („Brama”) – usytuowany na dziedzińcu pałacu; wykop nr II („Z filarem”) – usytuowany w piwnicy północnego skrzydła pałacu (piwnica Nr 011); wykop nr III („Zachodni”) – znajdował się na zewnątrz budynku (po jego zachodniej stronie) (za „IA”, b. 1971, s. 289–290).

Rok 1972: wykop nr I („Brama”) – kontynuowano badania; wykop nr IV („Wieża”) – usytuowany w południowej części dziedzińca; wykop nr V („Piwnica”) – zlokalizowany w jednej z piwnic zamku (nie podano, w której); wykop nr VI („Południowy wschód”) – nie podano lokalizacji (za „IA”, b. 1972, s. 254–255).

Rok 1973: wykop nr IV („Wieża”) – dokończono eksplorację rozpoczętą w roku 1972; wykop nr VII („Korytarz piwnicy”) – usytuowany w północno-zachodniej partii pierwotnego dziedzińca zamku (obecnie korytarz piwnic); wykop nr VIII („Piwnica 06”) – usytuowany w jednej z piwnic założenia (brak planu z naniesioną numeracją piwnic) (za „IA”, b. 1973, s. 254).

W 1974 roku badania prowadzono w dwóch wykopach badawczych, obejmujących fosę i dziedzińiec („IA”, b. 1974, s. 238).

W 1975 roku badania prowadzono w dwóch wykopach badawczych (pierwszy prawdopodobnie przy oranżerii, drugi o nieznanym lokalizacji). Prace te stanowiły uzupełnienie badań historyczno-architektonicznych prowadzonych przez M. Brykowską („IA”, 1976, s. 252). Wykop IX/75 – zlokalizowany przy oranżerii (M. Brykowska 1982, s. 65, przyp. 8).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1971–1975

Badania prowadzono metodą niewielkich wykopów. Technika eksploracji nieznana. Na pewno prowadzono dokumentację rysunkową w kolorze (m.in. rysunki profili; patrz M. Brykowska 1982, s. 67, ryc. 5). W trakcie badań wykonano badania technologiczne polichromii.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1971–1975

W 1971 roku materiały zabytkowe niezbyt liczne, głównie fragmenty naczyń ceramicznych („IA”, 1972, s. 290).

W 1972 roku materiały zabytkowe, liczniejsze niż w roku poprzednim, głównie fragmenty naczyń ceramicznych i kafli, z warstw od połowy wieku XIV do końca wieku XIX („IA”, 1973, s. 255).

Brak danych z lat 1973–1975.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

XV-wieczny poziom użytkowy rozpoznano jedynie dla dawnego przyziemia. Wyznacza go odsłonięta odsadzka fundamentowa. Nie uzyskano informacji o sposobie przekrycia poszczególnych kondygnacji i zwieńczeniu budynku (A. Grzybkowski 1981, s. 15–16).

Badania 1971–1975

Rok 1971: wykop nr II („Z filarem”) – stwierdzono fakt posadowienia murów obwodowych na surowym korzeniu (2. połowa wieku XIV); wykop nr III („Zachodni”) – odsłonięto tu fundamenty muru obwodowego zamku średniowiecznego i dostawione doń fundamenty XVII-wiecznego założenia pałacowego (za „IA”, 1972, s. 289–290).

Brak danych z roku 1972.

Rok 1973: wykop nr IV („Wieża”) – rozpoznano nawarstwienia średniowieczne tej części dziedzińca oraz odsłonięto posadowienie wieży mieszkalnej, najstarszego murywanego budynku obiektu; wykop nr VII („Korytarz piwnicy”) – uchwycono wzajemne korelacje dziedzińca arkadowego pałacu nowożytnego oraz starszych budynków północnego i zachodniego skrzydła zamkowego. Stwierdzono również istnienie pierwotnie na terenie zamku partii zabudowy drewnianej; wykop nr VIII („Piwnica 06”) – stwierdzono jedynie daleko idące zmiany zarówno w architekturze jak i stratygrafii pomieszczenia, związane z instalacją w początkach XX wieku urządzeń centralnego ogrzewania (prawdopodobnie najstarszego w Polsce) (za „IA”, 1974, s. 254)

Brak danych z roku 1974.

Rok 1975: wykop IX/75 – natrafiono na ślady osadnictwa późnośredniowiecznego, które wiązać można z użytkowaniem zamku (M. Brykowska 1982, s. 65, przyp. 8).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Najstarsza wzmianka o zamku pochodzi z 1400 roku (*castrum Curoswank*; „Najdawniejsze księgi...”, nr 10391, dokument znany z późniejszego rejestru). Zamek (*castrum, praedium militare*) wymienia Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 452) (M. Brykowska 1982, s. 62, przyp. 5; S. Wróblewski 2006, s. 73)

Zabytki datujące

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Prawdopodobnie pierwowzorem dla Kurozwek był starszy zamek w Rembowie, również o zabudowie obrzeżnej, będący wcześniej siedzibą Poraitów.

Badania pozwoliły na wykluczenie użytkowania wschodniej bramy w XIV–XVII wieku, nie ustalono jednak z całą pewnością lokalizacji wcześniejszego wjazdu. Być może znajdował się on przy wieży południowej (M. Brykowska 1982, s. 64–65; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 42).

Badania 1971–1975

Rok 1971. Wykop nr I („Brama”) – pozwolił wstępnie określić chronologię powstania obecnej bramy oraz czas podwyższenia poziomu dziedzińca o jedną kondygnację (zamiana parteru założenia pałacowego na obecne piwnice). Wykop nr II („Z filarem”) – jego eksploracja określiła chronologię pomieszczenia jako jednego z najstarszych w obrębie murów obwodowych średniowiecznego założenia zamkowego (koniec XIV wieku) oraz kolejne fazy jego użytkowania (za „IA”, 1972, s. 289–290).

Rok 1972. Wykop nr I („Brama”) – ustalono charakter i chronologię nawarstwień dziedzińca średniowiecznego zamku. Między innymi stwierdzono, że już pierwotnie był on pokryty brukiem z płyt wapiennych. Wykop nr IV („Wieża”) – eksploracja potwierdziła dane z wykopu nr I odnośnie do podwyższenia jego poziomu o jedną kondygnację w okresie budowy dziedzińca arkadowego. Wykop nr V („Piwnica”) – ustalono wzajemne relacje najstarszego muru obronnego zamku, baszty bramnej i najmłodszego frontonu pałacu. Wykop nr VI („Południowy – wschód”) – badania potwierdziły i uściśliły wnioski uzyskane na terenie wykopu nr III, co do wzajemnego stosunku pierwotnego założenia zamkowego i nowożytnego założenia pałacowego (za „IA”, 1973, s. 254–255).

Rok 1973. Wykop nr IV („Wieża”) – określono stosunek arkad dziedzińca do najstarszej wieży (za „IA”, 1974, s. 254).

W tym roku badania na terenie fosy pałacowej pozwoliły na ustalenie, iż powstała ona jako element nowożytnego założenia pałacowego w wyniku usunięcia z podnóża obiektu nawarstwień średniowiecznych i utworzenia z nich przeciwstoku fosy. Upadła w ten sposób hipoteza, że już zamek średniowieczny otoczony był fosą. Wybudowano go najprawdopodobniej na niewielkim płaskim wzgórku otoczonym bagnami, w związku z czym wykonywanie dodatkowo fosy było w tym okresie niecelowe.

W roku 1974 wykop na terenie dziedzińca pozwolił uściślić poziom, do jakiego nadsypano dziedziniec w trakcie generalnej nowożytnej przebudowy całego założenia („IA”, 1975, s. 238–239).

W 1975 roku stwierdzono istnienie w XIV i XV wieku przedzamcza otoczonego wałem ziemnym od strony południowej, które zajmowało powierzchnię mniej więcej równą obszarowi zamku. W XVI wieku zabudowa gospodarcza przekroczyła obszar obwałowany i objęła teren na południe od pierwotnego przedzamcza. Odsłonięto także fragment pierwotnej drogi prowadzącej do zamku (pałacu) po zlikwidowaniu zabudowy gospodarczej, przed wybudowaniem pawilonów parkowych. Określono rodzaj i głębokość fundamentowania zachodniego pawilonu parkowego oraz jego pierwotny poziom użytkowy („IA”, 1976, s. 252).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1971–1975

Badania zostały opublikowane obszerniej (w formie kilkudziesięciostronicowego artykułu) jedynie od strony architektonicznej przez M. Brykowską (1982). Lakoniczne wzmianki na temat badań zamieszczano corocznie w „Informatorze Archeologicznym”.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Najdawniejsze księgi...”, nr 10391; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 452.

Opracowania niepublikowane:

M. Brykowska, J. Kubiak, M. Urbanowski 1973; J. Gula 1975; A. Grzybowski 1976.

Publikacje:

B. Guerquin 1935; 1974, s. 173; 1984, s. 190; „KZSP”, t. 3, z. 1 (powiat buski), wyd. 1957, s. 27–34 (zamek 31–34, ryc. na s. 33); „IA”, 1972, s. 289–290; 1973, s. 254–255; 1974, s. 254; 1975, s. 238–239; 1976, s. 252; A. Grzybowski 1981 (tdl); M. Brykowska 1982; A. Gruszecki 1986, s. 39 i 59; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 41–43 i ryc. 9–10, s. 36; F. Kiryk 1994, s. 64–65; M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 59–62; L. Kajzer 2000e, s. 40; Leksykon, s. 256–257; A. i R. Sypek 2003, s. 43–44; S. Wróblewski 2006, s. 73–75.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

**Badania 1971–1975, zarazem ocena sumaryczna
stopnia przebadania obiektu**

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Ok. 110–120 m², czyli ok. 12–13% powierzchni zamku. 2/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano dziedziniec ze studnią, basztę bramną, młodszy przejazd bramny, a częściowo mur obwodowy oraz średniowieczną zabudowę drewnianą i murowaną. 4,5/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii
brak bliższych danych 1/10 pkt

- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię b.d. 0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania szerzej opublikowane jedynie od strony architektonicznej. Coroczne wzmianki o badaniach w „IA”. 3/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 18,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

9. MOKRSKO GÓRNE, pow. Jędrzejów, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Mokrsko Górne (dawniej Mokrsko Górne)

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku położone na niewielkim sztucznym wzniesieniu w podmokłej dolinie Nidy, na jej prawym brzegu.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA,
FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: regularny; położenie nizinne (na kopcu sztucznie usypanym wśród podmokłych łąk).

Zamek wzniesiony z kamienia, na planie zbliżonym do prostokąta, otoczono fosą i wałem. Wjazd do zamku prowadził od południa groblą (długości ponad 100 m), przez powstałe również na sztucznie usypanej, klinowatej platformie podzamcze. Całe założenie, niewielkie (ok. 870 m²), o dość ubogim programie użytkowym, składało się z trzech głównych elementów: domu wielkiego, dziedzińca i baszty bramnej (patrz ryc. 23 i 24). Według A. Miłobędzkiego (1959, s. 30) obiekt posiadał również podzamcze, o którym niewiele wiadomo (A. Miłobędzki 1959, s. 30–31; A. Gruszecki 1986, s. 57; Leksykon, s. 311–313; S. Wróblewski 2006, s. 80).

Zachodnią partię czworobocznego dziedzińca (o wymiarach ok. 24×29 m) wypełniał całkowicie dom wielki. Był to budynek jednorodkowy, trzykondygnacyjny, podpiwniczony, o rzucie prawie regularnego prostokąta. Kondygnacje naziemne były trójdzienne. Piwnica i przyziemie pełniły prawdopodobnie funkcję gospodarczą, pierwsze piętro mieszkalną, a drugie reprezentacyjną. Dodatkowo ponad drugim piętrzem znajdowała się niska kondygnacja ze strzelnicami. Do piwnicy i przyziemia prowadziło wejście z dziedzińca, zaś wyższe

kondygnacje posiadały zewnętrzne ganki komunikacyjne ze schodami (istnieje jednak możliwość, że schody znajdowały się w grubości ściany południowej; patrz A. Miłobędzki 1959, s. 37). Latryny, być może już w tej fazie, znajdowały się w północnej ścianie domu wielkiego, w formie wykuszy nadwieszonych na wszystkich kondygnacjach (A. Miłobędzki 1959, s. 37; A. Gruszecki 1986, s. 57–58; Leksykon, s. 313; S. Wróblewski 2006, s. 80).

Brama wraz z basztą bramną znajdowały się od strony południowej. Baszta, w dolnej partii czworoboczna (prawie kwadratowa), wyżej zmieniała rzut na ośmioboczny. Nad przejazdem bramnym A. Miłobędzki (1959, s. 31, przyp. 6) lokalizuje kaplicę zamkową (A. Miłobędzki 1959, s. 31 i 38; A. Gruszecki 1986, s. 58; Leksykon, s. 313; S. Wróblewski 2006, s. 80).

Mur obwodowy wzniesiono z płaskich kamieni, w nieregularnym wątku z poziomami wyrównawczymi. Posiadał on ganek straży ze strzelnicami, znajdujący się na wysokości ok. 10,5 m, na poziomie pośrednim między pierwszym a drugim piętrzem domu wielkiego. Obronę uzupełniały prawdopodobnie strzelnice w szczytowej partii zachodniej ściany domu wielkiego (która pozbawiona była okien). Naroża muru wzmocnione były przyporami narożnymi (A. Miłobędzki 1959, s. 31 i 42; A. Gruszecki 1986, s. 58, Leksykon, s. 313; S. Wróblewski 2006, s. 80).

Pierwsza poważna rozbudowa miała miejsce w latach 1530–1540, prawdopodobnie z inicjatywy królowej Bony. Na podstawie analizy form kamieniarki A. Miłobędzki przypisał autorstwo projektu budowy pałacu (a w istocie rozbudowy domu wielkiego w pałac) architektowi Zygmuntowi I, mistrzowi Benedyktowi (z pochodzenia Niemcowi?; A. Miłobędzki 1959, s. 35–36; przyp. 10; Leksykon, s. 313).

Kolejna przebudowa miała miejsce prawdopodobnie między połową XVI a początkiem XVII wieku. W jej trakcie od strony zewnętrznej południowego muru kurtynowego, po obu stronach baszty, dobudowano dwukondygnacyjne skrzydło pałacu (A. Miłobędzki 1959, s. 35–36; Leksykon, s. 313; S. Wróblewski 2006, s. 80).

Ostatnie większe prace budowlane, podjęte w 2. lub 3. ćwierci XVII wieku, sprowadzały się do podwyższenia muru kurtynowego (A. Miłobędzki 1959, s. 36).

Obiekt został opuszczony prawdopodobnie pod koniec XVIII wieku, być może przez Sołtyków i zaczął popadać w ruinę (Leksykon, s. 313; S. Wróblewski 2006, s. 81).

Jeszcze na początku lat 50. XX wieku stan zachowania ruin przedstawiał się następująco (za „KZSP”, t. 3, z. 3, 1957, s. 26): „Z trzech skrzydeł zamykających czworoboczny dziedziniec i czwartego, zapewne parawanowego od północy, zachowane ruiny. Ściana skrzydła zachodniego, od dziedzińca pozostała we fragmencie do wysokości drugiego piętra; do niej przylega od zachodu część gotycka z resztkami pomieszczenia w przyziemiu o śladach sklepienia żebrowego; pod tą izbą salka sklepią kolebką z ostrołukowym portalem; przy ścianie od strony dziedzińca resztki sześciu arkad filarowych, zapewne podsklepienia krużganku; na drugim piętrze obramienie dużego, renesansowego, trójdzielnego okna, z bogato dekorowanym gzymsem w typie wawelskim. Poza tym zachowane do wysokości dwóch pięter trzy narożniki zamku ze szkarpami i z fragmentami przyległych ścian, w których przesklepione otwory okienne, gdzieśgdzie z resztkami obramień: narożniki południowo-zachodni i południowo-wschodni z pozostałościami spływów sklepień kolebkowych z lunetami; ściana południowa przy narożniku południowo-wschodnim ze śladem rozglifienia, zapewne po dawnej bramie.” Dzisiaj z opisanych ruin pozostały jedynie fragmenty ściany wschodniej domu wielkiego i północno-wschodniego narożnika muru kurtynowego oraz relikty wału i fosy (A. Miłobędzki 1959, s. 30–31, 35–38 i 42).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny, centrum klucza dóbr.

Najstarszym źródłem odnoszącym się do „nowego” zamku jest dokument z 1428 roku, wymieniający *castrum superiorum* („Zbiór dokumentów katedry...”, t. 2, nr 283). „Stary”, prawdopodobnie niedokończony zamek znajdował się po drugiej stronie Nidy, w miejscu wcześniejszego gródka stożkowatego o nazwie „Sobków”. Zamek (*castrum*) wzniesiony w lesie (*in sylva situato*) wymienia Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 242).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z początku XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Usner F. Ph. – widoki zamku od południowego wschodu, 1805 rok (za Leksykon, s. 312; patrz ryc. 25);
- Stronczyński K. – widok zamku, ok. 1844–1846 roku (brak bliższych informacji; za Miłobędzki 1959, s. 30, przyp. 1).

Wśród badaczy trwa spór o datę wzniesienia zamku i osobę jego fundatora. W literaturze funkcjonują dwa poglądy:

1. Zamek wznosił prawdopodobnie w latach 1519–1526 Piotr II Kmita wojewoda krakowski i marszałek wielki koronny.

Wcześniejsze wzmianki w źródłach pisanych miałyby się odnosić do gródka stożkowatego lub niedokończonego zamku o nazwie „Sobków”, znajdującego się po drugiej stronie Nidy (ruiny zamku podobno jeszcze w latach 50. widoczne na powierzchni). To właśnie tam rozpoczął budowę biskup Krakowski Florian z Mokrska (2. połowa XIV wieku). Zamek odziedziczył syn biskupa (!), Mikołaj z Mokrska (A. Miłobędzki 1959, s. 35; B. Guerquin, 1984, s. 218; A. Gruszecki 1986, s. 57–58).

2. Zamek, określane jako „nowy”, wznosił w 2. połowie XIV wieku w Mokrsku Górnym jeden z synów Piotra Mokrskiego, biskup krakowski Florian lub kasztelan radomski Klemens (co wydaje się bardziej prawdopodobne, niż jego XVI-wieczne początki). To tego zamku miałyby dotyczyć wzmianka z 1428 roku. Być może więc przez pewien czas funkcjonowały równolegle rezydencje po obu stronach rzeki. Już „KZSP” (t. 3, z. 3, 1957, s. 26) podaje, że zamek, którego ruiny można dzisiaj oglądać, powstał w XVI wieku z wykorzystaniem wcześniejszego obiektu gotyckiego (S. Kołodziejcki 1994, s. 161; Leksykon, s. 311 i 313).

Zamek był siedzibą rodową Mokrskich herbu Jelita do 1509 roku. W ciągu następnych 22 lat właściciele zmieniali się pięciokrotnie. W 1531 roku zamek i trzy okoliczne wsie został kupiony przez królową Bonę, dla której prawdopodobnie remontował go wspomniany Piotr Kmita (nigdy niebędący właścicielem zamku). Z niewiadomych przyczyn wyremontowany obiekt wraz z folwarkiem (może umiejscowionym na podzamczu) i innymi dobrami trafił przed 1540 rokiem w ręce Jakuba Sancygniowskiego, starosty buskiego. Kolejni właściciele obiektu zmieniali się często, m.in. w 1595 roku należał do rodziny Giebułtowskich. Zaczął on popadać w ruinę prawdopodobnie pod koniec XVIII wieku, kiedy to Sołtykowie, jedni z jego kolejnych właścicieli, wydzierżawili folwark, a w zamku nie zamieszkiwali. Inwentaryzujący go w latach 1844–1846 K. Stronczyński zastał już ruinę. Dewastacja relikwów zamku trwa do dziś („KZSP”, t. 3, z. 3, 1957, s. 26; A. Miłobędzki 1959, s. 30 i 35–36; A. Gruszecki 1986, s. 57–58; S. Kołodziejcki 1994, s. 161; Leksykon, s. 311 i 313).

HISTORIA BADAŃ

Badania z lat 50. XX wieku

Badania sondażowe prowadził Andrzej Miłobędzki z ramienia PP PKZ. Badania rozwarstwienia murów wykonała Maria Brykowska (A. Miłobędzki 1959, s. 30, przyp. 1).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania z lat 50. XX wieku

W ramach badań wykonano niewielki sondaż i serię wierceń. Brak na ich temat bliższych informacji. Poza tym przebadano widoczne na powierzchni partie murów (A. Miłobędzki 1959, s. 31, przyp. 2).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania z lat 50. XX wieku

Badania przeprowadzono metodą niewielkiego sondażu i serii wierceń. Metoda eksploracji i dokumentacji nieznana.

ZABYTKI RUCHOME

Brak danych

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak danych.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Po raz pierwszy o nowej siedzibie Mokrskich wspomina dokument z 1428 roku (*castrum superiorum*; „Zbiór dokumentów katedry...”, t. 2, nr 283). O zamku wspomina też Jan Długosz (*castro [...] in sylva situato*; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 242).

Zabytki datujące

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania z lat 50. XX wieku

Dzięki analizie architektonicznej zachowanych relikwów zamku udało się ustalić jego pierwotne rozplanowanie oraz charakter zabudowy, a także częściowo późniejsze przemiany. Na podstawie badań i kwerendy historycznej udało się z większym lub mniejszym prawdopodobieństwem przyporządkować rozbudowę renesansową konkretnemu warsztatowi. Dalszych badań wymaga jednak ustalenie dokładnej chronologii obiektu, głównie czasu jego budowy (patrz A. Miłobędzki 1959, s. 30).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak danych.

Badania z lat 50. XX wieku

Badania, a w zasadzie krótka informacja o nich opublikowana została w kilkunastostronicowym artykule w Biuletynie Historii Sztuki. Zawiera on głównie wysnute na podstawie badań wnioski autora odnośnie do architektury i przekształceń zamku (A. Miłobędzki 1959).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Zbiór dokumentów katedry...”, t. 2, nr 283; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 242.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 3 (powiat jędrzejowski), Warszawa 1957, s. 26; A. Miłobędzki 1959; B. Guerquin 1974, s. 200; 1984, s. 218-219; A. Gruszecki 1986, s. 57-58; S. Kołodziejki 1994, s. 161; Leksykon, s. 311-313; A. i R. Sypek 2003, s. 82-83; S. Wróblewski 2006, s. 80-81.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania z lat 50. XX wieku, zarazem ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: sondażowe i wiercenia 3/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Wykonano jeden sondaż o nieznanym wymiarach oraz siatkę wierceń. 2,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano jedynie architektonicznie wygląd i rzuty domu wielkiego, baszty bramnej oraz muru obwodowego. 4/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Opublikowano jedynie krótką informację o badaniach w dłuższym artykule. 1/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 10,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

10. NOWY KORCZYN, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: wieś Podzamcze w gminie Nowy Korczyn, dawniej w źródłach Nowe Miasto Korczyn (S. Wróblewski (2006, s. 83) błędnie podaje, że miejscowość znajduje się w powiecie wiślickim)

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku znajdują się na sztucznym wzniesieniu w dolinie (wysokość ok. 172,5 m n.p.m.), na prawym brzegu Nidy, na podmokłych łąkach naprzeciwko miasta znajdującego się na brzegu lewym. Obecnie teren ten nosi nazwę Zawodzie, a położony jest na terenie wsi Podzamcze (I. Górską 1963, s. 219; B. Guerquin 1984, s. 226; Leksykon, s. 328; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 117; S. Wróblewski 2006, s. 83; patrz ryc. 26).

W literaturze funkcjonują dwa opisy kształtu i wymiarów sztucznego wzniesienia, na którym zbudowano zamek. Pod koniec lat 40. ubiegłego wieku J. Jamroz (1948) przedstawiał jego wygląd następująco: „Teren zamkowy, na którym stanęły zabudowania wiejskie, jest wyrównany i stanowi dość regularny prostokąt o bokach 85×115 kroków. Budynki od południowej strony, uszeregowane w prostej linii, stoją według relacji mieszkańców na dawnym murze zamkowym. Od północy teren opiera się o nowy wał ochronny Nidy, z trzech pozostałych stron teren ten opada w łąkę ok. 3 m niżej położoną, w której widoczne są ślady dawnych fos”. Podobnie opisuje wzgórze I. Górską (1962, s. 65; 1963, s. 220), zaznaczając, że powierzchnia plateau wynosi ok. 90×90 m. Różnica występuje w podawanych wymiarach podstawy wzniesienia. Według D. Kaliny i W. Glińskiego (2005, s. 122) oraz S. Wróblewskiego (2006, s. 83) ma ono u podstawy ok. 100×100 m.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: regularny (?); miejski (zamek i mury miejskie wzniosł król – zamek był funkcjonalnie powiązany z miastem i stanowił integralną część systemu jego obrony), położony naprzeciw miasta lokacyjnego, po drugiej stronie rzeki; nizinny, zbudowany w dolinie rzeki na sztucznym wzniesieniu.

Pierwotny zamek został zbudowany przez Kazimierza Wielkiego na sztucznie usypanym wzniesieniu w kształcie regularnego czworoboku, w miejscu jednej z trzech przepraw w dolnym biegu Nidy. Wzniesienie to od północy opływała Nida, a z pozostałych stron otaczał wał i fosa o szerokości dna ok. 10 m. Sam zamek, zbudowany z cegły, był prawdopodobnie założeniem regularnym, podobnym do zamku w Inowłodzu. Wjazd prowadził od zachodu, prawdopodobnie jedną z ulic prowadzących z rynku miejskiego przez drewniany most na Nidzie (z ostatnim przęsłem zwodzonym i według I. Górskiej (1963, s. 219) również z poręczą; po raz pierwszy wzmiankowany w 1388 roku). Most ten na wysokości bramy zamkowej, wzmocnionej wieżą (określoną w 1388 roku jako „Samborza”), załamywał się pod kątem prostym, co miało na celu zwiększenie obronności wjazdu. Mury obwodowe zamku, również ceglane, wzniesiono na kamiennym

fundamencie. Pierwotny zamek posiadał prawdopodobnie tylko jeden budynek – przylegający do muru południowego jednotraktowy dom wielki o szerokości około 5,5 m. Kolejny powstał podczas rozbudowy za Władysława Jagiełły w latach 1388–1389. Wtedy też przeprowadzono konserwację starych murów. Prawdopodobnie zabudowę uzupełniały drewniane budynki gospodarcze. Podczas kolejnej przebudowy, prowadzonej w latach 1403–1408 przez mistrza Henryka, wzniesiono trzeci z kolei budynek (skarbiec?), nadbudowano dom wielki (powstała wówczas sala górna z wyjściem na ganek straży i schody śrubowe) oraz przebudowano mury obronne, co w sumie według rachunków królewskich pochłonęło ponad 751 grzywien. Zamek spłonął w 1473 roku (I. Górską 1962, s. 67; 1963, s. 219; „IA”, 1973, s. 261; B. Guerquin 1984, s. 226; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 122–123; S. Wróblewski 2006, s. 83).

Rozbudowę renesansową przeprowadził w 1517 roku kanclerz wielki koronny, Krzysztof Szydłowiecki – wygląd zamku w tej właśnie fazie przedstawiają inwentarze z 2. połowy XVI wieku, m.in. z 1585 roku, według którego zamek składał się wówczas z 80 pomieszczeń, 8 komnat, 5 sieni, 3 sal, 20 komór oraz zabudowań gospodarczych: dwóch kuchni (królewskiej i zamkowej), trzech spiżarni, sześciu tzw. sklepów, piekarni i browaru. Znajdowały się tu również stajnie, izby podstarościego i pisarza grodzkiego, a także dwa sklepy, w których przechowywano księgi grodzkie. Poza murami zamku zlokalizowane były nad Nidą: łaźnia, urządzenia wodociągu, pralnia, obora, dwie stajnie, kuźnia z pomieszczeniami obsługi, komorami, izbami, sionkami oraz młyn zamkowy. Widoczny jest więc znaczny rozwój zabudowy w stosunku do założenia średniowiecznego (patrz I. Górską 1963, s. 219–220, przyp. 18; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 126).

Zamek tracił stopniowo na znaczeniu i inwentarze z XVII wieku opisują go jako zaniedbany. Ponadto został on zniszczony przez wojska szwedzkie w latach 1657 i 1702, gdy został już całkowicie zdewastowany. Odbudowy zaniechano ze względu na znikome znaczenie militarne zamku i problemy z niestabilnością gruntu. Mocą uchwały sejmowej z 1776 roku zachowane jeszcze zabudowania i mury rozebrano, a siedzibę starostwa przeniesiono na ruiny miejskie. Pozostawiono jedynie wieżę, służącą do 1789 roku za areszt. Z materiału pozyskanego podczas rozbiórki wybudowano podobno miejską synagogę. W 1827 roku zachowane były jeszcze fragmenty murów (B. Guerquin 1984, s. 227; Leksykon, s. 329; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 121, 124 i 127, przyp. 21; S. Wróblewski 2006, s. 83–84).

W latach 50. XX wieku widoczne były jeszcze w terenie pozostałości fosy (od południa, wschodu i zachodu), a na plateau znajdowały się zabudowania wsi, wzniesione ponoć z materiału pozyskanego z resztek murów zamkowych. Pozostałości wspomnianych murów były już wówczas całkowicie przykryte ziemią. Od strony wschodniej znajdowało

się zasypane ziemią wejście do piwnic z żelaznymi drzwiami (patrz „KZSP”, t.3, z. 1, s. 45). Sytuacja do dnia dzisiejszego nie uległa znaczącej zmianie, co zasadniczo ogranicza przestrzeń dostępną dla badań (J. Jamroz 1948; „KZSP”, t.3, z. 1, s. 45; I. Górską 1963, s. 220; B. Guerquin 1984, s. 227).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski.

Zamek wymienia „Kronika katedralna krakowska” (*castrum*; Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 625 i 633) przypisując jego wzniesienie Kazimierzowi Wielkiemu, po niej zaś rachunki dworu Władysława Jagiełły (*castrum*; „Rachunki dworu...”, s. 68). O zamku wspomina także kilkakrotnie Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 435 (*castrum*) i 438 (*arx regia*), t. 3, s. 104 (*castrum*); „Roczniki...”, t. 3, s. 320) (B. Guerquin 1984, s. 226; Leksykon, s. 329; S. Wróblewski 2006, s. 83).

Wśród źródeł nowożytnych dotyczących zamku wymienić należy liczne inwentarze (z lat 1533, 1536, 1543, 1572, 1585, 1600, 1617 i ostatni z roku 1629), lustrację z 1565 roku oraz rachunki (z lat 1536–1538, 1542, 1543, 1546, 1555, 1556, 1560, 1570 i 1585) (I. Górską 1963, s. 219; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 124; S. Wróblewski 2006, s. 83).

Nie zachowały się żadne źródła ikonograficzne (I. Górską 1962, s. 67).

Zamek według „Kroniki katedralnej krakowskiej” i Jana Długosza wznosił Kazimierz Wielki na prawym brzegu Nidy, naprzeciwko nowo lokowanego miasta. Po raz ostatni król ten przybył do zamku w 1370 roku, podczas swojej ostatniej podróży do Krakowa. W latach 1388–1389 i 1403–1408 rozbudowywany przez Jagiełłę. Zamek był ulubioną i oficjalną rezydencją tego króla, o czym świadczy fakt, że drugi z remontów miał przygotować zamek na przeniesienie tu skarbcza królewskiego z Wawelu w związku z planowaną wojną z Krzyżakami. Do 1390 roku obiekt połączony był wspólnym zarządem z Wiślicą, następnie zaś w 1405 roku podzielono wielkorządztwo krakowskie na krakowskie i sandomierskie, a Nowy Korczyn stał się siedzibą podrzędztwa nowokorczyńskiego. Od XV wieku stanowił on zaraz po Krakowie jedno z głównych centrów politycznych Małopolski. Odbywały się tu regularnie zjazdy generalne i sądy *in regia*. Od 1416 roku mieściło się tu osobne starostwo, prawdopodobnie niegrodowe, o czym świadczy określanie w dokumentach rządcy nowokorczyńskiego, Wyszoty alias Gronostaja, mianem tenariusza, a od 1418 roku starosty. W 1422 roku Jagiełło oparł posąg i wiano dla królowej Jadwigi na dobrach korczyńskich i starostwie żarnowieckim. Po nim zaś podobnie postąpił Kazimierz Jagiellończyk w 1461 roku z posagiem dla żony Elżbiety. W 1473 roku zamek wraz z miastem strawił pożar, jednak do 1479 roku odbudowę przeprowadzono w stopniu wystarczającym, by mógł się tu odbyć hołd pokonanych Krzyżaków. Przebudowę renesansową przeprowadził w 1517 roku kanclerz wielki koronny, Krzysztof Szydłowiecki. Zamek znacznie stracił na znaczeniu politycznym w XVII wieku. Obiekt dwukrotnie niszczyły wojska szwedzkie: podczas potopu w 1657 roku i podczas III wojny północnej w 1702 roku. Po zniszczeniach nie został odbudowany, a uchwałą

sejmu z 1776 roku rozebrano go. Obecnie na powierzchni terenu po zamku nie zachowały się żadne ślady (J. Jamroz 1948; J. Karwasińska 1956, s. 410 nn.; „KZSP”, t. 3, z. 1, s. 45; I. Górską 1962, s. 67; 1963, s. 217–219, przyp. 10–12; B. Guerquin 1984, s. 226–227; Leksykon, s. 329; J. Szymczak 2002, s. 17; L. Kajzer 2005, s. 21, 26–27, przyp. 41; 2005a, s. 50; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 122–125).

HISTORIA BADAŃ

W 1945 roku badania topograficzne terenu przeprowadzili z inicjatywy Bohdana Guerquina Józef Jamroz i Ewa Szczerbowska w lipcu 1945 roku (J. Jamroz 1948).

Badania 1959

Wstępne badania archeologiczne (określone jako sondażowe – są to jednak badania stacjonarne) prowadziła Irena Górską z ramienia ZBNPŚ. Prace trwały od 1 do 29 lipca (I. Górską 1962, s. 65; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 119).

Badania 1972–1973

Badania ratownicze prowadzili Stanisław Michno, Krzysztof Ciuk i Zygmunt Pyzik z ramienia ZBNPŚ. W 1973 roku w badaniach zamiast Krzysztofa Ciuka brał udział Maciej Szope („IA”, 1973, s. 259–261; „IA”, 1974, s. 261).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1959

Celem badań była weryfikacja istnienia w Nowym Korczynie dworu książęcego. W południowo-wschodniej części plateau otwarto trzy wykopy o łącznej powierzchni 60 m². Wybór miejsca na lokalizację wykopów utrudniała gęsta zabudowa gospodarcza, ogrody i sady. Średnia głębokość wykopów wynosiła 3 m. Stosowane w pomiarach wartości bezwzględne oparto o szczegółowy plan pomiarowy powiązany z niwelacją kraju, a wykonany przez mgr inż. Jerzego Felmana (I. Górską 1962, s. 65; 1963, s. 215; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 119).

Wykop I – wymiary 20×2 m. Założony został w południowej partii wzniesienia, na osi północ–południe. Przecinał on południowy stok wału wraz z częścią fosy. Podzielono go na odcinki dwumetrowe, w obrębie których lokalizowano znajdujący materiał zabytkowy (I. Górską 1962, s. 65; 1963, s. 220).

Wykop II – wymiary 8×2 m. Założony został na osi północ–południe w najniższej położonej, wewnętrznej partii wzniesienia, na terenie domniemanego dziedzińca, w miejscu znajdującej się obecnie drogi (I. Górską 1962, s. 65; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 120).

Wykop III – wymiary nieznane. Założony został wewnątrz piwnicy domu mieszkalnego, znajdującej się w południowo-wschodniej partii zamku oraz od zewnątrz budynku, po jego stronie zachodniej (I. Górską 1963, s. 215; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 120).

Badania 1972–1973

W 1972 roku badania ratownicze związane były z planowaną budową domu mieszkalnego („IA”, 1973, s. 261).

W 1973 roku badania prowadzono w południowo-wschodniej części zamku. Miały one na celu rozpoznanie planu, przebiegu i styku murów obwodowych wschodniego i południowego, a także warunków ich posadowienia („IA”, 1974, s. 261; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 121).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1959

Brak danych na temat metody prowadzenia badań. Z pewnością wykonywano dokumentację rysunkową profili i odsłoniętych fragmentów murów (porównaj I. Górską 1963, wkładka na końcu artykułu – profil wykopu I oraz ryc. 5 na s. 223 i ryc. 6 na s. 225).

Pobrano do analizy zaprawę z muru z wapienia łamanego. Analizę miała wykonać H. Jędrzejewska z ZBNPŚ (I. Górską 1963, s. 238).

Badania 1972–1973

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1959

Wydobyta w trakcie badań ceramika pochodzi w większości, tak jak i pozostały materiał, z wypełniska fosy (ok. 95,5% całej ceramiki odnalezionej w trakcie badań). Ze względu na charakter tego wypełniska w postaci licznych warstw budowlanych i rozbiórkowych, materiał został całkowicie przemieszany. Pozostałą ceramikę (ok. 4,5% całości) wydobyto w trakcie odsłaniania murów w piwnicy (wykop III) i na zewnątrz budynku (I. Górską (1963, s. 226) twierdzi, że nie natrafiono na żaden materiał zabytkowy). Wśród naczyń wystąpiły głównie garnki bezuche, baniaste, toczone, zdobione radełkiem. Ponadto pozyskano pewną liczbę naczyń polewanych z polewami od jasnozielonej (znanej z terenu Małopolski, datowanej na XIII–XVI wiek) po różnobarwne, występujące w XVII wieku. Wystąpiła również w niewielkiej ilości malowana ceramika ilżecka. Z form ceramicznych wystąpiły naczynia flaszowate, dzbany, garnki, pokrywki, misy i pucharki. Wśród innych zabytków ceramicznych należy wymienić nieliczne fragmenty XVI-wiecznych kaflów z ornamentami roślinnymi, przedstawieniami zwierząt (i w jednym przypadku człowieka) oraz polewami zieloną, wiśniową i żółtą. Pozyskany materiał zabytkowy można datować ramowo na podstawie analizy porównawczej na połowę XIV wieku do XVIII wieku (materiał z wieków XVI i XVII jest nieliczny). Oprócz wymienionych zabytków na zamku znaleziono cegły „palcówki” z grupy III i IV według Z. Tomaszewskiego (1955), datowane na przełom XIV i XV wieku oraz XV wieku (I. Górską 1962, s. 66–67; 1963, s. 227, 230–235 i 237–238).

Badania 1972–1973

W trakcie badań pozyskano: ceramikę budowlaną w postaci cegieł, płytek posadzkowych, dachówek i kaflów (również garnkowych); fragmenty ceramiki; fragmenty naczyń szklanych i inne („IA”, 1973, s. 261).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEN, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1959

Stratygrafia wykopów przedstawia się następująco (za I. Górską 1962, s. 65–66; 1963, s. 220–221 i 223–224; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 119–120):

Wykop I

Nie został doprowadzony do poziomu calca ze względu na wysoki poziom wód gruntowych i niesprzyjającą aurę. Układ warstw na odcinku I-1 (?) przedstawiał się następująco (w kolejności eksploracji):

- współczesna warstwa ziemi uprawnej;
- warstwa gruzu ceglanego o całkowitej miąższości ok. 1 m, przemieszana z dużą ilością zaprawy wapiennej;
- warstwa gruzu przemieszanego z ilastą glebą barwy ciemnożółtej;
- warstwa silnie sprasowanego węgla drzewnego i popiołu (prawie zupełny brak gruzu ceglanego) o miąższości ok. 20 cm. Rozprzestrzenia się ona na odcinek I-1-2;
- warstwa zaprawy wapiennej z niewielką tylko domieszką gruzu ceglanego, o miąższości 20–40 cm;
- ilasta ziemia bez domieszek, o miąższości ok. 10 cm;
- warstwa o tej samej konsystencji co calec, lecz o innym zabarwieniu (intensywnie czarna, ciemniejsza przy stropie), o miąższości ok. 40 cm. Występuje też po zewnętrznej stronie muru, stykając się z jego licem (na odcinku I-3), na tej samej głębokości z tą różnicą, że jej miąższość maleje w kierunku południowym aż do zupełnego zaniku;
- calec, przekopany na odcinku I-1 do głębokości 169,37 m n.p.m., niecałe 4,5 m od krawędzi wykopu.

Na odcinkach od I-2 do I-5 (czyli na długości ok. 8 m) układ warstw był nieco inny. Pod warstwą uprawnej ziemi i współczesnych wykopów wystąpiła ilasta warstwa barwy ciemnożółtej z minimalną domieszką gruzu ceglanego i wapna. Pod nią, na głębokości 171,52 m n.p.m. (2,30 m od krawędzi wykopu), na odcinku długości 2 m odsłonięty został fragment muru, zbudowanego z łamanego kamienia wapiennego związanego zaprawą wapienną. Wymiary: grubość 1,30 m i zachowana wysokość 2,05 m. Na koronie znajdowała się warstwa zaprawy wapiennej o grubości 5 cm (z domieszką grubego kruszywa krzemionkowego – ta sama domieszka w zaprawie wiążącej kamienie). Lico zewnętrzne było podzielone na część dolną i górną, z wyraźną granicą w połowie wysokości. W górnej części muru widoczne były warstwy wyrównawcze o dość regularnym układzie kamieni, który odnieść należy chronologicznie do XIV-wiecznych technik budowlanych (etapowość budowy była konieczna z uwagi na czas schnięcia zaprawy, wymagającej w tym czasie dostępu powietrza). Wymiary kamieni wahają się tu w granicach od 20×25 do 25×30 cm, a wolne przestrzenie między nimi wypełniono drobnym gruzem wapiennym. W dolnej części muru, obmazanej cienką warstwą zaprawy, lecz już bez domieszki kruszywa krzemionkowego, układ kamieni był analogiczny. Lico wewnętrzne obmazane było zaprawą bardzo nieregularnie. Układ warstw kamieni był tu analogiczny jak w licu zewnętrznym, a ich wymiary dochodziły do 30×40 cm. Fundament posadowiono na 10-centymetrowej

warstwie grubego gruzu krzemionkowego, przemieszanego z drobnym gruzem wapiennym, wysypanego na ilasty calec (za I. Górską 1962, s. 65–66; 1963, s. 221 i 223–224, ryc. 5; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 120).

Stok wału oraz fosę na odcinkach od I-6 do I-10 pokrywała warstwa ziemi ornej, pod którą znajdowały się warstwy zasypowe, zawierające oprócz gruzu ceglanego 95,5% materiału zabytkowego. Eksplorację fosy prowadzono po zewnętrznej stronie muru, w kierunku południowym. Ze względu na obfite opady i wysoki poziom wód gruntowych eksplorację zatrzymano na głębokości 168,64 m n.p.m. (2,70 m od krawędzi wykopu; 2,90 m od korony muru; 4,20 m od powierzchni nasypu ziemnego (spadek na przestrzeni 10 m)). Przymuszczałnie najgłębsze miejsce fosy znajduje się w odległości ok. 10 m na południe od krawędzi wykopu (I. Górską 1962, s. 66; 1963, s. 224; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 120).

Wykop II

W wykopie nie natrafiono na ślady zabudowy – być może jest to teren dziedzińca zamkowego. Układ eksplorowanych warstw przedstawiał się następująco (za I. Górską 1962, s. 66; 1963, s. 224 i 226; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 120):

- warstwa współczesnej nawierzchni w postaci szaro-czarnej ziemi, prawie bez domieszek, o miąższości 20–50 cm;
- warstwa czarnej ziemi o dużej zawartości gruzu ceglanego, wapna i kamieni;
- warstwa bardzo drobnego gruzu ceglanego, przerywana wkładkami zaprawy wapiennej, miąższości ok. 50 cm (D. Kalina i W. Gliński (2005, s. 120) podają 80 cm). Przymuszczałnie powstała w trakcie rozbiórki zamku w ostatniej ćwierci XVIII wieku;
- prawie idealnie wyrównana warstwa czarnej ziemi o miąższości od 30 do 70 cm, bez domieszek i materiału zabytkowego. Przymuszczałnie strop tej warstwy to poziom dziedzińca zamkowego, który po rozbiórce podniósł się o ok. 1 m (do poziomu dzisiejszej drogi). Poziom ten można powiązać z analogiczną co do barwy i konsystencji warstwą, odkrytą po obu stronach muru w wykopie I. Różnica poziomów rzędu ok. 60 cm na odcinku długości 18 m (ze spadkiem ku południowi – w stronę muru) nie wydaje się zaprzeczać takiemu powiązaniu;
- calec w postaci żwirów i piasków o barwie pomarańczowej i jasnożółtej (sprawdzony przekopem kontrolnym do głębokości 60 cm).

Wykop III

Odkryto fragment muru długości 1,40 m, biegnącego na osi północ-południe i stanowiącego jednocześnie jedną ze ścian piwnicy. Był on zachowany do wysokości ok. 3 m. Po jego oczyszczeniu w licu odsłonięto warstwy wyrównawcze, złożone z łamanego kamienia, wiązane zaprawą wapienną. Wymiary kamieni dochodziły do 25×35 cm, a nierówności warstw wypełniano mniejszymi kamieniami i drobnym gruzem. Technika budowlana była analogiczna jak muru odkrytego w wykopie nr I (I. Górską 1963, s. 226; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 120).

W celu ustalenia grubości muru odkrytego w piwnicy otwarto wykop od zachodniej strony budynku, ograniczony bliskością sąsiedniego budynku. Grubość muru odkrytego w piwnicy wynosiła w stopie ok. 50 cm. W wykopie odsłonięto kolejny fragment muru, biegnący na osi wschód-zachód, prostopadle do poprzedniego i dobudowany (bez przewiąza-

nia) wschodnim krańcem do jego lica wewnętrznego. Odsłonięto jedynie lico wspomnianego muru na długości 0,70 m, a jego grubość według I. Górskiej (1962, s. 66) wynosiła od 0,33 do 0,66 m – tu występuje znaczna rozbieżność pomiędzy tą badaczką a D. Kaliną i W. Glińskim (2005, s. 120), według których grubość muru wynosiła tym miejscu od 1,65 do 1,85 m (według mnie chodzi o wysokość odsłoniętego odcinka, gdyż tak znaczna grubość byłaby dość zastanawiająca, poza tym nie można określić grubości muru po odsłonięciu jedynie jego lica). Powierzchnię muru pokrywała warstwa zaprawy wapiennej z domieszką kruszywa krzemionkowego, a łamany wapień widoczny był tylko w jego południowej krawędzi. Wydaje się, że mur odkryty w piwnicy stanowi fragment wschodniego muru obwodowego, analogicznego do odsłoniętego w wykopie I – różnica grubości wynikałaby z miejsca pomiaru. W wykopie I zmierzono grubość górnej partii zachowanego odcinka, czyli na wysokości ok. 2,75 m, podczas gdy mur odsłonięty w piwnicy zachował się do wysokości jedynie 2,05 m. Według mnie różnica grubości jest jednak zbyt znaczna i wynika z tego, że mur odkryty w piwnicy stanowi fragment budynku mieszkalnego a nie muru obwodowego. Technika budowy obu murów odkrytych w piwnicy i na zewnątrz jest analogiczna do muru obwodowego odsłoniętego w wykopie I, być może więc pochodzą one z tej samej fazy budowlanej (I. Górską 1962, s. 66; 1963, s. 226; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 120).

Badania 1972–1973

W 1972 roku odsłonięto dalszy odcinek fundamentu i muru obwodowego zamku w części południowej. Uchwyciono poziomy budowy murów obwodowych i domu wielkiego („IA”, 1973, s. 261).

W 1973 roku rozpoznano południowo-wschodni (D. Kalina i W. Gliński (2005, s. 121) podają, że południowo-zachodni) narożnik zamku z przyporą narożną. Stwierdzono, że ceglane mury posadowione były na fundamentach z ciosów kamiennych. Skorygowano przebieg muru wschodniego, do tej pory rozpoznanego jedynie częściowo. Ponadto wstępnie rozpoznano południowo-zachodnią partię muru wraz z okrągłą wieżą narożną („IA”, 1974, s. 261; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 121).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1959, 1972–1973

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Po raz pierwszy zamek wymienia „Kronika katedralna krakowska” (*castrum*; Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 625 i 633) przypisując jego wzniesienie Kazimierzowi Wielkiemu, po niej zaś rachunki dworu Władysława Jagiełły (*castrum*; „Rachunki dworu...”, s. 68). O zamku wspomina także kilkakrotnie Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 435 (*castrum*) i 438 (*arx regia*), t. 3, s. 104 (*castrum*); „Roczniki...”,

t. 3, s. 320), podobnie jak „Kronika katedralna...” przypisując jego wzniesienie Kazimierzowi Wielkiemu (B. Guerquin 1984, s. 226; Leksykon, s. 329; S. Wróblewski 2006, s. 83).

Zabytki datujące

Badania 1959

Ze względu na przemieszanie materiału z wypełniska fosy nie jest możliwe datowanie na jego podstawie nawarstwień. Ustalono natomiast ogólne ramy chronologiczne pozyskanego materiału, zamykające się w okresie od połowy XIV wieku po wiek XVIII. Co do pozostałych wykopów, brak danych (I. Górńska 1963, s. 227).

Badania 1972–1973

Na podstawie pozyskanej ceramiki określono czas użytkowania zamku na XIV–XVIII wiek, przy czym w XIV i XV wieku intensywność użytkowania jest umiarkowana, a w XVI–XVIII nieco wzrasta (D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 121).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Na podstawie dotychczasowych badań nie sposób stwierdzić, czy w miejscu zamku znajdował się starszy dwór obronny. Nie udało się również ustalić pełnego planu ani układu wnętrza założenia kazimierzowskiego.

Badania 1959

Na podstawie badań stwierdzono, że prawdopodobnie podczas rozbudowy renesansowej w roku 1517 na murze gotyckim nadsypano wysoki wał ziemny, ziemię wybierając z fosy. Zabieg ten miał na celu wzmocnienie obrony przed artylerią, gdyż stary mur nie spełniał już wymogów pola walki. Tak więc rysują się wyraźnie dwie fazy rozwojowe fortyfikacji zamku. Pierwszą stanowił wspomniany mur gotycki z bermą (wąską ścieżką pomiędzy kurtyną a fosą) i fosą, a drugą nadsypany nad nim wał (I. Górńska 1963, s. 227; D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 121).

Badania 1972–1973

Na podstawie badań skorygowano przebieg muru wschodniego (D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 121).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1959

Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum Politechniki Warszawskiej (D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 119, przyp. 19).

Badania 1972–1973

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1959

Badania opublikowano w formie dwóch sprawozdań: kilkunastokrotnego (I. Górńska 1962) i kilkudziesięciostrońnicowego (I. Górńska 1963). Ponadto omówiono je w kilkudziesięciostrońnicowym artykule przekrojowym (D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 119–121), przy czym opracowanie to zawiera znaczące błędy w opisach warstw zalegających w wykopach oraz murów (m.in. w wykopie I – porównaj I. Górńska 1963, s. 220–221).

Badania 1972–1973

Badania nie zostały opublikowane. Krótkie ich omówienie zamieścili w przekrojowym artykule D. Kalina i W. Gliński (2005, s. 121).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 625 i 633; „Rachunki dworu...”, s. 68; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 435 i 438, t. 3, s. 104; „Roczniki...”, t. 3, s. 320.

Publikacje:

F. Piekosiński 1896, s. 62–33, 68–70, 84, 253, 259, 273, 283, 285, 296–301; J. Jamroz 1948; A. Tomaszewski 1955; J. Karwasińska 1956; „KZSP”, t. 3, z. 1 (powiat buski), wyd. 1957, s. 37–46 (zamek na s. 45); I. Górńska 1962; 1963; „IA”, 1973, s. 259–261 (autor A. Michno); 1974, s. 261; B. Guerquin 1974, s. 208; 1984, s. 226–227; A. Wyczański 1988; F. Kiry 1994, s. 78–81; Leksykon, s. 328–329; J. Szymczak 2002, s. 17; A. i R. Sypek 2003, s. 56; L. Kajzer 2005, s. 21, 23, 26–27; D. Kalina, W. Gliński 2005 (tdl); S. Kołodziejewski 2005, s. 11–12; S. Wróblewski 2006, s. 83–84.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1959

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Łączna powierzchnia wykopów wyniosła 60 m², co przy całkowitej powierzchni zamku prawdopodobnie nie przekraczającej 6500 m² stanowi jej nieco ponad 9%. Nie sposób na podstawie publikacji oszacować powierzchni dostępnej dla badań. 1/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Częściowo rozpoznano dom wielki, mur obwodowy, dziedziniec oraz fosę. 3/10 pkt
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
Całość osiągnięto w wykopach I i II. Co do wykopu III, brak w publikacjach takiej informacji. 7/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
Brak danych na temat metod eksploracji. Pobierano próbki zapraw z murów. 1/10 pkt

- f. Rozpoznanie stratygrafii
Stratyfację rozpoznano szczegółowo w wykopach I i II (z dokumentacją rysunkowa profili i murów oraz niwelacjami). Co do wykopu III, brak bliższych informacji. *7/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyfację
Opublikowano tylko jeden rysunek profilu wykopu I. Brak jednak informacji, który to profil. Rysunek jest jednak na tyle szczegółowy, że można stwierdzić poprawność jego publikowanego opisu. Brak możliwości oceny pozostałych wykopów. *2/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania opublikowano w formie dwóch sprawozdań (kilkunasto- i kilkudziesięciostronicowego). *4/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Na podstawie publikowanych danych można stwierdzić, że ceramikę opracowano dość pobieżnie. Określono jej podstawowe grupy i formy, wstępnie je datując. *2/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne
Co najmniej wstępnie opracowano kafle z badań oraz dokonano ich datowania. *1/5 pkt*
- j. Razem *36/100 pkt*

Badania 1972–1973

- a. Charakter badań: ratownicze *5/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. *0/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Częściowo rozpoznano mur obwodowy i dom wielki oraz okrągłą wieżę narożną. *2/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. *0/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyfację
b.d. *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania niepublikowane. Jedynie szerzej omówione w pracy przekrojowej (D. Kalina, W. Gliński 2005). *1/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Razem *8/100 pkt*

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: stacjonarne *8/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Podczas badań w 1959 roku przebadano 9% założenia. Co do kolejnych badań, brak danych. *1/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Częściowo rozpoznano dom wielki, mur obwodowy, narożną wieżę, dziedziniec i fosę. *3,5/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Na podstawie publikowanych danych można jedynie stwierdzić, że calec osiągnięto w wykopach I i II z badań w 1959 roku. *3,5/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d.
W trakcie badań w 1959 roku pobierano próbki zapraw z murów. *0,5/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Stratyfację rozpoznano szczegółowo w dwóch wykopach (I i II) z badań w 1959 roku. Co do pozostałych wykopów (w tym z badań w latach 1972–1973) brak danych. *3,5/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyfację
Na podstawie publikowanych danych nie sposób stwierdzić. Jedynie stratyfację wykopu I z badań w 1959 roku dzięki opublikowanemu rysunkowi profilu można ocenić jako poprawnie rozpoznaną. *1/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania z roku 1959 opublikowano w formie dwóch dłuższych sprawozdań, natomiast badań z lat 1972–1973 nie opublikowano wogóle. *2,5/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Pobieżnie opracowano ceramikę z badań w 1959 roku. *1/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne
Pobieżnie opracowano kafle z badań. *0,5/5 pkt*
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu *25/100 pkt*

UWAGI

Brak.

11. OPOCZNO, pow. loco, woj. łódzkie

Miejscowość: Opoczno

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek znajdował się w południowo-zachodniej części miasta, w obrębie jego murów (patrz ryc. 27).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: regularny, o narysie zbliżonym do prostokąta; miejski, zlokalizowany w obrębie fortyfikacji miasta; położenie nizinne.

Na południe od zamku płynęła rzeka Drzewiczka, na której o okresie późniejszym założono stawy.

Zamek wznosił prawdopodobnie w latach 1365–1370 Kazimierz Wielki (być może w miejscu wcześniejszego dworu). Pierwotne założenie składało się podobno z sali rycerskiej, izby i wieży zachodniej, brak jednak dokładniejszych danych na temat jego wyglądu. Mogło ono mieć powierzchnię maksymalnie ok. 3500 m². Z powodu braku badań nie sposób stwierdzić, czy zamek przylegał do murów miejskich, czy był ich integralną częścią. Obiekt w swej pierwotnej formie niestety nie zachował się do naszych czasów, a część jego murów wykorzystano podczas budowy istniejącego obecnie budynku (J. Widawski 1973, s. 332; B. Guerquin 1984, s. 240; Leksykon, s. 353; D. Kalina 2005, s. 236–237; Z. Lechowicz 2005, s. 81; S. Wróblewski 2006, s. 87).

Jedna z furt zamkowych, podobno pierwsza (co nie wydaje się prawdopodobne) łącząca obiekt z miastem, powstała w 1599 roku. Według lustracji z 1620 roku (a wg D. Kaliny z 1629 roku) zamek składał się z kilku pokojów, kancelarii grodzkiej, mieszkania burgrabiego oraz wieży tzw. „szlacheckiej” (pozbawionej schodów). W 1655 roku zamek został zniszczony przez Szwedów. Na planie z 1820 roku zamek ma narys prostokąta, a w zachodniej części dziedzińca znajduje się prostokątna wieża (może wspomniana „szlachecka”?). Poważna przebudowa miała miejsce w 1874 roku, kiedy to częściowo na starszych fundamentach wzniesiono nowy budynek. Składał się on z dwóch skrzydeł, połączonych prawie pod kątem prostym. Kolejna przebudowa miała miejsce w 1927 roku, gdy budynek przebudowano według projektu arch. Majewskiego w stylu neorenesansowym. W czasie II wojny światowej z inicjatywy władz okupacyjnych rozebrano zachodnią część skrzydła południowego. W latach 60. XX wieku prowadzono na terenie zamku prace budowlane, lecz w budynku dokonano jedynie nieznacznych zmian. Budynek mieści obecnie Muzeum Okręgowe w Opocznie (przy dzisiejszej ulicy Zamkowej) (S. Wróblewski 2006, s. 87; „KZSP”, t. 3, z. 8, s. 22; J. Widawski 1973, s. 332; B. Guerquin 1984, s. 240; Leksykon, s. 353; A. i R. Sypek 2002, s. 145; D. Kalina 2005, s. 238–239; S. Kołodziejski 2005, s. 14; Z. Lechowicz 2005, s. 81).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU.

Zamek: królewski, od 1440 roku starostwo niegrodowe (prywatny właściciel – tenutariusz).

Żadne źródła nie zawierają informacji na temat wyglądu obiektu. Pośrednim dowodem istnienia zamku lub dworu jest dokument lokacyjny Opoczna sprzed 1365 roku, gdzie o miejscu na jego budowę wspomina Kazimierz Wielki (patrz „Kodeks Dyplomatyczny Małopolski”, t. 3, s. 779). Pierwsze wzmianki, które potwierdzają pośrednio istnienie zamku, pochodzą z 1399 roku i wymieniają starostów prawdopodobnie w nim rezydujących. O zamku wspomina też Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 303). Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić lustracje z lat 1599, 1620 (według D. Kaliny (2005, s. 248) z 1629 r.), 1660–1664, 1765 i 1787 (D. Kalina 2005, s. 236 i 248; S. Wróblewski 2006, s. 86).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne pochodzą z ok. połowy XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

– Chrząński F. („Opis zabytków starożytności...”, K. Stronczyński, lata 1852–1853) – widok na ruiny zamku, lata 1844–1846 (za D. Kalina 2005, s. 250, ryc. 25; patrz ryc. 28).

Mapy i plany:

– Plan Opoczna z 1820 roku (autor i źródło nieznane) (za S. Kołodziejski 2005, s. 14);

– Plan części Opoczna z dziedzińcem zamkowym z 1840 roku (autor i źródło nieznane) (za D. Kalina 2005, s. 242, ryc. 14).

Zamek prawdopodobnie wznosił Kazimierz Wielki w latach 1365–1370, wraz z murami miejskimi. Dowodem na to może być zawarcie przez króla w dokumencie lokacyjnym zapisu o rezerwacji miejsca na siedzibę (*curia*, za D. Kalina 2005, s. 236) oraz źródła z tego okresu wymieniające starostów opoczyńskich. Pierwszym znanym starostą był Sobek z Wyszkowic, wzmiankowany w latach 1346–1368 (być może nadzorował budowę z polecenia króla). Zamek wraz z okolicznymi wsiami stanowił starostwo od połowy XIV do XVIII wieku z tym, że w 1440 roku Władysław Warneńczyk sprzedał starostwo z prawem wykupu Mszczujowi ze Skrzywna herbu Łabędź za sumę 400 grzywien. W ten sposób królewski zamek stał się siedzibą kolejnych tenutariuszy (zarazem starostwem niegrodowym). Na temat jego wyglądu jak i późniejszych przebudów niewiele wiadomo. Najwcześniejsza wzmianka o pracach budowlanych wiąże się z przebicciem w 1599 roku bramy łączącej obiekt z miastem. Wiadomo jednak, że jakieś prace trwały, ponieważ lustracja z 1620 roku (1629 rok) wspomina o wieży „szlacheckiej”, która nie stanowiła elementu pierwotnego założenia. W 1655 roku miasto wraz z zamkiem zdobyli i zniszczyli Szwedzi. Obiekt odbudowano, jednak stracił on na znaczeniu i zaczął podupadać. Pod koniec XVIII lub na początku XIX wieku remont przeprowadził niejaki Wielmożny Faygel. Zamek jednak z niewiadomych

przyczyn znów popadł w ruinę, co widać na wspomnianym rysunku T. Chrząńskiego z lat 1844–1846. Kolejna odbudowa miała miejsce w 1874 roku, kiedy to powstał obecnie zachowany budynek, przebudowany w 1927 roku w stylu neorenesansowym. W XX wieku zamek służył różnym celom gospodarczo-administracyjnym, m.in. w czasie ostatniej wojny w zamku mieścił się tu szpital miejski św. Władysława. Na obiekcie w okresie od stycznia 1981 roku do czerwca 1986 roku prowadzono prace budowlano-konserwatorskie (patrz E. Szelańska 1986 w opracowaniach niepublikowanych; „KZSP”, t. 3, z. 8, s. 22; B. Guerquin 1984, s. 240; Leksykon, s. 353; A. i R. Sypek 2002, s. 144–145; D. Kalina 2005, s. 235–239, 242, 248, 250; S. Kołodziejcki 2005, s. 11 i 14; Z. Lechowicz 2005, s. 81; S. Wróblewski 2006, s. 87).

HISTORIA BADAŃ

Podczas remontu w latach 60. XX wieku wykonano siedem odkrywek, nie były to jednak prace archeologiczno-architektoniczne (za D. Kalina 2005, s. 240).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

W związku z pracami budowlanymi na zamku w latach 60. XX wieku wykonano siedem odkrywek, które zlokalizowano następująco (za D. Kalina 200, s. 240–241):

1. na zewnątrz budynku, po jego północnej stronie, tuż przy wejściu;
2. na zewnątrz budynku, przy jego ścianie północnej;
3. na zewnątrz budynku, od strony zachodniej, w podcieniu przy słupie środkowym;
4. na zewnątrz budynku, w podcieniu, przy narożniku muru ściany zewnętrznej;
5. przy ścianie południowej, bliżej narożnika ściany wschodniej (również na zewnątrz budynku?);
6. na zewnątrz budynku, od strony ogrodu, w narożniku załamania ściany wschodniej i południowej;
7. wewnątrz budynku, w piwnicy, w części zajętej przez szpital.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Brak danych.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Zawartość wykonanych odkrywek przedstawiała się następująco (za D. Kalina 2005, s. 240–241):

1. W odkrywce pierwszej natrafiono na fundament z eratyków na zaprawie wapiennej, posadowiony na skale (opoce) wapiennej, na głębokości 1,2 m poniżej poziomu gruntu.
2. W odkrywce drugiej natrafiono na fundament z kamienia polnego na zaprawie wapiennej, posadowiony na rumoszu wapiennym na głębokości 1,25 m poniżej poziomu gruntu. Fundament posiadał odsadzkę szerokości 11 cm.
3. W odkrywce trzeciej natrafiono na fundament z cegły na zaprawie wapienno-cementowej. Posiadał on odsadzkę o szerokości 12 cm, a posadowiony został na piasku średnioziarnistym na głębokości 1,59 m poniżej poziomu gruntu.
4. W odkrywce czwartej natrafiono pod fundamentem z kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej na głębokości 0,71 m poniżej poziomu gruntu na warstwę o grubości 25 cm, bez odsadzki. Całość posadowiona jest na ziemi przemieszanej z gliną. Pod narożnikiem ściany południowej natrafiono natomiast na odsadzkę o szerokości 16 cm, wykonaną z cegły, a pod nią na mur fundamentowy z kamienia wapiennego o wysokości 0,52 m. Całość zagłębiona była w ziemię na 1,02 m, a posadowiona na piasku średnioziarnistym.
5. W odkrywce piątej natrafiono na fundament z kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej. Wystaje on ponad poziom gruntu na wysokość 0,52 m, a zagłębiony jest weń na 0,4 m. Posiada on odsadzkę o szerokości 9 cm i jest w tej części otynkowany. Fundament posadowiono na piasku średnioziarnistym i rumoszu kamiennym.
6. W odkrywce szóstej natrafiono na fundament z eratyków, szerokości 0,7 m. Posadowiony on został na głębokości 1,3 m od poziomu gruntu, na piasku.
7. W odkrywce siódmej natrafiono na fundament z kamienia polnego, posadowiony 1,1 m poniżej poziomu podłogi, na skale (opoce). Aby zbadać fundament, musiano przekuć się przez podłogę piwnicy zasypaną gruzem wapiennym i zalaną betonem.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Odkrywki nie miały charakteru badań archeologicznych, więc nie dokumentowano warstw ani ich powiązań z murami.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Jak podaje „Kodeks Dyplomatyczny Małopolski” (t. 3, s. 779), o miejscu na budowę zamku (lub dworu? – w źródle *curia*) wspomina w dokumencie lokacyjnym Opczna przed 1365 rokiem Kazimierz Wielki. O budowie zamku nie wspomina Jan z Czarnkowa, a jedynie Jan Długosz (*prae-dium militare*; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 303). Pierwsze wzmianki poświadczające istnienie zamku (wymieniające starostów) pochodzą dopiero z 1399 roku (D. Kalina 2005, s. 236; S. Wróblewski 2006, s. 86).

Zabytki datujące

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak danych.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI

Dokumentacja i opisy odkrywek oraz dokumentacja architektoniczno-budowlana budynku znajdują się w archiwum Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Kielcach (D. Kalina 2005, s. 239).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Fragmety dokumentacji architektoniczno-budowlanej oraz opis odkrywek opublikował D. Kalina (D. Kalina 2005, s. 239–249, ryc. 15–24).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Kodeks Dyplomatyczny Małopolski”, t. 3, s. 779; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 303.

Opracowania niepublikowane:

T. Wafflard 1966; E. Szelańska 1986.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 8 (powiat opoczyński), wyd. 1958, s. 20–23 (zamek na s. 22); J. Widawski 1973, s. 328–332, ryc. 41 na s. 330; B. Guerquin 1974, s. 221; 1984, s. 240; F. Kiryk 1994, s. 91–93; Leksykon, s. 353; A. i R. Sypek 2002, s. 144–145; Kalina 2005, s. 235–253 (tdl); S. Kołodziejki 2005, s. 11 i 14; Z. Lechowicz 2005, s. 81; S. Wróblewski 2006, s. 86–87.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Odkrywki z lat 60. XX wieku, zarazem ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: jedynie odkrywki budowlane 0,5/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Niewielka powierzchnia odkrywek. 0,5/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak 0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
W każdej z odkrywek osiągnięto podłoże, na którym posadowione były fundamenty, jednak poza przypadkami, gdy natrafiono na litą skałę, brak informacji, czy podłoże to miało charakter naturalny, czy sztuczny. Można więc uznać, że w pięciu z siedmiu odkrywek całość nie osiągnięto. 1/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań
Odkrywki budowlane. 0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak 0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
Brak jakiegokolwiek dokumentacji stratygraficznej. 0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano badania
Wzmiankę o odkrywkach i opis ich zawartości opublikowano w obszerniejszym artykule. 0,5/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – brak zabytków 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak zabytków 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak zabytków 0/5 pkt
• Zabytki inne – brak zabytków 0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 2,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

12. PIŃCZÓW, pow. loco, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Pińczów (wg Jana Długosza Piandziczów)

Nazwa własna zamku: Kopernia? (odnosi się być może do pierwszego zamku; patrz S. Wróblewski 2006, s. 70)

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek znajduje się na lewym brzegu Nidy, na cyplu wysuniętego płaskowzgórza, wznoszącego się bezpośrednio nad miastem (B. Guerquin 1984, s. 255; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 90).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: starszy nieregularny, młodszy regularny (na planie zbliżonym do trapezu); miejski, położony poza obrębem murów miejskich, lecz niedaleko od nich.

Na wzgórzu zamkowym miał istnieć we wczesnym średniowieczu gród (według informacji ustnej J. Poleskiego, J. Kuczyński nie przedstawił na to przekonujących dowodów), datowany ramowo ceramiką na XI i XII wiek, może nawet do połowy XIII wieku (J. Kuczyński 1968a, s. 209).

Pierwszy, starszy zamek wzniesiony został z płaskich łomów wapiennych prawdopodobnie pod koniec XIII wieku (B. Guerquin (1984, s. 255) datuje jego wzniesienie na 1. połowę XIV wieku), a rozebrany w latach 20. XIV wieku. Jego narys był dostosowany do kształtu cypla, a od strony północnej znajdowała się fosa odcinająca go od pozostałej części wzgórza. Zamek ten składał się prawdopodobnie z muru obwodowego oraz dużej, okrągłej w rzucie wieży, zlokalizowanej od strony wschodniej (J. Kuczyński 1968a, s. 211; B. Guerquin

1984, s. 255; A. Miłobędzki 1997, s. 94–95; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 91; patrz ryc. 31)

Nowy zamek wznosił w latach 1424(28)–1454(55) biskup Zbigniew Oleśnicki w miejscu starszego założenia, które rozbrano ze względu na jego zły stan zachowania i ubogi program przestrzenny. Zamek o powierzchni ok. 1640 m² powstał w całości toku jednej akcji budowlanej. Mury wzniesiono z dużych, precyzyjnie obrobionych ciosów z miejscowego kamienia (wapień?), a w górnych partiach prawdopodobnie częściowo z cegły. Jego narys był zbliżony do trapezu, z węższym bokiem od południowego zachodu oraz wystającymi poza obrys kurtyn wieżami (basztami?) od północnego zachodu i północnego wschodu (patrz ryc. 32–33). Narys ten był do pewnego stopnia zdeformowany w skutek dostosowania do naturalnego kształtu wzgórza, czego przejawem jest załamanie kurtyn północnej i wschodniej. Zajmował on ponadto znacznie większą powierzchnię, niż starszy obiekt, o czym świadczy przesunięcie nowej fosy nieco dalej na północny wschód (w starej zlokalizowano piwnice) („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; J. Kuczyński 1968a, s. 211–212 i 215; B. Guerquin 1984, s. 256; A. Gruszecki 1986, s. 42–43; A. Miłobędzki 1997, s. 94–95; Leksykon, s. 384; S. Wróblewski 2006, s. 91).

Główny element zamku stanowił zajmujący całą szerokość kurtyny południowej dom wielki, a właściwie pałac wieżowy. Był on wzniesiony na planie prostokąta o wymiarach 13×23 m. Posiadał cztery kondygnacje (B. Guerquin (1984, s. 256) podaje, że dwie), a ponad ostatnią z nich ganek obronny zaopatrzone w strzelnice i machikuły. W narożach znajdowały się alkierze nadwieszane, a na osi budynku wykusz na wielokątnej stopie z przyporami (może mieszczący klatkę schodową). A. Miłobędzki (1963, s. 68) używa odnośnie do alkierzy błędnego określenia „wieżyczki” i stwierdza, że stanowiły one jedynie element dekoracyjny. Podobny błąd popełnia J. Kuczyński (1968a, s. 212). Według mnie na zachowanych rycinach wyraźnie jednak widać, że miały one funkcję głównie militarną – ich zadaniem było pokrycie ogniem skrzydłowym kurtyn wschodniej i zachodniej (porównaj A. Gruszecki 1986, s. 43–44). Według A. Miłobędzkiego (1963, s. 68; 1997, s. 95) zewnętrzna architektura pałacu wykazuje wiele podobieństw do nieistniejącej krakowskiej Bursy Jeruzalem, również ufundowanej przez Oleśnickiego – możliwe więc, że projektował je jeden architekt. Od strony północno-wschodniej założenia znajdowała się kwadratowa wieża o boku długości ok. 12 m, wysunięta znacznie poza linię kurtyny, w głąb fosy. Stanowiła ona główny element obronny od strony odciętej fosą pozostałej części wzgórza. W kurtynie wschodniej, w sąsiedztwie wspomnianej wieży, znajdowała się wieża lub baszta bramna z kaplicą na piętrze (wzmiankowana w inwentarzu z 1769 roku). Prowadził do niej wjazd po załamującym się pod kątem prostym moście o niespotykanej w owych czasach konstrukcji w postaci wspierającego go potężnego kamiennego filara o boku ok. 8×8 m, wzniesionego 10 m na południowy wschód od bramy. Most nie przecinał fosy, a niejako omijał ją od wschodu. Od strony północno-zachodniej wzniesiono kolejną wieżę na planie kwadratu, wspartą przyporami i wysuniętą znacznie poza lico kurtyny zachodniej (A. Miłobędzki 1963, s. 68; J. Kuczyński 1968a, s. 212–213; B. Guerquin 1984, s. 256; A. Gruszecki 1986, s. 43–44; A. Miłobędzki 1997, s. 95; Leksykon, s. 384; S. Wróblewski 2006, s. 91).

Koszt wzniesienia zamku wyniósł według relacji Długosza ok. 20 000 grzywien (wówczas wartość ok. 70 wsi). Przy szacunkowej jego kubaturze rzędu 22 000 m³ można łatwo wyliczyć, że na 1 m³ wydano nieco ponad 1 grzywnę. Jest to, jak na tamte czasy, bardzo wysoka kwota, co świadczy o przepychu nowej rezydencji Oleśnickich i potędze samego biskupa (choć wspomniane 20 tys. grzywien pochodziło z kasy kapituły krakowskiej) (A. Miłobędzki 1997, s. 95–96).

Przebudowę renesansową, projektu królewskiego rzeźbiarza i architekta Santi Guccio, przeprowadzono przed 1600 rokiem. Nie sposób ustalić dokładnej daty rozpoczęcia przebudowy, choć prawdopodobnie miała ona miejsce po nabyciu zamku przez Myszkowskich w 1586 roku. Prawdopodobnie ograniczono się do zmiany wystroju architektonicznego bez ingerencji w program przestrzenny. Wówczas też wzniesiono na północno-wschodnim przedpolu zamku otoczone fortyfikacjami ziemnymi przedzamcze. Wraz z nim powierzchnia założenia wynosiła teraz 13–14 tys. m². Drugą przebudowę, tym razem w stylu późnorenansowym, przeprowadził w latach ok. 1630–1640 Ferdynand Myszkowski (A. Miłobędzki 1965, s. 44; J. Kuczyński 1968a, s. 216; B. Guerquin 1984, s. 256; A. Gruszecki 1985, s. 43; Leksykon, s. 384; S. Wróblewski 2006, s. 91).

Prace konserwacyjne na zamku prowadzili po 1727 roku Wielopolscy. Oni też zlecili w roku 1799 rozbiórkę zamku w celu uzyskania budulca na wznoszoną w mieście nową siedzibę. Ruiny zamku były sukcesywnie rozbierane przez cały XIX wiek, który to nieczny proceder trwa nadal. Z kamieni pochodzących z zamku wzniesiono wiele domów w Pińczowie (B. Guerquin 1984, s. 255; A. Miłobędzki 1997, s. 93–94; Leksykon, s. 384; S. Wróblewski 2006, s. 91).

Przed rozpoczęciem badań z lat 1960–1962 zachowane były na szczycie wzgórza nikle relikty murów zamku, a od północy i wschodu pozostałości prostokątnej platformy podzamcza wraz z resztkami fortyfikacji ziemnych („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 68; J. Kuczyński 1968a, s. 208; B. Guerquin 1984, s. 255; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 90).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny (oba istniejące tu zamki były prywatne, przy czym drugi wzniesiony został przez biskupa Z. Oleśnickiego jako siedziba rodowa).

Po raz pierwszy zamek wymienia Jan Długosz pod datą ok. 1400 roku w katalogu biskupów krakowskich (*castrum*; „Catalogus...”, t. 1, s. 367 i 424–429) w związku z nabyciem starszego obiektu dla braci wraz z dwoma innymi zamkami przez bpa Mikołaja z Kurowa (s. 367) oraz przy opisie części sum wydanych na budowę nowego zamku przez biskupa Oleśnickiego (s. 424–429). Po raz kolejny Długosz wspomina zamek w „Liber beneficiorum...” (*castrum, arx*; t. 3, s. 129 i 139). Prawdopodobnie obiektu w Pińczowie dotyczy wzmianka z 1424 roku („Zapiski sądowe...”, nr 1031), wymieniająca zamek Kopernia, nabyty przez biskupa Oleśnickiego dla brata Jana Głowacza. Nowego zamku (wzniesionego przez biskupa w miejscu starego) dotyczy wzmianka Jana Długosza w „Epistolae” (t. 1, s. 610), wymieniająca warsztat murarski

i przyszłego budowniczego (A. Miłobędzki 1997, s. 93, przyp. 1; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 90).

Wśród źródeł nowożytnych wymienić należy m.in. inwentarz z 1769 roku (A. Miłobędzki 1997, s. 93, przyp. 4).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z ok. połowy XVII wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Dahlbergh E. J. (Puffendorf S. „De rebus a Carolo Gustavo...”, Norimberga 1696) – widok zamku od południowego zachodu, sztych z 1655 roku oraz panorama zamku i miasta od zachodu, 1657 rok (za B. Guerquin 1984, s. 256, ryc. 319; A. Miłobędzki 1997, s. 93; Leksykon, s. 383, ryc. 11; patrz ryc. 30; http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Erik_Dahlbergh?uselang=pl);
- Plan zamku wykonany przed jego rozbiórką w 1799 roku (według B. Guerquina (1984, s. 255) w 1780 roku, podobnie A. Miłobędzki (1997, s. 93)). Plan jest niedokładny i wypacza proporcje budowli (za J. Kuczyński 1968a, s. 208; A. Miłobędzki 1997, s. 93).

Najstarszym założeniem obronnym na wzgórzu zamkowym miał być gród (w trakcie badań nie natrafiono na relikty wałów, a J. Kuczyński (1968a, s. 209) dopuszcza istnienie grodu jedynie na podstawie znalezionej na wtórnym złożu ceramiki wczesnośredniowiecznej), funkcjonujący od XI wieku do być może połowy wieku XIII, jednak jego istnienie jest wątpliwe. Prawdopodobnie w ostatniej ćwierci XIII wieku został wzniesiony pierwszy, starszy zamek (B. Guerquin (1984, s. 255) datuje jego wzniesienie na 1. połowę XIV wieku). Brak jednak bliższych danych na temat tego założenia i jakichkolwiek przesłanek pozwalających wnioskować o osobie fundatora (B. Guerquin 1984, s. 255; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 91).

Zamek nabył pomiędzy rokiem 1424 a 1428 biskup krakowski, później kardynał Zbigniew Oleśnicki, dla brata Jana Głowacza. Starą budowlę całkowicie rozebrano, gdyż jej zły stan techniczny i ubogi program użytkowy nie spełniały ambicji biskupa uczynienia z Pińczowa wspaniałej siedziby rodowej. Budowę ukończono prawdopodobnie w 1454 roku lub rok później. Oleśnicki według Jana Długosza („Catalogus...”, t. 1, s. 427) wydał na budowę blisko 20 tys. grzywnien z kasy kapituły krakowskiej, czego kronikarz nie omieszkał napiętnować, mimo że w końcowym stadium budowy zamku sam ją nadzorował (był również wykonawcą testamentu kardynała). W końcowej fazie budowy musiał wystąpić jakiś konflikt z głównym wykonawcą prac, gdyż w 1450 roku Długosz („Epistolae”, s. 610) polecał kardynałowi jako nowego „magistra operis” budowy muratora Marcina. Chodzi tu prawdopodobnie o Marcina Proszko, który przyjął prawo miejskie Krakowa w 1446 roku, następnie zaś pracował przy wielu inwestycjach w mieście, również dla Długosza („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; B. Guerquin 1984, s. 256; A. Miłobędzki 1997, s. 93–94; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 91).

W roku 1586 zmarł Mikołaj Oleśnicki, ostatni z rodu właściciel Pińczowa, a zamek wraz z miastem nabył biskup krakowski, Piotr Myszkowski (według części badaczy to on rozpoczął przebudowę – patrz B. Guerquin 1984, s. 255). Kolejny właściciel, kasztelan wojnicki Zygmunt Myszkowski, postanowił przekształcić późnogotyckie założenie na renesansowy kompleks pałacowy, wznosząc m.in. przedzámce

z ogrodem, zwierzyńcem i pawilonami. Prace przeprowadzono prawdopodobnie jeszcze przed końcem XVI wieku. Projekt przebudowy wykonał królewski rzeźbiarz i architekt Santi Gucci. Od roku 1601 zamek był ośrodkiem ordynacji pińczowskiej. Kolejną przebudowę, a w zasadzie zmianę wystroju architektonicznego zamku na późnorenesansowy, przeprowadził w latach ok. 1630–1640 starosta grodecki Ferdynand Myszkowski (wykonano wówczas dodatkowe fortyfikacje ziemne). Efekt jego starań widoczny jest na wspomnianych sztychach Erika Dahlbergha. W roku 1657 zamek zajęli i zdewastowali Szwedzi („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; J. Kuczyński 1968a, s. 216–217; B. Guerquin 1984, s. 256; A. Miłobędzki 1997, s. 93–94; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 91).

Kolejne przekształcenia, a w zasadzie jedynie prace konserwacyjne, zamek zawdzięcza Wielopolskim, którzy weszli w jego posiadanie w wyniku sukcesji w 1727 roku (według B. Guerquina (1984, s. 255) w 1729 roku). Zamek zaczął podupadać, a Wielopolscy wzniesli nową siedzibę w mieście. W 1799 roku Franciszek Wielopolski polecił częściową rozbiórkę murów zamku w celu uzyskania budulca na nową rezydencję. Tu istnieje pewna rozbieżność w publikacjach, gdyż A. Miłobędzki (1997, s. 93) podaje, że rozbiórkę zleciła X Ordynatowa Pińczowska, margrabina Elżbieta Wielopolska i datuje ją, podobnie jak B. Guerquin (1984, s. 255), na ok. 1780 rok. („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; J. Kuczyński 1968a, s. 218; B. Guerquin 1984, s. 255; A. Miłobędzki 1997, s. 93–94; Leksykon, s. 384; S. Wróblewski 2006, s. 91).

Zamek sukcesywnie rozbierano w ciągu XIX, co potwierdzają znaleziska z warstw rumoszu. Jeszcze w XX wieku mieszkańcy Pińczowa pozyskiwali z ruin dobrej jakości budulec. Kompleksowe badania archeologiczno-architektoniczne na zamku przeprowadzono w latach 1960–1962 („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 68; J. Kuczyński 1968a, s. 208 i 218; B. Guerquin 1984, s. 255; Leksykon, s. 383; S. Wróblewski 2006, s. 91).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1960–1962

Badania prowadzili Adam Miłobędzki (kierownik badań), Janusz Kuczyński (część archeologiczna) i Maria Brykowska (część architektoniczna) z ramienia ZBNPŚ. Dodatkowo korzystano z pomocy wielu ekspertów. Prace trwały przez trzy sezony (razem 15 tygodni) (A. Miłobędzki 1997, s. 93 i przyp. 2 tamże).

W 1961 roku badania trwały od 17 lipca do 19 sierpnia (28 dni roboczych) (A. Miłobędzki 1962).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1960–1962

Celem badań było rozpoznanie rozplanowania zamku oraz rozwarstwienie chronologiczne jego faz. Planowano również rozpoznać wjazd do zamku (A. Miłobędzki 1997, s. 93; J. Kuczyński 1968a, s. 208).

Wszystkie wykonane wykopy i sondáže dowiązane były do wykonanej siatki arowej wzgórza. Założono dwa wykopy (oznaczone cyframi rzymskimi), przecinające się na kulmi-

nacji wzgórza i obejmujące jego stoki (patrz ryc. 29). W obu wykopach pozostawiano świadki kontrolne w odległościach nie większych niż 5 m. Ponadto wykonano szereg pomocniczych odkrywek i sondaży w najbardziej węzłowych punktach obiektu. Przebieg prac zmieniano w trakcie trwania badań w związku z niespodziewanymi odkryciami i koniecznością eksploracji miejsc, w których nie przewidziano pierwotnie wykopów ani sondaży. Przebadano łącznie powierzchnię niecałych 500 m² czyli ok. 10% zamku (J. Kuczyński 1968a, s. 208–209; A. Miłobędzki 1997, s. 94).

Według J. Kuczyńskiego (1968a, s. 207) zrealizowano w pełni przyjęty program badawczy.

W 1960 roku celem badań było ustalenie stratygrafii wzgórza zamkowego, sprawdzenie stopnia zachowania murów zamku oraz rozpoczęcie ich odsłaniania w celu rozpoznania rozplanowania obiektu i faz jego budowy. Wykonano jeden wykop (nr I) oraz kilka płytkich sondaży. Wykop I, o wymiarach 2,5×40 m, biegł przez kulminację wzgórza i opadał jego południowo-zachodnim zboczem, przecinając północno-zachodnie skrzydło zamku dziedziniec oraz pozostałości bramy wraz z filarem mostowym (A. Miłobędzki 1963, s. 65; J. Kuczyński 1968a, s. 209)

W 1961 roku wykonano przedłużenie wykopu I na zbrocze zachodnie (25×2,5 m) oraz otwarto wykop II (szerokości 2,5 m, o łącznej powierzchni 1 ara). Wykop ten, założony na kulminacji wzgórza i krzyżujący się pod kątem prostym z wykopem I, przecinał dziedziniec, wschodnie skrzydło zamku oraz fosę odcinającą cypel (A. Miłobędzki 1962; J. Kuczyński 1968a, s. 209).

Brak danych z roku 1962.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1960–1962

Wykonano ok. 250 zdjęć oraz narysowano w skali 1:10 ok. 700 m² rzutów poziomych i ok. 170 m bieżących profili. Ponadto w trakcie opracowywania materiałów Maria Kozinińska i Barbara Penkalowa dokonały klasyfikacji petrograficznej kamienia budowlanego, a Hanna Jędrzejewska wykonała analizę chemiczną zapraw (A. Miłobędzki 1963, s. 65, przyp. 1; 1965, s. 37).

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1960–1962

Większość zabytków wydobyto z nawarstwień zalegających w obrębie dziedzińca zamku (J. Kuczyński 1968a, s. 211). W trakcie badań pozyskano:

- Fragmenty ceramiki datowane na okres XI–XII wieku (związane z grodem) oraz na okres od końca XIII wieku aż po wiek XVII (J. Kuczyński 1968a, s. 209 i 211).
- Fragmenty późnogotyckich (ze schyłku XV i początków XVI wieku), bogato zdobionych kafli piecowych (w typie „wawelskim”), rozrzucone w ruinach kwadratowego domu z przyporami przy północnym narożu zamku (J. Kuczyński 1968a, s. 215–216; A. Miłobędzki 1997, s. 95, przyp. 16).

- Z nawarstwień dziedzińca zamku Oleśnickiego wydobyto liczne fragmenty ceramiki, zwłaszcza naczyń użytkowych, militaria oraz denary i półgrosze Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta (A. Miłobędzki 1960; J. Kuczyński 1968a, s. 215).

Ceramikę pozyskaną z nawarstwień dziedzińca zamku biskupa Oleśnickiego można podzielić na dwie znacznie zróżnicowane grupy (równorzędne chronologicznie). Do pierwszej z nich należą naczynia prymitywne technologicznie, o prostych formach i ornamentyce. Do drugiej zaliczają się naczynia charakteryzujące się wysoką jakością wykonania (J. Kuczyński 1968a, s. 215).

Podczas wykopalisk wydobyto liczne fragmenty kamiennych detali architektonicznych z okresu między XV a XVIII wiekiem. Część pozyskanych detali wydobyta była wcześniej, podczas uprawy podzamkowej winnicy (A. Miłobędzki 1963, s. 65).

W 1960 roku w trakcie badań pozyskano: liczne fragmenty ceramiki (w tym datowane na XIII wiek w przemieszanej warstwie nasypowej, powstałej podczas sztucznego podniesienia poziomu dziedzińca w XV wieku); fragmenty kafli z okresu między XV a XVIII wiekiem; monety (4 denary jagiellońskie z XV wieku, 1 ternar poznański z lat 1603–1604, 5 szelągów Jana Kazimierza, 1 monetę pięciogroszową z 1840 roku oraz 2 monety nieokreślone ze względu na stan zachowania); grotty bełtów; kule muszkietowe; zabytki inne, m.in. tłok pieczętny Mikołaja Oleśnickiego (zm. 1586 r.) (A. Miłobędzki 1961, s. 45; 1963, s. 66; J. Kuczyński 1971, s. 161).

W 1961 roku w trakcie badań pozyskano m.in.: kafle gotycko-renesansowe; monety (5 szelągów Jana Kazimierza i 1 monetę nieokreśloną); detale architektoniczne z XV–XVII wieku (A. Miłobędzki 1962; J. Kuczyński 1971, s. 161).

W 1962 roku w trakcie badań pozyskano następujące numizmaty: 7 szelągów Jana Kazimierza, 1 grosz Stanisława Augusta z 1768 roku i 1 monetę pruską z 1759 roku (J. Kuczyński 1971, s. 161).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1960–1962

Najwięcej spostrzeżeń poczyniono odnośnie do zamku wzniesionego przez biskupa Oleśnickiego. Stwierdzono m.in., że, był on zbudowany z bardzo dużych, precyzyjnie obrobionych ciosów kamiennych, a w górnych partiach prawdopodobnie częściowo z cegły. Kurtyny w większej części ich długości obiegał wykonany z ciosów cokół, połączony z murami stromą „fazą”. Według A. Miłobędzkiego (1997, s. 94; badacz ten stosuje przestarzałą terminologię) rozwiązanie takie „nawiazywało do oszkarpowań dolnych partii wielu średniowiecznych warowni”. Wydaje mi się jednak, że są to pozostałości tzw. „odbojni”, mających na celu zmieniać na możliwie poziomy tor lotu ciężkich pocisków zrzuconych przez obrońców pionowo z murów. Ponadto w profilach eksplorowanych wykopów stwierdzono, że fosa młodszego zamku została przesunięto nieco dalej w stosunku do fosy starszego założenia, w której z kolei umiejscowiono piwnice (J. Kuczyński 1968a, s. 215; A. Miłobędzki 1997, s. 94).

Jak podaje A. Miłobędzki (1997, s. 94), jeden z dwóch wykopów natrafił na zagruzowaną studnię zamkową o pięknej, ciosowej cembrowinie.

W 1960 roku w trakcie badań odsłonięto tylko nieznaną część murów. W partii wykopu I obejmującej dziedziniec wyeksplorowano kilka poziomów nawierzchni i zalegające między nimi warstwy kulturowe, które udało się powiązać z etapami budowlanymi. Pod poziomem dziedzińca starszego zamku odkryto liczne bloki gliny, według mnie pozostałości licowania wału grodu („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; A. Miłobędzki 1963, s. 66).

Do zabudowań starszego zamku zaliczono odkrytą przy bramie w wykopie I, ścianę z płaskich łomów wapiennych, zachowaną do wysokości poziomu dziedzińca z XV wieku. Ze ścianą tą powiązano odpowiadającą jej chronologicznie najniższą warstwę dziedzińca, datowaną ceramiką na koniec XIII i 1. połowę XIV wieku. Wspomniana ściana biegnie po wycinku koła i stanowi prawdopodobnie pozostałość wielkiej okrągłej wieży, wzniesionej na kulminacji wzgórza, prawdopodobnie w pobliżu pierwotnego wjazdu. Do reliktyw starszego założenia należą również odcinek muru, biegnący po łuku i wkomponowany w późniejszą kurtynę oraz prawdopodobnie fragment poprzecznej ściany, być może odcinający od zakola muru obwodowego dom wielki, znajdujący się w partii zamku przeciwległej do wjazdu („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; A. Miłobędzki 1963, s. 66–67; 1997, s. 94).

Wśród reliktyw zamku młodszego (wzniesionego przez Oleśnickiego) odsłonięto podstawę gigantycznego kamiennego filara mostowego, o konstrukcji wzmocnionej dodatkowo drewnianym ankwaniem. Odsłonięto również przebieg południowo-wschodniej kurtyny (A. Miłobędzki (1963, s. 65) dwie strony wcześniej podaje w związku z tym samym sondażem (co wynika z kontekstu), że odsłonięto lico kurtyny południowo-zachodniej), dolne partie murów bramy oraz część narożników domu wielkiego (pałacu), którego mury zachowały się miejscami do wysokości drugiej kondygnacji. Rozpoznano także posadowienie murów domu wielkiego. Ponadto do fazy tej zaliczono pozostałości kwadratowej wieży o grubych murach, widocznej na powierzchni od strony przedzamcza („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; A. Miłobędzki 1963, s. 65 i 67).

W 1961 roku podczas eksploracji kolejnych odcinków wykopu I odsłonięto mury i częściowo zachowane sklepienia północno-zachodniej partii zamku, reprezentujące kilka faz budowlanych. Najstarsze z nich datowano na 2. ćwierć XV wieku. W omawianym wykopie uchwycono ponadto zewnętrzną granicę murów kurtynowych i północno-zachodni narożnik dziedzińca („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 69; A. Miłobędzki 1962).

W wykopie II natrafiono na 10-metrowej długości odcinek wału grodu wczesnośredniowiecznego (A. Miłobędzki 1962; 1997, s. 94).

Brak danych z roku 1962.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów.

Badania 1960–1962

W 1960 roku odsłonięte w obejmującym dziedziniec odcinku wykopu I poziomy nawierzchni i zalegające między nimi warstwy kulturowe powiązano z etapami budowlanymi

zamku. W literaturze brak jednak na ten temat bliższych informacji (patrz A. Miłobędzki 1963, s. 66–67).

Z odkrytą przy bramie w wykopie I ścianą z łomów wapiennych, zaliczoną do starszego zamku, powiązano odpowiadającą jej chronologicznie najniższą warstwę dziedzińca (datowaną ceramiką na koniec XIII i 1. połowę XIV wieku) (A. Miłobędzki 1963, s. 66).

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Pierwszy wymienia zamek Jan Długosz w katalogu biskupów krakowskich pod datą ok. 1400 roku (*castrum*; „Catalogus...”, t. 1, s. 367 i 424–429) oraz w „Liber beneficiorum...” (*castrum, arx*; t. 3, s. 129). Być może zamku w Pińczowie dotyczy wzmianka z 1424 roku („Zapiski sądowe...”, nr 1031), wymieniająca zamek Kopernia.

Zabytki datujące

Badania 1960–1962

Na podstawie ceramiki z XI–XII wieku, pochodzącej z przemieszanych nawarstwień związanych ze starszym zamkiem oraz XIII-wiecznej ceramiki z najstarszej warstwy dziedzińca tego zamku, J. Kuczyński (1968a, s. 209) wysnuł przypuszczenie o istnieniu tu grodu i stwierdził, że nie mógł on funkcjonować dłużej niż do połowy XIII wieku.

Okres użytkowania starszego zamku określono, głównie na podstawie ceramiki, pochodzącej w większości z terenu dziedzińca, na koniec XIII i XIV wieku. Odkrytą przy bramie w wykopie I ścianę z wapienia (wiązaną ze starszym zamkiem) datowano na podstawie ceramiki, pochodzącej z powiązanej ze ścianą najniższej warstwy dziedzińca, na koniec XIII i 1. połowę XIV wieku (A. Miłobędzki 1963, s. 66–67; J. Kuczyński 1968a, s. 211).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1960–1962

Na podstawie analizy lokalizacji odkrytych murów starszego zamku A. Miłobędzki (1963, s. 67; 1997, s. 94) stwierdził, że nie odbiegał on skalą, układem przestrzennym i programem użytkowym od podobnych obiektów mu współczesnych. Układ ten jest ponadto typowy dla założeń cyfrowych, podporządkowany głównie funkcjom militarnym.

W wyniku badań udało się zrekonstruować plan zamku biskupa Oleśnickiego. Stwierdzono, że nawet wraz z podzamczem obiekt nie wyróżniał się skalą na tle podobnych założeń europejskich. Zbliżony do regularnego narys zamku wskazuje na początki dążności do geometryzacji dzieł obronnych wbrew warunkom topograficznym (A. Miłobędzki 1997, s. 95).

Ani zamek starszy ani rezydencja Oleśnickiego nie posiadały trwałych nawierzchni na dziedzińcach (J. Kuczyński 1968a, s. 215).

Przeprowadzone przez Panię Perkalową i Kosińską badania petrograficzne murów zamku starszego doprowadziły do ciekawego wniosku, że kamień wykorzystany przy wznoszeniu

szeniu murów zamkowych jest identyczny z budulcem romańskiej kolegiaty w Wiślicy i kościoła w Kijach. Kamień ten pochodził z najstarszego pińczowskiego kamieniołomu, znajdującego się na wschód od góry św. Anny oraz z kucia fosy zamkowej (A. Miłobędzki 1965, s. 41).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1960–1962

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1960–1962

Badania opublikowano jedynie w postaci krótkich (kilkustronicowych) sprawozdań w tomach pokonferencyjnych Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem (A. Miłobędzki 1963 i 1965) oraz jednego jednostronicowego w sprawozdaniach z działalności wspomnianego zespołu. Dodatkowo nieco dłuższe (kilkanaście stron) sprawozdanie opublikował w Roczniku Muzeum Świętokrzyskiego J. Kuczyński (1968a). Ponadto niedawno wyniki badań dość pobieżnie opisał A. Miłobędzki (1997) w kilkunastostronicowym artykule, omawiającym dość ogólnie historię i przekształcenia zamku.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Długosz, „Catalogus...”, t. 1, s. 367 i 424–429; „Epistolae”, t. 1, s. 610; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 178, t. 2, s. 283, t. 3, s. 129 i 139; „Zapiski sądowe...”, nr 1031.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 9 (powiat pińczowski), wyd. 1961, s. 55–71 (zamek 68–69); A. Miłobędzki 1961; 1962; 1963; 1964; 1965; 1968; 1997; P. Biegański 1963, s. 13–14; J. Kuczyński 1968; 1968a; 1971a; B. Guerquin 1974, s. 236–237; 1984, s. 255–256; F. Kiryk 1994, s. 102–103; Leksykon, s. 383–384; A. i R. Sypek 2003, s. 62–63; S. Wróblewski 2006, s. 90–92.

Strony internetowe:

http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Erik_Dahlbergh?uselang=pl

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1960–1962, zarazem ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt

b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadano łącznie niecałe 500 m², przy czym część to jedynie odkrywki architektoniczne. Przy powierzchni zamku ok. 1640 m² daje to w przybliżeniu jej 30%, (nie wiem, na jakiej podstawie A. Miłobędzki (1997, s. 94) twierdzi, że przebadano jedynie niecałe 10% powierzchni założenia).

2,5/10 pkt

c. Rozpoznanie zabudowy

Rozpoznano dziedziniec, pozostałości bramy wraz z filarem mostowym i fosę, a jedynie częściowo dom wielki, kurtynę południową i wschodnią oraz obie wieże. 5,5/10 pkt

d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt

e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt

f. Rozpoznanie stratygrafii

Ciężko na podstawie publikowanych opisów ocenić stopień rozpoznania stratygrafii. Prawdopodobnie rozpoznano ją w pełni w obu wykopach przecinających dziedziniec. Co do odkrywek i sondaży, brak możliwości oceny. Wykonywano dokumentację rysunkową oraz fotograficzną rzutów i profili. 6/10 pkt

g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię

Na podstawie publikowanych informacji brak możliwości stwierdzenia. 0/10 pkt

h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań

Badania opublikowano jedynie w formie kilkunastostronicowych, ogólnikowych sprawozdań w tomach pokonferencyjnych ZBNPŚ (A. Miłobędzki 1963 i 1965). Kilkunastostronicowe sprawozdanie opublikował J. Kuczyński (1968a). Ponadto wyniki badań dość pobieżnie opisał A. Miłobędzki (1997) w kilkunastostronicowym artykule, omawiającym dość ogólnie historię i przekształcenia zamku. 2,5/10 pkt

i. Stan opracowania zabytków ruchomych:

- Ceramika
Pobieżnie opisano i wydatowano ceramikę. 1,5/5 pkt
- Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
- Zabytki metalowe
Jedynie wymienione. Określono pozyskane numizmaty. 1/5 pkt

- Zabytki inne
Pobieżnie opisano i wydatowano kafle z badań. 0,5/5 pkt

j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 27,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

13. PODGRODZIE, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Podgrodzie
Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku znajdują się w południowej części wsi, na skraju stromej cypla, wcinającego się w dolinę rzeki Kamiennej. Nasada cypla została odcięta łukowato przebiegającą suchą fosą, a stoki zostały dodatkowo nadsypane. Powstało w ten sposób wzniesienie w kształcie stożka o średnicy podstawy ok. 25 m i powierzchni kolistej plateau ok. 490 m² („KZSP”, t. 3, z. 7, s. 53; „IA”, 1976, s. 257–258; B. Guerquin 1984, s. 258; J. Kuczyński 1992, s. 37; Leksykon, s. 391; S. Wróblewski 2006, s. 93; patrz ryc. 36).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; wyżynny (cyplowy).

Budowę zamku rozpoczęto prawdopodobnie w 1. połowie XIV wieku i nigdy nie ukończono (co nie wyklucza jego użytkowania), o czym świadczy „niedomknięty” od południa i wschodu mur obwodowy oraz odkryte w trakcie badań przyzmy zgrupowane budulca. Według J. Kuczyńskiego (1992, s. 37) od południa i wschodu obwód zamykał wał i fosa. Zamek miał narys nieregularnego wieloboku (patrz ryc. 35) i został wzniesiony z miejscowego wapienia, gezy oraz w mniejszym stopniu głazów narzutowych na zaprawie piaskowo-wapiennej (brak cegły). Mur obwodowy składał się z sześciu stykających się pod różnymi kątami odcinków. Ich długość (licząc od strony północno-zachodniej zgodnie z ruchem wskazówek zegara) wynosi: 4,1; 4,8; 4,2; 5,9; 8,8 oraz 6,3 m, grubość zaś waha się od 1,1 do 1,35 m. Od południowego zachodu do muru przylegała prostokątna baszta o bokach długości 4,0 i 4,8 m i grubości murów wynoszącej 0,95 m. Jest ona otwarta do wewnątrz obwodu obronnego, ma więc formę wykuszu. Baszty takie zwykle nie przekraczały swoją wysokością wysokości przyległego muru obwodowego (J. Bogdanowski 2002, s. 562, hasło „wykusz”), sędzić więc można, że w tym przypadku mogło być podobnie. Według „KZSP” (t. 3, z. 7, s. 53) zamek posiadał dwie czworoboczne baszty, jednak teoria ta nie znalazła potwierdzenia w wynikach badań (B. Guerquin 1984, s. 258; E. i J. Fijałkowsky 1992, s. 67; Leksykon, a. 391; S. Wróblewski 2006, s. 93).

Podobno jeszcze w XIX wieku zachowane były spore partie murów zamku. Na dzień dzisiejszy mury zachowane są jedynie do poziomu wewnętrznego plateau, za wyjątkiem drugiego (licząc od wschodu) odcinka muru obwodowego, zachowanego do wysokości ok. 2 m ponad ten poziom. Z zewnątrz widoczne są one do wysokości od kilkudziesięciu centymetrów do ponad 4 m (z północno-zachodniej strony wzgórze) (B. Guerquin 1984, s. 258; J. Kuczyński 1992, s. 37–38).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny.

Brak jest średniowiecznych źródeł dotyczących zamku w Podgrodziu (wcześniejsze wzmianki dotyczą według S. Kołodziejkiego (2000, s. 14) zamku w Ćmielowie). Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1497 roku i dotyczy nadania jej Janowi Chlewickiemu z Odrowążów. Podgrodzie prawdopodobnie należało do klucza dóbr ćmielowskich. Pogląd taki można wysunąć na podstawie dokumentu z 1519 roku, potwierdzającego odstąpienie przez kasztelana sandomierskiego Mikołaja z Szydłowca bratu Krzysztofowi części dóbr ćmielowskich, w tym wsi o nazwie „Podgrodzie”. Wieś oraz zamek przechodziły więc jako część klucza na kolejnych właścicielach Ćmielowa (L. Kajzer 2001, s. 391). Idąc dalej tym tokiem rozumowania należy zastanowić się nad zapisem z 1388 roku mówiącym o sprzedaży przez braci Mikołaja (podkomorzy dobrzyński) i Marcina (podczaszy dobrzyński) Gniewoszowi z Dalewic nieukończonego obiektu określonego w owym źródle jako „[...] castrum Sczmelow cum villis Sczmelow ante castrum predictum”. Począwszy od 1532 roku dokumenty wzmiankujące zamek w Ćmielowie dotyczą już właściwego obiektu ćmielowskiego (J. Kuczyński 1992, s. 42–43, przyp. 20; Leksykon, s. 391; S. Wróblewski 2006, s. 93).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z ok. połowy XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Jastrzębowski L. („Wędrowiec”, nr 10, 1897 rok; „Ziarno”, nr 42, 1909 rok; „Ziemia”, R. II (1911 rok), nr 24, s. 396) – widoki zamku od północnego zachodu i opis ruin, 1853 rok (za Kuczyński 1992, s. 39 i 41, przyp. 3–4, ryc. 3; patrz ryc. 34);
- Andronelli E. (źródło nieznane) – bliżej nie określony widok zamku, początek XX wieku (za J. Kuczyński 1992, s. 39).

Budowę zamku rozpoczęli prawdopodobnie w 1. połowie XIV wieku Szydłowieccy. Bliższe określenie osoby fundatora nie jest niestety możliwe. Zamku z nieznanymi przyczynami nie dokończono, lecz był on prawdopodobnie użytkowany, o czym może świadczyć spora liczba zabytków pozyskanych w trakcie badań (patrz S. Kołodziejki 2000, s. 14; Leksykon, s. 391) oraz występujący w dokumencie z 1509 roku Jan Barszycki, burgrabia „casrti Sczmyelowiensis”. Być może przyczyną przerwania budowy był najazd tatarski w 1502 roku. W związku z przypuszczalnym wzniesieniem zamku w Ćmielowie na „surowym korzeniu” przez kanclerza wielkiego koronnego, Krzysztofa Szydłowieckiego dopiero w latach 1519–1531, przypuszcza się, że wcześniejsze wzmianki wymieniające „castrum Sczmelow” odnoszą się właśnie do zamku w Podgrodziu. Stanowił on więc prawdopodobnie centrum klucza dóbr ćmielowskich. W 1510 roku zamek wraz z dobrami przejmuje od brata Mikołaja z Szydłowca

wspomniany wyżej Krzysztof Szydłowiecki, który decyduje się wznieść nową siedzibę w pobliskim Ćmielowie („IA”, 1976, s. 258; J. Kuczyński 1992, s. 42–43; Leksykon, s. 391; S. Wróblewski 2006, s. 93).

Do XIX wieku zachowane były spore partie murów zamku, już wtedy jednak dali o sobie znać poszukiwacze skarbów. W XIX i XX wieku poczynili oni znaczne zniszczenia w substancji murowanej obiektu, a pośrednio również w zalegających plateau nawarstwieniach. Ich dziełem jest przebita ma wylot dziura w murze, przez którą deszcz wymył część warstwy kulturowej, poważne uszkodzenie podstawy baszty oraz wykopy rabunkowe na plateau. Ponadto mury są od lat sukcesywnie rozbierane przez okoliczną ludność na budulec. Nawarstwienia wewnątrz obwodu obronnego uległy w znacznym stopniu zniszczeniu w okresie międzywojennym, kiedy to miejscowa młodzież w celu urządzenia tu placu zabaw zniwelowała szczyt wzgórza (J. Kuczyński 1992, s. 38).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1975

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadził Janusz Kuczyński z ramienia Muzeum Narodowego i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Kielcach. Konsultantem naukowym był Adam Miłobędzki. Prace prowadzono w okresie od 31 maja do 30 czerwca („IA”, 1976, s. 257–258; J. Kuczyński 1992, s. 44).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1975

Celem badań było określenie chronologii i układu przestronnego zamku. W ich trakcie otwarto 2 wykopy i 5 odkrywek o łącznej powierzchni 135 m², z czego 100 m² przypadło na szczytową płaszczyznę wzgórza (ok. 20% jej powierzchni), pozostałe 35 m² natomiast na fosę zamkową i zbocza wzgórza (patrz ryc. 35). Ponadto na zlecenie WKZ w Kielcach przeprowadzono prace konserwatorskie uzupełniając ubytki dolnych partii murów („IA”, 1976, s. 257–258; J. Kuczyński 1992, s. 43–44).

Lokalizacja, wymiary oraz cel wykonania wykopów i odkrywek przedstawiają się następująco (za J. Kuczyński 1992, s. 44).

Wykop I – wymiary 25×3 m. Eksplorowany jako pierwszy. Usytuowany w północnej części plateau wzgórza na osi wschód–zachód. Od zachodu sięgał wewnętrznego lica muru obwodowego, a od wschodu kończył się nieco poniżej górnej krawędzi stoku. Wykop podzielony został na 5 działek o długości 4,5 m każda, oddzielonych od siebie ściankami szerokości 0,5 m. Numeracja ich przebiegała od strony zachodniej ku wschodniej. Na przedłużeniu wykopu w kierunku wschodnim założono kolejną działkę o numerze 7 (wymiary 3×4 m). Przebiegała ona w dolnej części stoku wzgórza osiagając oś fosy. Eksploracja miała za zadanie wyjaśnić sytuację stratygraficzną w szczytowej partii wzgórza oraz rozpoznać ewentualną zabudowę wnętrza obiektu.

Wykop II – wymiary 5×5 m. Usytuowany w południowo-zachodniej części wzgórza. Południowo-zachodni narożnik

wykopu zachodził nieco na stok wzgórza. Eksploracja miała za zadanie rozpoznanie stratygrafii południowo-zachodniej części szczytu wzgórza.

Odkrywka 1 – wymiary 1,0–1,3×1,2 m. Usytuowana na przedłużeniu wykopu I w kierunku zachodnim, poza murem obwodowym, którego lico stanowiło jej południowo-wschodnią granicę. Eksploracja miała za zadanie uchwycenie stopy muru obwodowego od strony stoku wzgórza.

Odkrywka 2 – wymiary 1,2×1,2 m. Usytuowana na północ od wschodniego krańca wykopu I, przy końcu muru obwodowego. Eksploracja miała za zadanie sprawdzenie dalszego, niewidocznego na powierzchni przebiegu muru obwodowego.

Odkrywka 3 – wymiary 2,0–2,5×1,5 m. Usytuowana na zachód od odkrywki 2, przy wewnętrznym lico muru obwodowego. Eksploracja miała za zadanie odsłonięcie wewnętrznego lica muru obwodowego i ewentualne dotarcie do jego stopy.

Odkrywka 4 – wymiary 4,5×1,0 m. Usytuowana na południowym krańcu plateau, na południowy wschód od wykopu II. Częściowo obejmowała stok wzgórza. Eksploracja miała za zadanie uchwycenie przebiegu muru obwodowego od strony południowej wzgórza.

Odkrywka 5 – wymiary 4×4,8 m (wnętrze baszty), wymiary odcinka po zewnętrznej stronie południowo-wschodniej ściany wieży nieznane. Obejmowała wnętrze czworobocznej baszty oraz fragment zbocza po zewnętrznej stronie jej południowo-wschodniej ściany. Eksploracja miała za zadanie uczytelnienie przebiegu murów baszty, eksplorację jej wypełniska oraz rozpoznanie nawarstwień przylegających do niej od zewnątrz.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1975

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1975

Podczas prospekcji powierzchniowej okolicy zamku, na polu położonym ok. 70–90 m na południe od niego zebrano dużą ilość ceramiki analogicznej do pozyskanej w trakcie badań oraz gródek polepy (J. Kuczyński 1992, s. 39).

Najwięcej materiału zabytkowego, bo ok. 92%, uzyskano z działek 1–3 wykopu I, przecinającego dziedziniec, następnie ok. 5% z wykopu II i po 1% z działek 4, 5 i 7 wykopu I (fosa) oraz z odkrywki 5 (przy baszcie) (J. Kuczyński 1992, s. 45).

W trakcie badań pozyskano: 6410 fragmentów ceramiki; 71 przedmiotów metalowych lub ich fragmentów, w tym silnie uszkodzoną ostrogę; nieznaną liczbę zabytków innych, w tym trzy kościane szydła, dwa łożone ciężarki oraz wykonane z piaskowca oselki (jedna cała i jeden fragment); nieznaną liczbę połupanych kości zwierzęcych oraz kilkanaście fragmentów rogu (część nosi ślady nacięć) (J. Kuczyński 1992, s. 48 i 52).

Wśród przedmiotów metalowych do dokładniejszego datowania nadaje się jedynie ostroga. Według J. Kuczyńskiego

(1992, s. 52–53, ryc. 7, prawy górny róg ryciny) reprezentuje ona odmianę 1 typu III wg Z. Hilczerówny, datowaną przez ww. badaczkę (1956, s. 62–69) na 1. połowę XIV wieku. Pozostałe przedmioty metalowe są niezidentyfikowane lub mało charakterystyczne (J. Kuczyński 1992, s. 52–53, ryc. 7).

Ponad 85% ceramiki wydobyto, jak twierdzi J. Kuczyński (1992, s. 48), „z warstwy pierwotnego humusu oraz zalegających pod nim uwarstwień”. Co ciekawe, z wydobytych skorup wyklejono jedynie ⅓ pojedynczego garnka (fragmenty pochodziły z okolic ogniska na działce 3 wykopu I).

Na podstawie technologii produkcji J. Kuczyński wydzielił 3 grupy ceramiki (wszystkie naczynia były formowane techniką taśmowo-ślizgową). Grupy owe wyglądają następująco (za J. Kuczyński 1992, s. 48–49):

- Grupa I – nawiązująca do tradycji garncarstwa schyłkowo-wczesnośredniowiecznego. Jest ona najliczniejsza i obejmuje ok. 75% całości materiału ceramicznego.
- Grupa II – naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej, głównie siwaki o wypolerowanych powierzchniach.
- Grupa III – naczynia wypalone utleniająco, wykonane z glin żelazistych i kaolinowych. Do tej grupy kwalifikują się również dwa fragmenty dzbana z odciskanymi przedstawieniami rycerza (J. Kuczyński 1992, s. 50–52, ryc. 6; patrz też „IA”, 1976, s. 258).

W trakcie eksploracji wykopów i odkrywek pozyskano następujące zabytki ruchome (za J. Kuczyński 1992, s. 45–46):

Wykop I – pozyskane fragmenty ceramiki i kości zwierzęce były skupione w rejonie ognisk oraz w warstwie zalegającej pod pierwotnym humusem na działkach 1 i 2. W obrębie wymienionych miejsc uzyskano wszystkie zabytki metalowe. W wypełniku fosy wystąpiła mała ilość skorup i kości zwierzęcych.

Wykop II – pozyskano fragmenty ceramiki i kości zwierzęce. Wystąpiły one sporadycznie w wierzchnim humusie, a w dużej ilości w warstwie zalegającej pod humusem pierwotnym. Tam też uzyskano wyroby żelazne, kamienne i kościane. Skorupy z wypełnika okrągłego wkopu były analogiczne do występujących w warstwie otaczającej.

Odkrywka 1 – materiały zabytkowe nie wystąpiły.

Odkrywka 2 – pozyskano kilka fragmentów ceramiki z gliny zalegającej między obu warstwami humusu.

Odkrywka 3 – pozyskano kilka fragmentów ceramiki i zwierzęcych kości. Zalegały one głównie w najgłębiej położonej warstwie.

Odkrywka 4 – materiały zabytkowe nie wystąpiły.

Odkrywka 5 – pozyskano niezbyt liczne fragmenty ceramiki i połupanych kości zwierzęcych. Materiał wystąpił zarówno na zewnątrz baszty, jak i w jej wypełniku. Nadto w pobliżu spągu rumoszu wypełnika baszty uzyskano grot bełtu do kuszy.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1975

Odsłonięte w trakcie eksploracji wykopów i odkrywek nawarstwienia oraz relikty architektury przedstawiały się następująco (za J. Kuczyński 1992, s. 45–47 i 56).

Wykop I

Pod humusem darniowym zalegało pasmo żółtego lessu. Poniżej, na głębokości od 0,35 do 0,85 m, na pograniczu działek 2 i 3 przebiegał strop pierwotnego humusu o miąższości 13–16 cm. Opadał on lekko ku zachodowi i południowi, a jego spąg przechodził płynnie w lessowy calec. Na działkach 3 i 4 odkryto, zalegające w pierwotnym humusie oraz na stropie calca, pozostałości dwóch ognisk. Na ich obrzeżach oraz w wypełniskach natrafiono na liczne fragmenty ceramiki. Lepiej zachowane z ognisk, o średnicy 0,8 m, znajdowało się na działce 3. Począwszy od działki 2 oraz na położonej ku zachodowi działce 1, między pierwotnym a obecnym humusem, zalegał (wyklinowując się w miarę oddalania od muru obwodowego) rumosz rozbiórkowy. Poniżej pierwotnego humusu strop calca raptownie się obniżał, a strefa między jego stropem a spągiem humusu wypełniało uwarstwienie złożone z nierównomiernie zabarwionej gliniastej ziemi (różne odcienie brązu) z nieregularnie rozmieszczonymi gniazdami i pasmami żółto-szarej gliny. Spąg tej warstwy na odcinku działki 1 przechodził począwszy od ok. 2,3 m stopniowo w calec lessowy. Działkę 2 przecinało ukośnie biegnące usypisko luźnych i różnej wielkości łupanych kamieni, zachodząc częściowo na sąsiednią działkę 3. Górne wystąpiły na głębokości 0,75 m, dolne osiągały 2 m. Działkę 1 ograniczał od zachodu mur obwodowy. Od strony wschodniej (działka 5) stwierdzono, że stok wzgórza zaczynał się wcześniej od obecnego o 1,1 m i był też pierwotnie bardziej stromy. Wykute w skale dno fosy (działka 7) znajdowało się ok. 2 m poniżej obecnego. Wyrobiona w skale dolna część wzgórza zamkowego schodziła ku dnu fosy szerokimi stopniami o lekko pochyłonych „podestach”. Dolna część wypełnika fosy składała się z kamiennego rumoszu rozbiórkowego, górną stanowiło namulisko.

W wykopie tym natrafiono na średniowieczny wkop szerokości ok. 7 m, będący prawdopodobnie miejscem na piwnicę pod planowanym w tym miejscu budynkiem. Dodatkowo wskazuje na to nagromadzenie budulca stwierdzone w tym wykopie. Zamulenie wykopu nastąpiło wkrótce po zaniechaniu budowy zamku, o czym można wnioskować na podstawie struktury wypełnika. Miało to miejsce nie później, niż ok. połowy XIV wieku.

Wykop II

Pod humusem darniowym zalegała żółta glina, która w południowo-zachodnim narożu (od strony baszty) przechodziła w kamienny rumosz rozbiórkowy. Wyraźnie zarysowany strop pierwotnego humusu zalegał na głębokości 0,25–0,30 m. Pod nim znajdowała się intensywnie brunatna glina, ciemniejąca w miarę wzrostu głębokości, przechodząc od głębokości 1,1–1,25 m płynnie w lessowy calec. Warstwa ta w północno-zachodniej części wykopu zawierała dużą ilość dużych grud przepalanej na czerwono polepy. Opisany układ zakłócało wypełnisko okrągłego wkopu o średnicy 1,4 m nieco przesunięte od centrum wkopu w kierunku południowo-zachodnim, którego strop rozpoczynał się od spągu pierwotnego humusu. Wypełnisko wkopu tworzyła mało spoista, niemal sypka ziemia o brązowym zabarwieniu, jednak znacznie jaśniejszym od otaczającej warstwy. Eksplorację wypełnika wkopu ze względów technicznych zakończono na głębokości 1,65 m, nie osiągając jego dna.

Odkrywka 1

Poziom powierzchni stromo opadającego stoku na zewnątrz muru obwodowego znajdował się 4,25 m poniżej poziomu jego korony i zarazem powierzchni wzniesienia zamkowego. Pod słabo rozbudowanym humusem zalegało cienkie pasemko wyklinowujące się kamiennego rumoszu, poniżej którego wystąpiła szarozółta glina, jaśniejsza w miarę wzrostu głębokości. Mur obwodowy na odsłoniętym odcinku był posadowiony na skale, na głębokości 0,85 m poniżej poziomu powierzchni, czyli 5,1 m poniżej korony muru (lico zewnętrzne fundamentu było wysunięte o 12 cm przed cofnięty w głąb próg skalny).

Odkrywka 2

Przylegała do zewnętrznego lica muru oraz do lica jego czoła od strony wschodniej, kończącego ciąg muru obwodowego. Pod humusem biegło pasmo żółtej gliny. Pod gliną na głębokości 1,05 m rozpoczynał się pierwotny humus miąższości 16–18 cm, przechodzący spągiem w less calcowy, opadający zgodnie ze spadkiem stoku wzniesienia. Pierwotny humus przylegał zarówno do zewnętrznego lica muru, jak i lica jego zakończenia od strony wschodniej, które do głębokości 1,3 m było obrzucone zaprawą murarską. Wskazuje to, że budowa muru obwodowego nie była dalej kontynuowana. Eksplorację zakończono na głębokości 1,8 m, nie docierając do posadowienia muru, którego stopy fundamentowej można się było spodziewać dopiero na głębokości nie mniejszej niż 4,5–5,0 m.

Odkrywka 3

Pod humusem, który sięgał do głębokości 0,2 m, przebiegało od głębokości 0,3 m pasmo żółtej gliny narzuconej na rumosz rozbiórkowy przemieszany z szarą gliną. Poniżej rumoszu sięgającego 0,45 m zalegała ciemnobrunatna glina ze sporadycznie występującymi kamieniami. Spąg jej opadał w kierunku muru (od 0,65 m w południowym krańcu wykopu), osiągając przy zetknięciu z nim 1,1 m. Eksplorację zakończono na głębokości 1,9 m, nie osiągając posadowienia muru z przyczyn podanych w opisie odkrywki 2.

Odkrywka 4

Eksplorację rozpoczęto w pobliżu południowego skrajku płaszczyny wzniesienia zamkowego, obejmując nią również górną partię stoku. Pod humusem zalegała do głębokości 0,55–0,65 m żółta glina namyta (narzucona?) na pierwotny humus, wsparty na lessowym calcu, którego strop występował od głębokości 0,85–1,05 m. Eksplorację kontynuowano do głębokości 1,20–1,35 m. Brak muru, jego negatywu lub jakichkolwiek innych zakłóceń w przebiegu pierwotnego humusu i calcowego lessu wskazuje, że w miejscu odkrywki mur obwodowy ani też innego rodzaju umocnienie nigdy nie istniały.

Odkrywka 5

Układ warstw przy południowo-wschodniej ścianie wieżyczki był zbliżony do ujawnionego w obrębie pozostałych wykopów i odkrywek. To znaczy pod wierzchnim humusem i zalegającą pod nim warstwa żółtej gliny znajdował się humus pierwotny. W położonych bliżej szczytu wzniesienia partiach podhumusowej gliny wystąpiły liczne grudy i grudki przepalanej na czerwono polepy. Warstwa gliny o miąższości góra 25–35 cm wyklinowuje się w kierunku fosy, zanikając mniej więcej w połowie wysokości stoku, od którego to miejsca obecny humus styka się z pierwotnym, tworząc jednolitą

warstwę próchniczą o znacznej miąższości. Pierwotny humus uformował się na lessie, zalegającym nad skruszałym stropem skały calcowej, której wierzch (spadek) został sztucznie uformowany podczas głębienia fosy. Skała calcowa, opadając obecnie równoległe do nachylenia zbocza wzniesienia, występuje średnio na głębokości 1,6 m.

Baszta nie posiada ściany zamykającej od strony dziedzińca zamkowego. Nie istnieją też ślady wskazujące na wzniesienie muru stykającego się z nią od strony wschodniej. Wypełnisko baszty (pomijając wierzchni humus) tworzy kamienny rumosz rozbiórkowy z grudkami zaprawy murarskiej przemieszany z niewielką ilością gliniastej ziemi o jasnobrązowym zabarwieniu, która w miarę wzrostu głębokości jaśniała, osiągając barwę żółcieni. Pod rumoszem zalegała calcowa skała o stropie również uformowanym podczas wykuwania fosy, jednak znacznie mniej w tym miejscu nachylonym. Mury baszty są posadowione na skale. Zakończenie ściany południowo-wschodniej silnie zniszczone.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1975

W odkrywce 2 stwierdzono, że pierwotny humus przylegał zarówno do zewnętrznego lica muru obwodowego, jak i jego zakończenia od strony wschodniej. Ponadto zachodni kraniec muru do głębokości 1,3 m był obrzucony zaprawą murarską. Spostrzeżenia te potwierdzają tezę o nieukończeniu budowy muru obwodowego (J. Kuczyński 1992, s. 46).

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Pierwsza wzmianka w źródłach pisanych o wsi Podgrodzie pochodzi dopiero z 1497 roku („*Matricularum...*”, t. 2, s. 823). Kolejna, z 1519 roku („*Matricularum...*”, t. 4, s. 713), pozwala wysunąć wniosek o przynależności Podgrodzia do klucza dóbr Ćmielów (patrz: dane historyczne). W związku z powyższym można przypuszczać, że przed powstaniem w Ćmielowie nowego zamku w początkach XVI wieku za zamek „*Szcmelow*” (Ćmielów) był uważany w źródłach właśnie zamek w Podgrodziu. Gdyby owo twierdzenie okazało się prawdziwe, pierwsza wzmianka o zamku pochodziłaby z 1388 roku („*Zbiór dokumentów małopolskich*”, t. 4, nr 1837 – S. Wróblewski (2006, s. 93, przyp. 486) błędnie podaje, że tom 6). Kolejny dokument wspominający o zamku „*Szcmelow*” pochodzi jednak dopiero z roku 1509 („*Matricularum...*”, t. 4, s. 730) (S. Kołodziejowski 2000, s. 14; S. Wróblewski 2006, s. 93).

Zabytki datujące

Badania 1975

J. Kuczyński (1992, s. 51) stwierdził, że ceramika pozyskana w trakcie badań jest zbieżna do ceramiki małopolskiej pierwszej fazy późnego średniowiecza i można ją datować na okres między połową XIII wieku a latami 20. i 30. wieku XIV lub nawet nieco dłużej, do ok. połowy XIV wieku.

Jako element uściślający chronologię ceramiki J. Kuczyński (1992, s. 50–52) traktuje dość schematyczny odcisk postaci rycerza, pochodzący z jednego z naczyń. Poddał on analizie elementy stroju i uzbrojenia przedstawione na zachowanym fragmencie, datując je na 1. ćwierć XIV wieku. Ze względu jednak na charakter przedstawienia uważam, że na wnioski te należy patrzeć z dużą dozą krytycyzmu.

Ostatnim, a zarazem stosunkowo najściślej datowanym zabytkiem jest ostroga odmiany 1 typu III wg Z. Hilczerówny, którą J. Kuczyński (1992, s. 52) datuje na 1. połowę XIV wieku.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1975

Na podstawie przeprowadzonych badań J. Kuczyński (1992, s. 54) skłonny jest datować zamek na 1. połowę XIV wieku. Opiera się on niestety głównie na dość szerokim datowaniu ceramiki, oraz na wysoce niepewnym i dyskusyjnym datowaniu przedstawienia rycerza na dwóch fragmentach naczyń. Jedynie wymieniona wyżej ostroga zdaje się być dość pewnym wyznacznikiem chronologii, jednak datowanie całego obiektu na podstawie jednego zabytku może budzić uzasadnione zastrzeżenia.

J. Kuczyński (1992, s. 54) stwierdził również, że stanowisko jest jednowarstwowe i zwarte chronologicznie. Ze względu na niewielką miąższość nawarstwień kulturowych wydaje się, że obiekt był użytkowany krótko. Budowy zamku nie dokończono, co potwierdza brak naruszenia nawarstwień w odkrywkach 2, 4 i 5. Nie stwierdzono też zamknięcia obwodu obronnego umocnieniami innymi, niż murowane (choć B. Guerquin twierdzi, że od strony południowej i wschodniej zamek otaczały wał i fosa (B. Guerquin 1984, s. 258). Nieukończenie budowy potwierdzają ponadto:

- niezagospodarowanie (niezabudowanie) dziedzińca;
- wystąpienie nagromadzenia kamienia (wg J. Kuczyńskiego budulca) na działkach 2 i 3 wykopu I;
- pozostałości dwóch ognisk na działkach 3 i 4 wykopu I (wg J. Kuczyńskiego przygotowywano przy nich żywność, a nie byłyby potrzebne, gdyby zamek był wykończony);
- jedna warstwa kulturowa o niewielkiej miąższości;
- wystąpienie oddalonego o 70–90 m punktu osadniczego będącego zapewne zapleczem gospodarczym dla budowniczych zamku.

Roboty wstrzymano po wykonaniu prac ziemnych polegających na wykonaniu fosy, ukształtowaniu stożka wzgórza oraz wykonaniu fragmentu muru obwodowego wraz z basztą. Mur ten budowany był partiami, o czym może świadczyć sposób łączenia jego odcinków oraz niemal licowe wykończenie ostatniego od strony północno-zachodniej. Fosa pierwotnie była głębsza o ok. 2 m, niż obecnie.

Dziedziniec zamku pierwotnie był lekko nachylony ku zachodowi. Przy zachodniej części muru stwierdzono (w wykopie I) 7-metrowej szerokości zagłębienie, będące prawdopodobnie wkopem pod piwnicę mającego tu powstać budynek. Budynek miał zapewne przylegać do muru obwodowego. Nagromadzone w pobliżu kamienie J. Kuczyński zinterpretował jako materiał przeznaczony na budowę budynku. Wkop pod piwnicę uległ zamuleniu prawdopodobnie po zarzuceniu

budowy. Na planowanie większej liczby budynków przylegających od muru obwodowego może wskazywać jego zwiększona grubość (ok. 135 cm) na odcinkach północnym i północno-zachodnim (J. Kuczyński 1992, s. 56–57).

Co się tyczy badań E. i J. Fijałkowskich nad materiałami wykorzystanymi przy budowie zamku, dokonano kilku istotnych ustaleń. Stwierdzono, że zamek zbudowany został bez udziału cegły, z łamanych wapienia i gezy oraz występującego sporadycznie kamienia narzutowego na zaprawie wapienno-piaskowej. Do wysokości dziedzińca mury wykonano z wapienia pozyskanego w trakcie kopania fosy oraz niwelacji wzniesienia i podcinania stoków. W północnej części muru obwodowego, na jego licu natrafiono na ślady tynku (E. i J. Fijałkowsky 1992, s. 67 i 70–72).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badanie 1975

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1975

Badania opublikowano w postaci krótkiej wzmianki w „Informatorze Archeologicznym” (1976, s. 257–258) oraz kilkudziesięciostronicowego artykułu mającego formę dość niekompletnego sprawozdania z badań (J. Kuczyński 1992; sprawozdanie wydane 17 lat po przeprowadzeniu badań!). Ponadto E. i J. Fijałkowsky (1992) opublikowali wyniki badań nad surowcami skalnymi użytymi do budowy zamku.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 4, nr 730 i 1837; „Matricularum...”, t. 2, s. 823; t. 4, s. 713 i 730.

Publikacje:

Z. Hilczerówna 1956, s. 62–69; „KZSP”, t. 3, z. 7 (powiat opatowski), s. 53, wyd. 1959; J. Kuczyński 1969, s. 32; 1992 (tdl); B. Guerquin 1974, s. 238–239; 1984, s. 258; „IA”, 1976, s. 257–258; E. i J. Fijałkowsky 1992; F. Kiryk 1994, s. 106–108; S. Kołodziejski 2000, s. 14; Leksykon, s. 391; J. Bogdanowski 2002, s. 562, hasło „wykusz”; A. i R. Sypek 2003, s. 35; S. Wróblewski 2006, s. 93–94.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1975, zarazem ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Powierzchnia wykopów wyniosła ok. 135 m², czyli stanowiła ok. 27,5% z 490 m² powierzchni zamku. Brak informacji odnośnie do kubatury wykopów, choć na podstawie ich

- wymiarów i osiągniętych głębokości można orientacyjnie określić ją na ok. 140–150 m³. 3/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano basztę, fragmenty muru obwodowego, fosę i dziedziniec. 4,5/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Poza odkrywką nr 3, w której opisie brak odpowiedniej informacji, calec lub skałę macierzystą osiągnięto we wszystkich pozostałych wykopach i odkrywkach. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że w wykopach i odkrywkach przylegających do muru od strony dziedzińca nie osiągnięto jego stopy fundamentowej nie uzyskując tym samym informacji o sposobie wykonania fundamentu. 7/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Stratyfografię rozpoznano we wszystkich wykopach i odkrywkach w możliwie pełnym stopniu, choć ocena ta z braku rysunków profili opiera się jedynie na publikowanych opisach nawarstwień. 6/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyfografię
Brak rysunków profili i rzutów uniemożliwia weryfikację opisów i interpretacji nawarstwień. Część warstw została jedynie wyczerpująco opisana, ale nie zinterpretowana. 1/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania opublikowano w postaci krótkiej wzmianki w „Informatorze Archeologicznym” (1976, s. 257–258) oraz kilkunastostronicowego, dość ogólnego artykułu (J. Kuczyński 1992). 4/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika
Opracowana wybiórczo. 0,5/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe
Wymienione rodzaje i liczba zabytków. Dokładniej omówiono jedynie ostrogę. 1/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 35/100 pkt

UWAGI

Brak.

14. PRZEDBÓRZ, pow. Radomsko, woj. łódzkie

Miejscowość: Przedbórz

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek znajduje się na prawym brzegu Pilicy (przy dawnej przeprawie), w zachodniej części miasta, między dzisiejszymi ulicami Mostową, Podzamcze i Konecką. Położony jest w południowo-zachodniej części wzgórza odciętego przez rzekę od północy i zachodu. Po wschodniej i południowej stronie wzgórza biegły parowy, zajęte obecnie przez ulice Podzamcze i Mostową (biegnącą do przeprawy) (D. Kalina 2005, s. 261).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: pierwotnie o narysie zbliżonym do prostokąta (dwór obronny), następnie nieregularny; miejski, zlokalizowany w północnej części miasta; położenie wyżynne.

Najstarsze założenie to w zasadzie kamiennie-ceglany dwór obronny, wzniesiony przez Kazimierza Wielkiego w latach 1350–1360. Składał się on z budynku mieszkalnego, zorientowanego na osi wschód–zachód i przylegającej doń czworobocznej wieży (patrz ryc. 37). Budynek miał narys zbliżony do prostokąta, o wymiarach ok. 13×31 m. Był on częściowo podpiwniczony. Wieża miała wymiary 4,7×5,2 m i pełniła prawdopodobnie funkcję kaplicy (Leksykon, s. 403; D. Kalina 2005, s. 261; S. Wróblewski 2006, s. 96).

Obiekt rozbudowano za Władysława Jagiełły (po pożarze z 1400 roku), otaczając go murem obwodowym o nieregularnym narysie, wzniesionym z miejscowego piaskowca. Miał on grubość 1,3 m i zamykał obszar o powierzchni ok. 2300 m². Przebieg muru na podstawie badań J. Augustyniak (1991; za D. Kalina 2005, s. 261) opisuje następująco: „Mur ten od północy biegł skrajem wzgórza zamkowego, zachodnim końcem dotykał zapewne ściany północnej budynku mieszkalnego, wschodnim zaś łączył się ze skarpą zachowaną przy ulicy Podzamcze. Od niej mur skręcał gwałtownie na południe. We wschodnim odcinku muru długości ok. 47 m, umieszczony został przejazd bramny (który jednak nie został zlokalizowany), wiodący na dziedziniec zamkowy. Mur ten następnie pod kątem prawie prostym i odcinkiem długości ok. 50 m dobijał do południowo-wschodniej przypory wieży”. Stary budynek mieszkalny wraz z wieżą znalazły się w południowo-zachodniej części dziedzińca. „KZSP” (t. 3, z. 5, s. 28) podaje błędnie, że zamek ma narys trójkąta i powierzchnię ok. 0,6 ha.

Kolejną, renesansową przebudowę przeprowadził starosta Jan Leżeński po pożarze z 1550 roku (2. połowa XVI wieku). Na podstawie lustracji z 1636 roku można nakreślić obraz zamku z 1. połowy XVII wieku. Wjazd prowadził przez podpiwniczoną wieżę bramną, wzniesioną w technice „muru pruskiego”, a zlokalizowany był we wschodniej części muru obwodowego czyli od strony miasta. Na lewo od bramy znajdowały się stajnie, spichlerz i wozownia, a obok niej

studnia. Lustracja opisuje ponadto „dwór stary drzewniany”. Mur obwodowy był wówczas w dobrym stanie (D. Kalina 2005, s. 261–262).

W 1638 roku miasto wraz z zamkiem ponownie strawił pożar. Zamek musiał znacznie ucierpieć, gdyż odbudowa zmieniła diametralnie formę domu wielkiego, zmieniając jego oś z wschodnio-zachodniej na północno-południową. Do wschodniej części pierwotnego budynku, tworzącej teraz wraz z wieżą ryzalit od zachodniej strony, dostawiono prostopadle od strony południowej nowy budynek o długości ok. 18 m. (szerokość nieznana). Tak ukształtowany dom wielki przedstawił na swoim planie w 1776 roku Ferdynand Nax. Umieścił on ponadto w północno-zachodnim narożniku zamku nie znaną z innych źródeł wieżę. Na podstawie badań określono czas powyższej przebudowy na lata 1638–1655, gdy starostą był Stanisław Koryciński, cześnik krakowski (1635) i kasztelan biecki (zm. 1659) (J. Augustyniak 1991, za D. Kalina 2005, s. 261–262).

Kolejny pożar miasta miał miejsce w 1834 roku i być może wtedy przeprowadzono na zamku prace porządkujące, wykonując m.in. odsłonięte w trakcie badań brukowane alejki oraz być może nową bramę zamkową przy ul. Koneckiej (określaną dziś jako relikw zamku) (J. Augustyniak 1991, za D. Kalina 2005, s. 261–262).

Jeszcze w latach 50. XX wieku zachowane były następujące relikty zamku (za „KZSP”, t. 3, z. 5, s. 28–30; do dziś stan rzeczy prawdopodobnie nie uległ znaczącym zmianom).

- Piwnice, dostępne z XVIII-wiecznego domu zbudowanego na skarpie nadrzecznej, sięgają w głąb wzgórza.
- Na skraju owego wzgórza, pomiędzy wspomnianymi piwnicami a ulicą Podzamcze, zachowały się fragmenty muru zamku.
- Przy ul. Podzamcze widoczne są fragmenty rozwidlającego się muru (bramy?) oraz narożnika muru (budynku?).
- Przy ul. Podzamcze 11 znajduje się fragment narożnika muru (budynku?) z przyporą, prawdopodobnie XIV-wieczny. Mur ma szerokość ok. 120 cm i zbudowany jest z kamienia łamanego.
- Przy ul. Koneckiej 2 widoczne są pozostałości muru z bramą, wspartą od strony południowej skarpą. Fragment ten łączy się z narożnikiem przy ul. Podzamcze 11 murem fundamentowym o długości ok. 20 m. Oba elementy połączone są dodatkowo z zespołem piwnic o sklepieniach kolebkowych.

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski, od 2. połowy XV wieku tenutarne starostwo niegrodowe; miejski (wewnątrz murów miejskich, połączony z miastem fortyfikacjami).

Według relacji Kroniki Katedralnej Krakowskiej dwór (*curia*) wznosił w 2. połowie XIV wieku Kazimierz Wielki. Informację tę powtarza następnie Jan Długosz. Brak danych na temat innych wzmianek o zamku. (Kalina 2005, s. 258, przyp. 144) Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić inwentarze i lustracje (m.in. lustracje z lat 1636, 1660–1664, 1768 i 1789) oraz opis miasta Przedborza z 1812 roku (wspomina o budowaniu przez mieszkańców domostw w ruinach

zamku oraz wykorzystywaniu pięciu jego piwnic „na użytek skarbu”) (D. Kalina 2005, s. 260, przyp. 161).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z 2. połowy XIX wieku. Ryciny i mapy przedstawiające zamek:

- Autor nieznany („Tygodnik ilustrowany”, 1863, nr 186)
 - widoki ruin zamku, ok. 1863 roku (za Leksykon, s. 402; patrz ryc. 38);
- Nax Ferdynand (źródło nieznane) – schematyczny rysunek zamku, 1776 rok (J. Augustyniak 1991, za D. Kalina 2005, s. 262).

Istnienie w Przedborzu starszego założenia obronnego sugerują dokumenty mówiące o przebywaniu w nim dworu księżęcego w latach 1239 i 1269. Nie natrafiono jednak w trakcie badań na jego pozostałości (D. Kalina 2005, s. 258).

Dwór obronny wznosił Kazimierz Wielki w latach 1350–1360, prawdopodobnie rezerwując nań miejsce w obrębie miasta podczas jego lokacji po pożarze z lat 40. XIV wieku. Dwór otoczono murem obwodowym w 1405 roku, w trakcie odbudowy miasta po pożarze z 1400 roku (A. i R. Sypek 2003, s. 109; D. Kalina 2005, s. 261; S. Kołodziejcki 2005, s. 11 i 14).

Od 2. połowy XV wieku król oddał miasto i zamek w zastaw za pożyczki Chocimowskim. Po nich tenutariuszami byli Leżeńscy (D. Kalina 2005, s. 259).

Miasto, a prawdopodobnie wraz z nim zamek, trawiły kolejno pożary w latach 1550, 1638, 1660–1664 (najazd szwedzki) i 1834 (D. Kalina 2005, s. 260 i 262).

Do ruiny doprowadził obiekt najazd szwedzki z lat 1660–1664 i związany z nim pożar. W 1768 roku zamek był już opuszczoną ruiną. Rozebrano go ostatecznie w XIX wieku, a materiał budowlany sprzedano na budowę domów. Obecnie zachowały się jedynie nikłe pozostałości („KZSP”, t. 3, z. 5, s. 28–30; A. i R. Sypek 2003, s. 109; D. Kalina 2005, s. 260).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1991

Badania prowadzili J. Augustyniak, J. Salm, D. Jakubiec i A. Perzyńska (D. Kalina 2005, s. 260, przyp. 166; patrz J. Augustyniak 1991 w niepublikowanych).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1991

W obrębie zamku i wokół niego wykonano kilkanaście (18?) wykopów (D. Kalina 2005, s. 265, ryc. 36; patrz ryc. 39).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Brak danych.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII
NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH
ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak danych.

**Powiązanie warstw archeologicznych
z poszczególnymi fazami murów**

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

O obiekcie wspomina „Kronika katedralna krakowska” pod datą 8 września 1370 roku odnośnie do wizyty w nim króla Kazimierza (*curia*; „Kronika...”, MPH, t. 2, s. 631–632). Za nim powyższą informację powtarza Jan Długosz („Roczniki...”, t. 9, s. 434) (D. Kalina 2005, s. 258, przyp. 144; S. Wróblewski 2006, s. 96).

Zabytki datujące

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1991

Na podstawie wyników badań ustalono plan pierwotnego założenia (patrz ryc. 37) i jego dokładną lokalizację. Stwierdzono ponadto co najmniej cztery przebudowy obiektu. Pierwsza z nich przeprowadzona została za Władysława Jagiełły, druga (renesansowa) za Jana Leżeńskiego (przed 1636 rokiem), trzecia po pożarze w 1636 roku, pomiędzy 1638 i 1655 rokiem (z tą przebudową wiązać można materiał zabytkowy i reliktury murów w wykopach VIII i XII), a ostatnia po kolejnym pożarze w 1834 roku (pożar strawił całe miasto wraz z zamkiem) (J. Augustyniak 1991, za D. Kalina 2005, s. 261–262).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ
NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1991

Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum WKZ w Łodzi (D. Kalina 2005, s. 160, przyp. 166).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1991

Badania nie zostały opublikowane. Jedyne informacje o nich zamieszcza D. Kalina (2005, s. 261–265, ryc. 36 i 37; krótki fragment sprawozdania z badań oraz nieczytelny plan wykopów i rekonstrukcje rozplanowania zamku), a za nim S. Wróblewski (2006, s. 97).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan z Czarnkowa „Kronika...”, t. 2, s. 631–632; Jan Długosz „Roczniki...”, t. 9, s. 434.

Opracowania niepublikowane:

J. Augustyniak 1991.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 5 (powiat konecki), wyd. 1958, s. 28–30 (zamek 29–30); B. Guerquin 1974, s. 242; 1984, s. 262; Leksykon, s. 402–403; A. i R. Sypek 2003, s. 109–110; D. Kalina 2005, s. 258–266 (tdl); S. Kołodziejski 2005, s. 11 i 14; S. Wróblewski 2006, s. 96–97.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

**Badania 1991, zarazem ocena sumaryczna
stopnia przebadania obiektu**

- a. Charakter badań
Prawdopodobnie badania stacjonarne. 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Jedynie na podstawie ryciny zamieszczonej przez D. Kalinę (2005, s. 265, ryc. 36; patrz ryc. 39) można ocenić liczbę wykopów na kilkanaście (osiemnaście? – numeracja wykopów ledwie widoczna na planie). Trudno jednak ocenić ich wielkość ze względu na nieczytelność planu. 2/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Wiadomo, że przebadano część elementów budowli zamkowej, jednak na podstawie osiągalnych informacji nie sposób dokładnie wskazać, które to elementy. Podobnie utrudniona jest ocena stopnia przebadania zabudowy. 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Brak publikacji. 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 10/100 pkt

UWAGI

Do końca nie wiadomo, czy był to zamek czy dwór. Z. Lechowicz (2005, s. 79–80) sugeruje jednak drugą ewentualność.

15. RADOM, pow. loco, woj. mazowieckie

Miejscowość: Nowy Radom
Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek znajduje się na nieznacznym wzniesieniu w północno-wschodniej części dawnego obwodu murów miejskich (patrz ryc. 40). W domu wielkim mieści się obecnie plebania kościoła parafialnego (B. Guerquin 1984, s. 269; Leksykon, s. 414; Z. Lechowicz 2005, s. 65; S. Wróblewski 2006, s. 99).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; miejski, zlokalizowany w obrębie fortyfikacji miasta; wyżynny, na niewielkim wzniesieniu.

Zamek powstał po połowie XIV wieku w południowo-wschodniej części nowo lokowanego miasta. Była to lokalizacja planowa – zamek stanowił integralną część fortyfikacji miejskich. Narys pierwotnego założenia miał kształt nieregularnego czworoboku o wymiarach ok. 75,0×45,0 m i powierzchni ok. 3800 m². W jego skład wchodziły dom wielki, budynek gospodarczy oraz dwie wieże – wschodnia i zachodnia (patrz ryc. 40 i 41). Dwukondygnacyjny (według S. Wróblewskiego 2006, s. 99; według Leksykonu, s. 415 i B. Guerquina 1984, s. 269 – trzykondygnacyjny) dom wielki został wzniesiony z cegły, na planie prostokąta o wymiarach 10,5×38 m. Dom ten zamykał południową partię muru obwodowego zamku i był wysunięty poza lico murów miejskich na szerokość ściany szczytowej, czyli 7,5 m. Komunikację zapewniał zewnętrzny ganek. Budynek gospodarczy zlokalizowany był w zachodniej partii kompleksu i połączony z domem wielkim za pomocą ganku. Od strony miasta zespół zamkowy otaczał mur, według lustracji z 1554 roku już bez blanków (choć według B. Guerquina (1984, s. 269) mur ten pierwotnie posiadał krenelaż). Wjazd do zamku co najmniej od XV wieku prowadził od północy, przez rynek i ulicę Grodzką. Co do bramy, znów pojawiają się rozbieżności u różnych badaczy. B. Guerquin (1984, s. 269) uważa, że znajdowała się ona w północnej wieży (bramnej?). Z. Lechowicz natomiast stwierdza, że z miasta na dziedziniec prowadziła wybita w murze furta z „samborzem”, mieszczącym być może mieszkanie burgrabiego. Wieża wschodnia, prawdopodobnie wzniesiona z cegły na planie prostokąta, znajdowała się na wschód od domu wielkiego, a w zasadzie była wysunięta ryzalitowo z jego krótszego boku (może jest to wieża występująca w lustracji z 1554 roku jako „biała”?). Wieża zachodnia znajdowała się między domem wielkim a budynkiem gospodarczym. Według A. Widawskiego (1973, s. 393, przyp. 57) i B. Guerquina (1984, s. 269) wieża wschodnia powstała dopiero w XVI wieku wraz z kolejną wieżą. Różne źródła wymieniają większą liczbę wież. Nie wiadomo, które z wymienionych elementów (oprócz domu wielkiego) stanowiły pierwotne części składowe zamku, a które powstały podczas

rozbudowy, przeprowadzonej przez Jagiełłę prawdopodobnie pod koniec XIV wieku lub na początku XV wieku. Na tzw. „Podwalu”, za fosą miejską, znajdował się folwark zamkowy, mieszczący zabudowania gospodarcze, m.in. stajnie, browar, spichlerz i łaźnię. Znajdowała się tam również wieża, połączona gankiem z furtą zamkową. Furta ta, prowadząca bezpośrednio z terenu zamku na folwark, znajdowała się w murze przy domu wielkim („KZSP”, t. 3, z. 10, s. 33; B. Guerquin 1984, s. 269; Leksykon, s. 415; Z. Lechowicz 2005, s. 65, 67, 71 i 82; S. Wróblewski 2006, s. 99–100).

Podczas XVI-wiecznej rozbudowy renesansowej wzniesiono prawdopodobnie dwie nowe wieże, przy czym w literaturze przedmiotu trwa spór, czy jedna z nich, określana jako „biała” nie powstała jeszcze w średniowieczu (patrz wyżej). Według źródeł pisanych zamek w tym okresie posiadał trzy wieże murowane i jedną drewnianą, oblepioną gliną. Obok bramy wzniesiono nowy budynek gospodarczy, mieszczący kuchnię, jadalnię i spichlerze. Następna przebudowa, a w zasadzie odbudowa wiązała się ze zniszczeniem zamku przez wojska szwedzkie w 1655 roku. Podczas ostatniej przebudowy w 1787 roku rozebrano piętro domu wielkiego oraz zachowane wieże. Od 1860 roku piętrowy dom wielki przekształcono w plebanię miejscowego kościoła farnego – stanowi on jedyny zachowany do dziś element zamku („KZSP”, t. 3, z. 10, s. 33; B. Guerquin 1984, s. 269; Leksykon, s. 415; Z. Lechowicz 2005, s. 83)

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski.

Zamek po raz pierwszy wzmiankowany jest w rachunkach żup bocheńskich w 1394 roku (*castrum*; „Rachunki żupne...”, s. 138). O zamku nie wspominają ani „Kronika katedralna krakowska” ani Jan Długosz („Roczniki...”, t. 9, s. 349), zamieszczając przy tym informację o wzniesieniu murów miejskich przez Kazimierza Wielkiego. Ze źródeł nowożytnych zachowały się lustracje, m.in. z lat 1554 i 1765 (B. Guerquin 1984, s. 269; Leksykon, s. 414; S. Wróblewski 2006, s. 99).

Brak danych na temat źródeł ikonograficznych.

Zamek wznosił prawdopodobnie po połowie XIV wieku Kazimierz Wielki w końcowej fazie fortyfikowania nowo lokowanego Nowego Radomia, choć zarówno „Kronika katedralna krakowska” jak i Jan Długosz nie wspominają o wzniesieniu zamku przy okazji lokacji. Prawdopodobnie pełnił on funkcję czasowej rezydencji królewskiej, a zarządzany był przez starostów. W 1370 roku wymieniany jest pierwszy starosta zamkowy. W latach ok. 1510–1515 kasztelan radomski Mikołaj Szydłowiecki przebudował zamek na renesansową rezydencję. W 1655 roku zniszczony przez Szwedów, następnie odrestaurowany. W 1765 roku mieściło się tu Archiwum Akt Grodzkich. Częściowo rozebrano (wieże i piętro domu wiel-

kiego) i odrestaurowano zamek w 1787 roku. Kolejne prace prowadzono w XIX wieku. Od 1862 roku dom wielki pełni funkcję plebanii kościoła farnego pw. św. Jana Chrzciciela („KZSP”, t. 3, z. 10, s. 32; B. Guerquin, 1984, s. 269; Leksykon, s. 414–415; S. Kołodziejski 2005, s. 12 i 14; S. Wróblewski 2006, s. 99–100).

HISTORIA BADAŃ

W okresie międzywojennym i po II wojnie światowej pasjonat przeszłości miasta A. Pinno dokonał kilku powierzchniowych obserwacji zamku (publikowane jedynie w lokalnych gazetach z epoki) (Z. Lechowicz 2005, przyp. 2, s. 65–66).

Badania 1961

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzili N. Andronowski (archeolog) i K. Breitkop (architekt) (Z. Lechowicz 2005, przyp. 2, s. 65–66).

Badania 1995

Nadzór nad pracami budowlanymi na terenie zamku prowadził M. W. Kowalik (historyk sztuki, ówczesny Miejski Konserwator Zabytków) (Z. Lechowicz 2005, s. 65–66, przyp. 2).

Badania 1998

Nadzór archeologiczny nad pracami na zamku prowadził W. Twardowski z ramienia Muzeum Okręgowego w Radomiu (Z. Lechowicz 2005, s. 65–66, przyp. 2).

Badania 1999–2001

Badania archeologiczno-architektoniczne przeprowadzili Zbigniew Lechowicz i Jan Salm (Z. Lechowicz, J. Salm 2001, s. 45).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1961

Brak danych.

Badania 1995

Przeprowadzono prace porządkowe i budowlane na dziedzińcu plebanii i wzdłuż znacznej partii jej ogrodzenia. Powstało wtedy oczko wodne i rabaty. Zabetonowano również głęboko pas posesji wzdłuż elewacji frontowej plebanii. Wszystkie prace ziemne ingerowały głęboko w nawarstwienia kulturowe. Prace prowadziła ekipa budowlana wynajęta przez parafię (Z. Lechowicz 2005, s. 72 i przyp. 11).

Badania 1998

Wiadomo, że W. Twardowski prowadził nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z kładzeniem instalacji elektrycznej przy ścianie południowej budynku plebanii, częściowo na ulicy Wałowej (w miejscu wykopu V z badań w latach 2000–2001 Z. Lechowicza) (Z. Lechowicz 2005, s. 73, przyp. 13).

Badania 1999–2001

Zdaniem prowadzącego badania Z. Lechowicza, prace merytoryczne trwały jedynie cztery miesiące, a wielkość ekipy była uzależniona od skąpych środków finansowych. Trzy sezony badań nie doprowadziły więc do dokładnego rozpoznania obiektu (Z. Lechowicz 2005, s. 68).

W sezonie badawczym 1999 skupiono się na pracach architektonicznych. Wykonano odkrywki podtynkowe trzech elewacji budynku: południowej (dłuższej) oraz szczytowych – wschodniej i zachodniej. Nie uzyskano zgody na podobne odkrywki we wnętrzach. Dokonano również analizy zbijanych tynków i zapraw (Z. Lechowicz 2005, s. 68).

W latach 2000–2001 dokonano niekompletnych (ze względu na niedostępność części pomieszczeń) pomiarów architektonicznych plebanii, nanoszonych na inwentaryzację budynku wykonaną w ramach praktyk przez studentów Wydziału Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej. Inwentaryzacja ta stanowiła później podstawę wszystkich analiz, także technicznych. Łącznie wykonano odkrywki architektoniczne o powierzchni ok. 90 m². Odgruzowano piwnice we wschodniej części budynku. Wykonano również zdjęcie geodezyjne zamku (Z. Lechowicz 2005, s. 68 i 71).

Lokalizacja wykopów uwarunkowana była zniszczeniami powstałymi w wyniku nienadzorowanych prac instalacyjnych, m.in. nieproporcjonalne rozmieszczenie wykopów wokół domu wielkiego (a dokładniej ich brak wzdłuż większej części ściany północnej) spowodowane było głębokim zabetonowaniem przylegającej doń partii dziedzińca (Z. Lechowicz 2005, s. 72).

Wykonano 14 wykopów (I–XIII (w tym wykopy VIII i VIII A; wykopy I–VI eksplorowano w 2000 roku, a wykopy VII–XIII w 2001 roku) o łącznej powierzchni 191,5 m² (za Z. Lechowicz 2005, s. 72–78).

Wykop I – wymiary 2,5–3,5×6,0 m. Zlokalizowany przy południowo-zachodnim narożniku plebanii.

Wykop II – wymiary 3,0×4,5 m. Przylegał do południowej elewacji budynku w miejscu hipotetycznej lokalizacji jednej ze skarp (przypór).

Wykop III – wymiary 3,0×4,5 m. Przylegał do południowej elewacji budynku w miejscu hipotetycznej lokalizacji jednej ze skarp (przypór).

Wykop IV – wymiary 3,5×4,0 m (niewielkie ze względu na statykę budynku). Założony na terenie posesji Państwowego Pogotowia Opiekuńczego w narożniku muru miejskiego i ściany zachodniej domu wielkiego. Lokalizacja taka miała na celu zbadanie relacji między murem miejskim i domem wielkim.

Wykop V – wymiary 3,5×6,0 m. Przylegał dłuższym bokiem do ściany południowej budynku. Lokalizację wykopu determinował fakt, że rok wcześniej natrafiono tu w trakcie wykonywania sondaży na narożnik domu wielkiego zakończony skarpą. Z. Lechowicz podaje, że w tej części ulicy Wałowej, w roku 1998 W. Twardowski prowadził nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z kładzeniem instalacji elektrycznej. Wydobył on wówczas sporą ilość ceramiki i uchodzący za gotycki element kamienny. Ze względu na doraźny charakter badań i zimową porę ekipa W. Twardowskiego nie we wszystkich badanych miejscach osiągnęła calec. W związku z powyższym zaistniała potrzeba doeksplorowania tych miejsc i weryfikacji ustaleń owych ba-

dań mających w istocie charakter interwencyjny ze względu na zaawansowany postęp robót instalacyjnych (Z. Lechowicz 2005, s. 73, przyp. 13).

Wykop VI – wymiary 2,0×10,0 m. Zlokalizowany w miejscu spodziewanego połączenia muru miejskiego z zachodnim murem obwodowym zamku.

Wykop VII – wymiary 2,5×4,0 m. Przylegał do zachodniej (tylnej) ściany zabudowań gospodarczych plebanii, w połowie długości między murem miejskim a tzw. oficyną starościńską (na terenie posesji Państwowego Pogotowia Opiekuńczego). Lokalizacja wykopów VI i VII miała umożliwić określenie formy przestrzennej (znanej tylko z XVI-wiecznych lustracji) oraz sposób połączenia zespołu zamkowego z fortyfikacjami murowanymi i ziemnymi miasta.

Wykopy VIII i VIII A – wymiary (łącznie) 2,2×9,0 m (wymiar te wynikają z warunków technicznych i uzyskanego zezwolenia na zajęcie fragmentu jezdni i chodnika dla pieszych). Oba wykopy zlokalizowano w bezpośrednim sąsiedztwie, w rejonie wschodniej ściany szczytowej i narożnika północno-wschodniego plebanii. Lokalizacja taka miała na celu rozpoznanie domniemanego przebiegu muru wschodniego założenia zamkowego, występującego w XVI-wiecznych lustracjach jako „blanki podwójne”.

Wykop IX – wymiary 4,5×5,0 m. Usytuowany został przy wschodniej partii północnej ściany domu wielkiego (nie dochodził do narożnika budynku ze względu na rosnące tam drzewo i betonowy boks dla psa). W tym miejscu spodziewano się natrafić na kontynuację murów widocznych częściowo w piwnicy wschodniej partii domu wielkiego. Dodatkowo rozpoznanie faz rozwojowych domu wielkiego wymagało weryfikacji w kilku miejscach. Planowano także powiązanie układu nawarstwień i relikwów architektury odkrytych w wykopie VIII z dziedzińcem.

Wykop X – wymiary 2,0×3,5 m. Usytuowany w północno-zachodnim narożniku plebanii.

Wykop XI – wymiary 2,2×5,0 m. Przecinał ulicę Grodzką na osi północ-południe, wzdłuż stycznej elewacji wschodniej budynku Pogotowia Opiekuńczego. Wykop ten wraz z wykopem XII miały za zadanie rozpoznanie do tej pory nie przebadanej północnej partii zespołu zamkowego. Planowano zweryfikować chronologię, lokalizację i rozplanowanie wieży bramnej, muru północnego i mieszkań burgrabów zamkowych oraz domniemany przebieg kazimierzowskiej ulicy Grodzkiej. Z tych właśnie przyczyn oba wykopy usytuowano przy północno-wschodnim narożniku budynku Pogotowia, zaś we wschodniej partii ul. Grodzkiej nie założono żadnego wykopu ze względu na zniszczenia nawarstwień licznymi wkopami instalacyjnymi.

Wykop XII – wymiary 4,5×5,0 m. Zlokalizowany na stycznej północnej elewacji budynku Pogotowia Opiekuńczego.

Wykop XIII – wymiary 2,0×2,5 m. Usytuowany na dziedzińcu przy dzisiejszym ogrodzeniu plebanii. Wykop ten został otwarty z braku możliwości poszerzenia wykopu XI w kierunku wschodnim.

Przy założeniu, że radomski zespół zamkowy miał powierzchnię ok. 3800 m², omówione wykopy stanowiłyby w przybliżeniu jej 5%. Inaczej sprawa wygląda, gdy z powyższej powierzchni zamku wyłączymy ok. 400 m², które są niedostępne dla badań z powodu zaniedbań konserwatorskich oraz ok. 1800 m² znajdujących się pod nowożytną zabudową

i trwałymi nawierzchniami ulicznymi. Pozostaje dostępne dla badaczy jedynie ok. 1600 m², które wyżej omówione wykopy pokryły w ok. 12% (Z. Lechowicz 2005, s. 83).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1961

Brak danych.

Badania 1995

Wiadomo jedynie, że prace wykonywała ekipa budowlana wynajęta przez parafię (Z. Lechowicz 2005, s. 72 i przyp. 11).

Badania 1998

Prace prowadzono technikami budowlanymi (patrz Z. Lechowicz 2005, s. 73, przyp. 13).

Badania 1999–2001

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1961

Brak danych.

Badania 1995

Wydobyty podczas nadzorów detal architektoniczny zaginął. Brak informacji o innych zabytkach (Z. Lechowicz 2005, s. 72 i przyp. 11).

Badania 1998

W trakcie nadzoru przy ścianie południowej budynku plebanii pozyskano sporą ilość ceramiki i uchodzący za gotycki element kamienny (Z. Lechowicz 2005, s. 73, przyp. 13).

Badania 1999–2001

Brak danych.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1961, 1995

Brak danych.

Badania 1998

W trakcie nadzoru przy ścianie południowej budynku plebanii ze względu na doraźny charakter prac i niesprzyjające warunki atmosferyczne (nadzór odbywał się zimą), nie we wszystkich badanych miejscach osiągnięto całość (Z. Lechowicz 2005, s. 73, przyp. 13).

Badania 1999–2001

Relatywnie dobrze rozpoznany został dom wielki. W odkrywkach architektonicznych stwierdzono zachowane znaczne partie pierwotnej budowli gotyckiej, najlepiej widoczne

w piwnicach (pełen obrys budynku), a gdzieś się gające aż do gzymsu parteru i strychu (Z. Lechowicz 2005, s. 68 i 83).

W południowej ścianie domu wielkiego natrafiono na kamienno-ceglne zaburzenie wątku. Znajduje się ono nieco na południe od lica zewnętrznego muru miejskiego, między oknami. Jest to głęboka ingerencja w strukturę muru (może ślad po łuku lub jego oporze), powiązana z wapienno-piaskowymi wylewkami odsłoniętymi w wykopie IV. Według Z. Lechowicza możliwe jest, że są to relikty furty prowadzącej na wał (Z. Lechowicz 2005, s. 70).

Odsłonięte wzdłuż południowej ściany domu wielkiego cztery cokoły przypór (o wymiarach ok. 220×240 cm) posadowiono na tej samej głębokości co przewiązany z nimi mur południowy. Mur i cokoły wzniesiono do pewnej wysokości z kamienia, a dalej z cegły. Według mnie zabieg ten miał zniwelować szkodliwe dla cegły podciąganie kapilarne (Z. Lechowicz 2005, s. 70).

Pozostałe budynki zamkowe zostały rozpoznane fragmentarycznie lub wcale (brak bliższych informacji na ten temat) Za najistotniejsze dla pełnego poznania zespołu Z. Lechowicz uważa poszukiwania elementów wschodniego obwodu zamkowego (Z. Lechowicz 2005, s. 83–84).

Lata 2000–2001 – opis zawartości wykopów, zawierający niestety głównie obserwacje architektoniczne, przytoczony został ze względu na charakter informacji za Z. Lechowiczem (2005, s. 72–78).

Wykop I

W obrębie wykopu odsłonięto pozostałości kamiennego fundamentu narożnej przypory oraz fragment młodszej ceglanej muru (z cegły gotyckiej, ale w wątku blokowym, być może pozostałości pierwotnie drewnianego, później murowanego ganku łączącego wieżę z dziedzińcem zamkowym). Zachowane pozostałości architektury są silnie zniszczone przez wkop instalacyjny. Do głębokości 1,2 m warstwy są silnie przemieszane. Natrafiono też na skraj fosy zamkowej, w której przekroju widoczne były ślady kilkukrotnego faszynowania krawędzi (stoków? – przyp. aut.).

Wykop II

Natrafiono na dobrze zachowany fundament przypory. Jego wymiary na najwyższym zachowanym poziomie to 225×240 cm. Stopa fundamentu posadowiona była na tym samym poziomie co stopa fundamentu domu wielkiego. Układ nawarstwień wskazuje, że grunt w tym miejscu był przed budową domu wielkiego długotrwało wykorzystywany rolniczo (na co wskazuje dobrze wykształcony i o dużej miąższości profil glebowy).

Wykop III

Natrafiono tu na trzecią z kolei przyporę. W kamiennym cokole ściany południowej odsłonięto zamurowany, wtórnie przebity niewielki otwór prowadzący do piwnic budynku (być może związany z przebudową za starosty Aleksandra Potkańskiego, w XVIII wieku mieściły się tu latryny). W profilach zadokumentowano doskonale czytelne nawarstwienia związane z budową obiektu. Trójkąt budowlany i pierwotny poziom gruntu wystąpiły na poziomie zbliżonym do zaobserwowanego w wykopie II.

Wykop IV

Zbadano przewiązania, sposób budowy i głębokość posadowienia fundamentów muru miejskiego i domu wielkiego.

Wyniki pozwoliły stwierdzić jednoczasowość obu budowli. W części zachodniej wykopu odsłonięto fragment fundamentu w kształcie wycinku koła, związany z gotycką fazą zespołu zamkowego. W profilach wykopu zadokumentowano dobrze czytelne nawarstwienia związane z budową i użytkowaniem obiektu. Na wysokości odsadzki fundamentowej muru miejskiego natrafiono na przylegającą doń łukowatą wylewkę wapienną, usytuowaną na osi wyładowanych kamieni w szczycie domu wielkiego. Poziom trzonu kamiennego muru miejskiego jest w tym miejscu wyraźnie obniżony. Związki przestrzenne tych trzech elementów sugerują istnienie w tym miejscu furty (choć błędna rekonstrukcja muru miejskiego mocno ograniczyła czytelność jego pierwotnej postaci).

Wykop V

Natrafiono tu na czwartą przyporę domu wielkiego. Mimo iż była ona znacznie zniszczona i zachowana jedynie w najniższej partii, widoczna jest jej odmienność od trzech poprzednich. Była to przypora skrajna, o czym świadczą zachowane relikty cokołu i ukośny ślad po krawędzi narożnej. Przypora ta, podobnie jak odkryte wcześniej, posadowiona była na tej samej głębokości, co mur domu wielkiego i z nim przewiązana. Od strony zachodniej do przypory przylegał czworokątny zbiornik murowany z kamienia na zaprawie wapiennej. Pierwotnie był to prawdopodobnie dół kloaczny, ok. połowy lub w 2. połowie XVII wieku (podobnie datuje to wydarzenie W. Twardowski) zasypany jednorazowo dużą ilością rozmaitych odpadków i śmieci. Stratygrafia zespołu została naruszona przez późniejsze zniszczenia, co zakłóca jego zwarty charakter.

Wykop VI

Odsłonięto przekrój i obustronną sytuację stratygraficzną muru miejskiego. Po zewnętrznej stronie muru natrafiono na pozostałości młodszej od niego zabudowy murowanej. Pomiarzy wskazują, że oryginalny mur był o 55 cm szerszy od obecnej błędnej rekonstrukcji. W północnej części wykopu odsłonięto częściowo rozebrany kamienny mur obwodowy zamku (zachodnią jego część), a także kilka sporych kamieni tworzących przylegający do muru od strony zewnętrznej nieregularny bruk. Mur ten został dostawiony od wewnątrz do muru miejskiego, na co wskazuje brak przewiązania. Jest więc młodszy, choć nieznacznie, ponieważ nie zdążyła się wytworzyć wyraźna warstwa użytkowa. Na zewnątrz muru miejskiego zalegał późnośredniowieczny materiał zabytkowy, a warstwy do calca przemieszane przez nowożytnie wkopy budowlane. Po tej stronie muru, w południowej części wykopu, odsłonięto mur wzniesiony z cegieł gotyckich, ale zniszczony w stopniu uniemożliwiającym dokładne datowanie. Być może są to relikty zabudowy gospodarczej powiązanej z zamkiem, a znanej ze źródeł pisanych (choć jest to mało prawdopodobne) lub budynków z przełomu XVIII i XIX wieku, w których wtórnie wykorzystano cegłę gotycką.

Wykop VII

Do głębokości 2,2 m w wykopie natrafiono jedynie na zabytki i pozostałości zabudowy murowanej z XVIII–XIX wieku. Od głębokości 2,3 do 2,8 m zalegały warstwy datowane na XIV–XVI wiek. Na całej długości wschodniego profilu wykopu uchwycono częściowo rozebrany fundament średniowiecznego muru kamiennego. W powiązaniu z analogicznymi relikdami odkrytymi w wykopie VI stanowi on zewnętrzne lico zachodniej kurtyny zamku. W profilach

północnym i południowym zadokumentowano pierwotny układ nawarstwień, dzięki któremu możliwe jest datowanie momentu powstania muru za pomocą materiału zabytkowego wydobytego z warstw (głównie ceramiki synchronizowanej z odkrytą na terenie miasta).

Wykopy VIII i VIII A

W wykopie VIII odsłonięto oba lica muru miejskiego, zamykającego dom wielki od wschodu. Zadokumentowano dół kloaczno-śmietniskowy podobny do obiektu o analogicznej funkcji z wykopu V. W profilu zachodnim odsłonięto lico fundamentu domu wielkiego, dzięki czemu skorygowano wnioski wysnute na podstawie odkrywek podtylnych wykonanych na zachodniej ścianie szczytowej.

Wykop IX

Odsłonięte relikty zabudowy były silnie zniszczone przez liczne nowożytnie wkopy instalacyjne, a sieć rur utrudniała eksplorację (szczególnie usunięcie rumoszu i gruzu ceglano-ceglanego). Odsłonięto lico ściany północnej domu wielkiego oraz dwa mury ceglano-ceglane, które stanowią kontynuację murów odkrytych w piwnicach plebanii. Oba mury dostawiono do muru domu wielkiego bez przewiązania, w technice typowo gotyckiej. Wyróżniono jednak w ich wątku cztery fazy wskazujące na istnienie tu różnoczasowych konstrukcji murowanych. Natrafiono też na kontynuację odkrytego w piwnicy fragmentu stropu kolebkowego. W profilu północnym widoczna była dobrze czytelna pełna stratygrafia dziedzińca. Układ nawarstwień dziedzińca wyklucza istnienie tu na głębokości 130 cm tzw. bruku kazimierzowskiego (ponoć zidentyfikowanego i datowanego na połowę XIV wieku przez poprzednich badaczy obiektu). Wyraźnie widoczne za to były poziomy budowlane, poziom pierwotnego gruntu i XVIII-wieczna warstwa rozbiórkowa (nakryta XIX-wiecznym brukiem). Z układu nawarstwień wynika również, że przyziemie domu wielkiego było tylko nieznacznie zagłębione w stosunku do pierwotnego poziomu użytkowego dziedzińca.

Wykop X

Do ok. 1 m głębokości zalegały jedynie przemieszane warstwy nowożytnie i odcinek murowanego kanału burzowego (najprawdopodobniej z końca XIX wieku). Po rozebraniu kanału natrafiono na ceglany mur gotycki przecinający wykop na osi północ-południe. W odsłoniętych partiach wyraźne było skucie kamiennego narożnika domu wielkiego (wykonane najprawdopodobniej w celu lepszego przewiązania z murem). Do fundamentu muru przylegała warstwa zaprawy wapiennej z dobrze zachowanymi negatywami po palikach nośnych rusztowania. Określono relacje stratygraficzne między murem domu wielkiego a ceglany. Mur ceglany mógł sięgać do poziomu piętra, o czym świadczy skucie do tej wysokości narożnika (obserwowane wyłącznie w odsłonięciu ściany szczytowej). W partii fundamentowej muru, w pobliżu stopy, natrafiono na łukowaty otwór. Ze względu na jego zniszczenie i małą powierzchnię obserwacji nie rozstrzygnięto, czy był to element odrzwi, czy muru arkadowego (prowadzącego do tzw. domu przy bramie). We wschodnim profilu wykopu zadokumentowano ślad po dwufazowej budowie fundamentu domu wielkiego. Znalezisko to potwierdziło opinię, że mury południowej i dwóch bocznych elewacji, stanowiące element muru miejskiego wzniosła strzecha budowlana zatrudniona przy budowie muru miejskiego. Budowę domu wielkiego dokończyła inna strzecha zamykając

jego obrys (otwarty do tej pory od strony dziedzińca) ścianą oraz być może wznosząc dwie (?) ściany działowe.

Wykop XI

W wykopie zarejestrowano pięć kolejnych poziomów użytkowych ulicy Grodzkiej (*platea Castrensis*) oraz poziom najstarszy (z okresu lokacji miasta). Bruki datowano zalegającymi na nich zabytkami ruchomymi. Najstarszy bruk, ułożony przy murze zamku, pokrywała warstwa pożarowa, być może z XV wieku (z 1402 roku? – wstępne datowanie za Z. Lechowicz 2005, s. 76, przyp. 14 (tdl); w XV wieku miasto strawiło jeszcze kilka innych pożarów).

Wykop XII

Na całej powierzchni wykopu odsłonięto bruk XVIII-wieczny. Pod nim natrafiono na strop muru fundamentowego wykonanego z kamienia (obecnie częściowo rozebranego, wyraźnie czytelny tylko w partii stopy). Pozostałości kolejnego muru odkryto w południowo-wschodnim narożniku wykopu. Mur ten dochodził do poprzedniego pod kątem prostym. W stopę obu murów wmurowane było kilka cegieł palcówek. Tworzyły one zarys fundamentu filara otworu przelotowego w murze (według Lechowicza jednego z filarów bramy (2005, s. 76)). Obok cegieł wystąpiły trzy fragmenty masywnych piaskowcowych detali (prawdopodobnie elementów przelotu bramnego). Prawdopodobnie pozostałości odkrytych murów to północny mur założenia zamkowego (Lechowicz 2005, s. 76). Mur ten mógłby więc być wraz z bramą datowany stratygraficznie na koniec XIV – początek XV wieku. Poziomy bruków i warstwy tworzą wyraźne ciągi z analogicznymi strukturami odkrytymi w wykopie XI.

Wykop XIII

W profilach uchwycono północno-wschodni narożnik rozebranej budowli, częściowo widocznej w wykopie IX. Co istotne, nie natrafiono w tym wykopie na wschodni mur założenia zamkowego, nie sięgał on więc szczytu dzisiejszej plebanii i prawdopodobnie znajdował się nieco na wschód, na skwerze miejskim.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1961, 1995, 1998

Brak danych.

Badania 1999–2001

W wykopach II, III i IX natrafiono na tym samym poziomie na warstwę budowlaną (tzw. trójkąt budowlany) związaną z budową zamku (Z. Lechowicz 2005, s. 72–73).

Odsłonięte w wykopie IV wapienno-piaskowe wylewki wiążą się z zaburzeniem wątku muru domu wielkiego na południe od lica zewnętrznego muru miejskiego. Być może w tym miejscu znajdowała się furta na wał (Z. Lechowicz 2005, s. 70).

Z układu nawarstwień w wykopie IX wynika, że przyziemie domu wielkiego było tylko nieznacznie zagłębione w stosunku do pierwotnego poziomu użytkowego dziedzińca (Z. Lechowicz 2005, s. 77).

W wykopie X pod kanałem burzowym z końca XIX wieku natrafiono na przebiegający na osi północ-południe mur gotycki z przylegającą doń warstwą budowlaną. Warstwę tą stanowiła zaprawa wapienna z dobrze zachowanymi ne-

gatywami po palikach nośnych rusztowania (Z. Lechowicz 2005, s. 78).

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Zamek po raz pierwszy wzmiankowany jest w rachunkach żup bocheńskich w 1394 roku (*castrum*; „Rachunki żupne...”, s. 138). Co ciekawe, o zamku nie wspomina ani „Kronika katedralna krakowska” ani Jan Długosz („Roczniki...”, t. 9, s. 349), choć oba źródła zawierają informację o wzniesieniu murów miejskich przez Kazimierza Wielkiego.

Zabytki datujące

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1961

Na podstawie wyników prac wykonano nieprawdziwą rekonstrukcję muru miejskiego (Z. Lechowicz 2005, przyp. 2, s. 65–66).

Badania 1995, 1998

Brak danych.

Badania 1999–2001

Na podstawie badań archeologicznych i architektonicznych stwierdzono, że dom wielki wzniesiony został równoległe z murami miejskimi, prawdopodobnie jeszcze przed połową XIV wieku. Świadczy o tym m.in. materiał zabytkowy datowany na I. połowę XIV wieku, pozyskany z warstw powiązanych stratygraficznie ze wspomnianym budynkiem. Datowanie ceramiki poparto analogiami do zespołu ceramiki pochodzącego z badań na terenie Kolegium oo. Pijarów, a datowanego dendrochronologicznie (datowanie wykonane przez A. Krąpca w krakowskiej AGH). Oba powyższe zespoły są natomiast w znacznym stopniu porównywalne do ceramiki pochodzącej z wykopalisk na grodzisku Piotrówka (Z. Lechowicz, J. Salm 2001; Z. Lechowicz 2005, s. 82).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1961

Jedynym śladem badań w archiwach konserwatorskich są rachunki i listy płac (Z. Lechowicz 2005, przyp. 2, s. 65–66).

Badania 1995

W archiwach konserwatorskich brak jakiegokolwiek dokumentacji czy sprawozdań z nadzorów, a materiał zabytkowy zaginął (Z. Lechowicz 2005, przyp. 2, s. 65–66).

Badania 1998, 1999–2001

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1961

Badania niepublikowane. Jedyną wzmiankę o nich zamieszcza Z. Lechowicz (2005, przyp. 2, s. 65–66).

Badania 1995

Brak danych.

Badania 1998

Badania zostały opublikowane jedynie w formie kilkustronicowego artykułu w lokalnej gazecie (W. Twardowski 2000).

Badania 1999–2001

Niepełne wyniki prac (głównie spostrzeżenia architektoniczne) opublikował Z. Lechowicz (2005) w kilkudziesięciostronicowym artykule, podsumowującym wyniki dotychczasowych badań na zamku.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Rachunki żupne...”, s. 138.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 10 (powiat radomski), wyd. 1961, s. 20–37 (zamek 32–33); J. Widawski 1973, s. 383–394, ryc. 48; B. Guerquin 1974, s. 249; 1984, s. 269; W. Twardowski 1977; 2000; Dobrzański Saba J. 1978, s. 18, przyp. 1; A. Penkalla 1987; F. Kiryk 1994, s. 108–111; P. P. Rogólski 1999; J. Salm 2000; Z. Lechowicz, J. Salm 2001; Leksykon, s. 414–415; A. i R. Sypek 2003, s. 127–128; L. Kajzer 2005, s. 28; S. Kołodziejski 2005, s. 12 i 14; Z. Lechowicz 2005, tdl; S. Wróblewski 2006, s. 99–101.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1961

a. Charakter badań: stacjonarne	8/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)	
b.d.	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – b.d.	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d.	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – b.d.	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d.	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię	
b.d.	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań	
b.d.	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d.	0/5 pkt
j. Razem	8/100 pkt

Badania 1995

- a. Charakter badań
Nadzory (nie archeologiczne!). 0,5/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – b.d. 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – budowlana 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
b.d. 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 0,5/100 pkt

Badania 1998

- a. Charakter badań: nadzory 2/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – b.d. 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Wiadomo jedynie, że calec osiągnięto w części wykopów
(brak danych na temat ich liczby i powierzchni). 0,5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – budowlana 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania opublikowano w formie kilkustronicowego artykułu w lokalnej gazecie (W. Twardowski 2000). 0,5/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. W sumie punktów 3/100 pkt

Badania 1999–2001

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadano łącznie 191,5 m², czyli 5% z ok. 3800 m² całkowitej powierzchni zamku lub 12% z powierzchni dostępnej do badań. 1,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano relatywnie dobrze dom wielki. 2/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt

- f. Rozpoznanie stratygrafii
Wydaje się, że stratygrafię rozpoznano możliwie pełnie, brak jednak w publikacji szczegółowych opisów i rysunków. 2/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania opublikowano w kilkudziesięciostronicowym artykule (Z. Lechowicz 2005), podsumowującym wyniki dotychczasowych badań na zamku. 4/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 17,5/100 pkt

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadano co najmniej 5% całkowitej powierzchni zamku (3800 m²) lub 12% powierzchni dostępnej do badań (1600 m²). 1,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano dom wielki. 2/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Do calca doprowadzono jedynie kilka nadzorowanych wykopów budowlanych. 0,5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
Odnosnie do badań stacjonarnych brak danych. Wykopy nadzorowane prowadzono prawdopodobnie technikami budowlanymi. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Prawdopodobnie relatywnie dobrze rozpoznano stratygrafię podczas badań z lat 1999–2001. Co do pozostałych kampanii badawczych, brak danych. 0,5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Jedynie badania z lat 1999–2001 doczekały się niepełnej publikacji (Z. Lechowicz 2005). 1/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 13,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

16. REMBÓW, pow. Kielce, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Rembów

Nazwa własna zamku: Szumsko (Sumsko)

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku położone na cyplu nad bezimiennym ciekim, na północny wschód od wsi Rembów, 4 km na północ od Rakowa. Dawniej wieś, a później miasto nosiły nazwę Podgrodzie (B. Guerquin 1984, s. 273; Leksykon, s. 423).

Zbocze cypla od strony głębokiego parowu zajmowanego przez ciek jest bardzo strome (nachylenie do 50°). Ciek ten opływa zamek z trzech stron. Drugi kraniec cypla łagodnie opada ku szosie. Samo wzgórze, o wysokości 315 m n.p.m. (różnice wysokości do 30 m), zbudowane jest z piaskowców. Plateau w kształcie asymetrycznego owalu ze spłaszczoną podstawą i powierzchnią ok. 2 arów wznosi się 4–5 m ponad pozostałą część cypla. Powstało ono przez odcięcie od wschodu jego nasady rowem o szerokości dochodzącej do 15 m i głębokości 7 m („IA”, 1981, s. 214; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 11).

„KZSP” (t. 3, z. 7, s. 82) zamieszcza informacje o zamku pod błędną nazwą topograficzną „Zameczek”. Podobne błędy lokalizacyjne występują też w innych publikacjach (patrz L. Kajzer, J. Kuczyński, 1986, s. 12).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny, o zabudowie obrzeżnej, wieżowy (z wieżą mieszkalną i bergfriedem (wieża wschodnia)); wyżynny (wzniesiony na cyplu).

Na cyplu być może istniał wcześniej gródek rycerski (stożkowaty?) (B. Guerquin 1984, s. 273).

Zamek wzniesiony został prawdopodobnie w 1. połowie XIV wieku. Zbudowano go z miejscowego piaskowca (75% surowca), pozyskanego według L. Kajzera (2000e, s. 38) podczas kopania suchej fosy (z której wybrano szacunkowo ok. 3500 m³ skały, podczas gdy kubatura murów oceniana jest na ok. 2000 m³; E. i J. Fijałkowsky (1975, s. 34) podają błędnie, że podczas kopania fosy usunięto ok. 12 000 m³ lessu i ok. 5000 m³ skały, co wymagałoby więcej pracy niż sama budowa zamku – patrz L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 14) i kamieni narzutowych (25%) (E. i J. Fijałkowsky 1975, s. 34; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 34; L. Kajzer 2000e, s. 41).

Sam zamek miał wymiary ok. 24×36 m, powierzchnię (po zewnętrznym obrysie) ok. 675 m² i łączną powierzchnię użytkową (na jednej kondygnacji) ok. 195 m², składał się z: trzyizbowego domu wielkiego w północnej części dziedzińca (B. Guerquin (1984, s. 273) błędnie podaje, że w części zachodniej; powierzchnia użytkowa ok. 124 m²) o wymiarach 6×24 m; mieszkalno-gospodarczego budynku „przybramnego” o wymiarach 6–6,5×7,7 m (ok. 20 m²) od strony południowej, z wjazdem przez furtę o szerokości ok. 1,5 m; jednoizbowej tzw. „kurzej stopy” (ponad 6 m²) o dwóch przyporach, wzniesionej na planie kwadratu, wysta-

jącej poza północno-wschodnią partię murów; czworobocznej wieży wschodniej (32 m²) – „bergfriedu” o grubych murach, wzniesionej na kulminacji plateau, na planie kwadratu o boku długości 5,2 m; położonego w centrum założenia domu wieżowego (11,5 m²) o długości boku ok. 6 m i znacznie cieńszych od wieży zachodniej murach (patrz ryc. 42 i 43). Droga dojazdowa do zamku prowadziła przez suchą fosę u nasady cypla. Użytkowany przez niespełna 50 lat zamek wzniesiono w kilku etapach budowlanych. Najpierw wzniesiono mur obwodowy i centralny dom wieżowy, następnie zaś pozostałe budynki wraz z „kurzą stopą”. Dokładniejszą chronologizację uniemożliwia stan zachowania reliktów („KZSP”, t. 3, z. 7, s. 82; „IA”, 1981, s. 214; B. Guerquin 1984, s. 273; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 35 i 38; L. Kajzer 2000d, s. 96; 2000e, s. 41; Leksykon, s. 424).

Zamek istniał dość krótko, bo niespełna 20–30 lat, następnie zawałił się i został częściowo rozebrany prawdopodobnie w 2. połowie XV wieku. Pozostałości murów rozebrano pod koniec XV wieku. Przyczyną opuszczenia zamku było właśnie zawalenie się jego murów, spowodowane według E. i J. Fijałkowskich (1975, s. 35, ryc. 2) posadowieniem ich „w czapie lessowej osadzonej na skalnym podłożu cypla, co utrudniło odpływ wód opadowych, powodując zwiększenie zawodnienia gruntu i w rezultacie pogłębiając i tak małą jego stabilność statyczną odznaczającą się tendencjami spływania po stromych zboczach wierzchniego lessu”. Widocznymi do dziś śladami błędów budowniczych zamku są znaczne ubytki muru obwodowego oraz odchylenia od pionu i przesunięcia zachowanych fragmentów. O próbach ratowania osuwających się murów świadczy łąwa wzmacniająca, wtórnie dobudowana między przyporami „kurzej stopy” (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 45; E. i J. Fijałkowsky 1975, s. 35, ryc. 2; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 14 i 45; L. Kajzer 2000e, s. 37).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny.

Znane są jedynie dwa źródła pisane wspominające zamek. Pierwszym z nich jest „Liber beneficiorum...” Jana Długosza (t. 2, s. 452). Kronikarz wymienia tu karczmę funkcjonującą pod zamkiem (... *sub castro*), bez podania żadnych bliższych informacji o samej warowni. Drugą, podobną informację zawiera dokument z 1487 roku (Archiwum Główne Akt Dawnych, dokumenty pergaminowe, nr 5694 (*non vidimus*)), w którym podskarbi koronny Piotr z Kurozwek fundując tu klasztor kanoników regularnych, nadaje mu dotychczasowe uposażenie plebańskie wraz ze wspomnianą przez Długosza karczmą pod zamkiem (... *sub castro*) (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 15, przyp. 14 i 15; Leksykon, s. 423).

Brak jest źródeł ikonograficznych przedstawiających zamek.

Zamek wznosił prawdopodobnie któryś z przedstawicieli rodu Odrowążów w 1. połowie XIV wieku. B. Guerquin (1984, s. 273) błędnie datuje wzniesienie zamku na XVI wiek i przypisuje Sienińskim (w „Informatorze Archeologicznym”, 1981, s. 215 przypisywano wzniesienie zamku Bogorom lub Toporczykom Tęczyńskim). Według L. Kajzera (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 17) wydarzenie to miało być może miejsce w tym samym czasie, co budowa kościoła w Szumsku, czyli między rokiem 1254 (data konsekracji) a 1325 (pierwsza wzmianka w watykańskich rejestrach świętopietrza). Mógł to być wojski krakowski, później kasztelan żarnowski Jakub (urodzony w 1331 roku – zginął prawdopodobnie pod Płowcami) lub Krzesław (urodzony po 1357 roku) (Odrowążowie? – obaj pisali się z Szumska). Po śmierci Krzesława zamek przeszedł wraz z wianem jego córki w ręce Poraitów Kurozwęckich, po czym został opuszczony i częściowo rozebrany, a Kurozwęccy wzniesli nową siedzibę w Kurozwękach – wydarzenia te miały miejsce między rokiem 1357 a 1435 (raczej bliżej tej pierwszej daty; w 1435 roku wydano dokument dotyczący patronatu nad kościołem w Szumsku, który zamku już nie notuje). Następnie wieś zmieniła nazwę na Podgrodzie, a zamek z Szumskiem łączy do dziś jedynie ludowa tradycja mówiąca, że drzwi główne w kościele w Szumsku zostały tu przeniesione właśnie z zamku. Rozbiórka zachowanych jeszcze zabudowań nastąpiła pod koniec XV wieku („IA”, 1981, s. 215; B. Guerquin 1984, s. 273; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 16–17, 35 i 44–45 (tdl); L. Kajzer 2000e, s. 37 i 42; Leksykon, s. 424).

HISTORIA BADAŃ

Przed 1980 rokiem na zamku nie prowadzono żadnych prac, a ruiny nie wzbudzały niczyjzego zainteresowania (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 12).

Badania 1980–1981

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzili Janusz Kuczyński i Leszek Kajzer (dopiero w 1981 roku) z ramienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach i Muzeum Narodowego w Kielcach. Prace trwały w sumie dwa miesiące („IA”, 1981, s. 214–215; 1982, s. 248–249; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 12).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1980–1981

Celem badań było poszerzenie niklej do tej pory wiedzy o obiekcie, jego programie przestrzennym i zabudowie. Przyczyną ich rozpoczęcia był również zły stan zachowania relikwów.

Przed rozpoczęciem badań jedyne większe pozostałości murów zachowane w gęstwinie porastających wzgórze zarośli to prosty odcinek o długości ok. 10 m, interpretowany od początku jako pozostałość ściany budynku, zachowany na długości ok. 8 m fragment muru obwodowego oraz pozostałości murów na kulminacji wzgórze, uważane do tej pory za pozostałości wieży mieszkalno-obronnej (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 12 i 17).

Wykonano 10 wykopów archeologicznych (cyfry rzymskie) i co najmniej 23 odkrywki architektoniczne (cyfry arabskie) o łącznej powierzchni ok. 130 m² oraz badano strukturę murów analizując szwy przewiązania. Wykopy od odkrywek różniły się założeniami eksploracji. W wykopach starano się osiągnąć całość i poziom stóp fundamentowych odsłanianych murów. W odkrywkach natomiast odsłaniano jedynie przebieg murów, dokumentując ich stopy i określając wartości hipsometryczne (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18).

W 1980 roku prace koncentrowały się w północno-zachodniej (L. Kajzer i J. Kuczyński (1986, s. 18) podają, że w północno-wschodniej) części zamku. Wykonano 10 wykopów i 8 odkrywek o łącznej powierzchni 62 m². Odkrywki nr 1, 5, 6 i 7 stanowiły aneksy wykopów archeologicznych i dlatego będą omówione z odpowiednimi wykopami („IA”, 1981, s. 215; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18).

Lokalizacja, wymiary i cel eksploracji wykopów oraz wykonywania odkrywek (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18–22):

Wykop I i odkrywka 1 – ar AD-13, wymiary 3×3 m (odkrywka 1 – 1,25×0,5 m). Założony na gł. niw. 310,88–310,10 m. Eksplorowany do gł. niw. 309,00 m. Służył poznaniu południowo-wschodniego narożnika budynku oznaczonego jako I (jedyne relikwto zachowane w północno-zachodniej, niższej części plateau zamkowego).

Wykop II – ar AE-12, wymiary 2×2 m. Założony na gł. niw. 309,45–308,61 m. Eksplorowany do gł. niw. 308,42 m. Służył zbadaniu posadowienia przewiązanego narożnika południowo-zachodniego budynku I.

Wykopy IV (1,5×1 m), V (2×1,5 m) i VI (2,5×1,3 m), odkrywki: 5 (1,5×0,75 m) i 6 (1,3×0,3 m) – ar AD-13/14.

Wykop VII – ar AD-13 i AC-13 (południowy skraj o szerokości 0,5 m), wymiary 4×3 m. Założony na gł. niw. 310,72–310,27 m. Eksplorowany do gł. niw. 309,93–309,80 m.

Wykop VIII – ar AD-12/13, wymiary 2×1 m. Założony na gł. niw. 309,58 m. Wyeksplorowany do gł. niw. 309,15 m. Celem było poznanie dalszego przebiegu muru odsłoniętego w wykopie VII.

Wykop IX – ar AE-12, wymiary 2×2 m. Założony na gł. niw. 307,93–306,68 m. Eksplorowany do gł. niw. 305,88 m. Celem było odsłonięcie narożnika północno-zachodniego budynku I.

Wykop X – ar AD-13, wymiary 2×2 m. Celem była lokalizacja narożnika południowo-zachodniego budynku II.

Odkrywki 2–4 – ar AE-12/13, wymiary 1,8×0,75, 1,5×0,75 i 1,3×0,75 m;

Odkrywka 7 – ar AD-13, wymiary 1,3×0,7 m.

Odkrywka 8 – ar AD/AE-12, wymiary 3,5×2,0 m.

W 1981 roku prace koncentrowały się w południowej i wschodniej (wraz z kulminacją) partii wzgórze. Wykonano 15 odkrywek o łącznej powierzchni około 67 m² („IA”, 1982, s. 248; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18).

Lokalizacja, wymiary i cel wykonania odkrywek (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 22–24):

Odkrywka 9 – ar AC-12, wymiary 2,0×1,2 m. Założona na gł. niw. 310,00 m (przy narożniku południowo-zachodnim), eksplorowana do gł. niw. 308,88 m (w narożniku południowo-zachodnim). Miała na celu ujawnienie przebiegu muru z wykopów VIII i X.

Odkrywka 10 – ary AC-12 i AC-13, wymiary 3,0×2,0 m. Różnice hipsometryczne sięgają 3 m (309,86–306,40 m).

Odkrywka 11 – ar AC-13, wymiary 1,5×1,2 m. Posadowiona na gł. niw. 310,17 m (przy narożniku północno-wschodnim). Wykopalowana do gł. niw. 308,84 m (w narożniku północno-zachodnim).

Odkrywka 12 – ar AD-15, wymiary 5,5×2,0 m. Eksplorację przerwano ze względów BHP na gł. niw. 309,26 m.

Odkrywka 13 – ar AD-14/15, wymiary 6,25×0,5 m.

Odkrywka 14 i aneks 14A – ar AD-14, wymiary 5,25×0,75 m (odkrywka) oraz 2,6×0,5 m (aneks). Aneks (odkrywka 14A) zorientowany został niezgodnie z siatką arową, w kierunku południowo-zachodnio-północno-wschodnim.

Odkrywka 15 – ar AC-14, wymiary 2,0×2,0 m. Posadowiona na gł. niw. 314,80–314,70 m. Eksplorowana do gł. niw. ok. 314,25 m.

Odkrywka 16 – ar AC-14, wymiary 5,0×3,0 m. Eksplorację doprowadzono do gł. niw. 314,54–313,67 m. Poza północną granicą odkrywki odkryto powierzchnię ok. 6 m² (bez przegłębienia), co pozwoliło nanieść na ogólny plan większe partie muru i obwodu.

Odkrywka 17 – ar AD-15, wymiary 1,5×1,5 m. Służyła zbadaniu relacji między przyporą południową „kurzej stopy” a murem obwodowym. Eksplorowana do gł. niw. 313,38 m.

Odkrywka 18 – ar AC-14, wymiary 1,5×0,75 m. Przylegała do muru obwodowego. Eksplorację ze względów BHP przerwano na gł. niw. 311,80 m.

Odkrywka 19 – ar AC-16, wymiary 3,0×2,0 m. Wytyczona w fosie. Eksplorowana do gł. niw. 304,20 m.

Odkrywka 20 – ar AC-13, wymiary 3,0×2,0 m. Ściana północna pokrywała się na odcinku 5 m z wykopem VII, celem przesłedzenia przebiegu muru ujawnionego w tym wykopie.

Odkrywka 21 – ar AD-14, wymiary 1,0×1,0 m. Eksplorowana do gł. niw. 313,94 m.

Odkrywka 22 – ar AD-12, wymiary 1,0×1,0 m. Eksplorowana od gł. niw. 308,40 do 307,00 m.

Odkrywka 23 – ar AD-14, wymiary 2,25×0,50 m. Wykonana celem przesłedzenia przebiegu muru na kulminacji.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPORACJI

Badania 1980–1981

Wykonano kilkaset planów rysunkowych oraz kilkadziesiąt zdjęć dokumentacyjnych. Przed badaniami sporządzono pomiar sytuacyjno-wysokościowy wzgórza zamkowego, co umożliwiło lokalizowanie wykopów w obrębie przyjętej siatki arowej. Pomiar hipsometryczny odnoszono do naniesionych na planie wartości niwelacyjnych. W publikacji (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986) brak jednak jakichkolwiek rysunków oraz planu rozmieszczenia wykopów (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18).

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1980–1981

Pozyskano w sumie: 405 fragmentów ceramiki; 164 fragmentów kości zwierzęcych; 9 kawałków przepalanej polepy (wśród nich być może jeden fragment cegły); 2 okruchy

małych naczyń szklanych; 1 mały, niezidentyfikowany przedmiot z kości lub rogu. Zainwentaryzowano w sumie 73 pozycje obejmujące zabytki ruchome. Nie udało się wykleić ani jednego naczynia. Zdecydowaną większość zabytków pozyskano z wykopów I, III i IX, sięgających poniżej stóp fundamentowych murów (80% wszystkich fragmentów ceramiki, 85% kości oraz 100% pozostałych zabytków), w tym z warstwy zalegającej pod brukiem w wykopie I, z warstw bliskich posadowieniu murów lub nawet głębszych. L. Kajzer i J. Kuczyński (1986, s. 25–26) wydzieliли trzy zasadnicze grupy ceramiki: I – (75,3% pozyskanych fragmentów ceramiki) nawiązująca do garncarstwa wczesnośredniowiecznego („archaiczna”); II – (7,4%) wypalana w atmosferze redukcyjnej; III – (5,4%) wypalana w atmosferze utleniającej, podzielona na dwie podgrupy: ułamki naczyń wykonanych z glin kaolinowych (IIIa) oraz z glin żelazistych (IIIb; o barwie skorupy od czerwonej do czarnej). Badacze ci (1986, s. 27) sądzą ponadto, że pozyskany w trakcie badań zwarty zespół ceramiki wykazuje znaczne podobieństwa do typowej ceramiki małopolskiej z pierwszej fazy rozwoju ceramiki późnośredniowiecznej, którą J. Kruppé (1981, s. 49) datował na okres od połowy XIII wieku po lata 20. i 30. XIV wieku, choć nie wykluczał możliwości jego trwania do połowy XIV wieku. Tak więc ceramika rembowska może być datowana na 1. połowę XIV wieku (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18, 25–28).

W 1980 roku pozyskano: 400 fragmentów ceramiki i nieznaną liczbę kości zwierzęcych. Wśród fragmentów ceramiki wyróżniono: 9,4% barwy czarnej, wypalanej w atmosferze redukcyjnej, pochodzącej z naczyń stołowych i dzbanów; 89,1% barwy brązowej (80%) i czerwonej (9,1%), wypalanej w atmosferze utleniającej; 1,5% polewanych i wykonanych z białej glinki. Na podstawie stosunku procentowego i analizy formalnej datowano powyższy zespół na 2. połowę wieku XIV („IA”, 1981, s. 215).

W trakcie eksploracji wykopów i odkrywek pozyskano następujące zabytki ruchome (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18–22 i 25):

Wykop I i odkrywka 1 – pozyskano nieznaną ilość kości zwierzęcych; 111 fragmentów ceramiki (13,5% czarnych, wypalanych w atmosferze redukcyjnej; 76,5% barwy brązowej, wypalanych w atmosferze utleniającej; 8,2% barwy czerwonej (atmosfera utleniająca) i 1,8% polewanych); 1 fragment szkła naczyniowego (współczesnego?); kilka fragmentów polepy. Nad poziomem bruku pozyskano zaledwie 12% fragmentów naczyń i 9% kości, natomiast pod brukiem oraz w wypełnisku wkopu sięgającego poniżej poziomu posadowienia muru 88% fragmentów ceramiki, 91% kości i 100% pozostałych materiałów zabytkowych.

Wykop II – pozyskano 2 fragmenty ceramiki.

Wykop III – pozyskano: 87 fragmentów naczyń glinianych (77% barwy brązowej; 12,6% wypalonych w atmosferze redukcyjnej; 10,3% barwy czerwonej, wypalonych w atmosferze utleniającej); kilkadziesiąt kości zwierzęcych; nieliczne ułamki cegieł (?) lub polepy; fragment szkła butelkowego (współczesnego?); nieokreślony przedmiot kościany.

Wykop VI – pozyskano 9 fragmentów ceramiki.

Wykop VII – pozyskano 7 fragmentów ceramiki; kość zwierzęcą.

Wykop VIII – pozyskano 2 fragmenty ceramiki.

Wykop IX – w obu warstwach (powierzchniowej oraz szarawo-żółtawej pośredniej) nasyconych węglami drzewnymi i relikdami organicznymi pozyskano 75 fragmentów ceramiki (89,3% barwy brunatnej, wypalonych w atmosferze utleniającej; 9,3% barwy czerwonej; 1,4% polewanych).

Wykop X – pozyskano 11 fragmentów ceramiki.

Co do pozostałych wykopów i odkrywek, brak danych.

W 1981 roku pozyskano m.in. 37 fragmenty ceramiki, datowane na XIV wiek („IA”, 1982, s. 248).

W trakcie eksploracji odkrywek pozyskano następujące zabytki ruchome (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 22–24):

- odkrywka 9 – pozyskano 7 skorup i 6 kawałków kości zwierzęcych;
- odkrywka 10 – pozyskano 10 fragmentów ceramiki;
- odkrywka 12 – pozyskano 2 fragmenty ceramiki;
- odkrywka 20 – pozyskano 2 fragmenty ceramiki;
- odkrywka 22 – pozyskano 3 fragmenty ceramiki i kość ptasią;
- odkrywka 23 – pozyskano 5 fragmentów ceramiki.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1980–1981

Calc lub poziom posadowienia murów osiągnięto w 16 wykopach i odkrywkach (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 25–26).

Rok 1980

Odsłonięte w trakcie eksploracji wykopów i odkrywek nawarstwienia oraz relikty architektury przedstawiały się następująco (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 18–22; patrz też „IA”, 1981, s. 215).

Wykop I i odkrywka 1

Odsłonięto narożnik pochodzący prawdopodobnie z budynku II. Mur północny tego budynku zbudowano z małych kostek łupanego piaskowca kambryjskiego z nielicznymi kamieniami eratycznymi, łączonymi słabą, białą zaprawą (małe grudki wapna). Posadowienie na gł. niw. 309,65–309,98 m, na starszym wykopie wypełnionym szaro-żółtawą gliną (nieliczny materiał ceramiczny). Granica wkopu widoczna na profilu. W wykopie w odległości 0,3 m od linii przecięcia muru profilem, biegła po skosie wchodząc pod mur N w odległości 0,2 m od szwu między opisywanym wyżej murem a ścianą południową budynku II (południowa partia wkopu). Eksplorację uniemożliwiło zawiśnięcie muru południowego budynku II i obecność w jego wnętrzu bruczku ułożonego z niewielkich kostek piaskowca na gł. niw. 309,65–309,70 m. Profil ziemny dwuwarstwowy. Wierzchem zwietrzelina rumoszowo-gliniasta i less wypełniony treściami organicznymi, miąższość ok. 0,5 m; poniżej żółtawy calc.

Wykop II

Odsłonięto stopy fundamentów dwóch murów. Mur zachodni wykonany z kostek piaskowca, posadowiony na gł. niw. 308,72 m, z lekkim spadkiem zgodnym ze spadkiem terenu. Stopa muru południowego na gł. niw. ok. 309,20 m. Pierwszy z murów wzniesiono na żółtej warstwie calcowej, drugi na szarej – powierzchniowej, przechodzącej w calc

ok. 0,2 m poniżej stopy fundamentu. Przewiązanie obu odcinków muru dokumentuje równoczesność wznoszenia obu ścian budynku I.

Wykop III

Odsłonięto zewnętrzne partie muru wschodniego budynku I i wewnętrzne muru obwodowego, zmurowane z kostek piaskowca i nielicznych kamieni eratycznych (więcej w murze obwodowym) na mocnej zaprawie. Posadowienie: mur obwodowy na gł. niw. ok. 308,38 m, ściana wschodnia budynku I na gł. niw. 308,30 m. Mury nie są przewiązane, a obserwacja sugeruje pierwotność muru obwodowego. Styk murów w północno-zachodniej części wykopu tworzy naturalną, zamkniętą murami kieszeń, do której zsunął się materiał zabytkowy z wyżej położonej części wzgórza zamkowego. Stąd znaczna miąższość warstwy (ok. 0,8 m) powierzchniowej barwy szarej, nasyconej domieszkami organicznymi.

Wykopy IV–VI, odkrywki 5 i 6

Określono wzajemne relacje między północno-wschodnimi partiami budynku II, a grubym (1,2–1,3 m) murem wchodzącym na kulminację wzgórza. W wykopie IV odsłonięto wewnętrzny, przewiązany narożnik północno-wschodni budynku II uzyskując tym samym długość wewnętrzną jego północnej ściany (4,2 m). Posadowienie muru na żółtym calcu, gł. niw. ok. 310,40 m. Do wschodniej ściany tego budynku (w partii północnej) dostawiony jest odcinek muru o wyrównanym stropie (położonym na gł. niw. 311,83 m), biegnący w kierunku południowo-wschodnim. Długość po tej osi ok. 1,3–1,4 m, a szer. (po osi północny wschód – południowy zachód) ok. 1,3 m. Partia północno-zachodnia tego odcinka nie przewiązana ze ścianą budynku II, choć trudno ustalić ich relatywną chronologię. Ku południowemu wschodowi opisywany mur wznosi się pionowo do gł. niw. ok. 313,60 m, tworząc rodzaj ościeży przelotu komunikacyjnego. Sugestię tę potwierdza staranne murowanie: ściana pionowa ze starannie dobranych małych kostek piaskowca, podobnie zmurowano odcinek poziomy (próg?). W wykopie VI odsłonięto narożnik budynku (budynków?) wchodzącego (lub zlokalizowanego) na kulminację wzgórza. Opisywany przelot komunikacyjny był więc ograniczony od wschodu profilem pionowej ściany związanej z zabudową kulminacji, a od zachodu obecnie nie istniejącą ścianą budynku II.

Wykop VII

W części północnej wykopu odsłonięto narożnik murów grubości ok. 1 m, przewiązanych ze sobą i ustawionych pod kątem nieco mniejszym od prostego. Przy północno-zachodnim narożu wykopu zbadano posadowienie muru budynku II – gł. niw. 309,39 m. W części południowej wykopu, w odległości ok. 1,5 m odsłonięto inny mur o przebiegu równoległym do muru budynku II, grubości ok. 0,8 m, posadowiony w części zachodniej na gł. niw. 309,80 m. Dolna warstwa kamieni na gł. niw. 309,86 m tworzyła rodzaj odsadzki wysuniętej ok. 0,15 m przed linię północnego lica. Murek ów nie jest związany z budynkiem II i należy do innego budynku, przyległego do południowego odcinka muru obwodowego.

Wykop VIII

Eksplorując natrafiono na mur grubości ok. 1,1 m, który jednak nie był spodziewanym, biegł bowiem niemal prostopadle do niego. Nie stwierdzono też, czy mur z wykopu VII był z nim przewiązany, gdyż jego część przy dojściu do muru

z wykopu VIII jest zniszczona. Wydaje się tylko, że oba mury nie były ze sobą przewiązane.

Wykop IX

Odsłonięto lico południowe muru obwodowego, wykonane z kostek piaskowca i kamieni eratycznych na mocnej zaprawie. Nie znaleziono śladów dostawienia muru zachodniego budynku I do muru obwodowego. W odległości 0,45 m od profilu wschodniego wykopu, w południowym lico muru obwodowego stwierdzono rodzaj uskoku o szerokości 0,3 m, wgłębionego w lico na ok. 0,25 m. Za uskokiem ostatni rząd kamieni tworzył na długości ok. 0,6 m rodzaj odsadzki, znajdującej się na gł. niw. 306,45 m i wysuniętej przed lico o maksimum 0,15 m. Opisana sytuacja jest trudna do jednoznacznej interpretacji. Uskok mógł być gniazdem na osadzenie pionowej belki czy słupa nośnego (?) lub pewnego rodzaju „sztrabą” służącą do przewiązania ścianki zachodniej budynku I z murem obwodowym będącym zarazem ścianą północną budynku. Obserwacje nie potwierdziły obecności ściany zachodniej budynku I. Nie można jednak wykluczyć jej istnienia i późniejszego całkowitego zniszczenia, niestabilność gliniasto-lessowego calca sprzyjała bowiem obsuwaniu się murów. Reszty dokonała rozbiórka murów na budulec. W wykopie położonym niżej od pozostałych części wnętrza budynku II stwierdzono grubą na 0,6–1 m warstwę powierzchniową wraz z warstwą pośrednią barwy szarozółtawej, które powstały podczas obsuwania się poziomów użytkowych budynku.

Wykop X

Z powodu trudności eksploracyjnych nie zbadano posadowienia zewnętrznego, słabo zachowanego narożnika budynku. W odkrytych fragmentach zaobserwowano mur dostawiony do ściany południowo-zachodniej budynku II (przy narożniku). Jego orientacja zmusza do interpretowania go jako dalszego ciągu muru z wykopu VIII o niezbyt jasnej funkcji.

Odkrywki 2–4

Odsłonięto mur obwodowy między wykopami III i IX. Mur ma grubość ok. 2 m, jest wykonany z piaskowca z dochodzącą do ok. 30% domieszką eratyków. Partie licowe słabo zachowane.

Odkrywka 7

Prześledzono przebieg muru ściany północnej budynku przybramnego między wykopami VII i VIII.

Odkrywka 8

Stwierdzono zniszczenie ściany południowej budynku I. Odkryto tylko mały, amorficzny złom muru i nieregularnie ułożony bruk (?) usytuowany na przedłużeniu ściany południowej budynku I ku zachodowi.

Rok 1981

Odkryte w trakcie eksploracji odkrywek relikty architektury przedstawiały się następująco (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 22–24; patrz też „IA”, 1982, s. 248).

Odkrywka 9

Odsłonięto mocno zniszczony mur o grubości ok. 0,8 m, wykonany z piaskowca kambryjskiego, o częściowo zachowanym lico południowo-wschodnim. Strop muru na gł. niw. 309,78–309,13 m. Jest to relikty ściany budynku dostawionego do muru obwodowego, przy czym miejsce połączenia jest zniszczone.

Odkrywka 10

Odsłonięto na długości ok. 2,8 m relikty muru obwodowego (strop na gł. niw. 309,65–308,85 m) o lico zachowanym tylko na długości 0,8 m i szerokości 0,3–0,8 m. Obserwacja uskoku na południe od odkrywki i zachowany w uskoku na długości ok. 0,4 m fragment zewnętrznego lica pozwala określić pierwotną grubość muru obwodowego na ok. 1,8 m.

Odkrywka 11

Odsłonięto dalszy ciąg przebiegu muru obwodowego, którego relikty długości ok. 1,4 m wykonany z piaskowca kambryjskiego, wystąpił na gł. niw. 309,52–309,22 m.

Odkrywka 12

Odsłonięto przyporę grubości nieco ponad 2 m. W odległości ok. 2,5 m zidentyfikowano skraj drugiej, podobnej przypory. Między nimi wmurowana jest wtórnie ława fundamentowo-oporowa o szerokości ok. 1,2 m (strop na gł. niw. 310,92–310,08 m), nie przewiązana z przyporami. Przypory są jednoczesowe i połączone ścianą poprzeczną o grubości ok. 1,2 m.

Odkrywka 13

Odsłonięto linię lica północnego północnej przypory „kurzej stopy”. W części zachodniej stwierdzono szew między murem obwodowym a przyporą, dokumentujący jej dostawienie do muru obwodowego.

Odkrywka 14 i aneks 14 A

Odsłonięto wewnętrzne lico muru obwodowego oraz jego przecięcie (aneks 14 A) grubości ok. 2,2 m.

Odkrywka 15

Odsłonięto strop muru z piaskowca kambryjskiego z domieszką eratyków, zachowany do gł. niw. ok. 314,65 m. Długość odcinka muru to ok. 1,6 m, szerokość 0,4–0,7 m. Interpretację umożliwiły wyniki eksploracji odkrywki 16.

Odkrywka 16

Odsłonięto trzy nie związane ze sobą relikty murów z piaskowca kambryjskiego z domieszką eratyków. Pierwszy długości ok. 2,6 m i grubości ok. 1,3 m posiadał oba lica i był przerywany wkopem pod stanowisko ogniowe z 1944 roku, który zniszczył narożnik łączący go z murem z odkrywki 15. Drugi nie przewiązany z pierwszym, grubości ok. 2,0 m, jest fragmentem uszkodzonego wkopem z 1944 roku muru obwodowego. Trzeci odcinek muru jest również częścią muru obwodowego. Interpretacja: do muru obwodowego dostawiono budynek, którego narożnik południowy zniszczyło wspomniane stanowisko ogniowe z 1944 roku. Poza granicą północną odkrywki odsłonięto dalszą część muru i obwodu. Stwierdzono, że pierwotna długość ściany budynku doklejonego do wnętrza muru wynosiła blisko 5,5 m. Jego ściana północno-wschodnia jest mocno zniszczona skutkiem obsunięcia po stoku wzgórza.

Odkrywka 17

Stopy murów wystąpiły na gł. niw. 314,63–314,15 m. Stwierdzono dostawienie przypory do muru obwodowego.

Odkrywka 18

Strop muru obwodowego wystąpił na gł. niw. 314,25 m. Mur wykonany jest starannie z piaskowca kambryjskiego i (ok. 25–30%) z kamieni eratycznych. Zaprawa mocna, z drobnymi grudkami wapna. Widoczna dążność do zachowania poziomów wyrównawczych. Na gł. niw. 313,60 m stwierdzono odsadzkę występującą ok. 0,20–0,35 m. Następną odsadzka (ok. 0,20 m) znajdowała się na gł. niw. 312,50 m. Są-

dzić należy, że mur schodził ku dołowi, może do ok. 308,00 m (odsadzkami co ok. 1 m). W przystającym do muru profilu zarejestrowano trzy podstawowe warstwy: przemieszany z gruzem współczesny humus, żółty lessowy piasek i także przemieszany z grubym żwirem i produktami wietrzenia skał. Od odkrywki 18 ku północy odsłonięto zarys muru na długości ok. 4 m oraz ku południowi na ok. 8 m. Obserwowany, blisko 12-metrowy odcinek muru pozwolił nanieść na plan jego krzywiznę oraz stwierdzić, że poziom pierwszej (wyższej) odsadzki opada wraz z naturalnym spadkiem zbocza.

Odkrywka 19

Stwierdzono trzy zasadnicze poziomy: współczesny humus, gruzo-rumosz kamienny z próchnicą, stanowiący zasadnicze wypełnisko fosy oraz żółty less z domieszką produktów wietrzenia skały. Poniżej zalegała poszarpana przy kopaniu fosy grań skalna, wychodząca ku górze pod kątem 55° i tworząca spadzisty, wschodni skos fosy.

Odkrywka 20

Stwierdzono narożnik budynku, zmurowany wyłącznie z piaskowca kambryjskiego. Obie ściany były silnie zniszczone, grubość ich ok. 0,8–1,0 m. W ścianie wschodniej budynku, na gł. niw. 310,65 m, znajduje się przelot komunikacyjny szerokości ok. 0,7 m, przy czym ościeże północne zachowane jest do gł. niw. 310,90 m, zaś oścież przeciwległa całkowicie zniszczona. Narożnik ów jest reliktem budynku stwierdzonym już w wykopach VII, VIII, X i odkrywkach 7, 9 i 20, posiadającym wymiary 6,0×6,5–7,7 m i dostawionym dłuższym bokiem do muru obwodowego (odcinek ściany do niego dochodzący zniszczony). Budynek oznaczono numerem III i nazwano „przybramnym” jako znajdującym się przy hipotetycznej bramie zamku. Mimo braku danych, sądzić można, iż był jednokondygnacyjny.

Odkrywka 21

Odsłonięto północny narożnik budynku ulokowanego na kulminacji, a obserwowanego już w odkrywkach 15 i 16. Strop muru wystąpił na gł. niw. 314,48 m. Mimo małych wymiarów odkrywki, wytyczono kierunki przebiegu murów umożliwiające rekonstrukcję planu budynku.

Odkrywka 22

Miejsce wgłębienia po wykopie, błędnie interpretowane tradycją jako pozostałość studni.

Odkrywka 23

Odsłonięty, nieco przesunięty odcinek lica wewnętrznej ściany północnej budynku umożliwił rekonstrukcję jego planu i przeznaczenia. Budynek oznaczony nr IV przylegał do muru obwodowego, posiadał plan zbliżony do kwadratu o boku 5,0–5,2 m. Znaczna grubość ścian (1,3–1,5 m) sprawiała, że wewnętrzna izba miała wymiary ok. 2,0×2,0 m.

Rozpoznanie elementów zabudowy

(za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 29–34):

Mur obwodowy – wykonany z piaskowca kambryjskiego z domieszką ok. 25–30% kamieni eratycznych, ograniczał nieregularny owal o wymiarach 36×24 m. Średnia grubość muru (w miejscach badanych od 1,8 do 2,2 m) wyniosła 2 m. Stan zachowania zły. Silnie uszczuplone jego relikty zachowały się na długości przekraczającej nieco połowę obwodu, a np. w partii północno-zachodniej ponad dwudziestometrowy odcinek obsunął się po stromiźnie wzgórza i uległ rozbiórce. Stan zachowania uniemożliwia określenie wysokości muru obwodowego. Południowo-zachodni relikw zachował wyso-

kość między 304,50 a 309,80 m, przy czym drugi pomiar odpowiada w przybliżeniu poziomowi dziedzińca zamkowego. Korona muru w tej partii mogła więc znajdować się na wysokości do 312,00–313,00 m. Brak też danych o zwieńczeniu muru, ewentualnym krenelażu, obecności machikułów czy hurdycji. Tak zrekonstruowany mur mógł mieć od strony zewnętrznej wysokość do 8–9 m, a od wewnętrznej 2–3 m. Zewnętrzne lico przecinały odsadzki, prowadzone może co ok. 1 m (?) (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 29).

Przelot bramny (furta) – brak pewnych danych o jego lokalizacji. Wydaje się, że otwór taki o szerokości ok. 1,5 m znajdował się w południowo-zachodniej części obwodu i był flankowany dwiema (?) przyporami grubości ok. 1,2 m, odsadzonymi ok. 1,5 m od lica zewnętrznego. Obecność trzeciej, podobnej przypory stwierdzono ok. 5 m na północ od północnej przypory przybramnej. Podaną lokalizację bramy uprawdopodobnia także analiza hipsometrii terenu i układ warstw. Analiza zachowanych partii obwodu wskazuje, że narys muru pozbawiony był ostrych załamań, a krzywizny wyprowadzano łagodnymi łukami pomiędzy odcinkami murów. Różnice wysokości przymurnych partii wnętrza zamku sięgają 5 m, co sugeruje, że jego bieg był podyktowany zastanymi wysokościami i trudno jest mówić o poziomie posadowienia stopy jego fundamentu, czy wysokości korony. Zły stan zachowania relikwów (zwłaszcza partii licowych) utrudnia analizę technologii wznoszenia obwodu. Na relikwie południowo-zachodnim (przy bramie) wyraźnie jest widoczny poziom wyrównawczy wylanej zaprawy (tzw. gładka), sugerujący wznoszenie muru odcinkami, przy skrupulatnym przestrzeganiu poziomów wylewania zaprawy. Także zachowane tamże dwa otwory po maczulcach zdają się świadczyć o zrozumiałym ze względu na znaczne różnice wysokości stawianiu rusztowań od strony zewnętrznej (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 29).

Zarys muru obwodowego jedynie po części był podyktowany ukształtowaniem terenu.

Jedynie ¼ długości muru biegnie krawędzią plateau wzgórza, zaś w części wschodniej mur przechodzi trawersem przez najwyższą (górującą ok. 4–5 m nad dziedzińcem i zachodnią partią zamku) część wzgórza. Zacieśnia to i skraca obwód o ok. 5 m w kierunku zachodnim, powodując dominację budynków posadowionych w tej części założenia (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 29–30).

„Kurza stopa” – związana z murem obwodowym i odsadzona od niego. Dostawiono ją do zewnętrznego lica muru obwodowego, co określa ich wzajemną relację chronologiczną. Od krzywizny muru obwodowego odchodzą dwie przypory: północna i południowa, grubości ok. 2 m (północna maksymalnie do 2,1 m, południowa 1,6 m) i odpowiednio długości w partiach licowych: północna 7,0 i 5,8 m, a południowa 4,6 i 4,0 m. Przypory w odległości (średniej) ok. 2,5 m od zewnętrznego lica muru obwodowego są połączone przewiązaniem z nimi murem grubości ok. 1,2 m. Od wschodu mur poprzeczny podparty jest ławą oporową o szerokości ok. 1,2 m, nie przewiazaną ani z murami przypór ani ze ścianą zamykającą i niewątpliwie od nich młodszą. Mury „kurzej stopy” tworzą izbę na planie trapezu (krzywizna wynika z przebiegu muru obwodowego) o wymiarach boków 2,0–3,0×2,7 m. Stropy murów „kurzej stopy” sięgają do gł. niw. 314,60–313,20 m (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 30).

Zabudowa wnętrza zamku – badania doprowadziły do pełnego poznania rozplanowania budowli w obrębie muru obwodowego. Stwierdzono pozostałości czterech domów (zwanymi również budynkami), które w kolejności odkrywania oznaczono numerami I–IV, skutkiem czego numeracja nie pokrywa się z ich względną chronologią. Domy I, III i IV, dobudowane do muru obwodowego, powstały niewątpliwie po otoczeniu zamku murem. Natomiast dom II jest wyraźnie starszy od domu I, co może sugerować, że powstał w tym samym czasie co mur obwodowy. Brak jednak innych bezpośrednich relacji chronologicznych między pozostałymi domami. Budynki zostaną omówione w kolejności chronologiczno-funkcjonalnej (pamiętając o hipotetyczności tego sądu; za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 31).

Dom II – ulokowany w centrum założenia zamkowego i zorientowany w przybliżeniu „na godzinę 11”. Zbudowany na planie zbliżonym do kwadratu o boku długości 6 m. Grubość ścian od 0,8 do 1,2 m (średnio ok. 1 m). Strop odkrytych w wykopach murów (niewidocznych na powierzchni) sięga od 309,95 m (narożnik zachodni) do 311,71 m (narożnik południowy). Natomiast poziom posadowienia stopy fundamentu wynosi odpowiednio: 309,65–309,98 m (narożnik północny) i 309,39 m (narożnik południowy). Kwadratowe wnętrze było jednoprzestrzenne, o powierzchni ok. 16 m². Brak śladów poziomu użytkowego (posadzki, klepiska, itp.), brak także pozostałości otworów okiennych i komunikacyjnych. Lokalizacja domu i zachowane relikty wskazują, że była to wieża a przynajmniej budynek posiadający więcej niż jedną kondygnację. Usytuowany w środku założenia i wzniesiony równolegle (?) z murem obwodowym, pełnił w pierwszym etapie budowy i użytkowania zamku funkcję zasadniczego domu mieszkalnego. Jego wysokość dochodzić mogła do 8–10 m (niskie niemieszkalne przyziemie, poziom mieszkalno-spichlerny, kondygnacja mieszkalna). Wtedy poziom ostatniej kondygnacji znajdowałby się zapewne na gł. niw. 318–320 m, a korona muru obwodowego o wysokości 3 m na gł. niw. ok. 318 m (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 31).

Dom I – jego relikty częściowo widoczne na powierzchni mają kształt trapezu, dochodzącego szerszym bokiem do obwodu. Ich wymiary: 9,7–11,0×6,2 m. Stopę fundamentu stwierdzono na gł. niw. 308,30 m (mur wschodni), 309,20 m (mur południowy), 308,72 m (mur zachodni), średnią grubość ściany określono na 1,2 m. W wyniku prac przyjęto, że dom I był jednotraktowym budynkiem trójprzestrzennym. Stwierdzono, że południowo-wschodni narożnik części środkowej jest zmurowany z wykorzystaniem starszego narożnika domu II (wieży) i niejako w niego wpasowany. Potwierdza to tezę o powstaniu domu I w okresie istnienia tak muru obwodowego jak i domu II. Tak więc dom I posiadający frontową (południową) ścianę potrójnie przelamaną zgodnie z biegiem krzywizny muru obwodowego, miał orientacyjnie wymiary 24×6 m. Stwierdzono w nim relikty tylko jednego otworu komunikacyjnego – przelotu usytuowanego na gł. niw. 318,83 m (o szerokości ok. 0,8 m), umieszczonego w partii wschodniej bezpośrednio za ścianą wschodnią domu I. Brak śladów otworów okiennych, a także poziomów użytkowych. Sytuacja terenowa narzuca jednak, że przynajmniej część wschodnia miała poziom użytkowy umieszczony znacznie wyżej niż pozostałe. Wydaje się, że długi, dostawiony do istniejącego muru obwodowego, trójprzestrzenny dom I był budynkiem

jednokondygnacyjnym o funkcjach mieszkalno-gospodarczych. Jego wysokość nie przekraczała zapewne 3–4 m i odpowiada chyba wysokości muru obwodowego (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 31–32).

Dom III – usytuowany w południowej części założenia, oparty południową ścianą o mur obwodowy, na wschód od przelotu bramnego i stąd nazywany „budynkiem przybramnym”. Dom miał także kształt trapezu, opartego szerszym bokiem o mur i wymiary: 6,0–6,5×7,7 m. Mury domu są silnie zniszczone, ściany posiadają średnio grubość ok. 1 m. Poziom stopy fundamentu w narożniku północno-wschodnim to 309,80 m, a w północno-zachodnim 309,15 m. Zniszczone partie murów południowej części budynku utrudniły obserwację jego stosunku do muru obwodowego, choć stan obwodu w miejscach hipotetycznego dojścia ścian budynku wskazuje, że był on (podobnie jak inne domy) dobudowany do istniejącego muru. We wschodniej ścianie domu (bezpośrednio przy narożniku północno-wschodnim) zachował się na gł. niw. 310,65 m relikty przelotu komunikacyjnego szerokości ok. 0,7 m. Wydaje się, że dom III był jednoprzestrzenny i jednokondygnacyjny, o funkcjach mieszkalno-gospodarczych (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 32).

Dom IV – przystawiony do muru obwodowego, jednak bez wykorzystania jego odcinka w charakterze ściany, został wzniesiony na planie zbliżonym do kwadratu o boku ok. 5,2 m i grubości ścian 1,3–1,5 m. Budynek usytuowany na kulminacji wzgórza (poziom ok. 314,00 m) górował zdecydowanie nad całym założeniem. Wschodnią jego ścianę (lokowaną w przybliżeniu na godzinę 11) oparto o mur obwodowy tworząc tym na długości ponad 5 m blok muru o szerokości dochodzącej do 3,5 m. Grube mury domu zamykają w sobie prawie kwadratową izbę o powierzchni nieco ponad 4 m². Mimo złego stanu zachowania reliktyw (obsuwają się ku zachodowi po krzywiznie kulminacji) nie ma wątpliwości, że była to wieża. Interpretowana jest jako zasadniczy budynek zamku, posiadający co najmniej dwie kondygnacje i wysokość ok. 8 m. Wieża górowała więc blisko 13 m nad poziomem dziedzińca, tworząc niezależnie od walorów obronnych wyraźny element dominujący widokowej. Wobec małej powierzchni dolnej izby, spełniała oba przede wszystkim rolę bergfriedu, ulokowanego na kulminacji, prawie naprzeciwko bramy i w pewnym oddaleniu od pozostałych budynków. Brak zachowanych wyższych partii wieży nie pozwala rozstrzygnąć, czy na poziomie drugiej kondygnacji „wchodziła” w koronę muru obwodowego, tworząc nadbudowaną na niej konstrukcję kamiennieo-drewnianą (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 33).

Dziedziniec – usytuowany w zachodniej partii zamku. Ograniczony domem I, budynkiem przybramnym i murem obwodowym. Zajmował ok. 70 m² i miał plan zbliżony do trójkąta równoramiennego o bokach 12–13 m. Badania nie potwierdziły istnienia studni na dziedzińcu (istnienie studni było mało prawdopodobne – różnica między poziomem dziedzińca a lustrem wody w strumieniu pod zamkiem wynosi aż 30 m) (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 33–34).

Fosa – odcinała nasadę wzgórza. Szerokość górą ok. 17 m, dołem 2–3 m, średnia głębokość ok. 7 m. Krzywizna ścian wykutych w piaskowcu kambryjskim sięgała 55–60°. Kubatura usuniętego przy kopaniu fosy skalnego nadkładu wynosiła orientacyjnie 3,5 tys. m³. Przyjmując łączną kubaturę murów zamku, wynoszącą pierwotnie blisko 2 tys. m³,

wyduje się prawdopodobne, że cały budulec użyty przy ich wznoszeniu pochodził z fosy. Pamiętajmy jednak, że w murze obwodowym a także w wieży na kulminacji udział erytyków w masie muru sięgał 25–30%. W pozostałych murach było ich znacznie mniej. Brak śladów dachówki (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 34).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Pierwszą znaną wzmiankę o zamku zamieszcza Jan Długosz w „Liber beneficiorum...” (*castrum*, t. 2, s. 452), gdzie wymienia on karczmę funkcjonującą pod zamkiem. Na temat samego zamku nie podaje jednak żadnych bliższych informacji.

W 1435 roku wydano dokument dotyczący patronatu nad kościołem w Szumsku, który nie wymienia już zamku (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 15).

Zabytki datujące

Badania 1980–1981

Spośród pozyskanych zabytków jedynie na podstawie datowania ceramiki można określić czas użytkowania zamku na 1. połowę XIV wieku (L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 28).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1980–1981

Na podstawie analizy stratygrafii i materiału zabytkowego, skorelowanych ze źródłami pisanymi, ustalono chronologię obiektu. Wbrew pierwotnym poglądom, zamek został wzniesiony prawdopodobnie w XIV wieku przez ród Odrowążów, a opuszczony już po połowie XIV wieku, kiedy to przeszedł na własność Poraitów Kurozwęckich. Dzięki przebadaniu ¼ powierzchni zamku zrekonstruowano jego pełne rozplanowanie. Ze względu jednak na zły stan zachowania relikwów zabudowy nie była możliwa rekonstrukcja brył budynków. Ponadto ustalono, że zamek budowany był w dwóch etapach – najpierw wzniesiono mury obwodowe i wieżę centralną, następnie zaś pozostałe budynki. Według autorów badań, L. Kajzera i J. Kuczyńskiego (1986, s. 34) „badania pozwoliły zgromadzić maksymalnie pełne (w stosunku do możliwości – nie potrzeb) informacje o obiekcie”, choć zły stan zachowania relikwów nie pozwolił na pełną rekonstrukcję przestrzenną bryły zamku. Fakt pozyskania znacznej większości zabytków ruchomych z wykopów I, III i IX, sięgających poniżej stóp fundamentowych murów (z warstwy zalegającej pod brukiem w wykopie I, z warstw bliskich posadowieniu murów lub nawet głębszych) świadczy o odłożeniu ich podczas budowy i wczesnych faz użytkowania zamku. Niewielka ilość pozy-

skanej ceramiki świadczyć może o krótkim zamieszkiwaniu obiektu przez niewielką liczbę osób. Ponadto na celowe jego opuszczenie wskazuje brak śladów spalenizny, czy znalezisk przedmiotów żelaznych, zabranych wraz z pozostałym wartościowym dobytkiem podczas wyprowadzki („IA”, 1982, s. 248–249; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 17–18, 28, 34, 39; L. Kajzer 2000e, s. 39).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1980–1981

Sprawozdania z badań autorstwa L. Kajzera oraz opracowanie historyczne Rembowa (w tym ruin zamku) autorstwa J. Wiśniewskiego (1981 w niepublikowanych), znajdują się w maszynopisach w archiwum WKZ w Kielcach (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 14–15, przyp. 13 i 18).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1980–1981

Wyniki badań zostały dość szczegółowo opublikowane w kilkudziesięciostronicowym artykule autorstwa L. Kajzera i J. Kuczyńskiego (1986), w którym brak jednak rysunków dokumentujących stratygrafię oraz planu rozmieszczenia wykopów i odkrywek.

Wyniki badań surowców skalnych użytych przy budowie zamku opublikowali E. i J. Fijałkowscy (1975). Zamieścili oni niezgodny z rzeczywistością plan zamku (1975, s. 35, ryc. 2).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. II, s. 452.

Opracowania niepublikowane:

Wiśniewski 1981.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 7, s. 82 (powiat opatowski); B. Guerin 1974, s. 253; 1984, s. 273; E. i J. Fijałkowscy 1975; „IA”, 1981, s. 214–215; 1982, s. 248–249; L. Kajzer, J. Kuczyński 1986; F. Kiryk 1994, s. 114; L. Kajzer 2000d, s. 95–96; 2000e; Leksykon, s. 423–424; A. i R. Sypek 2003, s. 107.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1980–1981, zarazem ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Wykonano wykopy archeologiczne i odkrywki architektoniczne o łącznej powierzchni 130 m², co przy 675 m² całkowitej powierzchni zajmowanej przez zamek stanowi jej ok. 20%. 1,5/10 pkt

- c. Rozpoznanie zabudowy
Zważywszy na stan zachowania obiektu i trudności eksplo-
racyjne związane z osuwaniem się murów zabudowę jak
i mur obwodowy rozpoznano w możliwie pełnym stopniu,
choć częściowo przy pomocy jedynie odkrywek. Zamek
nie posiadał studni. 8/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec lub poziom posadowienia murów osiągnięto w 16
wykopach i odkrywkach (na wykonane 10 wykopów i 23
odkrywki). 4/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Na podstawie publikowanych opisów można wnioskować,
że stratygrafię w wykopach i częściowo w odkrywkach
rozpoznano w stopniu wystarczającym. 5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
Ze względu na brak w publikacji (L. Kajzer, J. Kuczyński
1986) rysunków profili brak możliwości stwierdzenia. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań opublikowano w formie kilkudziesięcio-
stronicowego, dość szczegółowego artykułu (L. Kajzer,
J. Kuczyński 1986), w którym brak jednak jakichkolwiek
rysunków profili. 5/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika
Ceramikę opracowano niekompletnie. 2/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak zabytków 5/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
38,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

17. RYTWIANY, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Rytwiany

Nazwa własna zamku: Rytwiany

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek położony jest na niskich łąkach zalewowych nad
rzeką Czarną, w centralnej części wsi (B. Guerquin 1984,
s. 280; Leksykon, s. 441; S. Wróblewski 2006, s. 103).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: prawdopodobnie regularny (na narysie zbliżonym do
prostokąta); położenie nizinne (wśród podmokłych łąk).

Pierwotny zamek wzniesiony został prawdopodobnie pod
koniec XIV wieku z inicjatywy Klemensa z Mokrska. Powstał
wtedy w południowej części dziedzińca jednoraktowy dom
wielki o trzech kondygnacjach i przyziemiu oraz wymia-
rach 13,0×39,1 m, usytuowany na osi wschód–zachód (patrz
ryc. 45). Możliwe, że już w tej fazie powstał po drugiej stronie
dziedzińca analogiczny drugi dom, równoległy do pierwszego
(M. Proksa 1992, s. 29 i 32, Leksykon, s. 442; S. Wróblewski
2006, s. 103).

Zamek rozbudowali w 1. połowie XV wieku bratankowie
biskupa Wojciecha Jastrzębca, otaczając oba domy (?) mu-
rem obronnym o narysie prostokąta. Wówczas wzniesiono
dom północny (o szerokości wnętrza 10,5 m). Wjazd do za-
mku znajdował się prawdopodobnie we wschodniej kurtynie
(B. Guerquin 1984, s. 280; M. Proksa 1992, s. 29 i 32, Leksykon,
s. 442; A. i R. Sypek 2003, s. 42; S. Wróblewski 2006, s. 103).

Według starszych teorii zamek wznosił w latach 1420–
–1436 dla swoich bratanków biskup krakowski Wojciech
Jastrzębiec (B. Guerquin, 1984, s. 280; A. Marciniak-Kajzer

1991, s. 172; L. Kajzer 2000e, s. 40).

Zamek spłonął w 1517 roku, został jednak odbudowany.
Zniszczyły go dopiero wojska węgierskie Jerzego Rakocze-
go w 1657 roku. Od tego czasu systematycznie podupadał.
W XIX i XX wieku następowała powolna rozbiórka murów
na materiał budowlany. Jeszcze w okresie międzywojennym
(według ustnych informacji mieszkańców wsi) z polecenia
ówczesnego właściciela obiektu Jerzego Radziwiłła, wykopy-
wano mury, a kamień wykorzystywano do produkcji wap-
na. Doły po murach zasypywano piaskiem, co potwierdziły
niektóre wykopy archeologiczne (M. Proksa 1992, s. 29 i 32;
A. i R. Sypek 2003, s. 42; S. Wróblewski 2006, s. 103).

Do dnia dzisiejszego z zamku zachował się jedynie zdo-
biony zendrówką, ceglany fragment przypory narożnej (po-
łudniowego skrzydła), w kilku miejscach ślady fundamentów
(widoczne jeszcze w latach 50. XX wieku) oraz pozostałości
fosa („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 41; M. Proksa 1992, s. 25; Leksy-
kon, s. 441; A. i R. Sypek 2003, s. 42).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny, następnie prywatna własność biskupa.

Zamek wspomina dokument z 1397 roku (*castrum*; „Za-
piski sądowe...”) oraz kilkakrotnie Jan Długosz („Liber be-
neficiorum...”, t. 2, s. 319 – *praedium unicum militare*; t. 3,
s. 387 – *castrum*). Ponadto zamek wzmiankowany jest wielo-
krotnie w aktach sądowych w ciągu XV wieku i w początkach
XVI wieku (A. Marciniak-Kajzer 1991, s. 172; M. Proksa 1992,
s. 26; S. Wróblewski 2006, s. 103).

Nie są znane żadne źródła ikonograficzne przedstawiające zamek.

Zamek wznosił prawdopodobnie pod koniec XIV wieku kasztelan radomski, później sandomierski Klemens z Mokrska h. Jelita, wzmiankowany jako właściciel zamku w 1397 roku. S. Kołodziejski (2000, s. 17) dopuszcza również jako fundatora obiektu innego Jelitczyka, Paszka z Rytwian. Następnie zamek nabył od panów ze Skotnik biskup krakowski Wojciech Jastrzębiec. Dużym nakładem finansowym wyremontował go i nadał swoim bratankom (*nepotes*), kasztelanowi brzezińskiemu Marcinowi, prepozytowi poznańskiemu Scibirowi i kanonikowi krakowskiemu Wojciechowi. Są oni wymieniani jako właściciele zamku już w 1414 roku w związku z nadaniem przez ich wuja kaplicy zamkowej w Rytwianach dziesięciny z Oględowa i Katuszowa, należącej dotąd do biskupa krakowskiego. W zamian bratankowie przekazali kapitulę krakowskiej kamienicę w okolicach Wawelu. Wspomniana kaplica, prawdopodobnie drewniana, pod wezwaniem św. Wojciecha, miała znajdować się pod zamkiem. Przy datowaniu zakupu Rytwian przez Jastrzębcę występuje pewna nieścisłość w publikacji M. Proksy (1992, s. 25). Podaje on najpierw jako datę zakupu 1414 rok, by już w następnym akapicie napisać, że biskup Jastrzębiec nabył Rytwiany od syna wojewody Mikołaja z Bogorii około roku 1420. M. Proksa przytacza tę informację za przypisem A. Przeździeckiego do tekstu „Liber beneficiorum...” Długosza (M. Proksa 1992, s. 25, przyp. 14; „Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis”, t. 1–3, [w:] „Opera omnia”, t. 7–9, red. A. Przeździecki, Kraków, 1863–1864). W 2. połowie XV wieku i w początkach XVI wieku toczą się burzliwe spory o zamek, m.in. w 1494 roku Jan z Pilicy, wojewoda ruski, pozwał Ewę z Rytwian, żonę wojewody lubuskiego Mikołaja z Kurozwek, kasztelana sieradzkiego o to, że z jej rozkazu słudzy ze wsi Wojciechów najechali i zajęli zamek Rytwiany, patrimonium Ewy oraz zniszczyli bramę zamkową. Następnie w 1502 roku Adam, syn Mikołaja z Kurozwek, wojewody lubelskiego, *inpossessionatus* zajął zamek przemocą wraz z 60 ludźmi, zrabował kosztowności, pieniądze oraz dokumenty na dobra królewskie. W zbrojowni znajdowało się wówczas m.in. 21 dział, 40 hakownic i 200 rusznic, a napastnicy zrabowali też 40 zbroi kopijniczych, 50 strzelczych, 80 pancerzy kolczych i oporządzenie jeździeckie na 80 koni (a więc spory, jak na tamte czasy majątek). Spór rozwodowy między Mikołajem z Kurozwek a Ewą z Rytwian rozstrzygnął dopiero w 1505 roku król Aleksander Jagiellończyk stwierdzając m.in., że aż do czasu rozstrzygnięcia procesu Mikołaj powinien dzierżyć zamek Rytwiany wraz z wsiami. Sam zamek spłonął niedługo potem, bo w 1516 roku. Następnie został odbudowany (M. Proksa 1992, s. 25–26; Leksykon, s. 442; J. Szymczak 2002, s. 20; S. Wróblewski 2006, s. 103).

Po Kurozweckich zamek przechodził na własność kolejno Łaskich, Tęczyńskich i Opalińskich. Funkcjonował z przerwami do 1657 roku, gdy spłądowały go i spaliły wojska węgierskie księcia Rakoczego. Później nie pełnił już roli rezydencji właścicieli Rytwian. Zamek częściowo odbudowali Sieniawscy w 1727 roku.

W 1859 roku z rozkazu Potockich, ówczesnych właścicieli, rozpoczęto rozbiórkę obiektu. Przez cały XIX i XX wiek miejscowa ludność pozyskiwała z ruin materiał budowlany. Obecnie z zamku zachował się jedynie fragment jego na-

roznika (B. Guerquin, 1984, s. 280; Leksykon, s. 442; A. i R. Sypek 2003, s. 42).

HISTORIA BADAŃ

W latach 80. XX wieku wstępne badania archeologiczne prowadził Michał Proksa, w okresie pomiędzy rokiem 1985 a 1990 (brak jednak dokładnych dat – patrz M. Proksa 1992; S. Wróblewski (2006, s. 103) podaje za M. Proksą (1992) daty 1986–1987, w tej publikacji brak jednak podobnej informacji).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1985–1990 (?)

Badania miały na celu rozpoznanie: stratygrafii obiektu w obrębie fortyfikacji, chronologii względnej i bezwzględnej, pierwotnego założenia zamku (zasięg i forma), ewentualnych faz budowy i czasu zniszczenia (za M. Proksa 1992, s. 25).

Wytyczono 28 wykopów oznaczonych liczbami arabskimi (M. Proksa 1992, s. 25; patrz ryc. 44).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1985–1990 (?)

Nawarstwienia kulturowe eksplorowano warstwami mechanicznymi o miąższości ok. 20 cm, a w przypadku czytelnych warstw stratygraficznie (M. Proksa 1992, s. 25).

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1985–1990 (?)

W trakcie badań pozyskano: 2308 fragmentów ceramiki i przedmiotów żelaznych, w tym 2 fragmenty prahistoryczne, 423 późnośredniowieczne i 1883 nowożytny (M. Proksa 1992, s. 26).

Ceramikę średniowieczną (stanowiącą 18,3% wszystkich pozyskanych zabytków) można podzielić na trzy grupy (za M. Proksa 1992, s. 26 i 29):

1. Ceramika siwa – 77 fragmentów, 18,2% ceramiki średniowiecznej, wypalana redukcyjnie, toczona, głównie garnki i misy.
2. Ceramika wykonana z białej gliny kaolinowej – 23 fragmentów, 5,4% ceramiki średniowiecznej, wyłącznie garnki z lekkim wrębem na pokrywkę i wylewem zaokrąglonym, zgrubiałym. Ta forma występuje od przełomu XIII i XIV wieku do wieku XVI, im bardziej na północ, tym jest jej procentowo więcej.
3. Ceramika ceglasta – 323 fragmentów, 76,3% ceramiki średniowiecznej, kilka typów garnków.

Materiał ten można datować głównie na późne średniowiecze i okres wczesnonowożytny (stwierdzone na podstawie analizy brzegów) (M. Proksa 1992, s. 29).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII
NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH
ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1985–1990 (?)

Nawarstwienia odsłonięte w wykopach, to w górnych partiach głównie gruz ceglano-kamienny z zaprawą, w dolnych zaś głównie gliny. Stopy fundamentów murów zamku posadowione są dość płytko (ok. 120–150 cm poniżej dzisiejszego poziomu gruntu) ze względu na wody gruntowe, których wysoki stan (na głębokości 150 cm) uniemożliwił zresztą w kilku przypadkach obserwację posadowienia fundamentów (M. Proksa 1992, s. 25).

**Powiązanie warstw archeologicznych
z poszczególnymi fazami murów**

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Po raz pierwszy zamek (*castrum*) wspomina dokument z 1397 roku („Zapiski sądowe...”). Wymienia go również kilkakrotnie Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 319 – *praedium unicum militare*; t. 3, s. 387 – *castrum*).

Zabytki datujące

Badania 1985–1990 (?)

Pozyskaną w trakcie badań ceramikę tzw. średniowieczną (18,3% wszystkich pozyskanych zabytków) M. Proksa datuje na schyłek średniowiecza i okres wczesnonowżytny (M. Proksa 1992, s. 29).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1985–1990 (?)

Na podstawie przeprowadzonych badań częściowo ustalono narys zamku, wyróżniając prawdopodobnie dwie fazy budowlane. Pierwszą z nich przypisać należy Klemensowi z Mokrska i datować na koniec XIV wieku (przed 1397 rokiem). Druga natomiast związana jest z rozbudową obiektu przez bratanków biskupa Wojciecha Jastrzębca w 1. połowie XV wieku. Według M. Proksy powstało w ten sposób dwudomowe założenie z wjazdem od wschodu, gdzie równoległe ustawione domy rozdzielał wąski dziedziniec (M. Proksa 1992, s. 29 i 32).

DOŚTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ
NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania opublikowane jedynie w formie krótkiego, kilkunastokrotnego sprawozdania (M. Proksa 1992).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Zapiski sądowe...”, nr 152; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 319, t. 3, s. 387.

Opracowania niepublikowane:

J. Zub 1986.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 11 (powiat sandomierski), wyd. 1962, s. 41–47 (zamek 41); B. Guerin 1974, s. 259–260; 1984, s. 280; A. Marciniak-Kajzer 1991, s. 172; M. Proksa 1992 (tdl); M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 99–102; L. Kajzer 2000e, s. 40; S. Kołodziejski 2000, s. 17; Leksykon, s. 441–442; J. Szymczak 2002, s. 20 (tdl); A. i R. Sypek 2003, s. 42; S. Wróblewski 2006, s. 103–104.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

**Badania 1985–1990 (?), zarazem ocena sumaryczna
stopnia przebadania obiektu**

- a. Charakter badań
Wstępne badania archeologiczno-architektoniczne. 4/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano częściowo dom południowy oraz mur obwodowy. Prawdopodobnie zamek bezwieżowy. 3/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Nie osiągnięto calca ze względu na wysoki stan wód gruntowych. 8/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
Stratygraficzna. Warstwy gruzowe eksplorowano mechanicznie warstwami o miąższości ok. 20 cm. 6/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Na podstawie publikacji wnioskować można, że stratyografię rozpoznano w sposób możliwie pełny. Brak jednak jej dokładnego opisu i interpretacji. 2/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Jedynie kilkunastokrotnie, ogólnikowe sprawozdanie (M. Proksa 1992). 2/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 25/100 pkt

UWAGI

Brak.

18. SANDOMIERZ, pow. loco, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Sandomierz

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

AZP: Sandomierz, stan. 4 (Wzgórze Zamkowe) – rejon 19 AZP 89-73/1 (M. Florek 2005a, s. 70).

Zamek wzniesiono na lewym brzegu Wisły, na wysokim wzgórzu oddzielonym parowami od miasta lokacyjnego i położonej na zachód starszej osady (Leksykon, s. 446; S. Wróblewski 2006, s. 106; patrz ryc. 49).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: regularny; miejski, pierwotnie nie połączony z miastem obwarowaniami – włączony w ciąg murów w 2. połowie XIV wieku; wyżyny (na wzgórzu).

Na wzgórzu zamkowym znajdował się gród użytkowany od XI do XIV wieku, kiedy to zaczęto wznosić elementy murowane nowego założenia, a także cmentarzysko, datowane przez J. Gąssowskiego na XII lub 1. połowę XIII wieku („IA”, 1972, s. 218–219; 1973, s. 224; Leksykon, s. 446; S. Wróblewski 2006, s. 106).

Najstarszy murowany budynek w obrębie grodu, później zamku kazimierzowskiego to według A. Buko (jedynie!) domniemane romańskie palatium, z którym badacz ten (1993, s. 112–120) skłonny jest wiązać odkryty na terenie dziedzińca w 1972 roku mur z wapienia płytowego. Odkryty mur zbliżony jest techniką budowy do kościoła św. Piotra. Na podstawie stratygrafii A. Buko datuje mur ogólnie na XII–XIII wiek. Z palatium mogą być powiązane także ciosy kamienne i inne elementy kamieniarki romańskiej użyte wtórnie w murach zamku. Datowanie palatium zawęża do ok. połowy XII wieku i przypisuje jego budowę Henrykowi Sandomierskiemu M. Florek (2005, s. 99). Według A. Miłobędzkiego budynek palatium w takiej czy innej formie przetrwał przynajmniej do 1510 r., kiedy to przeprowadzono lustrację zamku. Miłobędzki (1967, s. 247) powiązał wzmiankę o *domus lapidea* z lustracji właśnie z budynkiem palatium. Dalsze odcinki muru odkryto podczas prac ziemnych prowadzonych na dziedzińcu zamku w latach 1996–1997 (M. Florek 2005, s. 99). Na funkcjonowanie budynku palatium do końca XV wieku wskazują także ślady napraw i przemurowań ceglanych widoczne w jego fundamentach (M. Florek 2005, s. 99, 101; A. Miłobędzki 1967, s. 247; A. Buko 1993, s. 112–120).

Pierwsze murowane urządzenia obronne zamku wzniesiono bądź niedługo po 1328 roku (patrz ryc. 48), według A. Buko (1993, s. 118) wtórnie wykorzystując elementy kamieniarki romańskiej, kiedy to dzierżawca dóbr sandomierskich Andrzej Ciołek w związku ze złym stanem drewnianej zabudowy zobowiązał się przeznaczyć na konieczne naprawy cały czynsz z dóbr (L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153), bądź wraz z początkiem budowy fortyfikacji miejskich i gotyckiej przebudowy miasta po pożarze w 1349 roku (A. Miłobędzki

1967, s. 250) – uważa on, że zamek wzniesiono przed budową fortyfikacji miasta). Zamek według A. Miłobędzkiego (1967, s. 251) musiał mieć powierzchnię ok. 2500 m², co jego zdaniem wykracza poza normę założeń kazimierzowskich. Zabudowania zamku były kamienne lub ceglane na kamiennej podmurówce. Do tej fazy budowy zaliczyć można ośmioboczną, kamienną (może w górnej partii ceglana) wieżę w północnej części dziedzińca (z owalnym pomieszczeniem w przyziemiu i murami grubości ok. 3 m, odsłoniętą przez M. Prokłę w 1981 roku; można ją identyfikować z wymienianą w lustracjach z lat 1765 i 1774 „Wieżą Szlachecką”), zlokalizowaną od jej strony północnej, wzniesiony w tej samej technice kamienny domniemany budynek bramny (rozebrany w 1565 roku w związku z zakładaniem fundamentów nowej bramy; odkryto fragment fundamentu z przyporą krzyżową) oraz być może znany z inwentarza z 1510 roku dom naprzeciw Wisły – nowy kamienny dom wielki. Powstał on być może w XIV wieku lub w 1. połowie XV wieku, a według M. Florka (2005, s. 102) już w omawianej fazie budowlanej, w miejscu późniejszego skrzydła południowego zamku. Funkcjonował wciąż budynek dawnego palatium z kaplicą (wymieniany w inwentarzu z 1510 roku jako dom kamienny z kaplicą i izbą podstarościęgo; po 1510 roku znika z przekazów). Na tą fazę budowy datowane są również dwa krótkie odcinki murów we wschodniej części dziedzińca (może pozostałości małego budynku – patrz M. Florek 2005a, s. 46). Zabudowę uzupełniały drewniane budynki gospodarcze. Część obwodu obronnego (zapewne od strony miasta) wciąż stanowiły fortyfikacje drewniano-ziemne lub palisada (prawdopodobnie powtarzające przebieg wałów grodu) oraz fosa z drewnianym mostem. Pozostała część obwodu stanowił mur będący integralną częścią obwarowań miejskich. W odcinku południowym opadał on pomiędzy wzgórzem zamkowym a kolegiatą do poziomu Wisły, gdzie znajdowała się Brama Krakowska. Według A. Miłobędzkiego (1967, s. 254) nie ma pewności, czy fortyfikacje miasta i zamku połączono już za Kazimierza Wielkiego, gdyż mur miejski przy złączeniu z zamkowym ma zaburzoną regularność narysu i jest nieco obniżony. Ponadto nie natrafiono w trakcie dotychczasowych badań na żadne pozostałości domniemanego kazimierzowskiego muru obronnego, zaś pierwsza wzmianka o murze zamku pochodzi dopiero z 1394 roku. Może więc początkowo wokół zabudowań murowanych biegły fortyfikacje drewniano-ziemne (patrz M. Florek 2005a, s. 46), a zamek włączono w obręb murów miejskich podczas ich modernizacji na przełomie XV i XVI wieku. J. Widawski (1973, s. 416) wyraża pogląd, że zamek i miasto tworzyły wspólny system warowny już w 2. połowie XIV wieku, choć ich połączenie mogło nastąpić nieco później. M. Florek w swoim ogólnym opracowaniu z 2005 roku podaje sprzeczne dane odnośnie do fortyfikacji zamku. Mianowicie początkowo zamieszcza informację, że zamek od miasta odgradzał wał lub palisada, a z pozostałych stron mur stanowiący integralną część muru miejskiego

(M. Florek 2005, s. 101). Na następnej stronie zaś (M. Florek 2005, s. 102) podaje, że zamek od miasta oddzielała fosa z przerzuconym przez nią mostem lub nawet jedynie parkan, zaś pozostałą część obwodu obronnego stanowił wał drewniano-ziemny powtarzający prawdopodobnie zarys umocnień wcześniejszego grodu („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 91; A. Miłobędzki 1967, s. 250–251 i 254–255; J. Widawski 1973, s. 416; A. Buko 1993, s. 118; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153 i 158; M. Proksa 2000, s. 151–160; M. Florek 2005, s. 101–102; 2005a, s. 46–47; L. Kajzer 2005, s. 27–28; S. Kołodziejski 2005, s. 12–13; S. Wróblewski 2006, s. 106).

Pierwsza poważna przebudowa rozpoczęta została ok. 1480 roku przez starostę Rafała Jarosławskiego. Wówczas do narożnika XIV-wiecznego domu wielkiego dobudowano istniejącą do dziś wieżę, tzw. „kurzą stopę” oraz przebudowano przyległą do niej ścianę zachodnią domu wielkiego. Ponadto wzniesiono odcinek muru biegnący od budynku południowego ku północy (może fragment nieukończonego muru obwodowego?), wykorzystany przy wznoszeniu w latach 20. XVI wieku skrzydła zachodniego zamku. Z tego okresu pochodzą również zidentyfikowane w trakcie badań A. Miłobędzkiego fragmenty murów w południowej partii domu zachodniego, zaraz za tzw. kurzą nogą. Być może w trakcie tej rozbudowy, może nieco później, przedłużono w kierunku wschodnim dom południowy i dostawiono do niego od południowego zachodu niewielką wieżę narożną. Rozbudowę przzerwano prawdopodobnie jeszcze przed końcem XV wieku. W fazie tej wciąż funkcjonował budynek dawnego palatium, tzw. dom z kaplicą, o czym świadczą liczne ślady przemurowań i napraw. Rozebrano go prawdopodobnie dopiero po 1510 roku („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 91; A. Miłobędzki 1967, s. 255–256; B. Guerquin 1984, s. 281; M. Florek 2005a, s. 46; L. Kajzer 2005, s. 27–28; S. Wróblewski 2006, s. 106–107).

Stan zabudowań zamkowych pod koniec średniowiecza opisuje inwentarz z 1510 roku. Wymienia on bramę ze zbrojownią (było w niej 95 hakownic) znajdującą się w pobliżu ośmiobocznej wieży (odsłonięte w pobliżu wieży przez M. Proksę (patrz 1984 w niepublikowanych) fragmenty murów ceglanych w wątku polskim, mylnie (według L. Polanowskiego i J. Zuba (1997, s. 153)) uznawane przez tego autora za pozostałości budynku bramnego i datowane na ok. 1480 rok), dom naprzeciw Wisły, dom kamienny z kaplicą i izbą podstarościę (może trzy osobne budynki), kuchnię i browar na podzamczu (na stoku wschodnim wzgórza zamkowego, w sąsiedztwie Bramy Krakowskiej, w miejscu zwanym w opisach XVIII-wiecznych „Piekłem”) oraz młyn konny i spichlerz nad Wisłą. Dom naprzeciw Wisły (*domus versus Vistulam*) to z pewnością południowy dom wielki z narożną wieżą od strony Wisły i może drugą od północnego wschodu, natomiast dom kamienny z kaplicą (*domus lapidea*) prawdopodobnie należy identyfikować z palatium książęcym Henryka Sandomierskiego. Fragmenty jego fundamentów odkryto w środkowej partii dziedzińca. Lokalizacja bramy ze zbrojownią nie jest pewna, choć przypuszcza się, że znajdowała się ona w sąsiedztwie wieży ośmiobocznej, przy czym na podstawie badań z lat 1995–1996 L. Polanowski i J. Zub doszli do wniosku, że budynek, którego ceglane relikty odkrył i datował na ok. 1480 rok M. Proksa, powstał nie wcześniej niż w 1. połowie XVI wieku (patrz L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153; M. Florek 2005, s. 103; M. Proksa 1984 w opracowa-

niach niepublikowanych). Możliwe więc, że brama mieściła się w sąsiadującym z wieżą od północy budynku z przyporą krzyżową, rozebrany po roku 1514 lub być może znajdowała się po zachodniej stronie wieży. Możliwe również, że bramę rozebrano podczas budowy skrzydła północnego w latach 60. XVI wieku, a jej śladem byłby zastanawiający uskok muru kurтины północnej (A. Miłobędzki 1967, s. 254–255; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153; M. Florek 2005, s. 103; 2005a, s. 47; S. Wróblewski 2006, s. 107; M. Proksa 1984 w opracowaniach niepublikowanych).

Kolejną przebudowę, już w stylu renesansowym, podjął w latach 1513–1514 starosta Stanisław Szafraniec z polecenia Zygmunta III Starego. Trwała ona w zasadzie przez cały XVI wiek, a jej skutkiem było zniszczenie lub kompletna przebudowa prawie wszystkich gotyckich zabudowań zamku, w tym rozebranie do partii piwnicznej ośmiobocznej wieży kazimierzowskiej. Wówczas też rozebrano budynek palatium wraz z kaplicą zamkową. Kolejny etap budowy miał miejsce w latach 1520–1526, gdy rozpoczęto wznoszenie nowych budynków regularnego zamku według projektu mistrza Benedykta. Powstało wówczas skrzydło południowe, częściowo wykorzystujące starsze mury, następnie zaś skrzydło wschodnie. Rozpoczęto także budowę skrzydła zachodniego. Prace trwały do końca XVI wieku, a budowy nie dokończono. Lustracja z 1569 roku wspomina wciąż odgradzające zamek od miasta fortyfikacje drewniane („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 91; A. Miłobędzki 1967, s. 258; B. Guerquin 1984, s. 281; A. Gruszecki 1986, s. 52; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153; M. Florek 2005, s. 101 i 103, przyp. 73; S. Wróblewski 2006, s. 106–107).

W roku 1656 Szwedzi wysadzili zamek w powietrze. Ocalało jedynie skrzydło zachodnie z wieżami oraz fragmenty skrzydła południowego. Zamek częściowo odbudowano w latach 80. XVII wieku, zniszczono go następnie podczas konfederacji barskiej. Pod koniec XVIII wieku przeszedł pod zarząd władz austriackich i funkcjonował jako więzienie do roku 1959. Podczas niwelacji dziedzińca w latach 20. XIX wieku rozebrano pozostałości starych zabudowań. Po likwidacji więzienia podjęto prace mające na celu przywrócenie XVII-wiecznego wyglądu (B. Guerquin 1984, s. 281; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 159; S. Wróblewski 2006, s. 108).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski.

Najstarsze wzmianki w źródłach pisanych wymieniające *castrum* („Kodeks dyplomatyczny Małopolski”, t. 2, nr 476 – pod rokiem 1270; „Katalogi biskupów krakowskich”, s. 97) dotyczą prawdopodobnie istniejącego przed wzniesieniem zamku grodu. Pierwsze pewne wzmianki o zamku właściwym (*castrum*), wzniesionym według wymienianych źródeł przez Kazimierza Wielkiego, znajdujemy w „Kronice katedralnej krakowskiej”, w rachunkach dworu Władysława Jagiełły i rachunkach żup bocheńskich (Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 629 – pod rokiem 1370 – poprawność interpretacji zapisu poddał w wątpliwość Tadeusz Poklewski (patrz T. Poklewski 1992); „Rachunki dworu...”, s. 183 – pod rokiem 1394; „Rachunki żupne...”, s. 138 – jak wcześniej). Według rachunków dworu Jagiełły w 1394 r. na budowę (raczej re-

perację) muru zamkowego podskarbi Hinczko wypłacił 20 grzywien. Za „Kroniką katedralną krakowską” informacje o zamku powtarza Jan Długosz (*castrum*; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 311, 372, 01, t. 3, s. 316–317). Do źródeł nowożytnych należy zaliczyć inwentarze z lat m.in. 1510, 1569, 1765 i 1774 (A. Miłobędzki 1967, s. 251 i s. 276, przyp. 25; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153; Leksykon, s. 446; M. Florek 2005a, s. 46; S. Wróblewski 2006, s. 106).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z początku XVII wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Szytch „Sendomiria” (Braun G., Hogenberg F., „Civitas Orbis Terrarum”, Amsterdam 1618, ks. VI, ryc. 50) – widok zamku od południa, początek XVII wieku (za M. Florek 2005, s. 106, ryc. 5; patrz ryc. 47);
- Dahlbergh E. J. (szytch; Puffendorf S. „De rebus a Carolo Gustavo...”, Norymberga 1696) – wysadzenie zamku przez Szwedów w 1656 roku (za Leksykon, s. 7; M. Florek 2005, s. 107, ryc. 6);
- Szermentowski J. (fragment obrazu; obraz w zbiorach Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach) – widok zamku i kolegiaty od południowego wschodu, 1850 rok (za A. Miłobędzki 1967, ryc. 44; Leksykon, s. 447; patrz ryc. 46);
- Buliński M. (szytch) – widok zamku od północnego wschodu, 1879 rok (za Leksykon, s. 447).

Na wzgórzu zamkowym w okresie od XI do XIII wieku znajdował się gród, w miejscu którego wzniesiono późniejszy zamek (właściwie gród przekształcono stopniowo w zamek) („IA”, 1972, s. 218–219; Leksykon, s. 446; S. Wróblewski 2006, s. 106).

Zamek wznosił według źródeł pisanych Kazimierz Wielki, co potwierdzają źródła archeologiczne. Wówczas to z polecenia króla urzędnik (może koniuszy sandomierski Sędziwój) nakłaniał miejscową ludność do uczestnictwa w pracach budowlanych na grodzie. Istnieje jednak możliwość, że pierwsze murowane urządzenia obronne powstały niedługo po 1328 roku. Wzniesić mógł je dzierżawca dóbr sandomierskich Andrzej Ciołek, który w związku ze złym stanem drewnianej zabudowy zobowiązał się przeznaczyć na konieczne naprawy cały czynsz z dóbr (miesięczny?) w wysokości 100 grzywien (L. Polanowski i J. Zub (1997, s. 153) twierdzą, że kwota ta wystarczyłaby na poważne prace budowlane, jednak według mnie była ona zdecydowanie zbyt niska na sfinansowanie wzniesienia nawet części fortyfikacji murowanych (patrz rozdział o kosztach budownictwa obronnego)). Wydaje się jednak bardziej prawdopodobne, że rozpoczęcie wznoszenia murów zamkowych wiązać należy z początkiem budowy fortyfikacji miejskich i gotyckiej przebudowy miasta po pożarze w 1349 roku (patrz A. Miłobędzki 1967, s. 250 – uważa on, że zamek wzniesiono przed budową fortyfikacji miasta; B. Guerquin 1984, s. 281; Leksykon, s. 446; M. Florek 2005, s. 100; S. Wróblewski 2006, s. 106–107).

Pierwszą poważną rozbudowę rozpoczął w 1480 roku za panowania Kazimierza Jagiellończyka starosta Rafał Jarosławski. W latach 1513–1514 na polecenie Zygmunta I Starego, zapewne w związku z planowaną przebudową, starosta Stanisław Szafraniec rozebrał część zabudowań zamkowych, w tym kaplicę. Przebudowę zamku na renesansową rezydencję kontynuowano w latach 1520–1526 według projektu mistrza Benedykta (budowniczy m.in. zamków królewskich na Wa-

welu i w Piotrkowie). Przy rozbudowie zatrudnieni byli również murator Krzysztof i cieśla Hanusz pod nadzorem Jana z Wiślicy, prepozyta koprzywnickiego. Powstało wówczas skrzydło południowe, wschodnie i częściowo zachodnie. Budowę kontynuowano w latach 1564–1566 pod kierunkiem muratora Klimunta. Trwała ona jeszcze przynajmniej do lat 1586–1602, gdy w dokumentach wzmiankowany jest architekt Santi Gucci. Kolejne prace budowlane prowadzono w latach 1617–1636 z inicjatywy starosty Stanisława Lubomirskiego. W roku 1656 Szwedzi wysadzili zamek w powietrze. Wybuch przetrwało skrzydło zachodnie z wieżami oraz fragmenty skrzydła południowego. Ocalałe skrzydło zachodnie, przebudowane na polecenie Jana III Sobieskiego w latach 1680–1686 (1688?), pełniło teraz funkcję budynku głównego. Ucierpiało ono następnie podczas konfederacji barskiej, po czym było powoli restaurowane do czasu III rozbioru, gdy zamek przejęli Austriacy. Władze zaborcze zamieniły go na sąd i więzienie. Zabudowania ucierpiały podczas wojny w 1809 roku. Wzgórze niwelowano w początkach XIX wieku (częściowo według projektu Franciszka Reinsteina), następnie w 1828 roku usunięto pozostałości dawnej zabudowy istniejącej przed głównym budynkiem, a teren otoczono nowym murem. W latach 1894–1900 wybudowano nowe skrzydła więzienne i przebudowano główny budynek zamkowy (w tym zmieniono elewację i wnętrze). Węzienie zlikwidowano dopiero w 1959 roku, a 10 marca tegoż roku budynek zamku przeznaczono na cele kulturalne. Od tego czasu na wzgórzu trwają prace archeologiczne („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 91–92; B. Guerquin 1984, s. 281; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153; Leksykon, s. 446–447; S. Wróblewski 2006, s. 106–108).

HISTORIA BADAŃ

Równoległe z badaniami wykopaliskowymi były prowadzone nadzory archeologiczno-konserwatorskie nad pracami budowlano-ziemnymi. Trwały one z przerwami od 1985 do 1999 roku, o pracach prowadzonych w latach 1985–1995 brak jednak jakichkolwiek bliższych informacji (M. Florek 2005, s. 92).

Badania 1956–1958

Badania prowadził Jerzy Gąssowski przy udziale Eligii Gąssowskiej i Janusza Kuczyńskiego (M. Florek 2005, s. 70).

Badania 1959–1960

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzili Jerzy Gąssowski i Adam Miłobędzki z ramienia odpowiednio IHKM PAN i Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej (J. Gąssowski 1967, s. 184; A. Miłobędzki 1967, s. 245; B. Guerquin 1984, s. 282; Leksykon, s. 446; S. Wróblewski 2006, s. 108).

W 1959 roku prace rozpoczęły się w kwietniu, a trwały przez jesień i lato (A. Miłobędzki 1967, s. 245).

W 1960 roku prace zakończono w czerwcu (J. Gąssowski 1967, s. 184).

Badania 1968

Nadzory archeologiczne nad pracami przy zabezpieczeniu budynków Starego Miasta, w tym zamku prowadzili Halina

Ginter, Czesława Ślusarczyk i Teofil Dębowski z ramienia Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ – oddział Kraków („IA”, 1969, s. 288).

Badania 1969–1973

Badania archeologiczne pod kierunkiem Stanisława Tabaczyńskiego z ramienia IHKM PAN w Warszawie. W badaniach uczestniczyli również Eleonora Tabaczyńska, Andrzej Buko, Joanna Głowacka-Tomicka, David Ellwood, Teresa i Henryk Rysiewscy oraz Ryszard Tomicki („IA”, 1973, s. 224–225; 1974, s. 212–213; A. Buko 1993, s. 112).

Rok 1972 – trzeci sezon badań. Prace trwały od 8 lipca do 31 sierpnia („IA”, 1973, s. 224–225; A. Buko 1993, s. 112).

Badania 1981–1983

Badania prowadził Michał Proksa z ramienia PP PKZ – oddział Rzeszów. Od roku 1982 w badaniach uczestniczył Antoni Lubelczyk („IA”, 1983, s. 275–276; 1984, s. 213).

Badania 1993

Odsłonięto i zinwentaryzowano zachodnie fragmenty skrzydła północnego (?) w związku z realizacją projektu zabezpieczenia wzgórza zamkowego oraz zagospodarowania bezpośredniego otoczenia zamku. Brak na temat tych prac bliższych danych (nie miały one raczej charakteru prac archeologicznych więc nie zostaną dalej omówione) (patrz M. Kwieciński 1993 w niepublikowanych; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 3).

Badania 1995–1999

Nadzór naukowo-konserwatorski nad pracami porządkującymi i konserwatorskimi terenu wzgórza zamkowego sprawowali Leszek Polanowski i Jerzy Zub, a nadzór archeologiczny Marek Florek (L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 1; M. Florek 1997, 1998 i 1999 w niepublikowanych).

W 1995 roku prace trwały od 15 września do 31 grudnia (L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 1).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1956–1958

Brak danych.

Badania 1959–1960

Prace objęły teren istniejącego budynku zamkowego, wież, nieistniejących skrzydeł południowego, wschodniego i północnego oraz dziedzińca i zachodni stok wzgórza (M. Florek 2005, s. 91).

Wykop przecinający dziedzińca na linii wschód–zachód zlokalizowano prawdopodobnie na działkach 44C/D, 45C/D i 46C/D (patrz plan wykopów – A. Buko 1993, s. 112, ryc. 1).

W 1959 roku prace przeprowadzono systemem kompleksowym, starając się zgrać bezpośrednią analizę budynków z opublikowanymi wiadomościami historycznymi oraz wynikami poszukiwań źródłowych. Badania koncentrowały się na głównym budynku dzisiejszego zamku (A. Miłobędzki 1967, s. 245).

W 1960 roku prace koncentrujące się na dziedzińcu zamku i zachodnim stoku wzgórza zamkowego miały na celu usta-

lenie lokalizacji wczesnośredniowiecznego grodu (M. Florek 2005, s. 91).

Badania 1968

Z informacji zawartej w „IA” (1969, s. 288) wynika, że nadzorowany wykop doprowadzono do calca (w przeciwieństwie do większości wykopów na terenie Starego Miasta). Wykop zlokalizowany był na zamku, brak jednak dokładniejszych danych.

Badania 1969–1973

Badania miały na celu rozpoznanie grodu wczesnośredniowiecznego (głównie odkrytego przez J. Gąssowskiego wału) znajdującego się pod zamkiem, nie zaś samego zamku. W związku z powyższym, w opracowaniu badań, uzyskane w ich trakcie dane dotyczące zamku opisane zostały niezwykle pobieżnie (A. Buko 1993; S. Tabaczyński 1993).

Badania prowadzono na stanowiskach Zamek I (dziedzińca zamkowy i najbliższe sąsiedztwo zamku) oraz Zamek II (zachodni stok Wzgórza Zamkowego). Rozróżnienie to ma chyba charakter porządkowy i według J. Piekalskiego (1995, s. 134) nie było konieczne.

Zamek I

W latach 1969–1971 otwarto trzy wykopy na dziedzińcu zamkowym. Brak jest dokładnego ich omówienia poza zaznaczeniem na planie (A. Buko 1993, s. 112, ryc. 1), bez oznaczenia które z nich badano w poszczególnych sezonach (A. Buko 1993; S. Tabaczyński 1993).

W 1972 roku otwarto trzy wykopy znajdujące się na działkach: 55C, 35A/C oraz 19C („IA”, 1973, s. 224; A. Buko 1993, s. 112).

Działka 55C – zlokalizowana w centralnej części dziedzińca, w odległości 5 m od badanego wcześniej przez J. Gąssowskiego wykopu, przebiegającego przez dziedzińca na linii wschód–zachód (za A. Buko 1993, s. 112).

Działka 35A/C – zlokalizowana na podwórku przylegającym od strony południowej do ówczesnej siedziby Pracowni (A. Buko nie podaje, o jaką Pracownię chodzi). Wymiary działki (5×3 m) i jej lokalizacja podyktowane zostały ówczesną dostępnością terenu (za A. Buko 1993, s. 112).

Działka 19C – zlokalizowana na północno-wschodnim krańcu kulminacji, w miejscu, gdzie spodziewano się uzyskać dane na temat dalszego przebiegu umocnień obronnych wału grodu odkrytych na zachodniej skarpie wzgórza oraz ewentualne pozostałości struktur architektonicznych (za A. Buko 1993, s. 112).

Wykopy eksplorowane w sezonie 1973 nie zostały naniesione na plan, ani omówione (patrz „IA”, 1974, s. 212–213; A. Buko 1993).

Zamek II

W latach 1970–1973 otwarto dziewięć działek na zachodnim stoku Wzgórza Zamkowego: 59A, 59B, 60A, 96A, 96B, 97B, 99A, 99B (południowa część), 100B (północna część) (M. Gula, S. Tabaczyński 1993, s. 171, ryc. 1).

Badania 1981–1983

Badania objęły niedostępną wcześniej, północną część Wzgórza Zamkowego. Ich celem było rozpoznanie pozostałości architektury odsłoniętej m.in. w trakcie prac budowlano-ziemnych z końca lat 70. XX wieku oraz uchwycenie

faz zabudowy murowanej wzgórza zamkowego od XIV do XVIII wieku („IA”, 1983, s. 275–276; A. Buko 1993, s. 125, przyp. 6).

W 1981 roku otwarto 20 wykopów o łącznej powierzchni 200 m² (A. Buko 1993, s. 125, przyp. 6).

W 1982 roku otwarto 6 wykopów (A. Buko 1993, s. 125, przyp. 6).

W 1983 roku celem prac było odsłonięcie rzutu poziomego skrzydła północnego, przebadanie jego związku z istniejącym obecnie budynkiem zamkowym, warunków i poziomu zalegania stopy fundamentowej (za „IA”, 1984, s. 213).

Badania 1995–1999

Program prac konserwatorskich i porządkujących nie pozwolił na objęcie pełnymi badaniami archeologiczno-architektonicznymi całego dawnego dziedzińca zamkowego. Poważniejsze prace ziemne miały miejsce głównie w obrębie tzw. skrzydła północnego, planowanego jako eksponowane od strony miasta (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1956–1958, 1959–1960, 1968

Brak danych.

Badania 1969–1973

Wiadomo jedynie, że prowadzono rysunkową dokumentację profili wykopów.

Badania 1981–1983

Brak danych.

Badania 1995–1999

Z racji faktu, że badania miały charakter jedynie nadzórów archeologicznych, można przypuszczać, że prace prowadzono metodami budowlanymi.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1956–1958, 1959–1960, 1968

Brak danych.

Badania 1969–1973

Zamek I

W 1972 roku wśród zabytków wydzielonych ze wszystkich trzech badanych w tym sezonie działek brak egzemplarzy diagnostycznych chronologicznie dla okresu późnego średniowiecza (patrz M. Gula, T. Rysiewska 1993). Rozdrobienie ceramiki i trudności z jej wewnętrznym rozwarstwieniem chronologicznym spowodowały, że autorzy analizy tej kategorii zabytków (patrz M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1993a i 1993b) skupili się na technice i technologii późnośredniowiecznej produkcji garncarskiej.

Działka 55C

Warstwa 7 – w wypełniku odnotowano: kości krowy, skorpury jaj oraz fragmenty toczzonej ceramiki, m.in. pokryte warstwą zielonego i brązowego szkliwa (A. Buko 1993, s. 115).

Warstwa 6 – w wypełniku odnotowano: liczne kości zwierzęce (krowy, świni, bawołu, owcy, kozy, tura, jelenia, ptaków (gęsi) oraz ryb), fragmenty ceramiki toczzonej, cienkościennej, wykonanej z trzyczłonowych glin obszaru świętokrzyskiego, zdobione na powierzchni pasmami brązowej farby w układach poziomych i ukośnych (tzw. ceramika „iłżecka”, występująca w 2. połowie XV i w XVI wieku – przyp. aut.) oraz fragmenty naczyń toczonych, pokrytych różnobarwnym szkliwem i fragment kafla płytowego (datowany na początek XX wieku! (tzw. „berliński” – ewidentnie późniejszy wtwór) – patrz M. Dąbrowska 1993, s. 140; tabela I; A. Buko 1993, s. 116; A. Buko, M. Gula 1993, s. 126).

Warstwa 24 – w wypełniku odnotowano: fragmenty ceramiki, m.in. późnośredniowiecznej (A. Buko, M. Gula 1993, s. 127).

Działka 35A/C

Warstwa 6 – w wypełniku odnotowano: fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej i renesansowej, liczne fragmenty kaflów płytowych (datowanych na 1. połowę XVII wieku – patrz M. Dąbrowska 1993; tabela I) oraz luźno występujące kości zwierząt. Wśród gruzu budowlanego wystąpiły detale architektoniczne (zapewne elementy sklepienia) (A. Buko 1993, s. 121).

Warstwa 5 – w wypełniku odnotowano: fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej i renesansowej, liczne fragmenty kaflów płytowych (datowanych na 1. połowę XVII wieku – patrz M. Dąbrowska 1993; tabela I) oraz kości zwierzęce (A. Buko 1993, s. 121; A. Buko, M. Gula 1993, s. 128).

Działka 19C

Warstwa 5 – w wypełniku odnotowano m.in. fragment stopki szklanicy typu „fletowatego”, datowanej od przełomu XIV i XV wieku po XVI wiek (E. Tabaczyńska 1993, s. 158 i 166, ryc. 2: 1).

Warstwa 6 – w wypełniku odnotowano m.in. fragment stopki szklanicy typu „fletowatego”, datowanej od przełomu XIV i XV wieku po XVI wiek (E. Tabaczyńska 1993, s. 158 i 166, ryc. 2: 2).

Zamek II

Pozyskane fragmenty naczyń późnośredniowiecznych można datować najwcześniej na połowę XV wieku, natomiast najstarsze kafle na XVI wiek (M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1993b).

Działka 97A

Z terenu działki pozyskano ostrogę (zabytek nr 235). Nie posiada ona jednak znaczących walorów datujących, ponieważ nie została przypisana do żadnej z warstw, a jej zaczepy są ułamane, przez co nie sposób zawęzić datowania w ramach okresu od 1. połowy XIV wieku po wiek XV. Według W. Pętli ostrogę można jednak datować na podstawie formy na 2. połowę XV wieku (M. Gula, T. Rysiewska 1993a, s. 276, ryc. 10).

Działka 59B

Warstwa 2 – w wypełniku odnotowano m.in. fragment dolnej partii pucharka (lub szklanicy) typu „fletowatego”, datowanej od przełomu XIV i XV wieku po XVI wiek (E. Tabaczyńska 1993a, s. 128, ryc. 1).

Badania 1981–1983, 1995–1999

Brak danych.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII
NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH
ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1956–1958

Brak danych.

Badania 1959–1960

W trakcie badań w natrafiono na dwa fragmenty ceglanych murów południowego domu wielkiego, tzw. domu na przeciw Wisły, prostopadłe do istniejącego budynku zamkowego. W wykopie na dziedzińcu były to resztki fundamentu pod północną ścianą domu, natomiast w dolnej partii ściany wychodzącej na dziedzińiec odkryto jego przedłużenie z rozgałęzieniem. Na podstawie wymiarów cegieł (wymiały cegły 261–264×122–126×89–95 mm) A. Miłobędzki datuje wspomniany dom na ok. 1. połowę XV wieku, a być może nawet na 2. połowę XIV wieku (na terenie miasta podobne wymiary ma cegła wzniesionych w 3. ćwierci XIV wieku prezbiterium kolegiaty oraz Bramy Opatowskiej; A. Miłobędzki 1967). Ponadto zbadano mury obecnego budynku zamku oraz wież. W wykopach odsłonięto również relikty fundamentów skrzydeł wschodniego z XIV wieku i północnego z lat 1586–1597 (tu natrafiono na ślady schodów lub galerii) (A. Miłobędzki 1967, s. 254–255 i 276, przyp. 38, ryc. 1; B. Guerquin 1984, s. 282).

W 1959 roku w północno-wschodniej części dziedzińca odkryto fragmenty grubych murów ceglanych, datowanych przez A. Miłobędzkiego na XIV wiek (A. Miłobędzki 1967, s. 251).

Badania 1968

W wykopie odkryto zniszczone groby szkieletowe z ceramiką z XIV wieku („IA”, 1969, s. 288).

Badania 1969–1973

Aby ułatwić omówienie układów stratygraficznych, posłużyć się tu wprowadzonym przez A. Buko (1993, s. 123, ryc. 14 – ten i w większości kolejne fragmenty opisu obserwacji (wraz z opisem badań z sezonów 1995–1999), głównie architektonicznych, w związku z charakterem informacji zostaną przytoczone w prawie niezmienionej formie za wspomnianymi badaczami) podziałem warstw na stanowisku Zamek I. Wydzielił on dziewięć faz (I–IX): IX – aktualny poziom dziedzińca; VIII – niwelacje z czasów najnowszych; VII – niwelacje i destrukcje, XVIII–XIX wiek; VI – relikty zabudowy kamiennej XVII wiek; V – niwelacje, XVI–XVII wiek; IV – destrukcja części naziemnej muru 7/35A/C; III – relikty zabudowy kamiennej wzgórza, XV–XVI wiek; II – relikty zabudowy wzgórza, XIII/XIV wiek (?), I – ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego.

Analogicznego podziału dla stanowiska Zamek II dokonali M. Gula i S. Tabaczyński (1993, ryc. 2 pomiędzy s. 172 i 173). Podzielili oni nawarstwienia na sześć faz (I–VI): VI – niwelacje i wkopy współczesne; V – niwelacje; IV – warstwy destrukcyjne umocnień; III – wał i przedwał; II – wał; I – piec.

Zamek I

Brak w publikacjach informacji o wykopach i ich zawartości eksplorowanych w sezonach badawczych 1969–1971 (porównaj punkt „Cel i zakres badań...”) (A. Buko 1993; S. Tabaczyński 1993).

W sezonie badawczym 1972 wyeksplorowano trzy wykopy znajdujące się na działkach 55C, 35A/C oraz 19C.

Działka 55C

Na działce natrafiono na złożone, silnie zniszczone układy warstw kulturowych oraz pozostałości różnoczasowych struktur kamiennych i ceglano-kamiennych. W pobliżu ściany północnej działki odkryto mur ceglano-kamienny (nr 19). Calec osiągnięto na głębokości ok. 163,40 m n.p.m. (za A. Buko 1993, s. 112; patrz też „IA”, 1973, s. 224–225).

A. Buko do późnośredniowiecznych nawarstwień i reliktyw (faza II; w tym przypadku z XIII i XIV wieku) zaliczył na powyższej działce mur 10. Na XV i XVI wiek (faza III) badacz datuje warstwy 7, 24 i 6, wkop 8 oraz mur 11 (A. Buko 1993, s. 123, ryc. 14; patrz też ryc. 6 i 7 (rys. profili) na wkładce między s. 116 i 117).

Mur 10 – z kamienia płytuującego, spojonego zaprawą wapienną. Silnie zniszczony. Odkryty we wschodniej części działki, zorientowany na osi północ–południe. Nie jest znana jego szerokość, ponieważ lico wschodnie ukryte było w świądku. W pobliżu ściany południowej działki, gdzie mur zachowany jest do wysokości 40 cm, widoczny jest podwójny rząd gotyckich cegieł o nieregularnych kształtach i średniej grubości 10 cm (są to ślady naprawy, co potwierdza obecność wkopu (warstwa 24). Prawdopodobnie posadowiony na calcu (za A. Buko 1993, s. 113 i 115).

Warstwa 7 – stratygraficznie młodsza od muru 10. Eksplorowana na odcinku ok. 1 m² przy profilu północnym i w środkowej części działki w miejscach, gdzie nie uległa zniszczeniu przez wkopy nowożytny. Stanowił ją gruz przemieszany z brunatną ziemią próchniczną i zaprawą. Średnia miąższość warstwy wynosiła ok. 10 cm (za A. Buko 1993, s. 115).

Mur 11 – kamienno-ceglany. Szerokość – 0,90 m, długość – nieznana. Średnia wysokość zachowanych partii – ok. 0,60 m. Zlokalizowany w pobliżu ściany zachodniej działki, zorientowany na linii północ–południe. Czytelny częściowo: widoczne lica wschodnie i zachodnie. Silnie zniszczony w południowej części działki. Najniższe partie wykonane z prostokątnych bloków kamiennych bądź płyt, powyżej regularne warstwy gotyckiej cegły (wymiały 260×80 mm, charakterystyczna dla budowl z 3. ćwierci XIV wieku na terenie Sandomierza) na zaprawie wapiennej (innej niż w murze 10 – patrz H. Jędrzejewska 1993). Prawdopodobnie posadowiony na calcu (za A. Buko 1993, s. 115–116).

Niewielka powierzchnia wykopu uniemożliwiła odsłonięcie muru 11 na całej jego długości oraz uchwycenie jego relacji z innymi ewentualnymi strukturami (za T. Rysiewska, S. Tabaczyński 1993, s. 93).

Warstwa 6 – zalegała między murami 10 i 11. Młodsza od muru 11 (zalegała nad warstwą zaprawy wychodzącą od stopy fundamentowej muru, patrz A. Buko 1993, ryc. 6 i 7 na wkładce między s. 116 i 177 (rys. profili)). Stanowiła ją ciemnobrunatna, miejscami silnie zbita ziemia, którą tworzyła grupa warstewek o miąższości 1–2 cm. Miąższość całej warstwy – ok. 20–30 cm. Zasięg ograniczony do środkowej i północnej części działki. Na pozostałej przestrzeni działki

warstwa zniszczona przez wkopy i warstwy nowożytnie (za A. Buko 1993, s. 116).

Mur 19 – kamienno-ceglany. Szerokość – ok. 0,56 m, wysokość zachowana – średnio 0,65 m, długość zachowana – ok. 1,20 m. Zlokalizowany przy ścianie północnej działki, ponad warstwą 6. Dostawiony krańcem zachodnim do muru 11 pod kątem zbliżonym do prostego (z lekkim odchyłem ku południowi). Zorientowany na linii wschód–zachód. Wykonany z cegły o szerokości 6 i 8 cm oraz płaskich płyt kamiennych (za A. Buko 1993, s. 116).

Wkop 8 – wkop związany z reperacją lica muru 10, równoległy do jego zachodniego lica. W przekroju kształt nieckowaty (za A. Buko, M. Gula 1993, s. 126).

Warstwa 24 – wypełniko wkopu 8. Stanowił ją less przemieszany z brunatną ziemią, gruzem budowlanym, grudkami zaprawy i węglami drzewnymi (za A. Buko, M. Gula 1993, s. 127).

Działka 35A/C

Stratygraficznie najstarszym na działce (faza III; XV–XVI wiek) obiektem jest mur 7. Młodsze od niego warstwy późnośredniowieczne i wczesnonowożytnie (faza IV) to wg A. Buko warstwy 8, 6, 12 i 5 (1993, ryc. 14 na s. 123). Z przyczyn technicznych wspomniane warstwy wyeksplorowano tylko w północnej części działki. Dotarto do calca (za A. Buko 1993, s. 121 i 123).

Mur 7 – ceglany. Szerokość i zasięg nieznane, zachowana wysokość – 2,20 m, posadowiony bezpośrednio na calcu lessowym. Kamienna odsadzka na wysokości ok. 0,50 m od stopy fundamentu. Zlokalizowany w ścianie południowej, przebiegający na linii wschód–zachód (A. Buko 1993, s. 120, ryc. 11). Wykonany w wątku polskim z cegły o grubości 6–8 cm i średniej długości 28 cm. W górnej partii zachowanej części muru, w pobliżu narożnika południowo-wschodniego działki, widoczny jest prostokątny zarys otworu o wysokości ok. 60 cm (za A. Buko 1993, s. 120).

Warstwa 8 – kilkucentymetrowa warstewka o większym stopniu nasilenia śladami spalenizny, wyróżniona w spągu warstwy 6 (za A. Buko 1993, s. 121).

Warstwa 6 – stratygraficznie późniejsza od muru 7. Zalegała na calcu lessowym. Stanowiła ją brunatnoszara ziemia przemieszana z gruzem budowlanym (chodzi tu raczej o gruz rozbiórkowy) różnej wielkości, ceglami oraz węgielkami drzewnymi (za A. Buko 1993, s. 120–121).

Warstwa 12 – intensywna warstwa spalenizny, zidentyfikowana w warstwie 6 (za A. Buko 1993, s. 121).

Warstwa 5 – występowała ponad warstwą 6. Stanowiła ją brunatnoczarna ziemia, lekko przemieszana z drobnym gruzem budowlanym, nasycona węgielkami drzewnymi. Podobnie jak zlegające poniżej, warstwa ta przylegała do muru 7. Niewykluczone, że znajdujące się w niej materiały pochodzą z górnych partii wspomnianego muru (za A. Buko 1993, s. 121).

Działka 19C

Ze względu na groźbę naruszenia statyki pobliskich zabudowań oraz konieczności zapewnienia bezpieczeństwa pracy, wstrzymano eksplorację na stopnie XVII-wiecznej warstwy 6 (faza V; za T. Rysiewska, S. Tabaczyński 1993, s. 93). Zawierała ona materiał ceramiczny datowany od późnego średniowiecza po XVII wiek oraz fragmenty naczyń szklanych. Nie można jej więc skorelować z warstwami o tym samym numerze

z dwóch poprzednich działek, chyba że materiał późniejszy od renesansowego został w strop warstwy 6 „wdeptany” i nie znajdował się w niej pierwotnie. Jeśli zaś „wdeptanie” nie miało miejsca, mamy tu do czynienia z niemetodycznym brakiem skorelowania numeracji warstw na poszczególnych działkach. Nieco dalej A. Buko (1993, s. 124) podaje, że materiał znaleziony w warstwie 6 można datować najwcześniej na XVI wiek, a na stronie następnej (s. 125) znajdujemy informację, że na działce 19C zalegały warstwy (5 i 6) datowane na XV–XVI wiek. Widać tu więc sporą rozbieżność interpretacyjną odkrytych w warstwie 6 materiałów zabytkowych (A. Buko 1993, s. 124–125).

Brak w publikacjach informacji o wykopach i ich zawartości eksplorowanych w sezonie badawczym 1973 (porównaj punkt „Cel i zakres badań...”).

Zamek II

Dla badań z lat 1970–1973 brak dokładniejszego omówienia faz następujących po destrukcji umocnień grodu wczesnośredniowiecznego. Rzuca się w oczy wyraźne potraktowanie „po macoszemu” wszystkich nawarstwień młodszych niż wczesne średniowiecze, a autorzy analizy stratygraficznej – M. Gula i S. Tabaczyński (1993) – skupiają się głównie na pozostałościach umocnień grodu. Charakter i zawartość warstw odsłoniętych w trakcie badań zostały opisane w wykazie jednostek stratygraficznych (patrz M. Gula, S. Tabaczyński 1993a). Nie sposób jednak bez ich dodatkowego omówienia stwierdzić, które z nich związane są z dziejami zamku (będą to prawdopodobnie warstwy destrukcji umocnień grodu przypadające na fazę IV). Przy opisie warstw należących do faz V i VI (powstałych po destrukcji umocnień grodu) M. Gula i S. Tabaczyński ograniczyli się do stwierdzenia, że był to okres najpierw postępującej destrukcji umocnień wczesnośredniowiecznych, tworzących na stoku wzgórza warstwy niwelacyjne z materiałów pochodzących z wału i przedwała. Na te warstwy nakładają się później materiały związane z kolejnymi okresami budowy i rozbudowy zamku, a także zniszczenie znacznej jego części przez Szwedów. Warstwy wierzchnie są zaś świadectwem późniejszych niwelacji wzgórza i rozmaitych prac ziemnych z czasów najnowszych (za M. Gula, S. Tabaczyński 1993, s. 191; 1993a).

Badania 1981–1983

Na podstawie układu odkrytych murów kamiennych i kamienno-ceglanych wyodrębniono pięć faz rozwojowych założenia (za „IA”, 1983, s. 275–276):

1. Około połowy XIV wieku – wieża oktogonalna zbudowana z kamienia z wczesnorenesansową posadzką z cegły „palcówki” i z kamiennym kominkiem pochodzącym najprawdopodobniej z XVI wieku; na zewnętrznym licu wieży widoczne ślady nadbudowy z XVI wieku (poziom fundamentów pochodzi z czasów Kazimierza Wielkiego).
2. Około 1480 roku – fragment bramy wjazdowej wykonanej z kamienia z oblicówką z cegły gotyckiej.
3. XVI wiek – relikt skrzydła południowego i wschodniego zamku.
4. XVII wiek – relikt skrzydła północnego zamku.
5. XIX wiek – fundamenty budynku więziennego tzw. „Rogała”.

Brak danych z roku 1981.

W 1982 roku w południowo-wschodniej części dziedzińca odkryto ceglano-kamienny fundament niewielkiej wieży narożnej, datowanej przez M. Proksę na ok. 1480 rok (porównaj M. Florek 2005, s. 100, przyp. 69, gdzie autor sugeruje datowanie relikwów raczej na początek XVI wieku). Ponadto natrafiono: w północnej części dziedzińca na pozostałości ośmiobocznej, wolnostojącej wieży kamiennej należącej do najstarszego zamku kazimierzowskiego (połowa XIV wieku); w północno-wschodnim narożniku wzgórza fragmenty murów ceglanych w wątku „polskim” uznane za M. Proksę (patrz M. Proksa 1984 w niepublikowanych) za pozostałości bramy wjazdowej z ok. 1480 roku (datowanie to podważają L. Polanowski i J. Zub (1997, s. 153), przesuując je na początek XVI wieku); pozostałości zabudowy zamkowej od połowy XVI wieku do wieku XIX („IA”, 1983, s. 275–276; A. Buko 1993, przyp. 6 na s. 125; L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 153; M. Florek 2005, s. 100, przyp. 69).

W 1983 roku odsłonięto w całości pozostałości ortogonalnej wieży znajdującej się w północnej części zamku oraz dalsze relikty bramy wjazdowej, co umożliwiło jej rekonstrukcję i datowanie na koniec XV wieku („IA”, 1984, s. 213).

Co się tyczy odsłoniętych pozostałości ośmiobocznej wieży i przylegających doń relikwów domniemanej bramy, poczyniono następujące spostrzeżenia (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 150, prawdopodobnie na podstawie M. Proksa 1984 w niepublikowanych): Wieża została wzniesiona z grubego na ok. 3 m, pełnego muru, wykonanego – przynajmniej w zachowanej warstwie fundamentowej – z układanego warstwami, łamanego kamienia. Od strony zewnętrznej mur jest założony na planie ośmioboku, natomiast wewnątrz wydziela niewielkie, owalne pomieszczenie. Ośmioboczny plan jest czytelny w wyższych partiach zachowanego fragmentu wieży, niżej bowiem fundament jest mocno zniszczony i nie posiada regularnego kształtu. Podobną konstrukcję ma odsłonięty po wschodniej stronie wieży, w odległości ok. 5 m, kamienny fundament budowli lub muru obronnego, wzmocniony krzyżową przyporą (?) o nieregularnych zakończeniach. Mur północny tej budowli, posiadający wewnątrz dwa biegnące wzdłużnie kanały o trudnej do interpretacji funkcji (może wypełnione pierwotnie belkami stężającymi konstrukcję), łączył się z południowo-wschodnią ścianą wieży (L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 150).

Młodsze od kazimierzowskich mury dostawione zostały do kamiennych fundamentów ściany północnego skrzydła starszego zamku oraz budynku bramnego. Wykonano je techniką *opus emplectum*, z kamiennego gruzu (może pochodzącego z rozebranych wcześniej starszych murów) zalanego mocną zaprawą wapienną i oblicowanego warstwami cegły układanej w miejscami nieregularnym wątku wozówkowo-główkowym (polskim? – przyp. aut.). Mury te, osiągające znaczną grubość (do ok. 3,5 m), noszą ślady licznych napraw i przemurowań (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 150).

Badania 1995–1999

Stwierdzono, że północna ściana istniejącego budynku zamkowego (dawne skrzydło zachodnie) jest kontynuowana przez zewnętrzny mur odkopanego skrzydła północnego na długości ok. 9 m, do miejsca, gdzie znajduje się niewielki uskok, a następnie załamuje się lekko w kierunku południo-

wym. W partii muru zakończonej uskokiem znajdują się dwie szczelinowe strzelnice, analogiczne do strzelnic zachowanych w zamku. Północne lico jest miejscami zniszczone, wykonane w nieregularnym wątku wozówkowo-główkowym, z cieniżej cegły nowożytniej. Między strzelnicami daje się zaobserwować zmianę materiału użytego do licowania na grubą cegłę, a u góry znaczne zniszczenie lica. Za uskokiem mur jest wykonany w warstwie licującej z dużej cegły zbliżonej wymiarami do gotyckiej, w wątku wozówkowo-główkowym, wyżej z cegły cieńszej przemieszanej z kamieniem w niestarannym wątku. Ściana jest ku górze coraz bardziej zniszczona, murywana nieregularnie, z kamieniami wypełnienia wchodzącymi w warstwę licującą, której jest w końcu zupełnie pozbawiona. Znajduje się w niej łuk odciążający, wykonany z ustawionych wozówkami cegieł. Ok. 10 m na wschód od uskoku, z północną ścianą zniszczonego skrzydła zamkowego wiąże się, założony w stosunku do niego prostopadle, cieńszy mur fundamentowy o podobnej konstrukcji, w partii północnej zniszczony i zachowany jedynie w niewielkim fragmencie. Dalszy ciąg północnego muru zewnętrznego budynku zamkowego charakteryzuje się starannym licem ceglany o wątku wozówkowo-główkowym, w układzie kowadełkowym. Opisany fragment ściany jest dostawiony do ośmiobocznej wieży i zakończony w narożniku utworzonym przez związany z nią prostopadle podobny mur, odbiegający w kierunku północnym i analogicznie jak inne relikty architektury po tej stronie wzgórza, w dalszej części zniszczony. Wschodnie lico tego muru, w jego partii południowej, dostawionej do wieży, posiada ukośny występ o blisko czterometrowej szerokości. Po stronie północnej wiązał się on z cieńszym murem, po którego zniszczeniu pozostały jedynie strzępiałe, rozpoznawalne w licu uskoku. Należał on do budynku bramnego powiązanego z murem obronnym w północno-wschodniej części wzgórza, dostawionym do kamiennego narożnika budowli lub muru obronnego z czasów Kazimierza Wielkiego. Blisko trzy metry dalej mur obronny załamuje się pod niemal prostym kątem i odbiega w kierunku północno-wschodnim, gdzie w dalszej partii jest zniszczony w związku z wystawieniem poprzecznie położonego muru oporowego wzgórza zamkowego (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 150–151).

Opisany mur zewnętrzny północnego skrzydła zamkowego krył pierwotnie wnętrza piwniczne, których ściany działowe zostały w trakcie użytkowania budynku mocno przemurowane, bądź wtórnie wstawione między starsze mury obwodowe skrzydła. Po stronie zachodniej zachowały się wspomniane wcześniej dwa otwory strzelnicze, nad którymi znajdowały się zniszczone w partii nadproży otwory doświetlające, biegnące ukośnie ku górze. Otwory były założone w sklepionych wnękach, wykonanych w bardzo grubym w tym miejscu murze. Ostały się wykonane z cegły, także wtórnie użytej „palcówki”, opory sklepień tych wnęk. W dolnej części ułożonego na kamiennej stopie fundamentowej i zaopatrzonego w odsadzkę posadzkową muru jest czytelny wążek kowadełkowy, natomiast po obu stronach otworów doświetlających znajdują się otwory maczulcowe (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 151–152).

Gruby mur działowy wydzielający piwnicę ze strzelnicami posiada ostatnią warstwę cegieł ułożoną główkami, pochyło do wnętrza, stanowiącą zapewne wcześniej opór kolebkowego sklepienia (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 152).

W trakcie badań odsłonięto pozostałości szyi bramnej datowane na lata 20. XVI wieku (L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 154).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1956–1958, 1959–1960, 1968

Brak danych.

Badania 1969–1973

Opublikowano informacje z badań w roku 1972.

Zamek I

Działka 35A/C

Stratygraficznie najstarszym na działce (faza III; XV–XVI wiek) obiektem jest mur 7. Młodsze od niego warstwy późnośredniowieczne i wczesnonowożytne (faza IV) to wg A. Buko warstwy 8, 6, 12 i 5 (wymienione w kolejności chronologicznej?; Buko 1993, ryc. 14 na s. 123).

Działka 55C

Warstwę 6, zalegającą między murami 10 i 11 zinterpretowano jako młodsza od muru 11, ponieważ zalegała ona nad warstwą zaprawy wychodzącą od stopy fundamentowej muru (warstwą budowlaną muru; patrz A. Buko 1993, ryc. 6 i 7 na wkładce między s. 116 i 177 (rys. profili)).

Wkop 8 zinterpretowano jako związany z reperacją lica muru 10 (A. Buko, M. Gula 1993, s. 126).

Badania 1981–1983, 1995–1999

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Najstarsze wzmianki w źródłach pisanych wymieniające *castrum* („Kodeks dyplomatyczny małopolski”, t. 2, nr 476 – pod rokiem 1270; „Katalogi biskupów krakowskich”, s. 97) dotyczą prawdopodobnie istniejącego przed wzniesieniem zamku grodu. O zamku właściwym (*castrum*) wspomina dopiero „Kronika katedralna krakowska”, rachunki dworu Władysława Jagiełły i rachunki żup bocheńskich (Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 629 – pod rokiem 1370 – poprawność interpretacji zapisu poddał w wątpliwość Tadeusz Poklewski (patrz T. Poklewski 1992); „Rachunki dworu...”, s. 183 – pod rokiem 1394; „Rachunki żupne...”, s. 138 – jak wcześniej) (Leksykon, s. 446; S. Wróblewski 2006, s. 106).

Zabytki datujące

Badania 1956–1958, 1959–1960, 1968

Brak danych.

Badania 1969–1973

Układy stratygraficznie odsłonięte w trakcie badań datowane były głównie ceramiką. Opublikowano informacje o jedynie kilku datujących zabytkach wydzielonych z badań w roku 1972.

Zamek I

Działka 19C – w wypełniku warstw 5 i 6 wystąpiły fragmenty stopki szklanicy typu „fletowatego”, datowanych od przełomu XIV i XV wieku po XVI wiek (E. Tabaczyńska 1993, s. 158 i 166, ryc. 2: 1, 2).

Zamek II

Działka 97A – pozyskana tu ostroga w związku z brakiem kontekstu stratygraficznego nie jest datownikiem (patrz punkt „Zabytki ruchome”) (M. Gula, T. Rysiewska 1993a, s. 276, ryc. 10).

Działka 59B – pozyskano z warstwy 2 fragment puchar-ka (lub szklanicy) typu „fletowatego”. Naczynia tego typu produkowane były w Polsce od przełomu XIV i XV wieku, a nasilenie produkcji miało miejsce w XVI wieku (E. Tabaczyńska 1993a, s. 128, ryc. 1).

Badania 1981–1983, 1995–1999

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Podsumowując wyniki dotychczasowych badań, można stwierdzić, że na terenie Wzgórza Zamkowego stwierdzono (za M. Florek 2005a, s. 70):

- pozostałości osadnictwa z okresu od VIII do połowy X wieku (wyłącznie materiały ceramiczne na złożu wtórnym i tzw. jama 1);
- warstwy kulturowe z materiałami z XI–XIII wieku (być może również część obiektów ziemnych – jamy);
- cmentarz szkieletowy z XII–XIII wieku (początek XIV wieku);
- relikty architektury murowanej z XII(?)–XIII wieku i późniejsze;
- relikty związane z funkcjonowaniem kilku faz umocnień drewniano-ziemnych datowanych na najwcześniej 1. ćwierć XII wieku, kilkakrotnie później przebudowywanych i naprawianych, funkcjonujących częściowo jeszcze w wieku XIV;
- nawarstwienia i obiekty związane z budową w XIV wieku murowanego zamku i jego późniejszymi przekształceniami.

Zebrane dane nie pozwalają jednak na wiarygodną rekonstrukcję zabudowy zamku gotyckiego.

Za należące do najstarszej fazy zabudowy zamku uznano znajdujące się w północno-wschodniej jego części osmioboczną wieżę i sąsiadujący z nią fragment budynku wzmocniony przyporą krzyżową oraz dwa krótkie odcinki murów na wschodnim skraju dziedzińca zamkowego. Wieżę zidentyfikowano jako występującą w lustracjach z 1765 i 1774 roku „Wieżę Szlachecką”. W XVIII wieku z pierwotnej budowli zachowana była już tylko murowana partia przyziemia, zaś reszta wieży była drewniana. Co się tyczy wspomnianego odcinka muru z przyporą narożną, interpretuje się je jako domniemaną bramę zamku kazimierzowskiego. Przesłanką świadczącą być może o takiej lokalizacji bramy jest wzmianka w inwentarzu z 1510 roku, w której czytamy, że starą bramę rozebrano w 1565 roku przy okazji budowy nowej. Nowa brama zaś, co widać na sztychu Dahlbergha, znajdowała się w przy północno-wschodnim narożniku

zamku. Wspomniany wyżej fragment muru domniemanej bramy, a konkretniej narożnik wsparty przyporą krzyżową, prawdopodobnie połączony z murem wieży, budzi jednak pewne kontrowersje wśród badaczy. L. Polanowski i J. Zub (1997, s. 158) stwierdzili, że gdyby dwa krzyżujące się fragmenty muru faktycznie okazały się przyporą, wzbudziłyby to wątpliwości natury chronologicznej. Taka konstrukcja narożnika jest bowiem charakterystyczna raczej dla wieku XIII niż XIV i wiąże się z przesklepieniem budynku, podczas gdy w czasach Kazimierza Wielkiego powszechnie stosowane były już przypory ukośne. Wykluczałyby to interpretację odkrytych reliktyw jako narożnika muru obronnego lub fragmentu bramy. Badacze ci posuwają się dalej w swych domysłach, sugerując XIII-wieczną metrykę budowlę, której omawiany odcinek muru był częścią. Zakończenia murów domniemanej przypory nie są jednak regularne ani prostopadłe do ich osi wzdłużnych, co Polanowski i Zub tłumaczą rozebraniem w dalszych partiach murów kontynuujących się wcześniej w kierunku wschodnim i północnym. Podsumowując, przy obecnym stanie wiedzy nie sposób jednoznacznie odpowiedzieć na pytania o funkcję i chronologię tej partii zamku (L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149–150, 155 i 158, ryc. 8).

Odkryty podczas badań w latach 1981–1983, w południowo-wschodniej części dziedzińca, kamiennie-ceglany fragment fundamentu M. Proksa (1984 w niepublikowanych) wiąże z pozostałością narożnej wieży i datuje na ok. 1480 rok. Datowanie to w świetle późniejszych obserwacji kwestionuje M. Florek (2005, s. 100, przyp. 69), wiążąc wspomniany fundament z XVI-wieczną rozbudową zamku.

Badania 1956–1958

Brak danych.

Badania 1959–1960

Na podstawie wyników badań wysnuto tezę, że budowę założenia renesansowego poprzedziło wyburzenie starszych murów, co spowodowało zatarcie narysu pierwotnego zamku kazimierzowskiego (B. Guerquin 1984, s. 282).

Dwa fragmenty muru kamiennego, prostopadłe do zachowanego budynku zamkowego, są prawdopodobnie jedyne pozostałościami głównego, południowego domu wielkiego datowanego na 2. połowę XIV lub 1. połowę XV wieku (choć ich chronologia i funkcja wciąż budzi wątpliwości). Poza wspomnianymi reliktywami nie natrafiono do tej pory w trakcie badań czy nadzorów na żadne inne pozostałości XIV-wiecznego skrzydła południowego. M. Florek (2005, s. 100) przypuszcza, że początkowo skrzydło to stanowił niewielki budynek, który później w większej części wtopiono w obecny korpus zamku, rozbudowany w kierunku wschodnim dopiero na początku XVI wieku. Poza domem południowym przynajmniej do roku 1510 funkcjonowało w obrębie zamku domniemane murowane palatium książęce, na co wskazują liczne naprawy i przemurowania cegłą jego fundamentów. M. Florek (2005, s. 100–101) podaje, że palatium funkcjonowało do końca XV wieku, jednak nie bierze pod uwagę faktu, że z budynkiem tym część badaczy wiąże wzmiankę o *domus lapidea* z inwentarza spisane w roku 1510 (M. Florek 2005, s. 100–101).

Badania 1968

Brak danych.

Badania 1969–1973

Aby zachować oryginalny sens poniższych interpretacji wyników badań, pozwoliłem sobie przytoczyć je prawie dosłownie lub dosłownie (podobnie jak większość opisów z punktu „Rozpoznanie charakteru...”) za poszczególnymi autorami.

Lata 1969–1971

Brak danych.

Rok 1972

Zamek I Działka 55C

Mur 10 - prawdopodobnie w trakcie wznoszenia struktury, której jest śladem, teren został zniwelowany do calca lesowego, na co wskazuje brak warstw współczesnych murowi. Interpretacja muru napotyka na trudności. Jedynym obiektem starszym od niego jest jama 9 (datowana na przełom VII i VIII wieku do XI wieku). Młodsze od muru warstwy 6 i 8 datowane są najwcześniej na XV wiek, więc powstanie muru mieści się w ramach czasowych od XI do XV wieku. Ze względu na reperację cegłą wczesnogotycką wnioskować można, że mur powstał wcześniej, czyli we wczesnym średniowieczu. Potwierdzają tę chronologię wyniki analiz zapraw (zbliżone do zapraw z reliktyw kościoła św. Piotra, datowanych na XIII wiek; Jędrzejewska 1993). Mur mógł być więc częścią kościoła św. Mikołaja (który jednak Długosz umieszcza na sąsiednim Wzgórzu Katedralnym) lub romańskiego palatium (porównaj A. Miłobędzki 1967; za A. Buko 1993, s. 118).

Warstwa 7 – została przecięta wkopem 8, związanym z naprawą muru 10, więc jest młodsza od wspomnianego muru. Niewykluczone, że stanowi reliktyw warstwy osadniczej (za A. Buko 1993, s. 119).

Mur 11 – interpretacja struktury jest równie trudna jak w przypadku muru 10. Wynika to z fragmentaryczności odkrycia oraz braku układów stratyfikacyjnych, które byłyby współczesne wspomnianemu murowi. Mur 11 nie jest równoczesny z murem 10 (inna technika i materiał budowy, inny skład zapraw), jest starszy od warstwy 6 i być może współczesny warstwie 7. Cegła, z której wykonany był mur, jest charakterystyczna dla sandomierskich budowli z 3. ćwierci XIV wieku (m.in. Brama Opatowska, prezbiterium gotyckiej kolegiaty). Cegła z muru 11 różni się od tej z muru 10 grubością oraz jakością wykonania. Różne są też składy zapraw w obu murach (za A. Buko 1993, s. 119).

Warstwa 6 – późniejsza od obu murów. Tworzy ją układ sedimentacyjny, co wskazuje, że tworzyła się dłuższy czas, może w skutek przepływu wody (materiał w poszczególnych warstewkach sprawia wrażenie wyselekcjonowanego i transportowanego przez wodę). Możliwe, że w okresie tworzenia się warstwy mury 10 i 11 stanowiły fragmenty dwóch różnych struktur architektonicznych, funkcjonujących w jednym zespole. Byłyby to więc zewnętrzne ściany budynków oddalone od siebie o ok. 2 m, przy czym ten o metryce wczesnośredniowiecznej musiał funkcjonować kilka stuleci, gdyż materiał ceramiczny z warstwy 6 jest późnośredniowieczny. Może

mamy tu więc do czynienia z romańskim palatium (*domus lapidea*; prawdopodobnie wielokrotnie przebudowywanym) (za A. Buko 1993, s. 119).

Działka 35A/C

Mur 7, najstarszy obiekt na działce, A. Buko chce wiązać z budowanym z przerwani przez cały wiek XVI skrzydłem północnym zamku, zostało zniszczone podczas najazdu szwedzkiego w 1656 roku. Na tej podstawie datuje on powstanie wspomnianego muru na 1. połowę XVII lub koniec XVI wieku (A. Buko 1993, s. 121; prawdopodobnie chodziło mu o 1. połowę XVI lub koniec XV wieku – przyp. aut. – możliwy błąd w druku). Pamiętać przy tym należy, że w najstarszych w obrębie działki warstwach 5 i 6, związanych z destrukcją naziemnej części budowli, do której należał mur 7, zalegał materiał późnośredniowieczny i renesansowy, brak natomiast zabytków młodszych. Na podstawie znalezisk z tych warstw można więc datować zniszczenie górnych partii muru najpóźniej na XVI wiek (nie zaś, jak chce A. Buko, na czasy Potopu szwedzkiego). Warstwa 6 zawiera duże ilości materiałów budowlanych, m.in. całe cegły i ich fragmenty powiązane zaprawą i mnóstwo drobnego gruzu, warstwa 12 natomiast to warstewka spalenizny. Faktycznie wskazuje to na jakiegoś rodzaju zniszczenia, którym uległ budynek, jednak musiało to mieć miejsce na długo przed 1656 rokiem (patrz A. Buko 1993, s. 121).

Działka 19C

Na podstawie braku relikwów zabudowy i niewielkiej ilości gruzu, stwierdzono, że teren działki znajduje się poza strefą zwartą zabudowy dziedzińca. Ponadto układ warstw 5 i 6 (poziomy, a w pobliżu wschodniej ściany działki o spadku przeciwnym do naturalnego spadku wzgórza) sugeruje, że kulminacja wzgórza pierwotnie miała inny kształt, niż dziś, m.in. była większa i miała eliptyczny kształt z dłuższą osią biegnącą na linii południowy zachód – północny wschód. Spostrzeżenia te potwierdzają XIX-wieczne źródła ikonograficzne (za A. Buko 1993, s. 124).

Rok 1973

Podczas badań stwierdzono, że po wzniesieniu na wzgórzu murowanego zamku koryto fosy było wielokrotnie oczyszczane, a główny ciek bądź przybliżany, bądź bardziej oddalony od wzgórza (za „IA”, 1974, s. 212–213).

Badania 1981–1983

W efekcie badań stwierdzono, że pierwotne układy stratyfikacyjne w północnej części wzgórza zostały prawie całkowicie zniszczone. Materiał zabytkowy wydobywany z warstw jest silnie przemieszany (A. Buko 1993, przyp. 6 na s. 125).

Badania 1993 (?)

Odslonięte i zinwentaryzowane zachodnie fragmenty skrzydła północnego nie zostały zinterpretowane (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 3; patrz też M. Kwieciński 1993 w niepublikowanych).

Badania 1995–1999

Odslonięte w trakcie badań (przed 1997 rokiem) pozostałości szyi bramnej datowane na lata 20. XVI wieku sugerują połączenie zamku z miastem dopiero w 1. połowie XVI wieku (L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 154).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1956–1958

Prawdopodobnie sprawozdanie z badań (E. Gąssowska, J. Kuczyński bez daty w niepublikowanych) w archiwum IHKM PAN w Warszawie. (za „Sandomierz: Badania...”, s. 409).

Badania 1959–1960, 1968

Brak danych.

Badania 1969–1973

Materiały i dokumentacja z badań IHKM PAN znajdują się w IAiE PAN oraz w Muzeum Okręgowym w Sandomierzu. Materiały z nadzorów i badań PP PKZ znajdują się w Muzeum Okręgowym, a dokumentacja w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu (za M. Florek 2005a, s. 71).

Badania 1981–1983

Sprawozdanie z badań w sezonie 1981 (M. Proksa 1982 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum Pracowni Archeologicznej IHKM PAN w Warszawie (za „Sandomierz: Badania...”, s. 413). Egzemplarz znajduje się również w archiwum PSOZ w Tarnobrzegu (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 3).

Sprawozdanie z badań w sezonie 1982 (M. Proksa 1983 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu (za M. Florek 2005a, s. 54).

Pełna dokumentacja badań z 1983 roku znajdowała się w latach 80. XX wieku w Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PP PKZ – oddział Rzeszów (za „IA”, 1984, s. 213). Sprawozdanie z badań (M. Proksa 1984 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum PSOZ w Tarnobrzegu (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 3).

Badania 1995–1999

Sprawozdanie z badań z 1995 roku (L. Polanowski, J. Zub 1995 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum Muzeum Okręgowego w Sandomierzu (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 1).

Sprawozdanie z badań z 1996 roku (L. Polanowski, J. Zub 1996 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum Muzeum Okręgowego w Sandomierzu (za L. Polanowski, J. Zub 1997, s. 149, przyp. 1).

Sprawozdanie z badań z 1997 roku (M. Florek 1997 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu (za M. Florek 2005a, s. 53).

Sprawozdanie z badań z 1998 roku (M. Florek 1998 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu (za M. Florek 2005a, s. 54).

Sprawozdanie z badań z 1999 roku (M. Florek 1999 w niepublikowanych) znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu (za M. Florek 2005a, s. 54).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1956–1958

Wyniki badań nie zostały opublikowane. Informacje o ich prowadzeniu zamieszczają niektórzy autorzy późniejszych opracowań, m.in. M. Florek (2005, s. 70).

Badania 1959–1960

Wyniki badań nie zostały opublikowane. Znane są jedynie z ogólnych opracowań dotyczących początków Sandomierza (m.in. A. Miłobędzki 1967; patrz M. Florek 2005, s. 91, przypis 1, gdzie wymieniona literatura zawierająca informacje o badaniach, niestety jedynie o odkryciach wczesnośrednio-wiecznych).

Badania 1968

Wyniki badań nie zostały opublikowane. Jediną wzmiankę o nich zamieszczono w „Informatorze Archeologicznym” (1969, s. 288).

Badania 1969–1973

Badania z lat 1969–1973 zostały opublikowane w całości dopiero w roku 1993 („Sandomierz. Badania...”, t. 1, 1993 i t. 2, 1996; głównie omówiono tu wyniki badań z roku 1972). Wcześniej badania publikowano skrótowo w ogólnych opracowaniach dotyczących początków miasta. („Sandomierz. Badania...”, t. 1, 1993; M. Gula, S. Tabaczyński 1993).

We wspomnianej pracy („Sandomierz. Badania...”) zamieszczono następujące artykuły (dotyczące m.in. dziejów zamku):

- dla stanowiska Zamek I:
 - analizy stratygraficzne wykopów (A. Buko 1993; błędnie lokalizuje na planie wkopy z lat 1958–1968 (podobnie jak w S. Tabaczyński, A. Buko 1981); porównaj M. Florek 2005, s. 169, ryc. 4);
 - wykaz jednostek stratygraficznych (A. Buko, M. Gula 1993);
 - opracowanie ceramiki nowożytniej z badań (M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1993);
 - opracowanie kafli z badań (M. Dąbrowska 1993);
 - opracowanie zabytków wydzielonych z badań (M. Gula, T. Rysiewska 1993);
- dla stanowiska Zamek II:
 - analizy stratygraficzne wykopów (M. Gula, S. Tabaczyński 1993);
 - wykaz jednostek stratygraficznych (M. Gula, S. Tabaczyński 1993a);
 - opracowanie ceramiki późnośredniowiecznej oraz kafli z badań (M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1993b);
 - opracowanie zabytków wydzielonych z badań (M. Gula, T. Rysiewska 1993a).

Dodatkowo wśród opracowań specjalistycznych zamieszczono:

- opracowanie szczątków zwierzęcych z badań (A. Lasota-Moskalewska, K. Świeżyński 1993);
- analizę ilościową próbek z wypełniska fosy przy Zamku (A. Dzięczkowski 1993);
- wyniki badań próbek zapraw z działki 55C na stanowisku Zamek I (H. Jędrzejewska 1993).

Dodatkowego omówienia wymaga tutaj artykuł A. Buko (1993), dotyczący analizy stratygraficznej wykopów z roku 1972 na stanowisku Zamek I. Otóż interpretując nawarstwienia działki 35A/C badacz ten błędnie datuje destrukcję górnych partii muru 7 na rok 1656, przy czym sam sobie przeczy wskazując na późnośredniowieczny i renesansowy (brak późniejszego!) materiał zabytkowy wydobyty z warstw związanych ze wspomnianą destrukcją (warstwy 6, 8, 12 i 5; patrz A. Buko 1993, s. 121). Możliwe jest też, że numery warstw na poszczególnych działkach nie zostały skorelowane i jeden numer odpowiada na każdej z działek innej warstwie. Zwraca również uwagę, że A. Buko błędnie używa określenia „gruz budowlany” (rozumiany przez mnie jako gruz powstały w trakcie budowy, w odróżnieniu od gruzu rozbiórkowego; patrz J. Piekalski 1995, s. 134). Uwaga ta odnosi się do m.in. do warstw 6 na działce 19C i 35A/C oraz 5 na działce 55C (A. Buko 1993; J. Piekalski 1995).

Wspomnieć należy, że na zamieszczonych w pracy planach (patrz A. Buko 1993, s. 112, ryc. 1 oraz M. Gula, S. Tabaczyński 1993, s. 171, ryc. 1) badacze nie umieszczają wszystkich wykopów, co sugerowałyby zamieszczone pod planami opisy.

Badania 1981–1983

Badania znane są jedynie ze wzmianek w „Informatorze Archeologicznym” (1983, s. 275–276; 1984, s. 213) i kilku innych publikacjach (m.in. Leksykon, s. 448; patrz też M. Florek 2005a, s. 70).

Badania 1995–1999

Wyniki obserwacji i nadzorów prowadzonych w latach 1995–1996 w związku z pracami ziemnymi w północnej części wzgórza opublikowano w formie dość komplementarnego, kilkunastostronicowego sprawozdania w 1997 roku (L. Polanowski, J. Zub 1997; M. Florek 2005a, s. 70).

Wyniki badań z lat 1997–1999 nie zostały opublikowane.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Kodeks dyplomatyczny małopolski”, t. 2, nr 476; „Katalogi biskupów krakowskich”, s. 97; Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 629; „Rachunki dworu...”, s. 183; „Rachunki żupne...”, s. 138; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 311, 372, 401, t. 3, s. 316–317.

Opracowania niepublikowane:

E. Gąssowska, J. Kuczyński b.d.; A. Miłobędzki 1959; M. Prok-sa 1982; 1983; 1984; M. Kwieciński 1993; M. Florek 1997; 1998; 1999; L. Polanowski, J. Zub 1995; 1996.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 11 (powiat sandomierski), wyd. 1962, s. 49–102 (zamek 91–94, ryc. na s. 92); J. Gąssowski 1967, s. 184 i ryc. 1–3; A. Miłobędzki 1967; „IA”, 1969, s. 288–289; 1973, s. 224–225; 1974, s. 212–213; 1983, s. 275–276; 1984, s. 213; E. Gąssowska 1970; J. Widawski 1973, s. 400–417, ryc. 51 na s. 402; B. Guerquin 1974, s. 261–262; 1984 s. 281–282; S. Tabaczyński, A. Buko 1981; A. Gruszecki 1986, s. 52; T. Poklewski 1992; A. Buko 1993; A. Buko, M. Gula 1993; M. Dąbrowska 1993; 1993a; M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1993; 1993a; 1993b; A. Dzięczkowski 1993;

M. Gula, T. Rysiewska 1993; 1993a; M. Gula, S. Tabaczyński 1993; 1993a; H. Jędrzejewska 1993; A. Lasota-Moskałowska, K. Świeżyński 1993; T. Rysiewska, S. Tabaczyński 1993; Sandomierz: Badania 1969–1973, t. 1 (wyd. 1993); E. Tabaczyńska 1993; 1993a; S. Tabaczyński 1993; F. Kiryk 1994, s. 120–127; T. Piekalski 1995, s. 134–135; M. Gosztyła, M. Proksa, 1997, s. 109–111; L. Polanowski, J. Zub 1997; M. Proksa 2000; Leksykon, s. 446–449; A. i R. Sypek 2003, s. 17–18; M. Florek 2005; 2005a, s. 46–47, ryc. 1–4, 24, 26–27; L. Kajzer 2005, s. 27–28; S. Kołodziejki 2005, s. 12–13; S. Wróblewski 2006, s. 106–108.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1956–1958

- a. Charakter badań
Prawdopodobnie badania stacjonarne, brak jednak dokładniejszych danych. 4/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Na podstawie publikowanych planów (J. Gąssowski 1967, s. 200–201, ryc. 2; M. Florek 1995, s. 169, ryc. 4 – jedynie ten badacz zdaje się nanosić poprawnie wykopy ze wszystkich sezonów badawczych, brak jednak dokładnego określenia, kiedy poszczególne z nich były eksplorowane, a zamieszczone daty różnią się od naniesionych na planie w kolejnej publikacji M. Florek 2005, s. 103, ryc. 1) oceniłem powierzchnię wykonanych wykopów na ok. 1,5 ara, co przy szacowanej powierzchni dzisiejszego zamku ok. 8100 m² stanowi jej niecałe 2%. 0,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – b.d. 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań. – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Nie opublikowano wyników badań. Badania znane ze wzmianek u innych autorów. 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 4,5/100 pkt

Badania 1959–1960

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Na podstawie publikowanych planów (J. Gąssowski 1967, s. 200–201, ryc. 2; M. Florek 1995, s. 169, ryc. 4) oceniłem powierzchnię wykonanych wykopów na ok. 5 arów, co przy szacowanej powierzchni dzisiejszego zamku ok. 8100 m² stanowi ok. 6%. 1/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Z zamku gotyckiego rozpoznano fragmentarycznie dom południowy. 0,5/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt

- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Opisano głównie odkryte relikty architektury. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Nie opublikowano wyników badań. Badania znane ze wzmianek u innych autorów. 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 9,5/100 pkt

Badania 1968

- a. Charakter badań: nadzory archeologiczne 2/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów) b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – b.d. 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
W otwartym wykopie osiągnięto calec. 3/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Zamieszczono jedynie krótką wzmiankę w „Informatorze Archeologicznym” (1969, s. 288). 1/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 6/100 pkt

Badania 1969–1973

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Na podstawie publikowanych planów (M. Gula, S. Tabaczyński 1993, s. 171, ryc. 1) oceniłem powierzchnię wykonanych wykopów na ok. 2,25 ara (w sumie na stanowiskach Zamek I i Zamek II), przy czym wykop na działce 55C o powierzchni 0,25 ara został wkopany w starszy wykop (nie został on wliczony w przebadaną powierzchnię). Przy szacowanej powierzchni zamku ok. 8100 m² stanowi to jej niecałe 3%. 0,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Struktury architektoniczne odkryte na działce 55C są trudne do interpretacji. Prawdopodobnie natrafiono tu na pozostałości romańskiego palatium. Rozpoznano również fosę zamkową. 2/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Poza wypadkami, gdy było to niemożliwe z przyczyn technicznych, podczas badań w 1972 roku calec osiągnięto we wszystkich wykopach. Co do pozostałych sezonów badawczych, brak danych. 5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt

- f. Rozpoznanie stratygrafii
W pełni, jak się zdaje, rozpoznano stratygrafię wykopów wyeksplorowanych w sezonie 1972. Co do pozostałych sezonów badawczych, brak danych. *4/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
Ze względu na brak publikacji odpowiednich fotografii wraz z opisami i zamieszczenie rysunku jednego tylko profilu (działki 55C; patrz A. Buko 1993, s. 1993, ryc. 6 i 7) nie sposób stwierdzić, czy stratygrafia została zinterpretowana poprawnie. *0,5/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań opublikowano w formie kilku obszernych artykułów w pracy zbiorowej „Sandomierz. Badania...”. Podsumowują one badania w sposób niekompletny (np. brak w nich rysunków profili) i do tego omawiają głównie sezon badawczy z 1972 roku. *3/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Ceramikę opracowano, jednak nie sposób stwierdzić, w jakim stopniu. *2/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Razem *25/100 pkt*

Badania 1981–1983

- a. Charakter badań: stacjonarne *8/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Na podstawie publikowanych planów (M. Florek 1995, s. 169, ryc. 4; 2005, s. 103, ryc. 1) oceniłem powierzchnię wykonanych wykopów na nieco ponad 4 ary (jeden z wykopów na działce 35 został częściowo wkopany w starszy wykop), co przy szacowanej powierzchni zamku ok. 8100 m² stanowi jej niecałe 5%. *0,5/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Spośród elementów zamku gotyckiego odsłonięto w całości pozostałości ośmiobocznej wieży i być może relikwitu bramy wjazdowej. Pozostałych odkrytych murów nie zinterpretowano. *2/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach – b.d. *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
W trakcie badań stwierdzono zniszczenie układów stratygraficznych w północnej części wzgórza. Brak jednak informacji odnośnie do wykopów w jego części południowej. *0,5/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
Nie sposób stwierdzić poprawności dość ogólnej interpretacji z powodu braku publikacji. *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Opublikowano jedynie dwie krótkie wzmianki w „Informatorze Archeologicznym” (1983, s. 275–276; 1984, s. 213). *1/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Razem *12/100 pkt*

Badania 1995–1999

- a. Charakter badań: nadzory archeologiczne *2/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Na podstawie publikowanych planów (Florek 2005, s. 103, ryc. 1) nie sposób stwierdzić, które z wykopów wykonanych po 1985 roku otwarto w latach 1995–1999. Przebadaną powierzchnię oceniłem więc łącznie ze starszymi nadzorami, co dało w sumie ok. 7 arów. Przy szacowanej powierzchni zamku ok. 8100 m² obszar objęty nadzorami w przybliżeniu stanowi jej 8,5% (pozostają to jednak jedynie nadzory). *0,5/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano fragment muru obwodowego w północno-wschodniej partii jego przebiegu. *1/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach – b.d. *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
W publikowanym sprawozdaniu (L. Polanowski, J. Zub 1997) brak informacji na temat stratygrafii. Skupiono się na opisie odkrytych relikwytów architektury. *0/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań opublikowano w formie niepełnego, kilkunastostrońnicowego artykułu sprawozdawczego. *4/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Razem *9,5/100 pkt*

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań
Większość prowadzonych na obiekcie prac to badania stacjonarne. *8/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Do tej pory przebadano ok. 24,5% z ok. 8100 m² powierzchni dzisiejszego zamku, z czego 8,5% to nadzory archeologiczne. *3/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Z elementów zamku gotyckiego rozpoznano fragmentarycznie dom południowy, mur obwodowy i domniemane palatium, a w całości ośmioboczną wieżę i przylegające do niej relikwity domniemanej bramy. Wykonano również przekop przez fosę. *5,5/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
Osiągnięto całość podczas nadzorów w roku 1968 oraz w większości wykopów wykonanych w roku 1972. Co do pozostałych sezonów badawczych, brak danych. *1,5/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
W pełni, jak się zdaje, rozpoznano stratygrafię w wykopach podczas badań w roku 1972. Odnośnie do badań z lat 1981–1983, pokuszono się jedynie o lakoniczną informację o zniszczeniu układów stratygraficznych. Co się tyczy pozostałych sezonów badawczych, brak danych. *0,5/10 pkt*

g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
Nie sposób stwierdzić poprawności interpretacji z powodu ich braku, braku publikacji lub ich niekompletności.

0/10 pkt

h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania i nadzory z lat 1956–1960 i 1998–1999 nie doczekały się publikacji. Nadzór z roku 1968 i badania z lat 1981–1983 wzmiankowano jedynie w „Informatorze Archeologicznym”. Badania z lat 1969–1973, a dokładniej głównie sezon 1972, zostały opublikowane w większej pracy zbiorowej. Nadzory z lat 1996–1997 opublikowano w formie niepełnego, kilkunastostronicowego artykułu.

4,5/10 pkt

i. Stan opracowania zabytków ruchomych:

- Ceramika

Opracowano w niewiadomym stopniu ceramikę z badań w latach 1969–1973 (choć możliwe, że jedynie z badań w 1972 roku).

0/5 pkt

- Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.

0/5 pkt

- Zabytki metalowe – b.d.

0/5 pkt

- Zabytki inne – b.d.

0/5 pkt

j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu

23/100 pkt

UWAGI

Podsumowując wyniki prac kolejnych ekip badawczych należy zaznaczyć, że w znikomym stopniu nawiązywały one do badań poprzedników, m.in. w interpretacji nawarstwień pochodzących z destrukcji umocnień na zachodnim stoku wzgórza, odkrytych przez zespół S. Tabaczyńskiego, całkowicie pominięte zostały wyniki wcześniejszych badań prowadzonych przez J. Gąssowskiego. Nikt nie pokusił się również o całościową analizę wyników wieloletnich wykopalisk. Jednym z większych błędów metodycznych było nie dowiązywanie się przez kolejne ekipy do siatki arowej wykonanej dla całego wzgórza zamkowego już w latach 60' XX w., co skutkowało przypadkami zakładania wykopów w miejscach już przebadanych i błędów w numeracji działek oraz wpłynęło na interpretację relacji przestrzennych między relikdami odkrytymi w różnych częściach dziedzińca zamku. (za M. Florek 2005, s. 92, przyp. 11; 2005a, s. 70; J. Piekalski 1995).

19. SOLEC NAD WISŁĄ, pow. Lipsko, woj. mazowieckie

Miejscowość: Solec nad Wisłą

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek znajdował się na cyplu terasy wiślanej na północny wschód od miasta, od którego był oddzielony głębokim parowem. Parowem tym biegła droga królewska z Radomia do przeprawy na Wiśle, a w czasach nowożytnych przerzucano nad nim kładkę, łączącą zamek z tzw. Przygródkiem („KZSP”, t. 3, z. 2, 1957, s. 20; M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1968; Leksykon, s. 463; A. Wyrobisz 2005, s. 35; S. Wróblewski 2006, s. 111).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: brak danych odnośnie do planu pierwotnego obiektu; zamek miejski, nie połączony z miastem fortyfikacjami i leżący poza obrębem jego murów. położenie wyżynne (cyplowe).

Niewiele wiadomo o wyglądzie pierwotnego zamku. Przypuszcza się, że było to niewielkie założenie kamiennie-ceglane, składające się z domu wielkiego i cylindrycznej wieży. Było ono położone w pobliżu miasta i powiązane z nim zależnościami natury gospodarczej. Wzniósł je prawdopodobnie Kazimierz Wielki przy okazji lokowania miasta (M. Dąbrowska, Gajewska, J. Kruppé 1968; Wyrobisz 2005, s. 35).

W latach 1604–1627 rozbudowę przeprowadził Krzysztof Zbaraski (według A. Wyrobisz, 2005, s. 34 – w latach 1615–1627). Zamek uzyskał narys czworokąta z bastionami

w narożach przy czym założenie średniowieczne rozbudowano w bastion południowo-wschodni (patrz ryc. 51). Zniszczony podczas wojen szwedzkich, nie został odbudowany. Ok. 1780 roku próbę odbudowy podjął starosta Ignacy Przebendowski, jednak już w XIX wieku zamek opuszczono i prawie całkowicie rozebrano („KZSP”, t. 3, z. 2, 1957, s. 20; B. Guerquin 1984, s. 291; Leksykon, s. 463; A. i R. Sypek 2003, s. 158; S. Wróblewski 2006, s. 111).

W latach 50. XX wieku stan zachowania ruin przedstawiał się następująco (za „KZSP”, t. 3, z. 2, 1957, s. 20): widoczne są szczątki murów z kamienia łamanego i cegły, otaczające krawędź stoku od południa i wschodu oraz znaczniejsze rumowisko zarysowującego się okręgu warownego od zachodu, zapewne szczątki budynku mieszkalnego i być może wieży obronnej. W narożniku północno-zachodnim zachowana podstawa wieży okrągłej z cegły, wiek XVI.

Do dnia dzisiejszego z zamku zachowały się dolne partie murów i fragmenty fundamentów w części południowo-wschodniej oraz cylindrycznej wieży w północno-zachodnim narożniku obiektu (Leksykon, s. 463; S. Kołodziejcki 2005, s. 13; A. Wyrobisz 2005, s. 34; S. Wróblewski 2006, s. 111).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski.

Istnienie zamku w XIV wieku potwierdzają „Rachunki żupne bocheńskie” (*castrum*; „Rachunki żupne...”, t. 15,

s. 138–190) z 1394 roku. Wspomina o nim Jan z Czarnkowa (*castrum*; „Kronika...” t. 2, s. 625), a za nim Jan Długosz („Roczniki...”, t. 2, s. 324) (Leksykon, s. 463–464; A. i R. Sypek 2003, s. 158; S. Kołodziejski 2005, s. 11 i 13; A. Wyrobisz 2005, s. 34; S. Wróblewski 2006, s. 111).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z ok. połowy XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

– Stronczyński K. („Opis zabytków starożytności...”) – widoki zamku od południa, ok. 1850 roku (za Leksykon, s. 464; patrz ryc. 50).

Brak danych o istnieniu na wzgórzu śladów wcześniejszego osadnictwa.

Zamek wznosił prawdopodobnie Kazimierz Wielki przy okazji lokacji miasta w 2. połowie XIV wieku. Pełnił on funkcję obrony przeprawy na Wiśle oraz centrum lokalnej administracji. Od XV wieku zamek wraz z miastem stał się obiektem zastawu długów królewskich. Tenutariusze zmieniali się dość często, więc dobra sołeckie wraz z zamkiem były intensywnie eksploatowane. Dzierżyli oni Solec aż do końca XVIII wieku. W latach 1604–1627 (według A. Wyrobisza (2005, s. 34) w latach 1615–1627) rozbudowę zamku przeprowadził starosta solecki, krzemieniecki i trylicki Krzysztof Zbaraski (brat Jerzego, kasztelana krakowskiego) zamieniając go w twierdzę bastionową. Możliwe, że przyczynił się do niej pożar, który w 1620 roku strawił miasto i być może również zamek. W XVII wieku obiekt został zniszczony przez wojska szwedzkie. Odbudować go próbował dopiero ok. 1780 roku starosta Ignacy Przebendowski. W XIX wieku opuszczony i częściowo rozebrany („KZSP”, t. 3, z. 2, 1957, s. 20; B. Guerquin 1984, s. 291; Leksykon, s. 464; A. i R. Sypek 2003, s. 158; A. Wyrobisz 2005, s. 34).

HISTORIA BADAŃ

Na zamku do tej pory nie przeprowadzono stacjonarnych badań. Spowodowane jest to, jak twierdzi A. Wyrobisz (2005, s. 33), ogromnymi trudnościami technicznymi, kosztami i skomplikowanym procesem konserwacji. Wykonano jedynie sondaż na tzw. Przygródki w latach 1964–1966 (patrz M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1968).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

ZABYTKI RUCHOME

W pobliżu zamku znaleziono ostrogę z bodźcem gwiazdowym bliżej nie określonego typu (A. i R. Sypek 2003, s. 158).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Istnienie zamku w XIV wieku potwierdzają „Rachunki żupne bocheńskie” („Rachunki żupne...”, t. 15, s. 138–190) z 1394 roku. Budowę zamku przypisują Kazimierzowi Wielkiemu Jan z Czarnkowa („Kronika...” t. 2, s. 625) oraz Jan Długosz („Roczniki...”, t. 2, s. 324).

Zabytki datujące

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Nie dotyczy (obiekt nie badany).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Rachunki żupne...”, t. 15, s. 138; Jan Długosz, „Roczniki...”, t. 2, s. 324; Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 625.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 2 (powiat iłżecki), wyd. 1957, s. 17–21 (zamek na s. 20); A. Wyrobisz 1963, s. 66; 2001; 2005 (tdl); M. Dąbrowska, M. Gajewska, J. Kruppé 1968; B. Guerquin 1974, s. 270; 1984, s. 291; F. Kiryk 1994, s. 136–138; Leksykon, s. 463–464; A. i R. Sypek 2003, s. 158; S. Kołodziejski 2005, s. 11 i 13; S. Wróblewski 2006, s. 111–112.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań – brak badań 0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań 0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań 0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań 0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań 0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań 0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań 0/10 pkt

- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań 0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – brak badań 0/10 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań 0/10 pkt
• Zabytki metalowe – brak badań 0/10 pkt
• Zabytki inne – brak badań 0/10 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
0/100 pkt

UWAGI

Brak.

20. SZYDŁOWIEC, pow. loco, woj. mazowieckie

Miejscowość: Szydłowiec
Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Zamek usytuowany jest na nizinie na zachód od miasta, a dokładniej na sztucznie poszerzonej wyspie wśród rozlewisk rzeczki Korzeniówki, która tworzy naturalną fosę (B. Guerquin 1984 s. 298; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 116; patrz ryc. 52).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; nizinny (na sztucznej wyspie w rozlewisku rzeki).

Prawdopodobnie przed wzniesieniem murowanego zamku funkcjonował tu od ok. 2. połowy XIII wieku drewniany dwór Odrowążów, być może z umocnieniami drewnianoziemnymi (B. Guerquin 1984, s. 298–299; S. Wróblewski 2006, s. 116).

Pierwszy murowany obiekt (prawdopodobnie dwór) wzniesli w miejscu drewnianego dworu także Odrowążowie, prawdopodobnie w XIV wieku. Na jego pozostałości w postaci fragmentów murów natrafiono po zewnętrznej stronie obecnego skrzydła północnego (patrz ryc. 53) podczas badań w 1965 roku. Ponadto wzniesione później w tym miejscu młodsze budynki wykazują pewne nieuzasadnione nieregularności, mogące świadczyć o adaptowaniu fragmentów starszych murów (W. Puget 1967, s. 263–264, przyp. 6; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 116–117).

W miejscu starszej murowanej siedziby po połowie XV wieku (prawdopodobnie w latach 1470–1480) wznosił nową kasztelan radomski Stanisław Szydłowiecki. Powstał wówczas jednotraktowy, czterokondygnacyjny dom mieszkalny w północnej części wyspy i kamienna wieża bramna w zachodniej części wyspy, jednak nie wzniesiono muru obwodowego.

Być może budowle te otoczone były wałem lub częstokołem. Jeszcze Jan Długosz („Liber beneficiorum...”) w swej relacji dotyczącej lat 1466–1476 wspomina istniejącą tu własność rycerską (*praedium militare*), co sugeruje, że nie był to zamek w pełnym tego słowa znaczeniu. Długosz w większości przypadków zamki w rozumieniu niniejszej pracy określał mianem *castrum* lub *arx*. Może to być jednak złudne, znane są bowiem sytuacje, gdy obiekt określony przez tego kronikarza mianem *curia* lub *praedium militare* spełniał wszystkie warunki pozwalające na określenie go mianem zamku. Już jednak akt sporządzony ok. 1517 roku, dotyczący spraw majątkowych, używa określenia: „... *oppidi Shydlowiecz nec non turrim ibidem muram cum curia*” (za W. Puget 1967, s. 269). Tak więc przed rokiem 1517 (może już w 2. połowie XV wieku) wieżę i dom otoczono murem obwodowym (W. Puget 1967, s. 264 i 267–270; A. Gruszecki 1986, s. 39; B. Guerquin 1984, s. 299).

Istniejący pod koniec późnego średniowiecza zamek składał się więc z trzech podstawowych elementów: domu wielkiego, wieży bramnej i muru obwodowego zamykającego powierzchnię ok. 4250 m². Całość wzniesiono na narysie nieregularnego czworoboku. Nad fosą prawdopodobnie przerzucony był most, częściowo stały a częściowo zwodzony (B. Guerquin 1984, s. 299; A. Gruszecki 1986, s. 39; patrz ryc. 53).

Dom wielki znajdował się w północnej części zamku. Był to jednotraktowy, czterokondygnacyjny budynek, wzniesiony z miejscowego kamienia na planie prostokąta o wymiarach 8,4×19 m. Dolna kondygnacja mieściła trzy sklepione kolebkowo pomieszczenia. B. Guerquin (1984, s. 299) może zbyt pochopnie przeniósł ten trójpodział na wyższe kondygnacje. Ponadto badacz ten błędnie zinterpretował informację zamieszczoną przez W. Puget (1967, s. 267), a dotyczącą odkrycia w bryle obecnie zachowanego budynku pozostałości wschodniej elewacji omawianego późnogotyckiego domu

wielkiego. Na podstawie wspomnianego tekstu W. Puget, w pracy z 1984 roku (s. 299) napisał on, że we wschodniej ścianie elewacji późnogotyckiego domu zachowały się relikty wcześniejszej budowli. Wracając do opisu omawianego budynku, prawdopodobnie posiadał on zewnętrzne ciągi komunikacyjne w postaci drewnianych schodów i ganków (W. Puget 1967, s. 267; B. Guerquin 1984, s. 299; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 116–117).

Wieża bramna wzniesiona została w zachodniej części wyspy, od strony drogi prowadzącej dziś z centrum miasta w kierunku Opoczna i Końskich. Zbudowano ją z kamienia, na planie kwadratu, a narożniki wzmocniono przyporami. Posiadała trzy kondygnacje, a w przyziemiu ostrołukowy przejazd bramny. Była ona nieco odsunięta od domu, a przy tym wysunięta przed lico domniemanego wału, później muru obwodowego (czyli *de facto* była to baszta) (W. Puget 1967, s. 268; B. Guerquin 1984, s. 299; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 117).

Mur obwodowy, wzniesiony prawdopodobnie już za Stanisława Szydłowieckiego (zm. 1493), biegł od północno-zachodniego narożnika domu, załamując się pod kątem prostym i dochodząc do północno-wschodniej przypory wieży bramnej. Jego relikty widoczne są w ścianie skrzydła zachodniego od strony podwórza. Druga kurtyna biegła od południowo-zachodniego narożnika domu, również załamywała się pod kątem prostym i dochodziła, po nieznacznym załamaniu linii lica, do południowo-wschodniej przypory wieży. Nie ma jednak pewności, czy ten drugi odcinek muru wzniesiono jeszcze w XV wieku, czy już podczas rozbudowy renesansowej. Może wzniesiono go w fazie pośredniej, a jego wschodnia część nie została dokończona, albo została zniszczona przez wzniesienie w XVI wieku skrzydła wschodniego (W. Puget 1967, s. 266, ryc. 4 i s. 269, przyp. 13).

Zamek kompletnie przebudowano w stylu renesansowym w latach 1515–1532. Powstał wówczas budynek o trzech jednopraktowych skrzydłach w układzie podkowiastym z kaplicą w wieży bramnej. Czworobok dziedzińca zamykał od południa mur kurtynowy. „KZSP” (t. 3, z. 10, s. 48) podaje, że zamek po przebudowie miał składać się z dwóch skrzydeł, północnego i wschodniego oraz wieży. Całość od południa i zachodu miał zamykać mur („KZSP”, t. 3, z. 10, s. 48; B. Guerquin, 1984, s. 299; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 117).

Kolejne przebudowy miały miejsce m.in. w roku 1547 i w latach 1619–1629. Zamek został opuszczony w I. połowie XX wieku i ulegał stopniowej dewastacji. W roku 1949 rozpoczęto zabezpieczenie murów, a w latach 1951–1952 przeprowadzono częściową, dość dowolną odbudowę. Obecnie zamek jest w znacznym stopniu odrestaurowany (B. Guerquin 1984, s. 299; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 117).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny.

O dworze drewnianym (*curia*) wspomina dokument nr 388 ze „Zbioru dokumentów małopolskich” (t. 2, nr 388; z roku 1427). Jan Długosz lokalizuje tutaj jedynie „własność rycerską” (*praedium militare*; „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 524).

Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić akt dotyczący spraw majątkowych, a sporządzony w 1517 roku, który wymienia istniejący w Szydłowcu zespół w postaci wieży i dworu otoczonych murem (W. Puget 1967, s. 269; S. Wróblewski 2006, s. 116).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z I. połowy XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Stronczyński K. („Opis zabytków starożytności...”) – widoki zamku od południa, ok. 1850 roku (za Leksykon, s. 483; patrz ryc. 54);
- autor nieznany (rysunek litografowany w Krakowie) – widok zamku od południowego wschodu, ok. 1835 roku (za W. Puget 1967, s. 262, ryc. 1; patrz ryc. 55).

W literaturze przedmiotu brak informacji, czy na wzgórzu zamkowym i w jego najbliższym otoczeniu natrafiono na ślady wcześniejszego osadnictwa.

Najstarsze założenie obronne, prawdopodobnie w postaci otoczonego wałem lub częstokołem drewnianego dworu, wzniesli być może już ok. połowy XIII wieku. Odrowążowie jako swą rodową siedzibę i centrum klucza dóbr. Prawdopodobnie jeszcze w XIV wieku wzniesli oni w miejscu budowli drewnianej dwór murowany (może Andrzej Pieniążek-Odrowąż, piszący się w 1362 roku „*haeres... de Schydlowiecz*”) (W. Puget 1967, s. 263; B. Guerquin 1984, s. 298–299; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 116–117).

Jeszcze w XIV wieku dwór wymieniany jest jako własność Szydłowieckich – gałęzi rodu Odrowążów, która wzięła nazwę od swej siedziby. Potwierdza to dokument z 1427 roku, wzmiankujący dwór (*curia*), własność znanych już z donacji w 1401 roku na rzecz kościoła w Szydłowcu Jakuba i Sławka. Pierwsze elementy zespołu zamkowego w postaci domu wielkiego i wieży bramnej (a może już także muru obwodowego) wybudował po połowie XV wieku (prawdopodobnie w latach 1470–1480) Stanisław Szydłowiecki, syn Jakuba, m.in. kasztelan żarnowski, radomski, marszałek dworu królewskiego, burgrabia i starosta krakowski. W związku z funkcjonującym wówczas zwyczajowym prawem „braci nie-dzielnych” (główna siedziba rodu nie mogła być przedmiotem podziału między rodzeństwo) brat Stanisława, Mikołaj (zm. ok. 1476) być może partycypował w budowie i użytkowaniu siedziby. Obwód obronny zamku mógł pierwotnie stanowić wał drewniano-ziemny, a mur miał powstać dopiero podczas przebudowy renesansowej, jednak W. Puget (1967, s. 269, przyp. 13) dopuszcza też możliwość jego wzniesienia w fazie pośredniej pomiędzy rozbudowami. Brak muru w 2. połowie XV wieku zdaje się sugerować relacja Jana Długosza („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 524), który dla lat 1466–1476 wymienia istniejącą w Szydłowcu własność rycerską (*praedium militare*), nie zaś zamek. Dopiero dokument z 1517 roku wymienia istniejące w Szydłowcu wierzę, i dwór w obrębie murów („... *turrim ibidem muram cum curia*”) (W. Puget 1967, s. 264, 267 i 269–270; B. Guerquin 1984, s. 299; Leksykon, s. 483; S. Wróblewski 2006, s. 117).

Rozbudowę renesansową przeprowadził w latach 1515–1532 kasztelan radomski i podskarbi koronny Mikołaj Szydłowiecki. Zamek uzyskał wówczas formę trójskrzydłowego pałacu; „KZSP” (t. 3, z. 10, s. 48) uznaje tę właśnie budowlę za pierwszy zamek Szydłowiecki. W roku 1547 Elżbieta Szydłowiecka, bratanica Mikołaja, wniosła odziedziczony po nim

zamek w wianie Mikołajowi Radziwiłłowi Czarnemu. Kolejną przebudowę przeprowadził w latach 1619–1629 (według „KZSP” w latach 1620–1630) ich syn, Albrecht Władysław Radziwiłł, kasztelan trocki. Po bezpotomnej śmierci ostatniego z linii szydłowieckich Radziwiłłów zamek w 1821 roku (według „KZSP” w 1802 roku) nabyła Anna z Zamoyskich Sapieżyna, aby odsprzedać go już w 1828 roku rządowi Królestwa Polskiego. Następnie do końca XIX wieku mieścił się tu browar, a zamek stanowił własność Engemanów. Wówczas to, częściowo ogołcony, zaczął popadać w ruinę. W 1915 roku zdjęto z budynków zamkowych dachówkę, aby pokryć kościół parafialny. Zamek opuszczony został w 1. połowie XX wieku. Od 1949 roku trwają prace konserwatorskie, m.in. w latach 1950–1952 przeprowadzono częściową, dość dowolną jego rekonstrukcję. Obecnie obiekt jest częściowo odrestaurowany i mieści się w nim Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych (W. Puget 1967, s. 273 i 276; B. Guerquin 1984, s. 299; Leksykon, s. 483–484; S. Wróblewski 2006, s. 117).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1962

Nadzory nad pracami budowlanymi związanymi z pełną odbudową zamku prowadził Zygmunt Pyzik z ramienia WKZ w Kielcach (W. Puget 1967, s. 263; S. Wróblewski 2006, s. 117).

Badania 1965

Wstępne badania archeologiczno-architektoniczne prowadzili Jerzy Rozpędowski, Józef Kaźmierczyk i Wanda Puget z ramienia WKZ w Kielcach. Badania przeprowadzono w czerwcu (W. Puget 1967, s. 263, przyp. 4).

Badania 1969

Nadzór nad wykopami instalacyjnymi na dziedzińcu zamkowym prowadził Wojciech Twardowski z ramienia Muzeum Regionalnego w Radomiu. Nadzór odbył się w kwietniu („IA”, 1970, s. 423).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1962

Nadzór nad pracami budowlanymi (W. Puget 1967, s. 263).

Badania 1965

Badania miały na celu sprawdzenie wysuniętych poprzednio hipotez rozwarstwienia budynku, skonfrontowanie w terenie problemu osadnictwa na wyspie, poprzedzającego wzniesienie zamku i ewentualne nakreślenie dalszego programu badań (W. Puget 1967, s. 263, przyp. 4).

Badania 1969

Nadzór archeologiczny nad wykopami instalacyjnymi na dziedzińcu zamku („IA”, 1970, s. 423).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1962

Nadzór nad pracami budowlanymi – wykopy wykonywano np. technikami budowlanymi. Z pewnością wykonywano bliżej nieokreślone rysunki (rzuty?), m.in. odkrytych w północnej partii wyspy konstrukcji drewnianych. Brak danych odnośnie do innych form dokumentacji (patrz W. Puget 1967, s. 263).

Badania 1965

Brak danych.

Badania 1969

Nadzór nad wykopami instalacyjnymi – wykopy wykonywano z pewnością technikami budowlanymi. Brak danych odnośnie do metod dokumentacji (patrz „IA”, 1970, s. 423).

ZABYTKI RUCHOME

Brak danych.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEN, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1962

W wykopie budowlanym na północnym skraju wysepki (po północnej stronie zamku, tuż ponad fosą) 11 sierpnia natrafiono na znacznej głębokości na relikty niezidentyfikowanych urządzeń drewnianych. Na podstawie wstępnego rozpoznania Z. Pyzik datował konstrukcję w przybliżeniu na XIII wiek (W. Puget 1967, s. 263, przyp. 2 i 3).

Badania 1965

W obrębie dziedzińca natrafiono na ślady osadnictwa z XIV wieku. Po zewnętrznej stronie obecnego skrzydła północnego odsłonięto fragmenty murów datowane wstępnie na XIV wiek. Przeprowadzono rozpoznanie architektoniczne istniejącej zabudowy, w trakcie którego w murach istniejących budynków natrafiono na relikty zamku gotyckiego (W. Puget 1967, s. 263).

Badania 1969

W jednym z wykopów natrafiono przypadkowo na narożnik muru z nieregularnie łupanego kamienia, wzniesiony na palowaniu z wbitych pionowo w podmokły grunt słupów drewnianych („IA”, 1970, s. 423).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Po raz pierwszy o obiekcie wspomina dokument nr 388 ze „Zbioru dokumentów małopolskich” (t. 2, nr 388), określa on jednak istniejącą w Szydłowcu strukturę jako dwór (*curia*). Co ciekawe, również Jan Długosz nie lokalizuje tutaj zamku jako takiego, a jedynie „własność rycerską” (*praedium militare*; „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 524) (S. Wróblewski 2006, s. 116).

Zabytki datujące

Badania 1962

Brak danych.

Badania 1965

Odkryte po zewnętrznej stronie obecnego skrzydła północnego relikty murów datowano na podstawie warstw archeologicznych na XIV wiek (W. Puget 1967, s. 263).

Badania 1969

Odkryty narożnik muru datowano nielicznymi fragmentami ceramiki orientacyjnie na XV–XVI wiek („IA”, 1970, s. 423).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1962

Gdyby odnalezione przy północnym skraju wysepki relikty konstrukcji drewnianej okazały się młodsze niż XIII wiek, W. Puget (1967, s. 263, przyp. 2 i 3) skłonna jest wiązać je z pozostałościami mostu, opadłego wskutek zniszczenia na dno fosy.

Badania 1965

Ujawnione w obrębie dziedzica ślady osadnictwa z XIV wieku nie mogą zostać bez dalszych badań uznane za najstarsze w obrębie wyspy. Odkryte po zewnętrznej stronie obecnego skrzydła północnego fragmenty murów, datowane na XIV wiek, można wiązać ze śladami osadnictwa z tego okresu odsłoniętymi na dziedzińcu, choć mury mogą okazać się późniejsze, przy założeniu, że pierwotnie obiekt był drewniany (W. Puget 1967, s. 263).

Badania 1969

Brak danych.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1962

Rysunek i protokół (autorstwa Z. Pyzika) z rozpoznania konstrukcji drewnianych odkrytych w północnej partii wyspy znajdowały się w archiwum WKZ w Kielcach (W. Puget 1967, s. 263, przyp. 2).

Badania 1965

Sprawozdanie z badań znajdowało się w archiwum WKZ w Kielcach (W. Puget 1967, s. 263, przyp. 4).

Badania 1969

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1962, 1965

Krótką wzmiankę o badaniach zawarła w swojej pracy, ukie-runkowanej głównie na historię zamku, Wanda Puget (1967).

Badania 1969

Opublikowano krótką wzmiankę w „Informatorze Archeologicznym” (1970, s. 423).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 2, nr 388; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 524.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 10 (powiat radomski), wyd. 1961, s. 41–52 (zamek 48–51); K. Dumala 1967; W. Puget 1967; „IA”, 1970, s. 423; B. Guerquin 1974, s. 277–279; 1984, s. 298–300; A. Gruszecki 1986, s. 39 i 58; F. Kiryk 1994, s. 144–145; Lek-sykon, s. 483–484; A. i R. Sypek 2003, s. 131–134, S. Wróblewski 2006, s. 116–118.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1962

a. Charakter badań: nadzory	2/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)	
b.d.	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy	
Natrafiono prawdopodobnie na relikty drewnianego mo-stu.	0,5/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d.	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań	
Prawdopodobnie mechaniczna, technikami budowlanymi.	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d.	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię	
b.d.	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań	
Badań nie opublikowano; krótką wzmiankę o nich zamiesz-cza W. Puget (1967).	0,5/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d.	0/5 pkt
j. Razem	3/100 pkt

Badania 1965

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy
Odsłonięto fragmenty murów, których nie zinterpretowano;
rozpoznano architektonicznie dzisiejszą zabudowę natrafiając na fragmenty starszych murów fazy gotyckiej.
0,5/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badań nie opublikowano; krótką wzmiankę o nich zamieszcza W. Puget (1967). 0,5/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
j. Razem 9/100 pkt

Badania 1969

- a. Charakter badań: nadzory 2/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy
Natrafiono na nie zidentyfikowany narożnik muru, którego nie zinterpretowano. 0/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań
Prawdopodobnie mechaniczna, technikami budowlanymi. 0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Krótka wzmianka w „Informatorze Archeologicznym” (1970, s. 423). 1/10 pkt

- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
j. Razem 3/100 pkt

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: stacjonarne i nadzory 8/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy
Odkryto w trakcie badań pozostałości domniemanego drewnianego mostu i bliżej nie zidentyfikowane fragmenty murów, których jednak ich nie zinterpretowano. 1/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań
Nieznana lub technikami budowlanymi. 0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Jedynie badania z 1969 roku doczekały się wzmianki w „Informatorze Archeologicznym”. Informacje o wcześniejszych badaniach zamieszcza jedynie W. Puget (1967). 0,5/10 pkt

- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 9,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

21. SZYDŁÓW, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Szydłów

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku położone na skarpie nad doliną rzeczki Cieknącej. Zamek znajdował się w północno-zachodniej części miasta, w obrębie jego murów (patrz ryc. 56).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny, o narysie w przybliżeniu wielobocznym, wykorzystującym jednak ukształtowanie terenu; położenie wyżynne, na skraju wysoczyzny (skarpace).

Zamek wznosił na surowym korzeniu Kazimierz Wielki niedługo po 1350 roku (być może jedynie część północną, a południową przed 1370 rokiem – L. Kajzer 2005a, s. 48) prawdopodobnie jako typowe dla jego fundacji założenie dwuczłonowe (patrz ryc. 57 i 58). Człon północny pełnił miał funkcję obronno-administracyjną, południowy zaś był rezydencją królewską. Całość zajmowała obszar ponad 7000 m² i miała narys wydłużony, zbliżony do wieloboku (element muru obwodowego będący zarazem murem miejskim biegł łukowato) o wymiarach ok. 60×110 m. Istnieje jednak możliwość, że Kazimierz Wielki wznosił jedynie część północną obiektu, a południowa wraz z salą rycerską dobudowana została później. W tym wariantcie mur południowy biegłby na zachód zaraz za budynkiem bramnym, a zamek miałby powierzchnię ok. 3500–4000 m², co bardziej odpowiada fundacjom tego króla (patrz A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 401–402). Zamek wzniesiono z miejscowego kamienia z niewielkim udziałem eratyków (J. Widawski 1973, s. 454–455; L. Kajzer 1999, s. 94–98; 2000e, s. 41; 2005a, s. 42, 48; Leksykon, s. 485 i 487; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 393–394 i 401–403; Z. Lechowicz 2005, s. 81; S. Wróblewski 2006, s. 118–119).

W części północnej (obronno-administracyjnej?) wzniesiono dwukondygnacyjny, jednotraktowy dom wielki o wymiarach 15,3×35,5 m i trzech izbach w przyziemiu, dostawiony północną ścianą do muru obwodowego. W północno-wschodnim narożniku muru obwodowego wzniesiono w jednym czasie dwie bliźniacze cylindryczne wieże (patrz ryc. 59; obecności wieży w tym miejscu spodziewano się już wcześniej (patrz „KZSP”, t. 3, z. 1, s. 79), B. Guerquin (1984, s. 301), jednak rekonstruował ją jako zaopatrzoną w ostrogę (według niego „dziób”); M. Brykowska sugerowała istnienie wieży w nieco innym miejscu, niż B. Guerquin. Wieże kontrolowały biegnącą u podnóża skarpy drogę prowadzącą do miasta. Brama wraz z budynkiem bramnym znajdowała się we wschodniej części muru obwodowego oddzielającego zamek od miasta. Głównym budulcem użytym do wzniesienia zamku był kamień. Mur obwodowy w partii zachodniej i północnej był integralną częścią muru miejskiego, natomiast jego odcinki wschodni i południowy (o grubości jedynie

60–80 cm) odgradzały zamek od miasta wewnątrz fortyfikacji miejskich („KZSP”, t. 3, z. 1, s. 79; B. Guerquin 1984, s. 301; L. Kajzer 2000, s. 156; Leksykon, s. 485; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 401; Z. Lechowicz 2005, s. 81; S. Wróblewski 2006, s. 118).

W narożniku południowo-zachodnim partii południowej (rezydencjonalnej) znajdował się prostokątny dom wielki o wymiarach 12,75×34,80 m (tzw. sala rycerska). Był to budynek jednotraktowy, dwukondygnacyjny, z dwoma pomieszczeniami na każdej kondygnacji i czworobocznym ryzalitem od strony południowej (być może mieszczącym kaplicę). Wydaje się jednak, że jest on późniejszy od zamku kazimierzowskiego i powstał być może za Ludwika Węgierskiego (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 402). Dom ten posiadał w partii parterowej ogrzewanie hypokaustyczne, na piętrze zaś piece lub kominki. Ściany budynku miały jedynie ok. 1 m grubości. J. Kuczyński bezzasadnie poddaje w wątpliwość ukończenie budowy domu (za L. Kajzer 2005a, s. 43; patrz też J. Kuczyński 1978, s. 32 w opracowaniach niepublikowanych). „KZSP” (t. 3, z. 1, s. 79) błędnie podaje na podstawie kamieniarki otworów okiennych, uważanych za wczesno-renesansowe, a w istocie gotyckich (patrz A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 403), że budynek przebudowano w 1528 roku (Architektura gotycka, s. 226; Leksykon, s. 485 i 487; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 393 i 402–403; Z. Lechowicz 2005, s. 81; S. Wróblewski 2006, s. 118–119).

Podczas przebudów w 2. połowie XV wieku i na przełomie XV i XVI wieku zamek uległ znaczącym przekształceniom. Dom wielki części południowej (sala rycerska) przestał pełnić funkcje rezydencji królewskiej, a dom północny uzyskał swą ostateczną formę architektoniczną. W miejscu cylindrycznych wież wzniesiono z kamienia tzw. skarbczyk, podpiwniczony budynek dwukondygnacyjny na rzucie dwóch prostokątów złączonych pod kątem prostym (pierwotnie może kwadratowa wieża, rozbudowana w 1528 roku) („KZSP”, t. 3, z. 1, s. 79; Leksykon, s. 485; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 403; S. Wróblewski 2006, s. 119).

W 1541 roku zamek strawił pożar. Prawdopodobnie całkowicie spłonął północny dom wielki, co poświadczają analizy dendrochronologiczne belek nowej więźby dachowej (data ścięcia drzewa ok. 1545 roku – patrz M. Krąpiec, E. Szychowska-Krąpiec 1999 w niepublikowanych). Jeszcze w XVII wieku (przed 1630 rokiem) wzniesiono nowy budynek bramny w kurtynie wschodniej oraz być może budynek znajdujący się na północ od niego (obecnie urząd pocztowy). Niewielkie prace budowlane prowadził na zamku jeszcze starosta Józef Załuski w 1723 roku. Obiekt przestał pełnić swą funkcję pod koniec XVIII wieku, kiedy to został opuszczony (Architektura gotycka, s. 226; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 391–393 i 403; S. Wróblewski 2006, s. 119; M. Krąpiec, E. Szychowska-Krąpiec 1999 w opracowaniach niepublikowanych).

Do dnia dzisiejszego ze średniowiecznego założenia zachowały się dom południowy (sala rycerska) prawie do

wysokości korony murów, tzw. skarbczyk, relikty budynku bramnego oraz wielokrotnie przebudowywany mur obwodowy („IA”, 1978, s. 254–255; B. Guerquin 1984, s. 300–301; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 391; S. Wróblewski 2006, s. 118).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski.

O wzniesieniu zamku przez Kazimierza Wielkiego wspomina Jan Długosz. Brak danych na temat innych średnio-wiecznych przekazów dotyczących zamku. Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić inwentarze i lustracje, m.in. lustracje z lat 1663, 1789 (Architektura gotycka, s. 227; S. Kłodziejski 2005, s. 13; S. Wróblewski 2006, s. 118).

Najwcześniejsze przedstawienia ikonograficzne zamku pochodzą z ok. połowy XIX wieku. Ryciny przedstawiające zamek:

- Chrząński F. („Opis zabytków starożytności...”, K. Stronczyński, 1852–1853) – widok na ruiny zamku, lata 1844–1846 (za L. Kajzer 2005a, s. 56, ryc. 3);
- Chrząński F. („Opis zabytków starożytności...”, K. Stronczyński, 1852–1853) – widok na ruiny zamku od zachodu (na tzw. skarbczyk), 1844–1846 (za L. Kajzer 2005a, s. 56, ryc. 4);
- Miasto i zamek od południowego zachodu („Kłosa”, 1869), 2. połowa XIX wieku (za Leksykon, s. 485).

Mapy i plany:

- Potocki M., plan zamku i miasta (?), 1823 rok (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 399).

Według badań archeologicznych zamek powstał na tzw. „surowym korzeniu” (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 403).

Według większości badaczy obiekt fundował prawdopodobnie po roku 1350 Kazimierz Wielki. Według L. Kajzera (2005a, s. 48) wzniesiono wtedy jedynie partię północną, a południową dobudowano pod koniec panowania Kazimierza Wielkiego lub (co jest bardziej prawdopodobne) za panowania Ludwika Węgierskiego („KZSP”, t. 3, z. 1, s. 78; B. Guerquin 1984, s. 300; Architektura gotycka, s. 226; Leksykon, s. 485; L. Kajzer 2005a, s. 48; S. Wróblewski 2006, s. 119).

Według L. Kajzera (2000, s. 157) zamek pełnił swoją pierwotną funkcję nie dłużej niż do połowy XV wieku. W następnym okresie uległ znacznym przekształceniom i stał się zwykłym zamkiem starościńskim. Obiekt w czasach nowożytnych wielokrotnie trawiły pożary (m.in. w latach 1528, 1541, 1544 (?), 1630 i 1655). Najbardziej ucierpiał podczas wojen szwedzkich (w 1663 roku opisany jako ruina). Odbudowę i renowację prowadził jeszcze starosta Józef Załuski w 1723 roku. Już jednak pod koniec XVIII wieku zamek został opuszczony i w 1789 roku był ruiną. W XIX wieku rozebrano znaczne jego partie („KZSP”, t. 3, z. 1, s. 78; B. Guerquin 1984, s. 300; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 275; L. Kajzer 2000, s. 157; Leksykon, s. 485; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 391–392).

Na zamku w 1927 roku podjęto prace zabezpieczające ruiny. W 1930 roku wzniesiono na dziedzińcu budynek szkoły, budzący już wtedy wiele kontrowersji konserwatorskich (patrz

A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 392, przyp. 3 i A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 275–276). Podczas budowy zniszczono spory odcinek wschodniego muru obwodowego i rejon bramy wjazdowej. Obiekt nieznacznie ucierpiał z powodu działań wojennych w 1944 roku. W latach 1945–1947 prace konserwatorskie przeprowadził J. Żukowski z inicjatywy ówczesnego proboszcza, ks. Konstantina Tomala. Wtedy to wykonano krenelaż na szczytowej partii ścian sali rycerskiej. Rekonstrukcja ta, nie poparta żadnymi danymi historycznymi, jest całkowicie błędna (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 392). Podczas prac odbudowano też znaczne partie muru zachodniego. W latach 1957–1960 odbudowano tzw. skarbczyk. W 1998 roku rozpoczęto budowę drugiego skrzydła szkoły wraz z salą gimnastyczną, co wzbudziło kolejne kontrowersje środowisk naukowych (patrz „Uwagi”) (Architektura gotycka, s. 226–227; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 275–276; Leksykon, s. 485; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 392 i 394).

HISTORIA BADAŃ

Badania z lat 50. XX wieku

Badania architektoniczne tzw. skarbczyka prowadziła Maria Brykowska. Równolegle trwały prace konserwatorskie (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 392).

Badania 1957–1960

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadziła Eligia Gąssowska (?) (Leksykon, s. 484).

Badania 1977–1978

Badaniami archeologiczno-architektonicznymi południowej partii zamku (głównie rejonu tzw. skarbczyka) kierował Adam Miłobędzki, prace prowadzili z ramienia WKZ w Kielcach Eligia Gąssowska i Janusz Kuczyński („IA”, 1978, s. 254–255). Badania zostały przerwane w wyniku kontrowersyjnej decyzji WKZ (L. Kajzer 2005a, s. 43).

Badania 1980

Badaniami archeologiczno-architektonicznymi kierował Adam Miłobędzki, prace prowadzili z ramienia PP PKZ Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej, Oddział w Warszawie Urszula Perlikowska-Puszkarska i Ryszard Cędrowski z udziałem Ireny Górskiej. Badania trwały od 23 lipca do 26 sierpnia („IA”, 1981, s. 220; L. Kajzer 2005a, s. 43, przyp. 9).

Badania 1998

Nadzór archeologiczny przy budowie fundamentów części podpiwniczonej nowej szkoły prowadzili Waldemar Gliński i Czesław Hadamik (L. Kajzer 2005a, s. 42, przyp. 5).

Badania 1999

Badania ratownicze archeologiczno-architektoniczne związane z rozpoczętą w 1998 roku budową na terenie dziedzińca zamkowego nowego budynku szkolnego z salą gimnastyczną prowadził Leszek Kajzer z ramienia Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. W badaniach uczestniczyli Aleksander Lewandowski i Marcin Andrzejewski. Prace trwały od 5 maja do 30 czerwca. Badań nie kontynuowano

w roku następnym ze względu na zatarg z wójtem (patrz „Uwagi”) (L. Kajzer 2000, s. 155; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 395).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1957–1960

Brak danych.

Badania 1977–1978

W 1977 roku badania objęły południową część zamku, głównie rejon tzw. sali rycerskiej oraz jej wschodnią część. Ich celem było „uściślenie datowania gotyckiego pałacu z XIV wieku, rekonstrukcja jego pierwotnego wyglądu, uchwycenie kolejnych etapów przekształceń formy i funkcji, a także uzyskanie danych o wyposażeniu, ogólniej o kulturze użytkowników” (za „IA”, 1978, s. 254; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 393; L. Kajzer 2005a, s. 42).

Brak danych z roku 1978.

Badania 1980

Badania („IA”, 1981, s. 220; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394) w założeniu miały być kontynuacją badań A. Miłobędzkiego z lat 1977–1978. Wykonano trzy wykopy (o numerach XIX–XXI) o łącznej powierzchni 15,25 m².

Wykop XIX – wymiary 2×2 m. Założony został wewnątrz wschodniej części tzw. sali rycerskiej, w sąsiedztwie odkrytego urządzenia grzewczego.

Wykop XX – wymiary 2,5×2,5 m. Założony przy południowym licu muru obwodowego, w przedłużeniu południowej elewacji sali rycerskiej. Celem otwarcia wykopu było uchwycenie przebiegu hipotetycznego budynku związanego z murem obwodowym.

Wykop XXI – wymiary 2×2,5 m. Lokalizacja i cel jak wyżej.

Badania 1998

Nadzór archeologiczny objął wykopy pod podpiwniczoną część nowo budowanego skrzydła szkoły. Brak jednak na ich temat bliższych informacji (L. Kajzer 2005a, s. 42, przyp. 5).

Badania 1999

W trakcie badań otwarto 14 wykopów i jedną odkrywkę (położoną po zewnętrznej stronie muru wschodniego) o łącznej powierzchni 395 m² i orientacyjnej kubaturze ok. 500 m³ (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 395).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1957–1960

Brak danych.

Badania 1977–1978, 1980

Badania prowadzono metodą większych wykopów archeologicznych. Brak danych na temat sposobów dokumentacji i eksploracji.

Badania 1998

Prace miały charakter jedynie nadzoru archeologicznego.

Badania 1999

Odnosnie do całości badań (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 396): w części wschodniej głównego domu zamkowego wcześniej przemieszczone warstwy ziemne zebrano mechanicznie (wynikało to z ratowniczego charakteru badań). W trakcie badań posługiwano się metodami typowymi dla prac archeologiczno-architektonicznych, z ograniczeniami wynikającymi z ratowniczego trybu badań. Pomiarów wysokościowych dokonywano od repera państwowego, zlokalizowanego na wschodniej ścianie budynku „starej” szkoły, o wartości 249,02 m n.p.m. Wykonano dokumentację opisową, rysunkową i mechaniczną oraz pobrano próbki do analiz specjalistycznych. Dokonano także rutynowych obserwacji architektonicznych (analiza wątków) oraz pomiarów cegieł i zgromadzono materiał do porównań cegieł z zamku z cegłami z kościoła parafialnego.

Odnosnie do wypełniska wieży B (za L. Kajzer 2000a, s. 155): ze względu na ratowniczy charakter prac, wyeksplorowano wypełnisko wieży B metodą zbliżoną do stosowanej w trakcie badania kurhanów. Koło o średnicy 3,3 m podzielono więc na połowę i jego partię wschodnią obniżono tylko do poziomu 245,50 m n.p.m. Czwartkę południowo-zachodnią wyeksplorowano do głębokości 244,50 m n.p.m., a północno-zachodnią do głębokości ok. 243,60–243,70 m n.p.m., osiągając poziom skały, na której bezpośrednio posadowiono stopę murów fundamentowych wieży B. W trakcie eksploracji nawarstwień zasypiska wykonano także rutynową dokumentację architektoniczną partii licowych murów wieży, nie znajdując jednak w badanej części ani wyraźnych śladów sklepienia (czy osadzenia belek stropowych), które informowałyby o przekryciu izby, ani pozostałości posadzki. Zastępowała ją naturalna płaszczyzna rodzimej skały wapiennej.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1957–1960

Brak danych.

Badania 1977–1978

Poszyskano m.in. późnośredniowieczny materiał ceramiczny. Ok. 75% fragmentów pochodzi z naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej, typowej dla garncarstwa wczesnośredniowiecznego, reszta zaś z naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej. Sporadycznie występowały fragmenty naczyń polewanych (L. Kajzer 2005a, s. 44). Brak danych na temat innych kategorii zabytków.

Badania 1980

Wiadomo jedynie, że z najniższej zalegających warstw pozyskano późnośredniowieczny materiał ceramiczny (XIV–XV wiek?), z pozostałych zaś nowożytny („IA”, 1981, s. 220). Brak danych na temat innych kategorii zabytków.

Badania 1998

Brak danych.

Badania 1999

Podczas badań pozyskano ogółem 5435 zabytków ruchomych: 3102 fragmenty ceramiki; 2107 kafli piecowych (głównie płytowych, pokrytych polewą, z czasów od 2. połowy XVI do 1. połowy XVIII wieku); 226 zabytków określonych jako „inne” (szkło, metale, kości zwierzęce, ceramika budowlana, detale kamienne, itp.). Poza wypełniskiem wieży „B” omówionym niżej, z pozostałych wykopów wykonanych w obrębie zamku pozyskano materiał wyłącznie nowożytny (w sporej części na wtórnym złożu) (L. Kajzer 2000a, s. 161; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 395–396).

Z wypełniska wieży „B” pozyskano: 908 fragmentów ceramiki (w tym 138 w warstwie związanej z budową wieży); półgrosz Kazimierza Wielkiego (we wspomnianej warstwie związanej z budową wieży „B”); ułamek „półmajolikowego” (lub pseudomajolikowego) talerza zdobionego malaturą przedstawiającą rysunek częściowo zachowanej postaci kobiecej, związany prawdopodobnie z warsztatami w Miechocinie koło Tarnobrzega (choć może on być również datowany na 2. ćwierć XVII wieku) (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 396–397).

Zawartość materiału zabytkowego w poszczególnych warstwach wypełniska wieży „B” przedstawia się następująco (za L. Kajzer 2000a, s. 157–158):

Warstwa 1 – 714 fragmentów ceramiki, z czego 55% to ułamki wypalone w zaawansowane atm. utleniającej, typowej dla lat od połowy XV wieku (i czasów późniejszych, nowożytnych; według periodyzacji J. Kruppégo (1981)); 40% stanowią ułamki naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej (typowe dla takiego datowania). Trzeci etap garncarstwa późnośredniowiecznego wg J. Kruppégo, datowany na 2. połowę XV i początek XVI wieku.

Warstwa 2 – w warstwie tej pojawia się materiał typu „wczesnośredniowiecznego” lub do niego nawiązujący. Stanowi on 38% fragmentów ceramiki; 20% stanowią fragmenty wypalone w atmosferze redukcyjnej; 41% fragmentów wypalonych w atmosferze silnie utleniającej, wykonanych z glin żelazistych. Jest to zbiór późnośredniowieczny.

Warstwa 3 – fragmenty nawiązujące technologicznie do garncarstwa wczesnośredniowiecznego to ponad 26%; redukcyjne – 24%; mocno wypalone w atmosferze utleniającej – 30%. Są to chyba cechy typowe dla późnośredniowiecznego garncarstwa małopolskiego. Z ceramiki tej wykleił się jeden garnek z gliny kaolinitowej, o mieszanym charakterze wypału, ozdobiony pasem brązowej malatury na lekkiej angobie (może późniejszy wtręt z 2. połowy XV wieku lub z XVI wieku związany z rozbiórką wież – przyp. aut.). Ceramika polewana stanowiła 14% – wykleił się z tego jeden dzban o polewie zielono-oliwkowej. Zbiór ten datować można na 2. połowę XIV wieku. Warstwa ta zawierała półgrosz Kazimierza Wielkiego (na gł. niw. 244,6 m n.p.m.). Półgrosze te (o relatywnie dużej wartości) bito w niewielkich ilościach w 2. połowie panowania tego władcy. Datuje on dobrze warstwę na połowę lub początek 2. połowy XIV wieku. Moneta jest prawdopodobnie ofiarą zakładzinową. Wydaje się, że naczynia w tej warstwie spadły z rusztowań murarzy – budowniczych wieży.

W wypełnisku domu północnego wystąpiła duża liczba fragmentów ceramiki i kafli piecowych (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 397).

Wszystkie zabytki wstępnie sklasyfikowano i uporządkowano w 146 numerach inwentarzowych (Andrzejewski, Kajzer 2002, s. 396).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEN, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1957–1960

Brak danych.

Badania 1977–1978

Stopień rozpoznania nawarstwień wschodniej części sali rycerskiej i jej najbliższego otoczenia przedstawia się następująco (za „IA”, 1978, s. 255):

Odczytano zmienne poziomy calcowego wapienia, poziomy posadowienia murów i użytkowania przyziemia, warstwy wyrównawcze pod nawierzchnie, rozpoznano stratyografię warstw pożarowych, gruzowisk rozbiórkowych, miejsc odkładania się resztek w trakcie kolejnych prac budowlanych. Na podstawie badań architektonicznych zachowanych i odsłoniętych murów, ustalono technikę ich posadowienia, rozpoznano część ścian między nieznanymi dotąd pomieszczeniami przyziemia, odkryto na osi budynku resztki ciosowego filara (podtrzymanie przekrycia sali?). Stwierdzono, że niektóre ściany przyziemia były licowane cegłą w układzie „polskim”.

W trakcie badań sali rycerskiej natrafiono na pozostałości urządzenia grzewczego (hypocaustum) w postaci licznych, umieszczonych pierwotnie pod posadzką słupków („IA”, 1978, s. 255; L. Kajzer 2000, s. 156; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 393).

Badania 1980

Wykop XIX – poszukiwano słupków hypocaustum i ewentualnego popiołu powstałego podczas jego użytkowania. Nie natrafiono na wspomniane pozostałości.

Wykopy XX i XXI – nie stwierdzono istnienia poszukiwanego muru („IA”, 1981, s. 220).

Badania 1998

W trakcie prac budowlanych odsłonięto w północno-wschodniej części dziedzińca reliktami kamiennych murów (w północnej partii wykopu), prawdopodobnie (jak zinterpretował znalezisko W. Gliński (patrz L. Kajzer 2000, s. 155)) południową ścianę kazimierzowskiego domu wielkiego (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 275 i 277; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394).

Badania 1999

Ze względu na ratowniczy charakter badań nie rozpoznano w pełni pierwotnego zamku, ani jego późniejszych przekształceń. Przebadano jedynie miejsca planowanej lokalizacji budynków (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 275).

W trakcie badań w północno-zachodniej części zamku, częściowo pod budynkiem tzw. skarbczyka, odkryto reliktami dwóch prawie identycznych kamiennych cylindrycznych wież. Zostały one nazwane od pierwszych liter nazwisk badaczy M. Brykowskiej (wieża „B”) i B. Guerquina (wieża „G”), którzy

sugerowali istnienie w tej części muru obwodowego cylindrycznej wieży (choć każde w nieco innym miejscu). Wieża „G” była nieznacznie wysunięta z lica muru obwodowego. Bezpośrednio za nią, w odległości zaledwie 0,8 m, wzniesiono wolno stojącą wieżę „B”. Zostały one rozebrane podczas budowy skarbczyka w XV lub XVI wieku (L. Kajzer 2000, s. 156; 2005a, s. 42; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 401).

W północno-wschodniej partii założenia natrafiono na relikty tzw. domu północnego. Zalegające w jego wypełnisku nawarstwienia, o maksymalnej miąższości ok. 2 m, nie miały zbyt skomplikowanego układu. Przedstawiał się on następująco (za A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 278): Warstwę pierwszą stanowił przemieszany poziom rozbiórkowy, z niewielką domieszką humusu, związany z ostatnimi niwelacjami terenu i innymi pracami ziemnymi. Poniżej zalegały także warstwy nasypowe, poziomy piasku i próchnicy, a pod nimi gruba warstwa gruzu kamiennego, z domieszką próchnicy. Warstwa ta traktowana być może jako pozostałość użytkowania i destrukcji domu zamkowego. Zawierała ona liczne, głównie nowożytny, ruchomości, a punktowo soczewki gruzu ceglanego (oraz tzw. palcówki o średnich wymiarach 62×107×220 mm). Niżej stwierdzono obecność warstwy spalenizny, z niedopalonymi fragmentami belek stropowych (o przekroju 25×35 cm), z których pobrano próbki do analizy dendrochronologicznej. Pod warstwą spalonych belek zalegał poziom popiołu i wyżarzonych materiałów budowlanych, zalegających bezpośrednio na calcu, który tworzyła zwietrzała powierzchnia opoki.

W trakcie eksploracji wykopu I odczyszczono również zawalisko (powstałe skutkiem wykorzystania mechanicznego sprzętu budowlanego), które zalegało na osi domu wielkiego, przy południowym licu jego południowej ściany (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 278; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 397).

Jak podaje L. Kajzer (2000a, s. 161), poza wypełniskiem wieży „B” o nienaruszonym układzie, w innych wykopach stratygrafia nawarstwień była niezwykle uboga (zostały one częściowo usunięte, a częściowo przemieszane). Zazwyczaj pod współczesną próchnicą zalegała przemieszana i najczęściej niezbyt gruba warstwa kulturowa. Spoczywała ona na gliniastym calcu, zawierającym sporo fragmentów zwietrzałej skały wapiennej (L. Kajzer 2000a, s. 161; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 397).

Obserwacje architektoniczne (w związku z charakterem danych przytoczone za Kajzer 2000a oraz A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002):

Wieża „B” – jej obecności domyślała się już M. Brykowska, obserwując północne lico południowej ściany wschodniej piwnicy skarbczyka. Wieżę zidentyfikowano wykopami: II, III, IV i IX. Korona murów wieży zachowała się na głębokości niwelacji 247,00 m (wykop II), 247,20 m (III), 247,70 m (IV) i 247,65 m (IX). Natomiast stopę fundamentu, ułożoną bezpośrednio na skale macierzystej, stwierdzono na gł. niw. 244,50 m (wykop II) i 245,65 m (IV), stopę zaś (od środka wieży) zidentyfikowano w wykopie IX na gł. niw. 243,70 m. Nie zarejestrowano jej (z przyczyn BHP) w wykopie III. Opisana wieża miała narys cylindryczny. Lica zewnętrzne jej ścian wykonano ze zgrubnie łamanego kamienia wapiennego, łączonego żółtawą zaprawą wapienną z dużą domieszką piasku, z zachowaniem poziomów wyrównawczych, z małych

płaskich okrzesków, co ok. 1 m. Podobnie starannie murowano lico wnętrza wieży, także z zachowaniem poziomowania. Zewnętrzna średnica budowli wynosi 10,7 m, grubość ścian ok. 3,7 m, a średnica wnętrza 3,3 m. Obserwacje korony, czyli jądra murów wieży, wskazują, że partia ta murowana była także z łamanych kamieni wapiennych, obficie zalewanych zaprawą wapienną, a więc wykonana bardzo solidnie. Tak więc struktura murów w jądrze różni się niewiele od partii obu lic (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 397–398).

Ponad warstwami właściwymi w wypełnisku wieży „B”, od gł. niw. 247,57 do 246,95 m n.p.m. (do koron murów wieży, znajdujących się na poziomie od ok. 246,95 do 247,65 m n.p.m., a więc ponad 0,5 m poniżej obecnej powierzchni terenu), zalegała współczesna próchnica z drobinami gruzu ceglanego, kamiennego i zaprawy wapiennej. Ratowniczy charakter badań spowodował, że nie wyeksplorowano całego wypełniska wieży (za L. Kajzer 2000a, s. 155).

W wypełnisku wieży wydzielono trzy warstwy (za L. Kajzer 2000a, s. 155–156, ryc. 1):

Warstwa 1 – zalegała od gł. niw. 246,95 do 245,48 m n.p.m. Warstwę stanowił gruby gruz ceglany z dużą ilością ceramiki budowlanej (dachówek) oraz całych cegieł (95×114×242 mm). Charakter warstwy sugeruje, że powstała ona w wyniku wykonania ceglanej nadbudowy wieży w późniejszym okresie jej istnienia (podobnie jak w Chęcinach i Olsztynie).

Warstwa 2 – zalegała od gł. niw. 245,48 do 245,24 m n.p.m. Stanowił ją gruz kamienny przemieszany z próchnicą i pyłem ceglanym. Jest to prawdopodobnie pozostałość dolnego poziomu użytkowego (co sugeruje brak pomieszczenia znajdującego się poniżej poziomu gruntu).

Warstwa 3 – zalegała od gł. niw. 245,24 do 243,61–243,70 m n.p.m. Stanowił ją czysty gruz kamienny z zaprawą wapienną, sięgający do skały macierzystej. Jest to warstwa budowlana.

Wieża „G” – jej obecności domyślał się B. Guerquin (1984, s. 301), który naszkicował zarys wieży z ostrzem wychodzącym z zachodniej ściany skarbczyka. O istnieniu takiej budowli świadczyć także mogły nieregularności obserwowane we wschodnim licu zachodniej (a także w północnym licu muru południowego) ściany piwnicy zachodniej skarbczyka. Wieżę G, której centralna partia utopiona jest obecnie w bryle skarbczyka, rejestrowano w wykopach IV, V i VI. Koronę jej zachowanych murów zidentyfikowano na gł. niw. 246,90 m (wykop IV), 247,50 m (V) i 247,40 m (VI). W wykopie IV fundament jej posadowiony był na gł. niw. 245,50 m, w V – 245,0 m, a w VI – 244,85 m. Wbrew sugestiom B. Guerquina, wieża G była także cylindryczna. Obserwowane partie murowano ze zgrubnie łamanego miejscowego kamienia wapiennego, łączonego piaszczystą zaprawą wapienną. Struktura jądra murów nie różniła się zasadniczo od partii licowych. W trakcie badań obserwowano tylko lica zewnętrzne, gdyż wewnętrzne uległy zniszczeniu w trakcie budowy skarbczyka. Ściany wznoszono starannie, z zachowaniem poziomów wyrównawczych, jednakże nie z okrzesków, jak w wieży B, ale z płaskich płyt wapienia, średnio także co ok. 1 m. Zarówno w licu zachodnim, jak i północnym czytelna jest etapowość podnoszenia murów, manifestująca się dwoma uskokami (na zewnątrz), o ok. 0,1–0,2 m. W sumie technika wznoszenia wieży G jest bardzo podobna, a może nawet identyczna, jak wieży B. Obiekt ten ma średnicę 10,6 m, nie znamy natomiast grubości murów ani średnicy jego wnętrza. W północnym

profilu wykopu IV odległość pomiędzy murami obu wież wynosiła 1,2 m, jednak z ich geometrycznie rozrysowanych krzywizn wynika, że oddalone były od siebie o 0,8 m. Brak między nimi bezpośredniej relacji stratygraficznej (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 398–399 i 404).

Dom północny – w istocie to dom wielki zamku. Ulokowany był w północno-wschodniej części założenia. Jego wschodni relikwyt czytelny jest jeszcze na planie M. Potockiego z 1823 roku. Na południową ścianę tego domu natrafił w 1998 roku W. Gliński. Rozplanowanie budynku poznano w wykopach: I, VII, XII i XIII. W wykopie I rozpoznano wschodnią izbę domu, o wymiarach 9,2–9,3×12,0 m, której mury zachowały się do wysokości ponad 1 m, co pozwoliło zaobserwować pozostałości, wiodących skosem ku górze, szyi okiennych, z których dwie pomieszczono symetrycznie w ścianie południowej, a jedną we wschodniej (szczytowej) prawie na jej osi. Korony murów zachowały się na gł. niw. 247,85 m (aneks A) do 248,30 m (B), stopy murów na gł. niw. 246,60 m (A, B i C), a parapety otworów okiennych (szerokie od wnętrza na ok. 1,0–1,1 m i zwężające się ku wylotowi do ok. 0,75 m) na gł. niw. ok. 248,30 m. Niewielką niszę (posadowioną na gł. niw. 248,00 m i szeroką na 0,5 m) zarejestrowano także pomiędzy szczytami okiennymi w ścianie południowej. W narożniku południowo-zachodnim izby stwierdzono obecność, wtórnie tam wpasowanej, kamiennej dobudówki, wykonanej jednak w większości z eratyków na glinianej zaprawie, związanej prawdopodobnie z istniejącym w górnej kondygnacji ciągiem grzewczym. Natomiast w ścianie działowej (zachodniej) izby zaobserwowano prosto cięty otwór, o szerokości 1,5 m, stanowiący pozostałość przelotu komunikacyjnego do kolejnej izby, z progiem na gł. niw. 246,60 m. We wnętrzu izby nie zachowały się pozostałości pierwotnego poziomu użytkowego, który prawdopodobnie zalegał na gł. niw. ok. 246,40 m. Jej wnętrze wypełnione było przemieszаныmi poziomami nowożytnego spalenizny z licznymi ruchomościami, a śladem zniszczeń pożarowych są spieczone powierzchnie zaprawy w wewnętrznych licach murów. Grubość ścian magistralnych w badanej partii kamienicy wynosiła ok. 1,75 m, podobnie jak omówionej ściany działowej (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 399).

Izba środkowa (określana jako sień) badana była dokładniej w partii południowej (aneks C), podobnie jak izba zachodnia (wykop VII). Miały one wymiary: 10,0×12,0 m oraz 9,2×12,0 m i także (s. 399) połączone były słabo zachowanym otworem komunikacyjnym, a rozdzielone ścianą działową o grubości 1,75 m. W izbie środkowej (określanej jako sień), w odległości 4,5 m od narożnika południowo-wschodniego i 3,6 m od narożnika południowo-zachodniego, znajdowało się rozglifione ku środkowi główne wejście do dolnej kondygnacji kamienicy o zachowanej szerokości 1,7 m, z kamiennym progiem i szerokości 0,3 m na gł. niw. 246,20 m, zalegającym bezpośrednio na skale macierzystej. W lewym (zachodnim) obramieniu przelotu zaobserwowano fragmentarycznie zachowany obrobiony kamień wapienny, stanowiący prawdopodobnie relikwyt ostroślukowego portalu. Niestety, stan zachowania tej partii nie pozwolił nawet na rysunkową rekonstrukcję tego portalu, okalającego główne wejście do przyziemia kamienicy. Mimo złego zachowania muru południowego izby zachodniej zaobserwowano w niej pozostałości dolnych partii dwóch szczytów okiennych, podobnych

jak w izbie wschodniej, skośnie prowadzących ku górze. Natomiast w narożniku południowo-wschodnim izby zachodniej stwierdzono słabo zachowane (i bez wątplenia wtórnie wmurowane) relikty podstawy pod ciąg grzewczy, wykonane jednak głównie z cegły na zaprawie wapiennej. Grubość ścian magistralnych w tej partii budynku wynosiła także ok. 1,75 m, a były one posadowione na gł. niw. 245,70 m (ściana zachodnia od wnętrza) i 246,30 m (lico zewnętrzne ściany zachodniej w części środkowej). Cała opisywana kamienica zamkowa miała więc wymiary 15,3×35,5 m i prawdopodobnie dwie kondygnacje (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 399–400).

Wejście do izby środkowej znajdowało się od południa, na jej osi. Obramione było zachowanym częściowo kamiennym portalem (L. Kajzer 2000, s. 156).

Dom południowy (pałac królewski lub tzw. sala rycerska) – obiekt był badany przez ekipę A. Miłobędzkiego i w okolicy ulokowano tylko trzy wykopy badawcze (VIII, X i XIV). We wszystkich stwierdzono brak (lub nikłość) rozbudowanych układów stratygraficznych i dlatego najważniejsze są informacje o relacjach badanych murów. W wykopie VIII stwierdzono dostawienie murów pałacu (posadowionych na gł. niw. 242,20 m) do muru obwodowego, którego stopę stwierdzono na gł. niw. 241,80 m. W wykopie X, w wewnętrznym narożniku południowo-zachodnim zachodniej izby pałacu zbadano głębokość posadowienia obu ścian (południowa na gł. niw. 242,25 m i zachodnia, czyli mur obwodowy, na gł. niw. 242,20 m) i także stwierdzono doklejenie pałacu do muru obwodowego. W wykopie XIV stwierdzono, że ryzalit południowy powstał jednocześnie z pałacem, a mury posadowiono na gł. niw. 243,05 m (ryzalit) i 243,10 m (pałac). Pałac jest nieco mniejszy niż dom północny (wymiary 12,75×35,0 m) i ma znacznie węższe mury, dochodzące do grubości ok. 1 m (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 400).

Z innych obserwacji architektonicznych należy wspomnieć o sytuacji stwierdzonej w wykopie wodno-kanalizacyjnym, ulokowanym po zewnętrznej stronie wschodniego muru obwodowego, sugerującej, iż pierwotnie wschodni mur, oddzielający zamek od miasta, poprowadzony był o ok. 4,5 m na wschód od istniejącego obecnie kamiennego ogrodzenia, postawionego po II wojnie światowej. Obserwacja ta wskazuje, że (przynajmniej we froncie wschodnim) obecny przebieg murów obwodowych zamku nie odpowiada późnośrednio-wiecznemu (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 400; patrz też L. Kajzer 2005a, s. 42).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1957–1960, 1977–1978, 1980, 1998

Brak danych.

Badania 1999

Z budową wieży „B” L. Kajzer (2000a, s. 156) wiąże warstwę nr 3 z jej wypełniską.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

O wzniesieniu zamku przed 1370 rokiem przez Kazimierza Wielkiego wspomina Jan Długosz („Roczniki...”, t. 3, s. 323–324). Brak natomiast wzmianki o tym wydarzeniu w „Kronice Katedralnej Krakowskiej”. Ta ostatnia jednak kilkakrotnie nie wymienia zamków wzniesionych w obrębie otoczonych murami przez Kazimierza Wielkiego miast („KZSP”, t. 3, z. 1, s. 78; B. Guerquin 1984, s. 300).

Zabytki datujące

Badania 1957–1960

Brak danych.

Badania 1977–1978

Datowanie wzniesienia zamku na 2. połowę XIV wieku oparto na chronologii odnalezionego materiału ceramicznego. Stwierdzono, że ok. 75% fragmentów pochodzi z naczyń wypalonych w atmosferze utleniającej, typowej dla garncarstwa wczesnośredniowiecznego, reszta natomiast z naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej. Sporadycznie występowały fragmenty naczyń polewanych (L. Kajzer 2000a, s. 157–158; 2005a, s. 44–45; J. Kuczyński „Rezultaty...”, s. 17–22 w nie publikowanych).

Badania 1980

Odkryte nawarstwienia prawdopodobnie wstępnie datowano materiałem ceramicznym (najniżej zalegające na XIV–XV wiek) („IA”, 1981, s. 220).

Badania 1998

Odsłonięte w trakcie prac budowlanych w północno-wschodniej części dziedzińca relikty domniemanego kazimierzowskiego domu wielkiego W. Gliński datował prawdopodobnie na podstawie analizy ceramiki i odsłoniętych murów. Brak jednak na ten temat bliższych danych (patrz też A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 275 i 277; L. Kajzer 2000, s. 155; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394).

Badania 1999

Na podstawie analizy relikwów murów oraz datowania zespołów ceramiki, pozyskanych głównie z najniższej warstwy wypełniska wieży „B” (budowlanej, z półgrosem Kazimierza Wielkiego), wzniesienie północnej części zamku można datować na ok. połowę XIV wieku, a południowej na 2. połowę XIV wieku (L. Kajzer 2000a, s. 158; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 396–397; L. Kajzer 2005a, s. 42 i 45).

Znaleziony w wypełnisku wieży „B” fragment „półmajolikowego” (lub pseudomajolikowego) talerza można wiązać zarówno z warsztatami w Miechocinie, jak i z 2. ćwiertnią XVII wieku (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 396–397).

Znalezione w wypełnisku domu północnego fragmenty kafli, datowane na XVI–XVII wiek (prawdopodobnie od lat 40. XVI wieku) oraz data dendro z odnalezionych belek stropowych (ścięcie drzewa nastąpiło ok. 1545 roku – patrz

M. Krąpiec, E. Szychowska-Krąpiec 1999 w opracowaniach niepublikowanych) wiążą się z odbudową budynku po pożarze z 1541 roku. Tak więc cały zbiór zabytków ruchomych pozyskany z wypełniska tego domu można datować dopiero od połowy XVI do połowy XVIII wieku, czyli od jego opuszczenia. Na tej podstawie jestem skłonny przypuszczać, że starsze nawarstwienia zostały usunięte podczas wspomnianego remontu (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 279; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 397).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania z lat 50. XX wieku

W wyniku badań ustalono, że zamek został wzniesiony na tzw. surowym korzeniu. Ponadto M. Brykowska stwierdziła, że budynek tzw. skarbczyka powstawał sukcesywnie na przełomie XV i XVI wieku w miejscu rozebranej uprzednio cylindrycznej wieży (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 392–393 i 403; patrz też M. Brykowska 1957 w opracowaniach niepublikowanych).

Badania 1957–1960

Brak danych.

Badania 1977–1978

W wyniku badań zmieniono datowanie domu południowego (tzw. sali rycerskiej) na schyłek panowania Kazimierza Wielkiego lub panowanie Ludwika Węgierskiego (co jest o wiele bardziej prawdopodobne). Budynek ten, z ogrzewaniem hypokaustycznym, którego pozostałości odkryto w trakcie badań, miałby być królewskim pałacem o bogatym wystroju architektonicznym, być może związanym ze strzechą sprowadzoną do Małopolski z Południa. Pałac ten według L. Kajzera (2005a, s. 43) porównywalny jest w zasadzie jedynie z pałacami królów węgierskich (przede wszystkim w Wyszehradzie) i czeskich, z ok. połowy XIV wieku. J. Kuczyński w opracowaniu wyników badań ekipy A. Miłobędzkiego wyraził przypuszczenie, że budynek nie został ukończony (J. Kuczyński 1978, s. 32 w opracowaniach niepublikowanych). Przemawiać za tym miały: 1) brak piwnic, mimo widocznego pierwotnego zamysłu ich wykonania; 2) niewykończenie urządzenia grzewczego; 3) brak ceramiki i fragmentów innego wyposażenia stosownego jakością do pozycji socjalno-majątkowej zamierzonych użytkowników pałacu przy jednoczesnej mnogości materiałów wiejskich, nieliczących z rangą rezydentów obiektu; 4) niewyjaśniona, z braku śladów zamocowania belek, kwestia istnienia stropu nad reprezentacyjnymi komnatami. Wątpliwości zawartych w punktach 1 i 4 nie będzie można jednak wyjaśnić przed pełnym opracowaniem wyników badań. Odnośnie do punktu 2 L. Kajzer stwierdził, że przypuszczenie J. Kuczyńskiego, błędne zresztą, wynikało ze słabego stanu ówczesnej wiedzy o ogrzewaniu typu hypocaustum. Na dzień dzisiejszy „brak śladów popiołu, węgla drzewnych czy innych spalonych relikwów w kanałach, którymi rozchodziło się gorące powietrze nie może być traktowany jako świadectwo nie funkcjonowania systemu grzewczego danego budynku, czy tylko jego określonej lokalności” (za L. Kajzer 2005a, s. 44). Co się tyczy punktu 3, nieprzystawalność materiału zabytkowego do

rangi mieszkańców obiektu jest według L. Kajzera (2005a, s. 45) jedynie pozorna. Wynika to z charakteru rządów tzw. objazdowych, sprawowanych m.in. przez Władysława Jagiełłę. Podczas wspomnianych objazdów, przy przemieszczaniu się z jednej stacji do kolejnej wystrój rezydencji władcy pakowano i zamykano w bezpiecznym miejscu lub zabierano ze sobą. Pamiętać należy też, że władca w większości zamków bywał nie częściej niż 1–2 razy w roku (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 393; L. Kajzer 2005a, s. 45; J. Kuczyński 1978, s. 32 w opracowaniach niepublikowanych).

Badania 1980

Wyniki badań potwierdziły przypuszczenia o wyjątkowej roli szydłowskiej rezydencji królewskiej i przepychu domu południowego, tzw. sali rycerskiej („IA”, 1981, s. 220).

Badania 1998

W. Gliński roboczo zinterpretował odkryte w północno-wschodniej partii dziedzińca zamkowego relikty murów kamiennych jako pozostałości budynku zaznaczonego na XIX-wiecznym planie Szydłowa, wykonanym przez geometrę M. Potockiego, i zinterpretował jako pozostałości nieznanego domu zamkowego, wzniesionego być może przez Kazimierza Wielkiego (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394).

Badania 1999

Badania pozwoliły na wysnucie wniosku, że północny człon dwuczłonowego założenia wznosił na surowym korzeniu Kazimierz Wielki ok. połowy XIV w., południowy zaś prawdopodobnie Ludwik Węgierski (L. Kajzer 2000, s. 157; 2005, s. 28; 2005a, s. 42; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 401 i 403).

Stwierdzono również, że zamek funkcjonował zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem przez pierwsze 100 lat swojego istnienia, przeżywając wtedy najlepszy okres swoich dziejów. W połowie lub 2. połowie XV wieku pozostawał już tylko siedzibą starosty i wciąż podupadał aż do najazdu szwedzkiego. Wynika stąd, że dom południowy, zwany też pałacem lub salą rycerską, pełnił swą funkcję rezydencji królewskiej stosunkowo krótko. Podczas swych wizyt w Szydłowie zamieszkiwali w nim prawdopodobnie jedynie Ludwik Węgierski, a po nim Władysław Jagiełło. Jest mało prawdopodobne, by rezydowali tu także synowie Jagiełły. Przyczyną zaniechania użytkowania pałacu przez następnych władców stały się prawdopodobnie odmienne potrzeby rezydencjonalne w 2. połowie XV wieku. O zmianie roli zamku świadczy dobitnie rozebranie obu cylindrycznych wież i budowa w ich miejscu nowego budynku, tzw. skarbczyka (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 403; L. Kajzer 2005a, s. 43-46).

Na podstawie poczynionych obserwacji stwierdzono, że dom południowy wraz ze wzniesionym równolegle ryzalitem powstał później niż mur obwodowy. Potwierdziły się więc przewidywania A. Miłobędzkiego (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 279; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 400).

Ustalono, że zrekonstruowany po wojnie przebieg wschodniego muru obwodowego (oddzielającego zamek od miasta) różni się od pierwotnego, mur późnośredniowieczny znajdował się bowiem ok. 4,5 m na wschód (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 400).

Odkryty przez W. Glińskiego, a rozpoznany w trakcie omawianych badań dom północny (typowy dla fundacji Kazimierza Wielkiego jednotraktowy budynek z sienią na osi) pełnił z pewnością funkcję domu wielkiego – głównego budynku o funkcjach mieszkalno-administracyjnych (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 279).

Zidentyfikowane w trakcie badań dwie cylindryczne wieże, zlokalizowane w północno-zachodnim narożniku zamku wzniesiono wykorzystując sytuację terenową, aby kontrolować drogę biegnącą wzdłuż kurtyn zachodniej i północnej oraz wzmocnić newralgiczny punkt muru obwodowego. Nie posiadający polskich analogii układ wież, oddalonych od siebie o zaledwie 0,8 m, budzi wiele wątpliwości. Wieże o zbliżonej średnicy wzniesiono niemal identyczną techniką budowlaną, wydaje się więc, że powstały równocześnie lub w niewielkim odstępie czasu. Brak jednak między nimi bezpośredniej relacji stratygraficznej. Nie znamy również charakteru wypełniaka wieży „G” (zostało całkowicie zniszczone). Nic nie wskazuje na zaprzestanie budowy którejs z wież, brak też śladów katastrofy budowlanej. Wobec powyższych spostrzeżeń przyjąć należy jednoczesne wzniesienie obu wież w okresie bezpośrednio po 1350 roku (datowane półgrosem Kazimierza Wielkiego z warstwy budowlanej wieży „B”), choć tak bliskie ich usytuowanie pozostaje dla badaczy zagadką. Poszukiwania L. Kajzera oraz konsultacje z T. Durdikiem, wybitnym znawcą zamków europejskich, nie doprowadziły do znalezienia obiektu o analogicznym układzie wież. Wydaje się jednak, że układ ten może być dalekim echem tradycji zamków kasztelowych, tzw. centralnoeuropejskich lub francuskich (L. Kajzer 2000, s. 157; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 399 i 403–405).

Zaobserwowane w kolejnych wykopach różnice w poziomie posadowienia stopy fundamentów wieży „B” (ok. 1 m) wynikają z dostosowania wspomnianej stopy do naturalnego ukształtowania skały macierzystej. Ponadto wydaje się, że celowo pogłębiono w skale wnętrze wieży, aby lepiej ustabilizować konstrukcję lub wykorzystać warstwę budowlaną z gruzem jako izolację przed gromadzącą się na dole budowli wodą (rodzaj drenażu) (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 398).

Ciekawe przypuszczenia nasuwa odkryty w warstwie budowlanej wieży „B” półgrosz Kazimierza Wielkiego. Spora ówczesna wartość monety i prawdopodobnie niewielka ilość wyemitowanych egzemplarzy sugerują, że nie została ona zgubiona przez żadnego z murarzy. Na podstawie studiów S. Suchodolskiego (S. Suchodolski 1997, za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 396, przyp. 15), A. Andrzejewski i L. Kajzer skłonni są przypuszczać, że moneta ta została celowo wrzucona do wnętrza wznoszonej wieży przez nadzorującego budowę urzędnika królewskiego. Miałby to być rodzaj ofiary zakładzinowej (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 396).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1957–1960

Brak danych.

Badania 1977–1978

Niekompletna dokumentacja znajduje się w archiwum WKZ w Kielcach oraz w archiwum Zakładu Historii Archi-

tektury Polskiej Politechniki Warszawskiej (L. Kajzer 2000, s. 156, przyp. 5; 2005a, s. 43, przyp. 8).

Badania 1980

Materiały i dokumentacja znajdowały się pierwotnie w PP PKZ Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej – Oddział w Warszawie („IA”, 1981, s. 220). Obecnie niekompletna dokumentacja znajduje się w archiwum WKZ w Kielcach (L. Kajzer 2005a, s. 43, przyp. 9).

Badania 1998

Sprawozdanie z nadzoru znajduje się w archiwum WKZ w Kielcach. Brak danych na temat miejsca przechowywania dokumentacji (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394, przyp. 8).

Badania 1999

Sprawozdanie z badań znajduje się w archiwum WKZ w Kielcach. Brak danych na temat miejsca przechowywania dokumentacji (L. Kajzer 2000, s. 155, przyp. 2).

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1957–1960

Badania nie zostały opublikowane.

Badania 1977–1978

Opublikowano jedynie wzmianki w „Informatorze Archeologicznym” (1978, s. 254–255; wyd. 1981, s. 220).

Badania 1980

Opublikowano jedynie wzmiankę w „Informatorze Archeologicznym” (1981, s. 220).

Badania 1998

Badania nie zostały nigdzie opublikowane. Informacje o nich zamieszczają inni autorzy (patrz A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999, s. 275 i 277; L. Kajzer 2000, s. 155; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394; L. Kajzer 2005a, s. 42, przyp. 5).

Badania 1999

Badania publikowane w formie czterech krótkich, kilkunastosekundowych sprawozdań (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999; L. Kajzer 2000; 2000a; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Długosz „Roczniki...”, t. 3, s. 323–324.

Opracowania niepublikowane:

M. Brykowska 1957; P. Gartkiewicz 1958; J. Kuczyński 1978; R. Cędrowski, U. Perlikowska-Puszkarska 1980; Cz. Hadamik 1998; W. Gliński, Cz. Hadamik 1998a; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999; M. Krąpiec, E. Szychowska-Krąpiec 1999.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 1 (powiat buski), wyd. 1957, s. 73–80 (zamek 78–79); B. Guerquin 1974, s. 279–280; 1984, s. 300–301;

J. Widawski 1973, s. 445–455, ryc. 58; „IA”, 1978, s. 254–255; 1981, s. 220; F. Kiryk 1994, s. 145–148; Architektura Gotycka w Polsce, t. 2, s. 226–227 i 333; S. Suchodolski 1997; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1999; L. Kajzer 1999, s. 94–98; 2000; 2000a; 2000b; 2000e, s. 41; 2005, s. 28; 2005a, s. 41–63; Leksykon, s. 484–487; A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002; A. i R. Sypek 2003, s. 48–50; L. Kajzer 2005a; S. Kołodziejski 2005, s. 13–14; Z. Lechowicz 2005; S. Wróblewski 2006, s. 118–119.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1957–1960

a. Charakter badań: prawdopodobnie stacjonarne	8/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)	
b.d.	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – b.d.	
(1 punkt za brak fosy wokół obiektu)	1/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d.	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – b.d.	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d.	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię	
b.d.	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań	
brak publikacji	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d.	0/5 pkt
j. Razem	9/100 pkt

Badania 1977–1978

a. Charakter badań: stacjonarne	8/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)	
b.d.	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy	
Częściowo rozpoznano wschodnią część domu południowego.	1,5/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach	
Calec osiągnięto wewnątrz domu północnego. Odnośnie do pozostałych wykopów brak danych.	4/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – b.d.	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii	
Rozpoznano układ nawarstwień wewnątrz domu północnego (brak bliższych danych). Brak danych na temat pozostałych wykopów.	4/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię	
b.d.	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań	
Jedynie dwie wzmianki w „Informatorze Archeologicznym”.	1/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika	
Prawdopodobnie niekompletnie opracowana.	2/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.	0/5 pkt

- Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 20,5/100 pkt

Badania 1980

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Łączna powierzchnia wszystkich wykopów to 15,25 m²,
czyli ok. 0,22% powierzchni założenia. 0,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Częściowo rozpoznano wschodnią część domu południo-
wego. 1,5/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Jedynie wzmianka w „Informatorze Archeologicznym”.
1/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 11/100 pkt

Badania 1998

- a. Charakter badań: nadzór archeologiczny 2/10 pkt.
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Natrafiono na północną ścianę domu północnego. Brak
danych na temat dokładniejszego rozpoznania. 1,5/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
nie dotyczy 10/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak publikacji 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 13,5/100 pkt

Badania 1999

- a. Charakter badań: ratownicze 5/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Łączna powierzchnia objęta badaniami to 395 m² czyli 5,6%
powierzchni założenia. Kubatura wykopów ok. 500 m³.
0,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano: obie cylindryczne wieże; dom północny; dom
południowy; częściowo zasięg wschodniego muru obwo-
dowego oraz prawdopodobnie częściowo dziedziniec.
5,5/10 pkt

- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec prawdopodobnie osiągnięto w większości wykopów
(może we wszystkich). Brak dokładniejszych danych.
6/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
Prawdopodobnie mechaniczna, choć brak bliższych da-
nych. 2/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Rozpoznano stratygrafię wypełnisk obu wież oraz obu
domów wielkich. Brak jednak dokładniejszych danych do
oceny. 5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Opublikowano cztery krótkie sprawozdania. 3,5/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Prawdopodobnie kompletnie opracowana. 4/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 31,5/100 pkt

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadane ok. 5,5–10% powierzchni założenia. 1/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Rozpoznano: obie cylindryczne wieże; dom północny; dom
południowy; częściowo zasięg wschodniego muru obwo-
dowego oraz prawdopodobnie częściowo dziedziniec.
5,5/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec prawdopodobnie osiągnięto przynajmniej w połowie
wszystkich wykopów i sondaży. 5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
Jedynie odnośnie do badań w 1999 roku można przypusz-
czać, że warstwy eksplorowano mechanicznie. Co do po-
zostałych badań brak danych. 0,5/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Jedynie dla badań z lat 1977–1978 i 1999 znane są dane
dotyczące rozpoznania stratygrafii (przyznane odpowiednio
4 i 6 pkt.). Odnośnie do pozostałych badań brak danych.
5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyników badań z lat 1957–1960 i 1998 nie opublikowano
w ogóle. Wyniki pozostałych badań publikowano w formie
wzmianek w „Informatorze Archeologicznym” oraz krót-
kich sprawozdań. 1/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
W różnym stopniu opracowano ceramikę z badań w la-
tach 1977–1978 i 1999. 1/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
27/100 pkt

UWAGI

Zamek wraz z miastem, skalą budowlaną i rangą dorównujący według L. Kajzera (2000, s. 157) rezydencji wawelskiej, nazywany jest często w literaturze „polskim Carcassone” (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 392).

Relikty wystroju kamieniarskiego znajdują analogie w pozostałościach kamieniarki zamku w Ojcowie (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394).

Lokalizacja budynku szkoły na terenie dziedzina zamkowego budziła już w latach 30. ubiegłego wieku liczne kontrowersje. Wzniesienie na przełomie XX i XXI wieku drugiego podpiwniczonego skrzydła oraz sali gimnastycznej zaowocowało zniszczeniem nawarstwień kulturowych w całej północno-wschodniej części zamku, a także całkowicie zaburzyło panoramę zamku i miasta. Godny wspomnienia wydaje się fakt, że Wojewódzki Konserwator Zabytków poparł taką lokalizację (!), nie wymagając ponadto przeprowadzenia wcześniej stacjonarnych badań archeologicznych, a jedynie tzw. nadzór bezpośredni prowadzony przez W. Glińskiego (A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 394).

Karygodną postawę WKZ w Kielcach i lokalnych władz samorządowych wobec działań budowlanych na dziedzińcu zamku doskonale obrazuje zamieszczony przez L. Kajzera

opis wydarzenia, które miało miejsce na przełomie lat 1999 i 2000:

„Zimą 1999/2000 służby budowlane działające z polecenia miejscowego wójta wybrały z zastosowaniem sprzętu mechanicznego całą zawartość odkrytego w trakcie prac północnego domu zamkowego (co mogło być wynikiem celowego działania wójta Gminy Szydłów po serii trudnych negocjacji w WKZ w Kielcach z L. Kajzerem reprezentującym IAUŁ – przyp. aut.). W ten sposób całkowicie zniszczono i wywieziono na wysypisko obficie nasyoną zabytkami ruchomymi warstwę kulturową o objętości ponad 450 m³ (która mogła zawierać do kilkunastu tysięcy zabytków, głównie ułamków naczyń glinianych i kafli piecowych oraz zapewne inne artefakty), odsłaniając późnośredniowieczne mury. Opisane działanie, które nie wymaga chyba szerszego komentarza, a ponadto nie spotkało się z realnymi działaniami służb konserwatorskich, spowodowało przerwanie dotychczasowej współpracy pomiędzy inwestorem i właścicielem zamku oraz świętokrzyskimi służbami zajmującymi się ochroną zabytków a ekipą z Instytutu Archeologii UŁ. Planowane na 2000 rok kontynuowanie i zakończenie prac badawczych nie doszło do skutku, a zamek w Szydłowie uznać trzeba za w znacznej części totalnie zniszczony” (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 395; patrz też L. Kajzer 2005a, s. 46).

22. TARNÓW (TARNOWIEC), pow. loco, woj. małopolskie

Miejscowość: Tarnów (dawniej Tarnowiec lub Mały Tarnów, obecnie dzielnica Tarnowa)

Nazwa własna zamku: Tarnowiec (?)

LOKALIZACJA STANOWISKA

Tarnów, st. 5, Góra św. Marcina. AZP 104-66/5.

Zamek znajdował się na wrzecionowatym wzgórzu zwanym Górą św. Marcina, na prawym brzegu rzeki Białej (dopływu Dunajca), w odległości około 2 km na południowy wschód od rynku miasta. Samo wzgórze, zbudowane z ilastych łupków, ma długość ok. 150 m, szerokość maksymalną ok. 30 m i wznosi się ok. 100 m ponad przylegający od północy Płaskowyż Tarnowski. KZSP (1953, s. 436) podaje, że oba wyniesienia wzgórza są sztuczne („KZSP” 1953, s. 436; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 204; M. Szope 1981, s. 114; B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 3; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 19; Leksykon, s. 500; S. Wróblewski 2006, s. 120).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny; wyżynny.

Zamek zbudowano na starszym cmentarzysku szkieletowym bez wyposażenia (IA, 1969, s. 403).

Obiekt, wzniesiony przed 1331 rokiem przez Spycymira (Spytka) Leliwitę z Melsztyna, składał się z zamku górnego i dolnego (patrz ryc. 60 i 61). Oba człony rozdzielała sztucznie

przekopana fosa o szerokości ok. 13 m, nad którą znajdował się most, prawdopodobnie zwodzony. Zamek górny zajmował wschodnią, wyższą część wzgórza o wymiarach ok. 15×32 m. Odpowiednio zamek dolny – zachodnią, podłużną w kształcie, opadającą nieco ku zachodowi. Wydzielono trzy fazy rozbudowy zamku, przy czym pierwsza to jego wzniesienie w I. połowie XV wieku, druga – rozbudowa po najeździe Węgrów w 1441 roku i trzecia – w latach 50. XVI wieku („KZSP” 1953, s. 436; A. Żaki 1965, s. 97; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 204–205; M. Szope 1981, s. 114 i 116; G. Leńczyk 1983, s. 32; B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 6–7; L. Kajzer 2000e, s. 41; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 19–20; Leksykon, s. 500; S. Wróblewski 2006, s. 120).

Na podstawie badań wydzielono trzy fazy rozbudowy zamku. Pierwszą z nich stanowi obiekt wzniesiony w I. połowie XIV wieku.

Zamek górny, o funkcji mieszkalno-obronnej, wzniesiony został jako pierwszy, prawdopodobnie w latach 1329–1341. Zbudowano go z kamienia wydobywanego w pobliskich Ciężkowicach i w mniejszym stopniu cegły, na planie nieregularnego wieloboku (owalu?) o powierzchni ok. 700 m². Składał się on z muru obwodowego, zlokalizowanej od zachodu bramy, znajdującej się obok bramy cylindrycznej wieży, elipsowatego dziedzińca oraz jednopiętrowego ciągu zabudowy obrzeżnej przy południowej ścianie muru obwodowego. Wjazd prowadził od zachodu, przez zamek niski. W jego po-

blizu zlokalizowano studnię o głębokości ok. 18 m. Prawdopodobnie najstarszym budynkiem w obrębie zamku górnego była wspomniana cylindryczna wieża. Miała ona średnicę zewnętrzną ponad 10 m i wewnętrzną ok. 5 m, mury grubości ok. 3 m, a wysokość prawdopodobnie ok. 20–30 m. Dom wielki miał formę ciągu pomieszczeń przy murze południowo-wschodnim, których powierzchnia wahała się od 16 do 20 m². Grubość murów elewacji wynosiła ponad 2 m, a ścian działowych ok. 1–1,3 m. W skrajnie wschodnim pomieszczeniu znajdowała się kaplica pod wezwaniem Nawiedzenia Panny Marii, znana ze źródeł pisanych – po raz pierwszy w 1331 roku („KZSP” 1953, s. 436; M. Nowosad-Gryłowa 1970, s. 405–406; M. Szope 1981, s. 114–115; B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 6–7; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 19–20; Leksykon, s. 500–501; S. Wróblewski 2006, s. 120–121).

Zamek dolny, początkowo przedzamcze gospodarcze, otaczał mur ceglany o grubości ok. 1,5 m. Został on wzniesiony na kamiennym fundamencie, osadzonym w wykutym w skale na głębokość 1,0–1,5 m rowie. Mur ten zamykał przestrzeń ok. 15–25×100 m. Tu następuje rozbieżność między B. Guerquinem, a pozostałymi autorami, gdyż według tego badacza (1984, s. 307–308) zamek dolny miał wymiary 13×65 m. Wzdłuż jego południowej części znajdowała się drewniana zabudowa gospodarcza (m.in. browar, cegielnia, lodownia). Zamek z trzech stron otaczała fosa. Od strony wschodniej znajdowała się brama z przyczółkiem mostu, zaopatrzonym w wybrukowaną skarpe. Skarpa ta miała za zadanie zniwelować różnice poziomów między przyczółkami. Budynek bramy był prawdopodobnie prostokątny, a od zachodu przylegał doń budynek mieszkalno-obronny, prawdopodobnie częściowo zawieszony nad stokiem na fundamencie arkadowym. Na zachodnim krańcu zamku znajdowała się czworoboczna budowla (może wieża), o murach grubości 1,7–2,0 m. Dziedziniec, częściowo wybrukowany otoczkami, miał wymiary 13,5×80 m (IA, 1981, s. 222; G. Leńczyk 1983, s. 32; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 8–9; B. Guerquin 1984, s. 307–308; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 19–20; Leksykon, s. 500–501; S. Wróblewski 2006, s. 121).

Jako drugą fazę rozbudowy zamku uznano przebudowę po najeździe Węgrów w 1441 roku. Wzniesiono wówczas na zamku górnym m.in. budynek po północnej stronie dziedzińca, ciąg pomieszczeń przy południowym odcinku muru obwodowego i drugą cylindryczną wieżę w narożniku południowo-wschodnim (niższą i masywniejszą od zachodniej). Przy bramie powstała wieża prostokątna. Od południa i zachodu wzgórze otoczono fosą o szerokości ok. 10 m i oddalonym od zamku o ok. 15 m wałem ziemnym. Odkryta w fosie warstwa ilastej glinki może wskazywać na to, że była to fosa mokra. Dobudowane elementy, jak twierdzi M. Nowosad-Gryłowa (1970, s. 406), wzniesiono niestarannie z kamienia i cegły. Podczas tej rozbudowy powstał zewnętrzny mur obwodowy, ceglany na kamiennym fundamencie, łączący zamek górny z dolnym. Na zamku dolnym zastąpiono budynkami murowanymi spaloną przymurną zabudowę drewnianą przy południowym murze obwodowym („KZSP” 1953, s. 436; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 205; 1970, s. 406; M. Szope 1981, s. 116 i 119; B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 7 i 9; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 19–21; Leksykon, s. 501; S. Wróblewski 2006, s. 121).

Trzecią fazę zamku stanowi rozbudowa zamku w latach 50. XVI wieku, prawdopodobnie z inicjatywy hetmana wielkiego Jana Amora Tarnowskiego. Wzniesiono wówczas bastiony oraz tzw. „arsenał” („KZSP” 1953, s. 436; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 205–206; 1970, s. 406; M. Szope 1981, s. 114–116; B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 7–9; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 20–21; S. Wróblewski 2006, s. 121).

Zamek rozebrano w 1777 (1778?) roku. Ruiny przykryto w 1848 roku nasypem ziemnym. Do dnia dzisiejszego najlepiej zachowały się pozostałości fazy renesansowej, a z najstarszego założenia przetrwały jedynie nieliczne fragmenty murów. Z zamku górnego pozostały tylko fragmenty bramy wjazdowej, muru obwodowego, budynku mieszkalnego i dwóch wież oraz relikty arsenału i półkolistej bastei. Z zamku niskiego zachowały się relikty kamiennie-ceglano muru obwodowego (M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 205; M. Szope 1981, s. 115; G. Leńczyk 1983, s. 32; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 19).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny; miejski (położony w bliskim sąsiedztwie miasta).

Pierwszym źródłem pisanim dotyczącym zamku jest dokument z 1331 roku, dotyczący erygowania 13 maja tego roku przez biskupa Jana Grota kaplicy zamkowej (*castrum*; „Zbiór dokumentów katedry...”, t. 1, nr 38), choć E. Dworaczyński i J. Okoński (1986, s. 3) przytaczają wzmiankę z kroniki klasztoru Benedyktynów (nie podają, którego), rzekomo mówiącą o rozpoczęciu budowy zamku w 1329 roku. Spycimir Leliwita wystawił 24 marca 1342 roku pierwszy znany dokument opisany „na zamku”. O obiekcie wspomina też Jan Długosz (*castrum*; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 98, 606, 609, 611–612, 614, t. 2, s. 6–7; B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 3; Leksykon, s. 500; S. Wróblewski 2006, s. 120).

Wśród źródeł nowożytnych zamek wymienia m.in. wyrok królewski z 18 lipca 1570 roku, przyznający zamek i dobra Ostrogskim, jedyny opis zamku z 1603 roku, lustracja z 1690 roku (B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 4–5).

Widok zamku występuje na drzewie genealogicznym Tarnowskich z 1644 r. (E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 5).

Zamek, a dokładnie zamek górny wznosił prawdopodobnie w latach 1329–1331 (? – na pewno przed 1342 rokiem) Spycimir (Spytko) z Melsztyna, któremu Władysław Łokietek nadał miasto w 1328 roku. Obiekt stanowił centrum dóbr ziemskich i siedzibę rodową właścicieli miasta. W 1331 roku wzmiankowana jest kaplica zamkowa pod wezwaniem Nawiedzenia Panny Marii, którą poświęcił biskup Jan Grot. Pierwsze znane dokumenty wystawione przez Spycimira na zamku pochodzą z 1342 roku. Pierwszą przebudowę przeprowadzili Tarnowscy po najeździe węgierskim stronników królowej Elżbiety z 1441 roku. Miała ona na celu zwiększenie obronności zamku. Przeprowadził ją Jan Amor Tarnowski (ojciec hetmana), który otrzymał Tarnów w działach braterskich w 1448 roku. Początkowo, do oficjalnego podziału, gospodarował on wspólnie z braćmi, co może budzić wątpliwości odnośnie do

inicjatora rozbudowy, choć prawdopodobnie to on „trzymał” zamek („KZSP” 1953, s. 436; A. Żaki 1964, s. 21; 1965, s. 98; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 205; B. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 3; J. Okoński 1990, s. 130; L. Kajzer 2000e, s. 41; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 19–20; Leksykon, s. 500; S. Wróblewski 2006, s. 120–121).

Rozbudowę renesansową przeprowadził hetman wielki Jan Amor Tarnowski w latach 50. XVI wieku. W roku 1567, po śmierci Jana Krzysztofa tarnowskiego, doszło do zatargu o spadek po nim (obejmujący zamek) między kasztelanem czechowskim Stanisławem Tarnowskim i księciem Konstantym Ostrogskim. W 1570 roku Stanisław oblegał i zdobył zamek, lecz nie udało mu się go utrzymać. W ten sposób ograbiony już i zdewastowany zamek przeszedł w ręce Ostrogskich. Po śmierci Janusza Ostrogskiego w 1620 roku zamek dzierżyli kolejni właściciele miasta, Zasławscy, Lubomirscy, Zamoyscy, Radziwiłłowie, Koniecpolscy, Walewscy i Sanguszkowie. Nie rezydowali oni jednak w zamku i nie podejmowali żadnych jego remontów. Przez nieudolne rządy starostów zamek popadał w ruinę. O jego złym stanie świadczy pośrednio fakt, że w czasie „potopu” Szwedzi go nie oblegali. Według lustracji z 1690 roku zamek był już częściowo opuszczony. W 1777 lub 1778 roku (A. Żaki (1964, s. 21) i Leksykon (s. 500) podają, że rozbiórka rozpoczęła się w połowie XVIII wieku, a datę 1752 podają E. Dworaczyński i J. Okoński (1986, s. 5). Sanguszkowie polecieli jego rozbiórkę, a w 1848 roku na ruinach zamku górnego usypano kopiec ziemny (dla uczczenia ofiar rabacji w 1846 roku), wykorzystując ziemię z otaczających zamek wałów. W 2. połowie XIX wieku hrabia Sanguszko udostępnił teren Góry św. Marcina mieszkańcom miasta na cele rekreacyjne („KZSP” 1953, s. 436; A. Żaki 1964, s. 21; 1965, s. 98; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 205; M. Guerquin 1984, s. 307; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 3–5; „IA”, 1997, s. 112; Leksykon, s. 500; S. Wróblewski 2006, s. 121).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1939

Badania sondażowe prowadził Gabriel Leńczyk wraz z inż. W. Studnickim z ramienia Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Prace trwały od 6 czerwca aż do wybuchu wojny (A. Żaki 1968, s. 341, przyp. 16; M. Szope 1981, s. 90; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 6).

Badania 1963–1969

Badania prowadził Andrzej Żaki (ogólne kierownictwo, a od 1968(?) roku konsultacja naukowa) oraz Maria Nowosad-Gryłowa (nadzór w terenie, prowadząca badania od 1968(?) roku) z ramienia Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej krakowskiego PAN. Badania rozpoczęto z inicjatywy Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Miasta Tarnowa przy współudziale Polskiego Towarzystwa Archeologicznego (A. Żaki 1965, s. 97, przyp. 1; „IA”, 1969, s. 403; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 7).

W latach 1963–1964 badania geofizyczne zabudowy zamku niższego przeprowadził M. Lemberger z AGH w Krakowie (A. Żaki 1965, s. 101, przyp. 4).

W 1966 roku prace trwały od lata do późnej jesieni (A. Żaki 1968a, s. 5).

Badania 1979–1986

Badania prowadził Eligiusz Dworaczyński oraz Andrzej Szpunar i Jerzy Okoński, w sezonie 1979 – A. Szpunar i w 1980 roku – A. Szpunar i J. Okoński z ramienia PP PKZ Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej – Oddział Kraków, Zakład w Tarnowie. W roku 1984 badań nie prowadzono („IA”, 1981, s. 222 i 264–265; 1982, s. 259–260; 1983, s. 283–284; 1984, s. 217–218; 1986, s. 182; 1987, s. 203).

W 1992 roku badania prowadzili Andrzej Cetera, Eligiusz Dworaczyński i Jerzy Okoński z ramienia PKZ, Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej w Tarnowie. Prace w założeniu miały być kontynuacją badań z lat 1979–1986 („IA”, 1997, s. 112).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1939

Badania prowadzono w związku z planowanym stworzeniem tu parku miejskiego po ofiarowaniu miastu przez księcia Sanguszkę zamku wraz z przylegającym terenem. Celem badań było ustalenie chronologii zamku i odsłonięcie reliktów domniemanego wczesnośredniowiecznego grodu, ponoć znajdującego się pod zamkiem. Wykonano niewielką liczbę małych powierzchniowo sondaży na zamku górnym (we wschodniej części) i dolnym. Prace przerwała wojna. Wykopywane zabytki ruchome uległy rozproszeniu i zniszczeniu, a odsłonięte mury i warstwy kulturowe miękkie – dewastacji. Prace przerwał wybuch wojny (A. Żaki 1965, s. 98; 1968, s. 341, przyp. 16; M. Szope 1981, s. 90 i 117; G. Leńczyk 1983, s. 32; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 6).

Badania 1963–1969

Badania prowadzono w związku z planowanym stworzeniem Parku Kultury i Odpoczynku, który objąć miał całe wzgórze zamkowe. Równoległe z badaniami prowadzono prace zabezpieczające na zamku górnym. Objęły one ok. $\frac{3}{5}$ z odkrytych murów (A. Żaki 1965, s. 97; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 207).

Badania w sezonie 1963 i następnym miały w zamysle doprowadzić do odsłonięcia ruin gotyckiego zamku górnego przy równoczesnym rozpoznaniu jego stratygrafii. Prace skupiły się w jego wschodniej części. Przebadano nawarstwienia o łącznej kubaturze ponad 4000 m³ oraz usunięto XIX-wieczny nasyp. Na zamku dolnym przeprowadzono jedynie badania elektrooporowe. Wykonał je mgr inż. M. Lemberger (A. Żaki 1964, s. 21; 1965, s. 98; 1968, s. 341–342, przyp. 16; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 205).

W 1964 roku prace prowadzono w zachodniej części zamku wysokiego (A. Żaki 1964, s. 21; 1965, s. 98).

W 1965 roku planowano dokończenie eksploracji niewielkiej partii zamku wysokiego oraz podjęcie odsłaniania reszty budowli ceglanej, tkwiącej u jego podnóża na przedłużeniu fosy południowej ku wschodowi (A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966, s. 239).

Rok 1966 to pierwszy większy sezon badawczy. Badania prowadzono na zamku wysokim, u jego podnóża od strony południowej i wschodniej (w rejonie tzw. arsenału) oraz przy baszcie północno-wschodniej. Ogółem prace objęły

powierzchnię 23 arów, z czego 11 przypada na zamek wysoki, 7 na arsenał, a 5 na teren przyległy do wspomnianej baszty. Kubatura wykopów wyniosła ok. 1500 m³ (A. Żaki 1968a, s. 5).

W 1967 roku badania prowadzono na zamku wysokim oraz w rejonie tzw. arsenału. („IA”, 1968, s. 371–372).

W 1968 roku prace prowadzono przede wszystkim w obrębie arsenału, kurtyny wschodniej i baszty północno-zachodniej. Ponadto, w związku z zamierzoną lokalizacją muzeum skansenowego na terenie bezpośrednio przyległym do ruin, wykonano dwa sondáže od strony północnej i północno-wschodniej wzgórza („IA”, 1969, s. 403).

Brak danych z roku 1969.

Badania 1979–1986

Program badań konsultowano z Januszem Bogdanowskim z Politechniki Krakowskiej oraz z Jerzym Kruppé z IHKM PAN w Warszawie (E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 8).

W pierwszym etapie badań planowano uzyskać ciągi profilowe w celu ustalenia stratygrafii wzgórza. Drugim etapem miała być eksploracja wykopów szerokopłaszczyznowych (E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 8).

W 1979 roku prace prowadzono w wysuniętej najdalej na zachód części garbu, znajdującego się po zachodniej stronie zamku wysokiego. Celem badań było stwierdzenie obecności murów obronnych oraz odczytanie układu i rodzaju zabudowy, a ponadto ustalenie i wydatowanie poziomów użytkowych („IA”, 1981, s. 265).

W 1980 roku kontynuowano badania na garbie po zachodniej stronie zamku wysokiego, m.in. wyeksplorowano kolejne odcinki wykopu przecinającego majdan i biegnącego do wschodniego krańca wzgórza („IA”, 1981, s. 222; M. Szope 1981, s. 121).

W 1981 roku badania prowadzono wzdłuż głównych osi przecinających wzniesienie po zachodniej stronie wzgórza, na zamku dolnym. Założono 12 wykopów o wymiarach 4×4 m każdy. Zlokalizowano je na krańcu zachodnim wzgórza, w jego części centralnej, na stokach północnym i południowym, na krańcu wschodnim oraz w fosie („IA”, 1982, s. 259–260).

W 1982 roku kontynuowano prace związane z pierwszym etapem badań, mającym na celu uchwycenie układu nawarstwień i reliktów architektury wzdłuż głównej osi wschód–zachód oraz prostopadłych osi pomocniczych. Rozpoczęto drugi etap badań, przewidujący otwarcie wykopów szerokoprzestrzennych w miejscach o kluczowym znaczeniu dla rozpoznania pełnego planu założenia. Prace skupiły się na zachodnim cyplu wzniesienia zachodniego, zajmowanego przez zaplecze gospodarcze zamku, we wschodniej części tego wzniesienia, na zachodnim stoku wzniesienia wschodniego, zajmowanego przez właściwy zamek oraz w „siodle” pomiędzy wzniesieniami („IA”, 1983, s. 284).

Wykop założony w „siodle” miał na celu uchwycenie śladów słupów podtrzymujących most („IA”, 1983, s. 284).

W 1983 roku prace koncentrowały się w południowo-wschodniej partii wzniesienia zachodniego, głównie na stoku południowym oraz w tzw. siodle („IA”, 1984, s. 217).

Wykop na stoku południowym miał na celu uchwycenie pozostałości odkrytego wcześniej obiektu murowanego oraz rozpoznanie układu nawarstwień i poziomów użytkowych. Ponadto ten wykop i kolejny, otwarty w osie, miały wyjaś-

nić problem wjazdu na dziedziniec zamku niskiego. Wykop w tzw. siodle miał za zadanie uchwycenie pierwotnego profilu fosy oraz słupów mostu („IA”, 1984, s. 217–218).

W 1985 roku badania miały na celu rozpoznanie w miejscach węzłowych przebiegu XIV-wiecznych murów obronnych oraz murów zabudowań z XVI wieku. Prace prowadzono na zamku dolnym, w dwóch rejonach: północno-zachodnim i południowo-wschodnim („IA”, 1986, s. 182).

W 1986 roku kontynuowano prace w zachodniej i centralnej partii zamku dolnego („IA”, b. 1987, s. 203).

Badania 1992

Celem badań było ustalenie chronologii poszczególnych faz rozwoju zamku, rozpoznanie konstrukcji oraz określenie pierwotnych parametrów stoku. Prace prowadzono w południowym odcinku wału ziemnego („IA”, 1997, s. 112).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1939

Pozyskano liczne zabytki ruchome z okresu od XIV do XVIII wieku. Pozyskany materiał zabytkowy uległ jednak rozproszaniu i zniszczeniu podczas ostatniej wojny (A. Żaki 1968, s. 341, przyp. 16; G. Leńczyk 1983, s. 32).

Badania 1963–1969

W trakcie badań pozyskano w sumie, w przybliżeniu, ponad 1200 zespołów zabytków ruchomych: ok. 70 000 fragmentów ceramiki (m.in. dzbany, misy i talerze), głównie XV- i XVI-wiecznej; kafle późnogotyckie, renesansowe i barokowe oraz płytki posadzkowe (kilka typów, kilkaset fragmentów; kilkaset przedmiotów żelaznych i ich fragmentów (militaria i części oporządzenia, gwoździe, skoble, okucia skrzyń i drzwi, kłódki, obręcze wiader oraz czteroramienny, wiszący świecznik renesansowy z taśm żelaznych); oprócz skarbów (998 szt.) znaleziono ok. 60 monet pojedynczych, datowanych na XV–XVII wiek; liczne fragmenty naczyń szklanych (w tym malowanych) i płytek okiennych.

Wśród wydobytych zabytków znalazły się również fragmenty kamieniarki, dekorowane bardzo skromnie lub w ogóle. Wśród wydobytych fragmentów kafli wyróżniono m.in. renesansowe, pochodzące z warsztatu Bartosza z Kazimierza („IA”, 1969, s. 403; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 207; 1970, s. 407; A. Żaki 1968, s. 347–348; M. Nowosad-Gryłowa, J. Natkaniec-Frasiowa 1969; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 10).

W 1963 roku zinwentaryzowano 150 pozycji wydzielonych i zbiorczych. Pozyskano: liczne fragmenty ceramiki, z których najwcześniejsze (stosunkowo nieliczne) można datować na 2. ćwierć XIV wieku; fragmenty kafli piecowych z XVI–XVII wieku; płytki posadzkowe; zabytki metalowe i ich fragmenty (w tym renesansowy świecznik); fragmenty naczyń szklanych (m.in. malowanych) i płytek okiennych;

kości zwierzęce; inne (A. Żaki 1964, s. 21–22; 1965, s. 99; 1968, s. 347; 1968a, s. 5).

W 1964 roku zinwentaryzowano 165 pozycji wydzielonych i zbiorczych. Pozyskano: liczne fragmenty ceramiki; fragmenty kafli piecowych z XVI–XVII wieku; płytki posadzkowe; zabytki metalowe i ich fragmenty; fragmenty naczyń szklanych i płytek okiennych; kości zwierzęce oraz silnie zniszczone szkielety ludzkie, w tym luźne fragmenty trzech czaszek; detale architektoniczne w postaci ciosowych węgarów, gzymsów drzwiowych i okiennych (wśród nich znajduje się detal z fragmentem napisu „... ERIS”); inne (A. Żaki 1965, s. 100–101; 1968a, s. 5).

W 1965 roku zinwentaryzowano 204 pozycje wydzielone i zbiorcze. Pozyskano nieliczny materiał zabytkowy: fragmenty ceramiki, głównie nowożytniej; fragmenty kafli; fragmenty przedmiotów metalowych; kilka monet, m.in. denar ks. Albrechta z roku 1530 i szeląg koronny Jana Kazimierza (boratynka) z roku 1666 (A. Żaki 1968a, s. 5; A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966, s. 242).

W 1966 roku zinwentaryzowano 503 pozycje wydzielone i zbiorcze. Pozyskano, głównie w północno-zachodniej części zamku wysokiego, a częściowo także w zachodniej części arsenału: liczne fragmenty ceramiki średniowiecznej i nowożytniej; fragmenty kafli renesansowych i barokowych; drobne przedmioty metalowe; fragmenty szkła; kości; 24 monety (w latach poprzednich znaleziono w sumie 6 monet) – głównie jagiellońskie: denary koronacyjne Władysława Jagiełły, Kazimierza Jagiellończyka i zapewne Jana Olbrachta, ponadto monety księcia Ziemowita (z roku 1383?), Zygmunta III i Jana Kazimierza i kilka nieokreślonych; fragmenty detali architektonicznych, w tym z inskrypcjami majuskułowymi (A. Żaki 1968a, s. 5–7).

W 1967 roku w trakcie odsłaniania korytarza „arsenału”, we wnękach ścian odkryto dwa skarby monet miedzianych i srebrnych z XV–XVII wieku (szelągów polskich i litewskich, monet Księstwa Cieszyńskiego, szwedzkich, szkockich, pruskich i innych). Najmłodsze z monet noszą datę 1663. W literaturze występują znaczące rozbieżności odnośnie do liczby monet w skarbach. M. Nowosad-Gryłowa (1968, s. 206) podaje, że liczyły one w sumie 998 monet, natomiast według wzmianki w Informatorze Archeologicznym (1968, s. 372) skarby składały się odpowiednio ok. 600 i ok. 800 numizmatów. E. Dworaczyński i J. Okoński (1986, s. 10) dość precyzyjnie podają, że pierwszy skarb stanowiło 298 monet w skórzanym mieszk, a drugi 702 monety w rulonach owiniętych skrawkami szarego płótna. Oba skarby znaleziono we wnękach muru zatkanym cegłami i zalepionych gliną. Brak danych na temat innych kategorii zabytków („IA”, 1968, s. 372; b. 1968, s. 403; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 206–207; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 10).

Brak danych z lat 1968–1969.

Badania 1979–1986

W trakcie badań pozyskano kilkadziesiąt tysięcy fragmentów ceramiki, datowanych od XII do XVII wieku. Wśród wydobytych fragmentów kafli wyróżniono m.in. renesansowe, pochodzące z warsztatu Bartosza z Kazimierza (E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 10).

W 1979 roku pozyskano: liczne fragmenty ceramiki, datowanej od 2. połowy XIV do końca XVI wieku; przedmioty

metalowe i ich fragmenty, m.in. groty bełtów, ostrogi żelazne, okucia, skoble i liczne drobne przedmioty („IA”, 1981, s. 265).

W 1980 roku pozyskano: liczne fragmenty ceramiki, datowanej od 2. połowy XIV do końca XVI wieku; nieliczne fragmenty kafli renesansowych; drobne przedmioty żelazne („IA”, 1981, s. 222).

W 1981 roku pozyskano: fragmenty ceramiki, datowanej na XIV–XVI wiek; fragmenty kafli z XV–XVI wieku; militaria („IA”, 1982, s. 260).

W 1982 roku pozyskano: liczne fragmenty ceramiki, datowanej na XIV–XVII wiek; liczne fragmenty kafli; przedmioty metalowe i ich fragmenty, m.in. formę do dolewania kul, groty bełtów, okucia i noże; kilka monet; kostkę do gry („IA”, 1983, s. 284).

W 1983 roku pozyskano: liczne fragmenty ceramiki; liczne fragmenty kafli; przedmioty metalowe i ich fragmenty, w tym liczne militaria; kości oraz ozdoby z kości; fragmenty szkła; monety; bogato polichromowany gotycki detal architektoniczny. Materiał zabytkowy zamykał się w ramach chronologicznych od XIV do XVI wieku („IA”, 1984, s. 218).

W 1985 roku pozyskano z warstw kulturowych na południowym stoku wzgórza: liczne fragmenty ceramiki z wieków XII–XIII oraz XIV–XVI; przedmioty metalowe i ich fragmenty, m.in. drobne gwoździe, groty bełtów, noże i podkowy; kości zwierzęce; srebrne monety z XV–XVI wieku („IA”, 1986, s. 182).

W 1986 roku pozyskano: liczne fragmenty ceramiki z okresu XIV–XVI wieku; przedmioty metalowe i ich fragmenty, m.in. inkrustowaną srebrem kłamerę mosiężną w formie gwiazdy i fragment srebrnego łańcuszka; kości zwierzęce. Ponadto w wykopie zlokalizowanym w centralnej części zamku dolnego, w warstwie zalegającej na skale macierzystej wystąpiła ceramika z początku XIII wieku, a w szczelinie skalnej neolityczny grocik z krzemienia jurajskiego („IA”, 1987, s. 203).

Badania 1992

Brak danych.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEN, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1939

Na zamku górnym odsłonięto znaczne partie murów kamiennych, w tym fundamenty okrągłej wieży, relikty murów obwodowych oraz przylegających do nich budynków. U podstawy wzgórza odsłonięto przebieg murów dwóch bastionów (chodzi raczej o basteje) i drugiego muru obwodowego. Natrafiono również na kilka grobów szkieletowych. Wśród rozpoznanych nawarstwień starsze, datowane najwcześniej na XIV wiek, charakteryzowały się znikomą miąższością w porównaniu z warstwą destrukcyjną z 1848 roku (A. Żaki 1965, s. 98; G. Leńczyk 1983, s. 32).

Na zamku dolnym odsłonięto pozostałości baszty na krańcu cypla oraz relikty murów zabudowy gospodarczej (G. Leńczyk 1983, s. 32).

Badania 1963–1969

W trakcie badań na zamku górnym odsłonięto w sumie ok. 240 metrów bieżących murów kamiennych i kamienno-ceglanych. Natrafiono na relikty m.in. wież północnej i południowo-wschodniej, dwunastu izb parteru, sieni wjazdowej oraz dwóch korytarzyków, z których co najmniej jeden był klatką schodową (M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 206).

W 1963 roku w trakcie badań na zamku górnym odsłonięto: fundamenty dwóch okrągłych wież (zachodniej i wschodniej); relikty wjazdu od południowego zachodu; w części północno-wschodniej i południowej dolne partie kilku pomieszczeń (w tym kwadratowej izby o bokach 4,4×4,5 m); odcinki muru obwodowego o łącznej długości ok. 37 m; pozostałości urządzeń kanalizacyjnych w postaci kamiennych elementów przewodów i zbiorników oraz wykutego w skale pod zachodnią partią powierzchni wjazdu rowu o średnicy ok. 50 cm. W sąsiedztwie wjazdu natrafiono na groby szkieletowe bez wyposażenia, datowane częściowo na okres przed wzniesieniem wieży zachodniej (A. Żaki 1968, s. 342, 346).

Stratygrafia nawarstwień w wykopach była niezbyt skomplikowana. Miąższość nawarstwień na kulminacji (mierzona od szczytu kopca) przekracza 12 m, lecz stanowią je głównie trzy warstwy. Środkowa z nich, oznaczona jako II, zawierała większość reliktyw architektury. Calec stanowi skała lub utwory gliniaste (A. Żaki 1964, s. 21; 1965, s. 99; 1968, s. 346–347).

W 1964 roku na zamku górnym odsłonięto m.in.: pozostałości muru obwodowego, w tym odcinek południowy na długości 28 m; przyziemie okrągłej wieży ceglanej o grubych murach i średnicy wnętrza ok. 1,5 m; w północnej partii założenia pozostałości zabudowy mieszkalnej (izby 5 i 6). Odkryte fragmenty murów datowano na późne średniowiecze oraz czasy nowożytne. Były one wzniesione głównie z kamienia, rzadziej z cegły. Zaobserwowano ślady poziomów posadzek izb, korytarzy, dziedzińca, a także domniemanych piwnic. Natrafiono również na kilka grobów szkieletowych. Obraz nawarstwień identyczny, jak w roku poprzednim (A. Żaki 1964, s. 21; 1965, s. 98–101).

W 1965 roku w trakcie badań w zachodniej części zamku górnego odsłonięto długą sien wjazdową (długość 7 m, szerokość w najwęższym miejscu – we wjeździe – 1,5 m), której mury wzniesiono z piaskowca na zaprawie wapiennej z dużą ilością piasku. Południowa jej ściana przylegała do południowego odcinka I i II muru obwodowego, a północna przewiązana była z okrągłą wieżą zachodnią o średnicy 10 m. Od strony wieży sien wychodziła na dziedzińiec, z przeciwległej zaś urywała się na linii muru obwodowego II, gdzie prawdopodobnie znajdował się most zwodzony. Środkiem sieni biegł wykuty w skale rów kanalizacyjny o szerokości ok. 50 cm i głębokości do 20 cm. W rowie tym prawdopodobnie ułożone były drewniane rury odprowadzające deszczówkę i ścieki do fosy. W południowo-wschodniej części zamku natrafiono na relikty drugiej okrągłej wieży, datowanej na XV wiek. Kamienno-ceglane fundamenty zachowały się do wysokości kilkudziesięciu cm. Grubość muru osiągała 2 m, a średnica wnętrza wynosiła 3 m (A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966, s. 239–240; M. Szope 1981, s. 117–118).

Przy południowym licu wieży zachodniej natrafiono na trzy groby szkieletowe, orientowane, bez wyposażenia. Były one silnie zniszczone – jeden kompletny, w pozostałych brak

głównie czaszek. Zniszczone układy stratygraficzne uniemożliwiają ich datowanie, choć z pewnością są one starsze niż wieża (A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966, s. 240).

U podnóża zamku, od strony południowo-wschodniej, odsłonięto relikty bastei (tzw. „arsenału”) o wymiarach 36×17 m. Grubość ceglanych murów nie przekraczała 4 m, a zachowana wysokość wynosiła od 2 do 8 m. Basteję wstępnie datowano na XVI–XVII wiek. (A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966, s. 240 i 242; A. Żaki 1968, s. 348; M. Szope 1981, s. 119–120).

W 1966 roku we wschodniej części zamku górnego odsłonięto kolejne fragmenty muru obwodowego oraz dwie przypory kamienne (z niewielką ilością cegły gotyckiej). Do tych reliktyw przylegały nawarstwienia datowane zabytkami głównie na XIV–XV wiek. Warstwy nowożytne o większej miąższości zalegały jedynie w przebadanej części izby „1”. Przy wieży północno-wschodniej odsłonięto wylot kamiennego rowu, na który natrafiono w trakcie wcześniejszych badań oraz pozostałości nowożytnej posadzki ceglanej (A. Żaki 1968a, s. 6).

W pobliżu izby 1 i pomieszczenia tzw. kaplicy natrafiono na silnie zniszczone groby szkieletowe, datowane jedynie orientacyjnie na czasy nowożytne. W sumie jest to trzeci zespół pochówków odnaleziony na zamku górnym (A. Żaki 1968a, s. 6–7).

Podobnie jak w latach poprzednich, w układach stratygraficznych wydzielono cztery główne warstwy. Ich miąższość dochodziła do 4,20 m. Brak jest zupełnie nawarstwień wczesnośredniowiecznych i starszych. Stratygraficznie najstarszą warstwę IV datowano ogólnie na późne średniowiecze (A. Żaki 1968a, s. 5).

U podnóża zamku, od strony południowo-wschodniej, odsłonięto znaczne partie ceglanych murów „arsenału” i elementów przyległych (A. Żaki 1968a, s. 7).

W 1967 roku u podnóża zamku, od strony południowo-wschodniej, odsłonięto dalsze partie ceglano-kamiennych murów „arsenału”, zachowanych do wysokości dwóch kondygnacji. („IA”, 1968, s. 371–372).

W 1968 roku w trakcie badań odsłonięto bliżej nieokreślone relikty zamku górnego oraz dokonano częściowego zabezpieczenia odkrytych murów. Po zakończeniu sezonu badawczego stopień odgruzowania „arsenału” wynosił ok. 80%, a kurtyny – 50% (za „IA”, 1969, s. 403).

Brak danych z roku 1969.

Badania 1979–1986

W wykopach na dziedzińcu zamku dolnego natrafiono na warstwę destrukcyjną związaną ze zniszczeniem zamku przez Węgrów w 1441 roku oraz budowlaną, związaną z odbudową po tych zniszczeniach. Na warstwę budowlaną składała się wylewka (?), zaprawa i rozlasowane okrucy cegieł. Część odkrytych murów ceglano-kamiennych o niedbałym licu posadowiona była bezpośrednio na skale macierzystej, bez wkopów fundamentowych (E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 9).

W 1979 roku w wykopie głównym na zamku górnym, biegnącym na osi wschód–zachód natrafiono na dwa poziomy bruku dziedzińca, datowane materiałem zabytkowym kolejno na 2. połowę XIV wieku i koniec wieku XV. Między brukami zalegała warstwa spalenizny, zawierająca liczne groty beł-

tów, węgle drzewne, gwoździe i fragmenty przepalanej gliny – prawdopodobnie powstała w czasie najazdu węgierskiego w 1441 roku. Ponadto odsłonięto negatywy murów zabudowy oraz fragment pieca ceglanoego z trzema prostokątnymi komorami („IA”, 1981, s. 265).

W wykopie poprzecznym natomiast odsłonięto fragment muru obronnego biegnącego wzdłuż południowej krawędzi wzniesienia, datowanego na 2. połowę XIV wieku. Był on wzniesiony z cegły na kamiennym fundamencie. Kolejny odcinek muru ceglanoego o podobnym przebiegu odsłonięto w odległości kilku metrów w stronę dziedzińca. Przez mur ten przebito był sklepiony kanał ściekowy. Prawdopodobnie oba mury stanowiły ściany pomieszczenia gospodarczego, co sugeruje odkryty wkop pod słup podtrzymujący strop („IA”, 1981, s. 265).

Odsłonięta w wykopie na zamku dolnym warstwa kulturowa charakteryzowała się bardzo małą miąższością, nie przekraczającą 30 cm. Na głębokości ok. 50 cm od powierzchni gruntu wystąpiła skała macierzysta, nad którą znajdował się bruk dziedzińca. Przy południowej krawędzi plateau odsłonięto mur o bliżej nie określonej chronologii i funkcji (M. Szope 1981, s. 120–121).

W 1980 roku w dalszych odcinkach głównego wykopu na zamku górnym na głębokości kilkudziesięciu centymetrów osiągnięto skałę macierzystą. Jej strop utwardzony był miejscami za pomocą bruku z otoczków i stanowił nawierzchnię dziedzińca od 2. połowy XIV do końca XVI wieku („IA”, 1981, s. 222).

W wykopie poprzecznym odsłonięto kolejny fragment piaskowcowego muru obwodowego, biegnący wzdłuż południowej krawędzi plateau. Dostawiony był do niego ceglany fundament budynku gospodarczego, wzniesionego na planie regularnego czworoboku. Na relikty podobnego budynku natrafiono również w północno-wschodniej części badanego obszaru.

W zachodniej części zamku dolnego natrafiono na zalegające na niewielkiej głębokości pozostałości trzech pieców ceglanych o owalnych komorach, datowanych na XVI wiek. Prawdopodobnie związane były one z kuchnią zamkową. Kilka metrów na wschód od nich odkryto wykuty w skale prostokątny otwór o pionowych ścianach i wymiarach 4×5 m. Nie osiągnięto jego dna, jednak na podstawie wydobytej z gruzowego wypełniska ceramiki datowano go na XVI wiek. Być może jest to studnia, zasypana przed wzniesieniem pieców („IA”, 1981, s. 222; M. Szope 1981, s. 121).

W 1981 roku rozpoznano ostatni odcinek drogi wjazdowej na zamek górny. Biegła ona od wschodu, przez dziedzińce zamku dolnego i bramę w południowo-wschodnim jego narożniku oraz zachowaną tu w postaci stożkowatego wypiętrzenia rampę wjazdową. Za rampą wjazd prowadził przez przerzucony nad fosą most zwodzony. Od strony zamku dolnego odsłonięto ceglany przyczółek mostu oraz kilka poziomów użytkowych, z których najstarszy stanowił datowany na XIV wiek bruk z otoczków. Pozostałe dwa poziomy stanowiły warstwy regularnie ułożonych cegieł – datowano je na XVI wiek.

Przy południowej i zachodniej krawędzi wzgórza (prawdopodobnie zamku dolnego – przyp. aut.) rozpoznano dalsze fragmenty muru obwodowego datowanego na XIV wiek, fundamenty zabudowy gospodarczej oraz pozostałości ceglanych

pieców. W przekopie przez fosę, w jej partii dennej, natrafiono na dwa poziomy z XVI wieku („IA”, 1982, s. 260).

W 1982 roku w zachodniej partii zamku dolnego odsłonięto fragmenty kamiennych fundamentów i negatywy muru obwodowego. W południowo-wschodniej części zamku (w miejscu przypuszczalnej lokalizacji bramy głównej) odsłonięto relikty dwóch pomieszczeń o szerokości 3,5 m, otwartych od południa. Kamienne fundamenty ceglanych ścian posadowiono w dość głębokiej niszy wykutej w skale. Nie określono funkcji pomieszczeń, a datowano je na podstawie wątków ścian i wymiarów cegły na XIV wiek („IA”, 1983, s. 284).

Na zachodnim stoku fosy, tzw. siodła, natrafiono na relikty przyczółka mostu, datowane na XIV wiek. Odsłonięto pełny układ nawarstwień od XIV do XVI wieku. Warstwy te na większości pozostałego obszaru zamku zostały zniwelowane. Ze względu na znaczną grubość warstw destrukcyjnych eksploracji nie dokończono („IA”, 1983, s. 284).

W 1983 roku w wyniku badań na stoku południowym wzniesienia wschodniego stwierdzono, że mur zachodni odkrytej wcześniej budowli kończy się poza linią muru obwodowego w postaci przypory. Nie natrafiono na ślady muru, który zamykałby od południa wspomniany budynek. Odkryty układ stratygraficzny wskazuje, że pierwotnie stok był nachylony pod znacznie mniejszym kątem zarówno w XIV wieku jak i później. Ponadto natrafiono na wykonane w calcu poprzeczne wkopy, wypełnione kamieniami i wzmocnione na krawędzi luźno ułożonymi cegłami („IA”, 1984, s. 217).

W wykopie zlokalizowanym w tzw. siodle stwierdzono, że głębokość fosy sięgała ok. 8 m od poziomu mostu. Dolna partia jej zachodniego soku została wykuta w skale prawie pionowo. Nie dokończono eksploracji ze względu na znaczne trudności techniczne („IA”, 1984, s. 218).

W 1985 roku w południowo-wschodniej partii wzgórza (zamku dolnego – przyp. aut.), w rejonie rampy wjazdowej odsłonięto najlepiej jak dotąd zachowaną warstwę wczesnośredniowieczną o miąższości 0,2–0,6 m, datowaną na okres poprzedzający budowę zamku („IA”, 1986, s. 182).

W południowo-wschodniej części zamku (w miejscu przypuszczalnej lokalizacji bramy głównej) odsłonięto dalsze partie murów prostokątnych do obwodowego. Tworzyły one ciąg otwartych na zewnątrz pomieszczeń. Pomiędzy murami natrafiono na szeregu dołków postępowych, stanowiących może pozostałość po płocie lub fundamencie arkadowym zawieszonoego nad stokiem budynku („IA”, 1986, s. 182).

W północno-zachodniej części zamku dolnego odkryto kolejne odcinki murów dużego budynku gospodarczego (może piekarni?) z pozostałościami prostokątnych i owalnych pieców ceglanych. Ponadto natrafiono na jedyny do tej pory zachowany odcinek północnego muru obwodowego, dotychczas znanego jedynie z negatywów i wkopu fundamentowego („IA”, 1986, s. 182).

W 1986 roku w południowo-zachodnim narożniku zamku dolnego odsłonięto kolejne partie fundamentów budynku z piecami. Do jego muru przylegały dwa poziomy użytkowe. Pierwszy z nich, datowany ceramiką na XIV–XV wiek, był częściowo wybrukowany otoczkami ze śladami przepalenia. Drugi, z XVI-wiecznym materiałem ceramicznym, miał charakter utwardzonej cegłami warstwy budowlanej („IA”, 1987, s. 203).

W partii południowej wykopu odkryto rów o szerokości ponad 1,5 m, wykuty w skale na głębokość 110 cm poniżej XV-wiecznego poziomu terenu. Jest to negatyw fundamentu muru obwodowego, po którym zachowały się jedynie ślady wylewki na dnie rowu („IA”, 1987, s. 203).

W centralnej części zamku dolnego pod nawarstwieniami z XIV wieku odkryto gliniastą warstwę z ceramiką datowaną na początek XIII wieku. Warstwa ta zalegała bezpośrednio na skale macierzystej („IA”, 1987, s. 203).

Badania 1992

U podnóża obecnego stoku południowego wału natrafiono na pozostałości brukowanej otoczkami drogi o szerokości ok. 180 cm. Datowano ją na 2. połowę XIX wieku i powiązano z udostępnieniem wzgórza mieszkańcom miasta jako terenu rekreacyjnego. Droga stanowiła prawdopodobnie także dojazd do rozlokowanych tutaj zagród chłopskich („IA”, 1997, s. 112).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Badania 1939, 1961–1969

Brak danych.

Badania 1979–1986

Brak danych z lat 1979–1985.

Rok 1986 – do odsłoniętych w południowo-zachodnim narożniku zamku dolnego fundamentów budynku z piecami przylegały dwa poziomy użytkowe, datowane ceramiką kolejno na XIV–XV i XVI wiek, przy czym otoczkowy bruk starszego poziomu nosi ślady przepalenia, może związane z najazdem węgierskim w 1441 roku („IA”, 1987, s. 203).

Badania 1992

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Pierwsza pewna wzmianka w źródle pisany potwierdzająca istnienie zamku odnosi się do kaplicy zamkowej, erygowanej w 1331 roku przez biskupa Jana Grota (*castrum*; „Zbiór dokumentów katedry...”, t. 1, nr 38). E. Dworaczyński i J. Okoński (1986, s. 3) przytaczają wzmiankę z kroniki klasztoru Benedyktynów (nie podają, którego), rzekomo mówiącą o rozpoczęciu budowy zamku w 1329 roku (S. Wróblewski 2006, s. 120).

Zabytki datujące

Badania 1939

Brak danych.

Badania 1961–1969

Nawarstwienia datowano głównie materiałem ceramicznym.

Badania 1979–1986, 1992

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1938–1939

W wyniku badań wysnuto konkluzję, że na wzgórzu zamkowym brak jest poprzedzającego wzniesienie zamku osadnictwa wczesnośredniowiecznego (A. Żaki 1965, s. 98–99).

Badania 1963–1969

W wyniku badań udało się w dużym stopniu ustalić plan zabudowy wewnętrznej zamku górnego, której wydzielono dwie fazy – starszą, datowaną na połowę XIV wieku i młodszą, datowaną na połowę wieku XV (A. Żaki 1965, s. 101; M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 206; M. Szope 1981, s. 117).

Być może od wschodniej strony zamku znajdował się dodatkowy mur kamienny, do którego w połowie XVI wieku dostawiono tzw. „arsenał” i dodatkowy mur ceglany łączący go z basztą północno-wschodnią w kurtynie wschodniej (M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 206).

W trakcie badań nie natrafiono, poza cmentarzyskiem, na nawarstwienia starsze niż późne średniowiecze (M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 207).

W 1963 roku w wyniku analizy odsłoniętych relikwów architektury stwierdzono, że zamek górny od początku, o jest od 1. połowy XIV wieku, miał narys owalny, dostosowany do kształtu wzgórza oraz jedną (najwyżej dwie) linię murów obronnych, głównie kamiennych (A. Żaki 1968, s. 342).

W 1964 roku w wyniku rozpoznania zabudowy zamku górnego obu faz gotyckich wysnuto wnioski, że najstarszym jej elementem jest cylindryczna wieża zachodnia. Wejście na zamek górny prowadziło od strony zachodniej przez kwadratową basztę i wąską sień (M. Nowosad-Gryłowa 1968, s. 205).

W 1965 roku stwierdzono, że odsłonięta w południowo-wschodniej partii zamku górnego cylindryczna wieża powstała równocześnie z murem obwodowym II w XV wieku.

A. Żaki i M. Nowosad-Gryłowa (1966, s. 239) stwierdzili ponadto, że jednak nie rozpoznano rozplanowania założenia w stopniu tak pełnym, jak sądzono w latach ubiegłych (A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966, s. 239–240).

Brak danych z lat 1966–1969.

Badania 1979–1986

W wyniku badań ustalono, że oba zamki, tj. górny i dolny, stanowiły od początku integralną całość. Na podstawie pozyskanej w trakcie badań ceramiki stwierdzono wcześniejsze zasiedlenie wzgórza. E. Dworaczyński i J. Okoński (1986, s. 9) dopuszczają istnienie tu gródka drewnianego, choć stwierdzenie to nie znalazło potwierdzenia w badaniach (E. Dworaczyński, J. Okoński 1986, s. 9).

Badania 1992

Wydzielono dwie podstawowe fazy południowego odcinka wału ziemnego. Pierwsza z nich datowana jest na XIV wiek. W tej fazie wysokość wału do podwału południowego wynosiła nie więcej niż 150 cm, a usypany był on z rumo-

szu skalnego wydobytego podczas pogłębiania fosy. Według badaczy nie stanowił wówczas istotnej linii obrony, a wzdłuż jego stoku zewnętrznego biegła prawdopodobnie droga dojazdowa do zamku. Druga faza wału, datowana na połowę XVI wieku, wiązana jest z rozbudową za hetmana Jana Tarnowskiego. Wał podwyższono i poszerzono w kierunku południowym oraz przesunięto biegnącą przed nim drogę dojazdową o 15–20 m na przedpole. W tym okresie wał oraz pozostałe fortyfikacje ziemne miały stanowić główną linię obrony („IA”, 1997, s. 112).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Badania 1939

Brak danych.

Badania 1963–1969

Z roku 1963 według A. Żakiego (1968, s. 348) wykonano pełną dokumentację archeologiczną i architektoniczną odkrywek, w tym także zdjęcia lotnicze i dwa filmy (z tego jeden barwny). Równoległe z prowadzonymi badaniami ekipy budowlano-konserwatorskie wstępnie zabezpieczały odsłaniane mury.

Badania 1979–1986, 1992

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Wyniki badań do 1986 roku podsumowali skrótowo E. Dworaczyński i J. Okoński (1986) w kilkunastostronicowej „monografii” zamku. Skarby monet z tzw. „arsenału” opracowały M. Nowosad-Gryłowa i J. Natkaniec-Frasiowa (1969) w kilkustronicowym artykule opublikowanym w *Acta Archaeologica Carpathica*. Brak w publikacjach planu wykopów.

Badania 1939

Badania nie zostały opublikowane. Wzmianki o ich wynikach publikowano w różnych opracowaniach i sprawozdaniach (patrz M. Nowosad-Gryłowa 1968; A. Żaki 1965; 1968; M. Szope 1981; G. Leńczyk 1983).

Badania 1963–1969

Wyniki badań kilkukrotnie wzmiankowano w Informatorze Archeologicznym (1968, s. 371–372; 1969, s. 402–403). Ponadto opublikowano dwa kilkustronicowe, ogólnikowe sprawozdania z badań w sezonach 1963 (A. Żaki 1964) i 1965. (A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966).

Dodatkowo wyniki badań skrótowo opisano w kilku innych publikacjach (A. Żaki 1965, 1968; 1968a; M. Nowosad-Gryłowa 1968; M. Szope 1981).

Badania 1979–1986

Wyniki we wszystkich sezonach kilkukrotnie wzmiankowano w Informatorze Archeologicznym (1981, s. 222 i 264–265; 1982, s. 259–260; 1983, s. 283–284; 1984, s. 217–218; 1986, s. 182; 1987, s. 203). Ponadto skrótowo wyniki badań publikował w swojej pracy przekrojowej M. Szope (1981).

Badania 1992

Wyniki badań wzmiankowano jedyne w Informatorze Archeologicznym (1997, s. 112).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Zbiór dokumentów katedry...”, t. 1, nr 38; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 98, 606, 609, 611–612, 614, t. 2, s. 6–7.

Publikacje:

„KZSP”, t. 1 (powiat tarnowski), wyd. 1953, s. 436; A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966; IA, 1968, s. 371–372; 1969, s. 402–403; 1981, s. 222; 264–265 – uzupeł. do 1982, s. 259–260; 1983, s. 283–284; 1984, s. 217–218; 1986, s. 182; 1987, s. 203; 1997, s. 112; A. Żaki 1964; 1965, s. 98–101, ryc. 3, s. 99 i ryc. 8, s. 102; 1968, s. 341–348; 1968a; M. Nowosad-Gryłowa 1968; 1969; 1970; M. Nowosad-Gryłowa, J. Natkaniec-Frasiowa 1969; B. Guerquin 1974, s. 286; 1984, s. 307–308; M. Szope 1981, s. 90, 113–121; G. Leńczyk 1983, s. 32 i ryc. 73–75 na s. 105–107; E. Dworaczyński, J. Okoński 1986; A. Gruszecki 1986, s. 61–62; J. Okoński 1990, s. 130–135 (tdl); F. Kiryk 1994, s. 149–152; A. Marciniak-Kajzer 2000; L. Kajzer 2000e, s. 41; Leksykon, s. 500–501; S. Wróblewski 2006, s. 120–122.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1939

a. Charakter badań: sondażowe	2/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)	
b.d.	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy	
W znikomym stopniu rozpoznano na zamku górny relikty wieży zachodniej, muru obwodowego i zabudowy przymurnej.	1/10 pkt
d. Czy osiągnięto całec i w ilu miejscach – b.d.	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – b.d.	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii	
Ciężko stwierdzić, w jakim stopniu rozpoznano stratygrafię. Wiadomo, że najstarsze eksplorowane nawarstwienia datowano na XIV wiek.	0,5/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię	
Na podstawie publikowanych danych brak możliwości stwierdzenia.	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań	
Badania nie zostały opublikowane. Ich wyniki skrótowo publikowano w różnych opracowaniach i sprawozdaniach.	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika	
Nie opracowany materiał zabytkowy uległ zniszczeniu i rozproszonemu podczas wojny.	2,5/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – j.w.	2,5/5 pkt
• Zabytki metalowe – j.w.	2,5/5 pkt

- Zabytki inne – j.w. 2,5/5 pkt
- j. Razem 13,5/100 pkt

Badania 1963–1969

- a. Charakter badań
Stacjonarne. Na zamku dolnym przeprowadzono badania geofizyczne. 8,5/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
W publikowanych materiałach figurują dane jedynie odnośnie do kubatury wykopów w 1963 roku (ok. 4000 m³) oraz powierzchni i kubatury wykopów z roku 1966 (odpowiednio 2300 m² i 1500 m³, z czego 1600 m² przypadło na teren zamku). Odnośnie do pozostałych sezonów badawczych, brak podobnych informacji, lecz na podstawie opisów zawartości wykopów wnioskować można, że powierzchnia i kubatura wszystkich przebadanych wykopów musiała być znaczna (prawdopodobnie ponad 2000 m² oraz kilka tysięcy m³ nawarstwień). Przy łącznej powierzchni obu zamków ok. 2700 m², wzięwszy pod uwagę, że badano głównie zamek górny oraz że część wykopów zlokalizowano na stokach wzgórza, należy szacować, że pokryły one ok. 70% powierzchni zamku górnego wraz z przyległościami przy zupełnym braku wykopów na zamku dolnym, czyli ok. 35% całego założenia. 3,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Na zamku górnym rozpoznano obie cylindryczne wieże, spore partie muru obwodowego oraz zabudowy przymurnej po obu stronach dziedzińca. Ponadto przebadano sień wjazdową z bramą oraz częściowo dziedziniec. Nie rozpoznano zabudowy zamku dolnego. 3/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
W publikacjach brak dokładnych informacji, jednak wydzielenie przez badaczy czterech podstawowych warstw, na które natrafiano w trakcie kolejnych sezonów badawczych, zdaje się sugerować, że większość wykopów doprowadzano do calca. 5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Wydzielono cztery główne warstwy zalegające na zamku górnym, jednak brak jest ich dokładniejszych opisów oraz rysunków profili. Przy założeniu, że większość wykopów eksplorowana była do calca, a na analogiczny układ nawarstwień natrafiono w większości z nich, należy uznać, że stratygrafia została rozpoznana w stopniu dobrym. 5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
Na podstawie publikowanych danych brak możliwości stwierdzenia. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań w poszczególnych sezonach kilkakrotnie wzmiankowano w Informatorze Archeologicznym (1968, s. 371–372; 1969, s. 402–403). Ponadto opublikowano dwa kilkustronicowe, ogólnikowe sprawozdania z badań w sezonach 1963 (A. Żaki 1964) i 1965 (A. Żaki, M. Nowosad-Gryłowa 1966). 3/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych.
 - Ceramika
Poza datowaniem materiału ceramicznego brak bliższych informacji o stopniu jego opracowania. 0,5/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt

- Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
- Zabytki inne
Określono przynajmniej część numizmatów z badań. 1/5 pkt
- j. Razem 29,5/100 pkt

Badania 1979–1986

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Jedynie odnośnie do badań w roku 1981 wiadomo, że powierzchnia wykopów wyniosła 192 m². Co do pozostałych sezonów badawczych brak danych, jednak na podstawie publikowanych informacji można przypuszczać, że wykopy na zamku dolnym i górnym oraz zboczach wzgórza i tzw. „siodle” pokryły ok. 20–30% powierzchni założenia. 2,5/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Na zamku górnym częściowo przebadano dziedziniec, zabudowę przymurną i mur obwodowy, ponadto rozpoznano wjazd na zamek wraz z rampą i przyczółkiem mostu oraz fosę rozdzielającą oba zamki. Na zamku dolnym rozpoznano częściowo mur obwodowy oraz zabudowę gospodarczą, m.in. pozostałości dużego budynku gospodarczego (piekarni?) z ceglanyimi piecami we wnętrzu, pozostałości studni (?), odcinek drogi dojazdowej do zamku. 4/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
Calec, zwykle w postaci skały, odsłonięto w prawie wszystkich wykopach. 7/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Na podstawie publikowanych opisów, przy braku profili, ciężko wnioskować o stopniu rozpoznania stratygrafii. Wydaje się jednak, że rozpoznano ją w stopniu dobrym, co sugeruje przebadanie większości wykopów do calca i publikowane opisy niektórych nawarstwień. 5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
Na podstawie publikowanych danych brak możliwości stwierdzenia. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań we wszystkich sezonach wzmiankowano w Informatorze Archeologicznym (1981, s. 222 i 264–265; 1982, s. 259–260; 1983, s. 283–284; 1984, s. 217–218; 1986, s. 182; 1987, s. 203). 1/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika
Poza datowaniem materiału ceramicznego brak bliższych informacji o stopniu jego opracowania. 0,5/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – b.d. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d. 0/5 pkt
- j. Razem 28/100 pkt

Badania 1992

- a. Charakter badań: stacjonarne 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
b.d. 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – b.d. 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – b.d. 0/10 pkt

- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię b.d. *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań? Badania były jedynie wzmiankowane w Informatorze Archeologicznym (1997, s. 112). *1/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Razem *9/100 pkt*

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań
Na obiekcie przeprowadzono badania stacjonarne i geofizyczne (na zamku dolnym). *8,5/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadano w sumie ok. 50–60% powierzchni założenia wraz z otaczającymi go urządzeniami obronnymi. *5/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Na zamku górnym rozpoznano obie cylindryczne wieże, spore partie muru obwodowego, zabudowy przymuranej po obu stronach dziedzińca oraz częściowo sam dziedzińiec. Ponadto przebadano sień wjazdową z bramą, rampą i przyczółkiem mostu oraz fosę rozdzielającą oba zamki. Na zamku dolnym rozpoznano częściowo mur obwodowy oraz zabudowę gospodarczą, m.in. pozostałości dużego budynku gospodarczego (piekarni?) z ceglanymi piecami we wnętrzu, pozostałości studni (?), odcinek drogi dojazdowej do zamku. *6,5/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
Całość osiągnięto w większości wykopów podczas badań w latach 1963–1969 i 1979–1986. Co do badań z lat 1939 i 1992 brak danych. *6/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Podczas badań w latach 1963–1969 i 1979–1986 stratygrafię rozpoznano w stopniu dobrym. Co do badań z lat 1939 i 1992 brak danych. *6/10 pkt*

- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię? Na podstawie publikowanych danych brak możliwości stwierdzenia. *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań? Wyniki badań publikowano prawie wyłącznie w postaci wzmianek w Informatorze Archeologicznym. Ponadto wydano kilka krótkich, kilkustronicowych sprawozdań z pojedynczych sezonów badawczych oraz kruciotką (kilkanaście stron, w tym jedynie kilka zawierających omówienie wyników badań) pseudomonografię autorstwa E. Dworaczyńskiego i J. Okońskiego (1986). *1/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Poza datowaniem ceramiki z badań w latach 1963–1969 i 1979–1986 brak jest bliższych informacji o stopniu jej opracowania. Materiał z badań w 1939 roku uległ zniszczeniu w czasie wojny. *0,5/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
Materiał z badań w 1939 roku uległ zniszczeniu w czasie wojny. Brak danych na temat stopnia opracowania materiału z pozostałych badań. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – j.w. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne
Materiał z badań w 1939 roku uległ zniszczeniu w czasie wojny. Określono przynajmniej część numizmatów z badań w latach 1963–1969. *0,5/5 pkt*
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu *34/100 pkt*

UWAGI

G. Leńczyk (1983, s. 105, ryc. 73) błędnie umieścił na planie zamku strzałkę oznaczającą północ (skierowana mniej więcej na wschód).

23. ZAWICHOST, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Zawichost

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Znajdował się tu zamek wzniesiony na kępie (B. Guerquin 1984, s. 339; Leksykon, s. 558), cyplu (W. J. Zieliński 2005, s. 181) lub, jak kto woli, wyspie (S. Wróblewski 2006, s. 130) otoczonej odnogami Wisły.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: brak danych odnośnie do wyglądu założenia średniowiecznego; nizinny (wyspowy?) lub cypłowy.

Być może zamek został wzniesiony w miejscu starszego grodu (B. Guerquin, 1984, s. 339; Leksykon, s. 558).

Praktycznie brak informacji o wyglądzie średniowiecznego zamku. Jedynie Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 3, s. 311) wspomina istniejącą w XV wieku kaplicę zamkową (w 1533 roku fundowano nową). S. Wróblewski (2006, s. 130) stwierdza, że zamek składał się z dwóch równoległych budynków połączonych murami w kwadrat, przy czym zdaje się sugerować, że zamek wyglądał tak w średniowieczu. O ile można się zgodzić, że w XV wieku być może przebudowano zamek na założenie regularne, o tyle za czasów Kazimierza Wielkiego, jeśli faktycznie temu władcy należy przypisać jego wzniesienie, nie budowano podobnych założeń. Bardziej prawdopodobne wydaje mi się, że pierwotny zamek mógł składać się z domu wielkiego i być może jakiejś wieży, opasanych murem. W trakcie ewentualnej przebudowy wzniesiono drugi, równoległy (może prostopadły? – nie jest to dokładnie widoczne w ikonografii) dom i zamknięto całość kurtynami tworząc kwadrat. Są to jednak jedynie pozbawione podstaw źródłowych domysły. Znany z zachowanej ikonografii obiekt posiada już cechy renesansowe. Musiał więc być przebudowywany także w XVI wieku, może w jego 1. połowie (podobnie ukształtowane założenie znamy z Drzewicy i jest ono datowane na lata 1527–1535). W 1320 roku wójt Jan wznosił młyn, określane w późniejszych źródłach jako znajdujący się „pod zamkiem”, a powiązany z funkcjonującym tutaj przewozem. W XVI wieku, o czym dowiadujemy się z lustracji z lat 1564–1565, do zamku przylegał otoczony „izbicami” przygródek (R. Chyła 1995, s. 133; D. Wyczółkowski 1999, s. 190; Leksykon, s. 558; D. Kalina 2005, s. 298).

W XVI wieku w sąsiedztwie zamku znajdowały się dwa folwarki (stary i nowy), młyn, karczma i łąźnia. Połączenie z prawym brzegiem Wisły zapewniały 2 łodzie i 2 promy. Zamek został zniszczony przez Szwedów w roku 1657. W 1678 roku częściowo go rozebrano. W XVIII wieku regularnie rozbierany na materiał budowlany. Jeszcze przed I wojną światową miejscowa ludność wydobywała z miejsca zalania zamku dobrze zachowaną cegłę. Zniszczenia dopełniła Wisła, zmieniając w 1813 roku swoje koryto i zalewając pozostałości obiektu (patrz ryc. 63). Resztki murów były widoczne ponad

powierzchnią rzeki do początków XX wieku, a do dziś podobno można zobaczyć je przy niskim stanie wód. W 1928 roku, w czasie dokonywanych pod Zawichostem pomiarów ustalono, że wierzchołek murów znajdował się 65 cm pod lustrem wody, a odległość między śladami zamku, a wieżą kościoła pofranciszkańskiego wynosiła 617 m (B. Guerquin 1984, s. 339; F. Kiryk 1994, s. 49, przyp. 65; Chyła 1995, s. 133; Leksykon, s. 558; D. Kalina 2005, s. 298–300; S. Wróblewski 2006, s. 130).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: królewski.

O zamku wspominają Kronika katedralna krakowska (*castrum*; Jan z Czarnkowa „Kronika...”, t. 2, s. 13 i 625) pod rokiem 1370, dokument nr 1090 ze „Zbioru dokumentów małopolskich” („Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 4, nr 1090), datowany na rok 1393, a za Kroniką katedralną informację powtarza Jan Długosz (*castrum*; „Liber beneficiorum...”, t. 3, s. 310–311 i 318; „Roczniki...”, t. 9, s. 349). Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić inwentarze i lustracje (m.in. lustracje z lat 1564–1565, 1602, 1629, 1660–1664 i 1765) (B. Guerquin 1984, s. 339; R. Chyła 1995, s. 128; Leksykon, s. 558; D. Kalina 2005, s. 298–300; S. Wróblewski 2006, s. 130).

Jedyną znaną autorowi ryciną przedstawiającą zamek jest powstała prawdopodobnie w roku 1657 sztych E. J. Dahlbergha (publikowany w Puffendorf S. „De rebus a Carolo Gustavo...”, Norymberga 1696), przedstawiający zamek wysadzony przez Szwedów (D. Kalina 2005, s. 303, ryc. 60 i 61; patrz ryc. 62).

Według źródeł pisanych (Kronika katedralna krakowska i Jan Długosz) zamek wznosił Kazimierz Wielki, jak podaje lustracja z lat 1564–1565, na gruntach skonfiskowanego wójtostwa. Publikowane przez R. Chyłę (1995, s. 128) informację, jakoby Kazimierz Wielki miał jedynie przebudować zamek wzniesiony przez Bolesława wstydliwego, podawane są za publikacjami z początku XX wieku i nie należy ich traktować poważnie. Obiekt musiał powstać przed 1376 rokiem, gdyż wiadomo, że oparł się wtedy najazdowi Litwinów pod wodzą Kiejstuta. O znacznej roli Zawichostu w regionie świadczy fakt, że znajdował się on na szlaku prowadzącym na Ruś. Szlak ten biegł wzdłuż doliny rzeki Sanny, a w pobliżu zamku znajdowała się przeprawa przez Wisłę. Rola szlaku wzrosła dodatkowo po unii polsko-litewskiej. Kłopoty finansowe kolejnych władców zmusiły ich jednak do oddania zamku, mimo jego znaczenia, pod zastaw pożyczek. Już w 1424 roku Władysław Jagiełło nadał zamek w tenutę pod zastaw 500 grzywien Domaratowi z Kobylan. Następnie Władysław Warneńczyk w 1442 roku przeniósł tenutę na Piotra Wodę ze Szczekocin (F. Kiryk 1994, s. 44; R. Chyła 1995, s. 126 i 128; H. Marusz-

czak 1999, s. 157; J. Nogaj-Chachaj 1999, s. 165 i 167; D. Kalina 2005, s. 298; S. Kołodziejski 2005, s. 13).

Jeszcze na początku XVI wieku rola zamku musiała być znaczna, gdyż przetrwał najazd tatarski w 1502 roku. Z zachowanych dokumentów dowiadujemy się, że był on w dobrym stanie, a w latach 1510–1513 burgrabia wyposażył zamek w 30 hakownic. Już jednak w 2. połowie XVI wieku popadł w ruinę, co opisuje dobitnie lustracja z 1564 roku. Zamek został wysadzony w powietrze przez Szwedów w roku 1657. Na mocy uchwały sejmowej w 1678 roku częściowo go rozebrano wykorzystując ponoć materiał budowlany przy wznoszeniu kościoła Reformatorów w Sandomierzu. W XVIII wieku obiekt był nadal regularnie rozbiegany na materiał budowlany przez miejscową ludność. Zniszczenia dopełniła Wisła, zmieniając w związku z tzw. „małą epoką lodową” (XV/XVI–XIX wiek) w sierpniu 1813 roku swoje koryto i zalewając pozostałości obiektu. Resztki murów były widoczne ponad powierzchnią rzeki do początków XX wieku, a do dziś podobno można zobaczyć je pod powierzchnią przy niskim stanie wód (B. Guerquin 1984, s. 339; H. Maruszczak 1999, s. 160; J. Nogaj-Chachaj 1999, s. 168–169; Leksykon, s. 558; D. Kalina 2005, s. 299; S. Wróblewski 2006, s. 130).

HISTORIA BADAŃ

Brak badań. Ze względu na fakt, że pozostałości zamku znajdują się pod wodą, przeprowadzenie badań archeologicznych wymagałoby zastosowania specjalistycznego sprzętu nurkowego i odpowiednio przeszkolonej ekipy badawczej. W związku z powyższym badań takich do tej pory nie przeprowadzono i nic nie wskazuje, aby sytuacja ta miała się zmienić w najbliższym czasie.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Kronika katedralna krakowska (Jan z Czarnkowa „Kronika...”, t. 2, s. 13 i 625) wymienia zamek (*castrum*) pod rokiem 1370. Podobnie dokument nr 1090 ze „Zbioru dokumentów małopolskich” („Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 4, nr 1090), datowany na rok 1393. Za Kroniką katedralną informację powtarza Jan Długosz (*castrum*; „Liber beneficiorum...”, t. 3, s. 310–311 i 318; „Roczniki...”, t. 9, s. 349) (S. Wróblewski 2006, s. 130).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 13 i 625; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 4, nr 1090; Jan Długosz, „Liber beneficiorum”, t. 3, s. 310–311 i 318; „Roczniki...”, t. 9, s. 349.

Opracowania niepublikowane:

R. Chyła 1989.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 11, s. 120–125, wyd. 1962; B. Guerquin 1974, s. 316; 1984, s. 339; T. Lalik 1992; 1993; 1999; F. Kiryk 1994, s. 164–166; R. Chyła 1995; M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 127–128; H. Maruszczak 1999; J. Nogaj-Chachaj 1999; Leksykon, s. 558; D. Kalina 2005, s. 297–303; S. Kołodziejski 2005, s. 13; W. J. Zieliński 2005; S. Wróblewski 2006, s. 130.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- Charakter badań – brak badań 0/10 pkt
- Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów) brak badań 0/10 pkt
- Rozpoznanie zabudowy – brak badań 0/10 pkt

d. Czy osiągnięto całek i w ilu miejscach
brak badań	0/10 pkt	• Zabytki metalowe – brak badań	0/5 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań	0/10 pkt	• Zabytki inne – brak badań	0/5 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań	0/10 pkt	j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	0/100 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań	0/10 pkt		
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań	0/10 pkt		
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:			
• Ceramika – brak badań	0/5 pkt		
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań	0/5 pkt		

UWAGI

D. Kalina (2005, s. 301, ryc. 58) publikuje błędnie odwrócone zdjęcie sytuacyjne Wisły pod Zawichostem za J. Nogaj-Chachaj (1999). Ryciny a i b są zamienione miejscami – poprawnie w R. Chyła (1995).

OBIEKTY O NIEPEWNEJ CHRONOLOGII, FORMIE I FUNKCJI LUB LOKALIZACJI

24. CHROBERZ, pow. Pińczów, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Chroberz
Nazwa własna: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny zamku znajdują się na lessowym wzgórzu zwanym „Zamczysko”, na krawędzi pradoliny Nidy.

Na podstawie opisu Józefa Żurowskiego z 1921 roku A. Andrzejewski, L. Kajzer i M. Lewandowski (1998, s. 120) wysnuli następujące wnioski:

- pierwotnie lessowe wyniesienie było znacznych rozmiarów i obejmowało tak obecny obszar „Zamczyska” jak i okolice kościoła;
- następnie wzgórze przecięto szerokim przekopem, tworząc dwie formy terenowe;
- wyniesienie kościelne zachowało się dobrze;
- drugie wyniesienie, czyli tzw. „Zamczysko” po następnych zniszczeniach (także związanych z I wojną światową) zachowało się w formie fragmentarycznej, nie dającej wyobrażenia o jego pierwotnym kształcie i rozmiarach;
- obiekt ten, badany przez E. Dąbrowską, uległ w 1997 roku dalszej destrukcji w wyniku silnych opadów (patrz powódź w 1997 roku) (B. Guerquin 1984, s. 126; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119–120; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 30).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Zamek: nieregularny (?); wyżynny.

Na wzgórzu, miejscu późniejszego zamku, znajdować się miał gród (nie natrafiono na relikty wałów – ustna informacja J. Poleskiego), wzniesiony prawdopodobnie w XII wieku. W trakcie badań odkryto również pozostałości cmentarzyska z tego okresu (B. Guerquin, 1984, s. 126; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 120).

Zamek wzniesli Tarnowscy ok. połowy XIV wieku lub w 1. połowie XV wieku. Został on rozebrany w latach 50.

lub 60. XVI wieku. przez Stanisława Tarnowskiego, a w jego miejscu wzniesiono założenie o formie niewielkiego pałacu lub dworu. Nie wiadomo, czy zamek Tęczyńskich został całkowicie rozebrany, czy jedynie gruntownie przebudowany. W 1582 roku pałac nabył Piotr Myszkowski, przebudowując go następnie w latach 80. i 90. (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 127–129; S. Wróblewski 2006, s. 50).

Na wzgórzu w XVIII i XIX wieku znajdował się cmentarz, a w czasie I wojny światowej pozycje obronne. Obecnie na pozostałościach wzgórza zachowały się jedynie nieliczne fragmenty murów pałacu Piotra Myszkowskiego (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119–121; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 29).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Zamek: prywatny.

Brak danych na temat źródeł pisanych i ikonograficznych dotyczących obiektu.

W XII wieku na wzgórzu „Zamczysko”, wówczas znacznie większym, bo zajmującym powierzchnię ok. 4 ha, wzniesiono gród. Został on być może podarowany przez władcę Tęczyńskim ok. połowy XIII wieku. Prawdopodobnie w XIV wieku wzniesli oni w miejscu grodu murowany zamek. W związku ze zniszczeniem stanowiska nie poznamy już fundatora zamku, daty wzniesienia ani rozplanowania, choć jego istnienie na wzgórzu jest w zasadzie pewne. Bazując jedynie na przypuszczeniach można sądzić, że mógł go ufundować Drogosz Pałuka herbu Topór w 2. połowie XIV wieku. Drogosz pełnił urząd starosty sandomierskiego i sieradzkiego oraz sędziego ziemskiego krakowskiego, a pisał się z Chrobrza. Logiczny więc wydaje się wniosek, że miał tam swoją siedzibę. Drugą możliwością jest wzniesienie zamku w 1. połowie XV wieku

przez Jana z Tęczyna, wojewodę i kasztelana krakowskiego, który skupował od sąsiadów kolejne części Chrobrza. W pierwszym przypadku Tęczyńscy musieli wejść w posiadanie zamku jeszcze w średniowieczu. W zamku według tradycji „leżał cierpiący [...] król Kazimierz po wypadku w 1370 roku” (E. Dąbrowska 1960, s. 163; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 121 i 127–129; S. Wróblewski 2006, s. 50).

Zamek pozostawał własnością Tęczyńskich do 1552 roku, kiedy to przeszedł na własność Zofii z Tęczyńskich Ostrogowej. Sprzedała ona zamek wraz z całym kluczem chrobekskim Stanisławowi Spytkowi Tarnowskiemu (zm. 1568), kolejno kasztelanowi zawichojskiemu, podskarbiemu koronnemu i wojewodzie sandomierskiemu. Transakcja miała miejsce przed 1563 rokiem, choć bardziej prawdopodobne, że Stanisław nabył zamek już w latach 1541–1550, o czym może świadczyć ufundowanie przez niego miejscowego kościoła ok. 1550 roku (patrz „KZSP”, t. 3, z. 9, s. 12). Tarnowski wznosił w miejscu rozebranego zamku „dom murowany na kształt pałacu”. Wobec powyższych wątpliwości należy przyjąć, że budowa nowej siedziby miała miejsce w latach 50. i 60. XVI wieku. Pałac nabył ok. 1582 roku Piotr Myszkowski, przebudowując go następnie w latach 80. i 90., prawdopodobnie na wzór pałacu w Mirowie w Książu Wielkim („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 12; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 129; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 29; S. Wróblewski 2006, s. 51).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1959–1961

Badania prowadziła Elżbieta Dąbrowska. (A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 29).

Badania 1998

Badania ratownicze prowadzili Leszek Kajzer, Aleksander Andrzejewski i Marcin Lewandowski. Obiekt został całkowicie przebadany (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 29, przyp. 63).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1959–1961

Badania miały na celu rozpoznanie znajdującego się pod relikwiami zamku wczesnośredniowiecznego grodu. Wykopy zlokalizowane były w części wzgórza zniszczonej przez obrywy z 1997 roku (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119; patrz ryc. 64).

Badania 1998

Badania ratunkowe związane były z osunięciem się znacznych partii wzgórza po powodzi w 1997 roku. Prace objęły dwa wykopy o łącznej powierzchni 101,5 m² i kubaturze ok. 290 m³ (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119).

Oprócz wykonania wykopów odczyszczono i zadokumentowano obrywy skarp wzgórza od wschodu i północy (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 123).

Wykop I – nie posiadał unormowanego kształtu (patrz ryc. 64). Wymiary: bok zachodni – 7,4 m, bok południowy – 12,1 m, bok wschodni – 10,0 m, bok północny – 9,4 m. Powierzchnia ok. 76,5 m². Zlokalizowano go na północno-wschodnim skraju „Zamczyska” tak, że jego zachodnia i południowa krawędź (stykające się pod kątem prostym) oparte zostały na linii wykopów E. Dąbrowskiej. Pozostałe krawędzie wykopu pokrywały się z zachowanymi krawędziami wzgórza (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 121).

Wykop II – wymiary 5,0×5,0 m. Znajdował się w północno-zachodniej partii założenia. Profile południowy i wschodni przebiegały po linii wykopów E. Dąbrowskiej (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 123).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Badania 1959–1961

E. Dąbrowska w ogóle nie dokumentowała warstw związanych z zamkiem i odsłoniętych murów (co jest ze wszech miar naganne i karygodne). Ponadto, co stwierdzono podczas badań w 1998 roku, eksplorację prowadzono do calca, a nie do stopy odkrytych murów (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 123).

Badania 1998

Nawarstwienia w północnej części wykopu I eksplorowano metodą stratygraficzną (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 121). Co do części południowej wykopu I oraz wykopu II, brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1959–1961

Brak danych o materiale zabytkowym związanym chronologicznie z okresem funkcjonowania zamku (patrz E. Dąbrowska 1964).

Badania 1998

Pozyskano 2181 zabytków ruchomych, zebranych w 32 numerach inwentarzowych (głównie fragmenty kafli i ceramiki). Wśród materiału ceramicznego znaleziono jedynie 43 fragmenty (6% materiału ceramicznego) ceramiki późnośredniowiecznej lub wczesnonowożytniej, wypalanej redukcją. Ceramika ta jest typowa głównie dla okresu od XIV wieku do początków XVI wieku. Wśród kafli piecowych, znalezionych w większości w rozwalisku pieca w części wschodniej wykopu II, wyróżniono fragmenty kafli naczyniowych oraz wykonanych w matrycach. W zasadzie wszystkie kafle są polewane. Do nielicznych przedmiotów szklanych należały fragmenty szkła okiennego (również gomółek i witraży) oraz naczyń szklanych. Wśród nielicznych przedmiotów metalowych wymienić należy żelazny nóż stołowy, 3 raki (do chodzenia po lodzie) oraz kilka silnie skorodowanych okuć. Znaleziono także nieliczne kości zwierzęce, 1 szeląg Jana Kazimierza (tzw. boratynkę), fragment żużla, oraz 496 fragmentów kości ludzkich (ze zniszczonych pochówków; częściowo

poddanych analizie antropologicznej). Wśród zabytków ruchomych znalazły się też fragmenty ceglanych i wapiennych płytek posadzkowych oraz kamienne detale architektoniczne (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119, 123 i 125–127).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1959–1961

Badania skupiały się na poszukiwaniach grodziska. Jedyny wspomniany przez badaczkę mur, a w zasadzie jego fundament, to odsłonięty w wykopie północno-zachodnim mur kamienny „o grubości 2 m w stopie”, wkopany w warstwę wczesnośredniowieczną. Może on być jedyną zachowaną pozostałością po średniowiecznym zamku Terczyńskich, pod warunkiem, że faktycznie miał 2 m grubości (E. Dąbrowska 1965, s. 188; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 128 i 131).

Badania 1998

Nie zniszczona przez osuwisko z 1997 roku część wzgórza zamkowego została całkowicie przebadana (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119 i 128; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 29).

W wyniku badań nie odnaleziono poziomów kulturowych ani reliktyw architektury związanych z zamkiem Terczyńskich, choć z jego funkcjonowaniem można wiązać odkryte na wtórnym złożu fragmenty ceramiki. Odnalezione relikty należą do siedziby (dworu) Stanisława Tarnowskiego – założenie to rysowało się najlepiej w trakcie badań (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 129).

Układ nawarstwień w wykopach oraz profilach obrywów stoku wzgórza przedstawiał się następująco (za A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 121–123):

Wykop I

Sytuacja stratygraficzna w wykopie była dość skomplikowana. W górnych partiach praktycznie brak było poziomów zalegających *in situ*. W północnej części wykopu wyróżniono warstwy: 1 – humus współczesny; 2 – szarobrunatną próchnicę (z zabytkami datowanymi od wczesnego średniowiecza po I wojnę światową). Warstwa ta ma charakter nasypowy. Oprócz materiału zabytkowego zawierała przemieszane wkopy grobowe z XVIII–XIX wieku. Brak całkowicie zachowanych pochówków, cały materiał kostny jest przemieszany; 3 – próchniczo-gruzową z dużą ilością kamienia wapiennego, rozbiórkowego i zaprawą wapienną; 4 – próchniczą, pochodzącą tak jak poprzednia z rozbiórki obiektów murowanych i niwelacji terenu; 5 – budowlaną z dużą ilością gruzu kamiennego; 6 – ciemnobrunatną z drobnymi fragmentami cegieł i kamienia wapiennego; 7 – lessowy calec (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 121).

W północno-zachodniej części wykopu natrafiono na relikty architektury (patrz ryc. 64). W części wschodniej wykopu poziom humusu i cmentarzyska miał łączną miąższość ok. 2,10 m. Pod nimi zalegały warstwy: próchniczo-gruzowa i gruzu kamiennego, związane z destrukcją murowanych elementów zamku; ciemnobrunatna próchnica z drobnymi frag-

mentami cegieł (jak w części północnej) oraz lessowy calec. W południowo-zachodniej części wykopu (pod humusem) zalegał od razu lessowy calec, przecięty jedynie wykopem E. Dąbrowskiej. Strop calca zalegał na głębokości 191,98 m n.p.m., z czego można wnioskować, że teren został dość znacznie zniwelowany. W trakcie niwelacji usunięto wszystkie warstwy kulturowe. Pozostały one czytelne jedynie w środkowej i południowo-wschodniej partii wykopu, a stanowiły je warstwy cmentarzyskowo-zasypiskowe, pod nimi we wschodniej części wykopu ceglano-kamienne poziomy gruzowe. W tej części wykopu natrafiono również na relikty architektury oraz związaną z nimi próchniczą warstwę zasypiskową, zalegającą bezpośrednio nad calcem. W wykopie widoczne stało się, że E. Dąbrowska nie kontynuowała eksploracji do stopy fundamentowej murów (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 121–122).

W wykopie natrafiono na dość liczne relikty murów, zachowane w większości jedynie w partii fundamentowej. Korony murów w większości wystąpiły dopiero na poziomie stropu calca. Wśród wspomnianych reliktyw nie wyróżniono pozostałości średniowiecznego zamku, a jedynie rezydencji nowożytniej (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 122).

Wykop II

Przy profilu zachodnim natrafiono na pozostałości ziemianki z czasów I wojny światowej i na głębokości ok. 6 m przerwano eksplorację ze względu na ryzyko zawalenia się ścian. Zalegające w wykopie nawarstwienia zostały całkowicie przemieszane aż do poziomu calca, w którym natrafiono na ślady okopów z czasów I wojny światowej. W profilu wschodnim odsłonięto relikty muru ceglano-kamiennego, nie nadającego się do interpretacji ze względu na fragmentaryczność zachowania. W narożniku południowo-wschodnim wykopu, na poziomie warstwy cmentarzyskowej zalegała hałda po rozbiórcze pieca (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 123).

Profile obrywów stoku wzgórza

W profilu północnego obrywu skarpy wzgórza zalegały: od góry humus i warstwa cmentarna, następnie relikty murowane z warstwami gruzu zalegającymi na lessowym calcu. W obu odcinkach profilu wschodniego obrywu stwierdzono: humus, poziom cmentarzyska, następnie (chyba *in situ*) warstwę rozbiórkową zabudowań murowanych, a pod nią (bezpośrednio nad calcem) ciemnobrunatny poziom próchniczy (opisany jako grodowo-zamkowy). Pozostałości murów odsłoniętych w profilach nie da się dowiązać do murów odkrytych w wykopach (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 123).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Brak danych.

Badania 1959–1961

Brak danych.

Badania 1998

Ceramika typowa dla okresu od XIV wieku do początków XVI wieku została znaleziona poza kontekstem stratygraficznym (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 125).

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1959–1961

Interpretacja wyników badań zamieszczana w pracach E. Dąbrowskiej dotyczy jedynie grodziska wczesnośredniowiecznego. Odnosi się nieodparte wrażenie, że późnośredniowieczne i nowożytnie poziomy kulturowe oraz pozostałości architektury murowanej jedynie „przeszkadzały” badaczce w dotarciu do pozostałości grodziska (porównaj A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 127).

Badania 1998

W związku z brakiem pozostałości architektury oraz nawarstwień związanych z zamkiem, a zalegających *in situ* nie wyciągnięto żadnych wniosków odnośnie do tej budowli. Sytuacja nie ulegnie zmianie, gdyż nie zniszczona część wzgórza została całkowicie przebadana (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 119 i 128).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ
NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ**Badania 1959–1961**

Dokumentacja z badań znajduje się w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 127).

Badania 1998

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1959–1961

Wyniki badań opublikowane zostały skrótowo w trzech krótkich, kilkunastonicowych artykułach. E. Dąbrowska skupiła się w nich jednak na odkryciach związanych z grodziskiem wczesnośredniowiecznym, prawie całkowicie pomijając znaleziska związane z młodszymi fazami zabudowy wzgórza (E. Dąbrowska 1960; 1964; 1968).

Badania 1998

Wyniki badań opublikowane zostały w dość szczegółowym, kilkunastonicowym artykule (A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998).

Opracowania niepublikowane:

Z. Lentowicz 1973.

Publikacje:

E. Dąbrowska 1960; 1964; 1968; „KZSP”, t. 3, z. 9 (powiat pińczowski), wyd. 1961, s. 11–13 (grodzisko i pałac na s. 13); B. Guerquin 1974, s. 111; 1984, s. 126; A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998; A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 29–30; S. Wróblewski 2006, s. 50–51.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU**Badania 1959–1961**

a. Charakter badań: stacjonarne	0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)	
Wykopy szerokopłaszczyznowe. Brak bliższych danych.	1/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy	
Nie rozpoznano zabudowy zamku.	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach	
Calec osiągnięto prawdopodobnie we wszystkich wykopach, jednak nie kopano do stopy fundamentów murów.	5/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – b.d.	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii	
Wszystko wskazuje na to, że nie dokumentowano nawarstwień i architektury nie związanych z wczesnośredniowiecznym grodem.	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię	
Stratygrafii nie opisano.	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań	
Wyniki badań opublikowano w trzech skrótowych, kilkunastonicowych artykułach.	2/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – b.d.	0/5 pkt
• Zabytki inne – b.d.	0/5 pkt
j. Razem	8/100 pkt

Badania 1998

a. Charakter badań: ratownicze	5/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)	
Przebadano wykopy o łącznej powierzchni 101,5 m ² i kubaturze ok. 290 m ³ . W związku jednak z brakiem danych na temat skali założenia nie sposób realnie ocenić stopnia przebadania jego powierzchni. Wykopy pokryły jednak całą zachowaną jeszcze powierzchnię wzgórza, w związku z czym zostaje przyznana maksymalna liczba punktów.	10/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy	
Poziomy związane z zamkiem zostały zniszczone w trakcie późniejszych przebudów, nie natrafiono więc na jego pozostałości.	10/10 pkt
d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach	
W obu wykopach osiągnięto calec, jak i stopę fundamentów murów.	10/10 pkt

- e. Metoda prowadzenia badań
Częściowo stratygraficzna, częściowo mechaniczna (w przypadku nasypów). 6/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Stratyfację rozpoznano w możliwie pełnym stopniu. Brak jednak publikowanych rysunków profili. 7/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyfację
Brak możliwości weryfikacji. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Wyniki badań opublikowano w formie w miarę szczegółowego, kilkunastostronicowego artykułu. 4/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Rozpoznano grupy technologiczne ceramiki. Podano ich udział w ogólnej liczbie pozyskanych fragmentów oraz dokonano wstępnego datowania. 1,5/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
W publikacji podano jedynie ogólną liczbę znalezionych fragmentów kości. 0,5/5 pkt
 - Zabytki metalowe
W publikacji wymieniono jedynie znalezione przedmioty żelazne. 0,5/5 pkt
 - Zabytki inne
W publikacji wymieniono jedynie pozyskane kategorie zabytków. Nieco dokładniej opisano kafle. 0,5/5 pkt
- j. Razem 55/100 pkt
- Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu**
- a. Charakter badań: stacjonarne i ratownicze 8/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadano całkowicie zachowaną partię wzgórza zamkowego. 10/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy
Nie natrafiono na relikty zamku, ponieważ zostały one zniszczone podczas kolejnych przebudów. 10/10 pkt
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
Osiągnięto całość prawdopodobnie we wszystkich wykopach. 7,5/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań
Odnosnie do badań E. Dąbrowskiej brak danych. W przypadku wykopów z 1998 roku częściowo stratygraficzna, częściowo prawdopodobnie mechaniczna. 3/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii
E. Dąbrowska nie dokumentowała nawarstwień i reliktyw architektonicznych związanych z zamkiem. W trakcie badań ratowniczych stratyfację rozpoznano w możliwie pełnym stopniu. 3,5/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyfację
b.d. 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Badania publikowano w formie skrótowych, kilku- i kilkunastostronicowych artykułów. 3/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika
Częściowo opracowana ceramika z badań 1998 roku 0,5/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d.
Jedynie policzone zabytki z badań 1998 roku. 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – j.w. 0/5 pkt
 - Zabytki inne – b.d.
Jedynie policzone zabytki z badań 1998 roku i wstępnie omówione kafle. 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 45,5/100 pkt

UWAGI

Brak.

25. CZYŻÓW SZLACHECKI, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Czyżów

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Pałac położony jest na sztucznie usypanym, dość wysokim wzniesieniu o średnicy około 100 m, przy drodze na Sandomierz.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Obiekt: wyżynny (zbudowany na sztucznym wzniesieniu).

Nie jest znany charakter pierwotnego założenia. Pierwotny zamek lub dwór obronny wzniesiony został prawdopodobnie w 1412 roku przez Michała Ligęzę z Czyżowa. Brak danych na temat charakteru tego założenia. Niestety zostało ono całkowicie zniszczone przez wkop szerokoprzestrzenny

wykonany pod budowę XVIII-wiecznego, późnobarokowego pałacu („KZSP”, t. 3, z. 7, s. 7; S. Wróblewski 2006, s. 53; <http://zamki.res.pl/czyzow.htm>).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny.

Po raz pierwszy o zamku wspomina Jan Długosz („Liber beneficiorum...”: *castrum*, t. 3, s. 310; *praedium militare*, t. 1, s. 330 i t. 2, s. 494). Datuje on budowę zamku na 1412 rok i podaje, że wznosił go Michał z Czyżowa, wykorzystując materiał budowlany ze zniszczonego kościoła i klasztoru w Zawichoście (w związku z czym wdał się w zatarg z Jagiełłą). Zamek wspomina też inne źródło z 1499 roku (*castrum*,

„Matricularum...”, t. 2, nr 1365, wyd. 1907; S. Kołodziejski 1998, s. 164–165) (S. Wróblewski 2006, s. 53).

Brak danych na temat źródeł ikonograficznych.

Najstarszy zamek lub dwór obronny wznosił prawdopodobnie w 1412 roku Michał Ligęza herbu Półkozic z Czyżowa, kasztelan sandomierski i członek rady królewskiej Władysława Jagiełły. Jan Długosz podaje, że w celu uzyskania materiału na budowę rozebrano dzierżawione przez Ligęzę kościół oraz klasztor w Zawichoście (w wyniku tych działań utracił on zaufanie króla). Na początku XVI wieku obiekt został przejęty przez Hieronima Zaklikę herbu Topór z Międzygórza, następnie zburzony podczas wojen szwedzkich. W latach 1740–1750 budowę nowego, barokowego pałacu rozpoczął Aleksander Zaklika Czyżowski, kasztelan braclawski, później połaniecki. W latach 1781–1820 przeprowadzono rozbudowę, rzekomo wg projektu proboszcza czyżewskiego arch. ks. Józefa Kraśnickiego sprzed 1800 roku. Kolejne przebudowy miały miejsce w latach 1900–1922 oraz 1922–1924 (dokonano konserwacji murów i zwiększono liczbę pomieszczeń mieszkalnych. Przeprowadzali je kolejni właściciele (Prendowscy, później Targowscy). W 1944 roku władze okupacyjne zamieniły pałac na szpital. Podczas „wyzwalania” Czyżowa żołnierze radzieccy zniszczyli i zrabowali resztki pozostałego wyposażenia. Po wojnie budynek przejął PGR, później zaś był on siedzibą szkoły. Pierwszą próbę odnowienia pałacu podjęła w 1968 roku Huta Stalowa Wola, jednak pełna renowacja miała miejsce dopiero w latach 1978–1991. W 1996 roku obiekt nabyli Danuta i Bogusław Grabosiowie, zamieniając go na hotel („KZSP”, t. 3, z. 7, s. 7; S. Wróblewski 2006, s. 53; <http://zamki.res.pl/czyzow.htm>).

HISTORIA BADAŃ

Badania 1973

Badania archeologiczne prowadzili Andrzej Gołembnik i Jerzy Gula z ramienia PP PKZ, oddział w Warszawie („IA”, 1974, s. 283).

Badania 1975

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadził Włodzimierz Peła z ramienia PP PKZ, oddział w Warszawie („IA”, 1976, s. 281).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1973

Na wzgórzu i terenie przyległym do zamku przeprowadzono wierceń badawczych – 43 odwierty („IA”, 1974, s. 283).

Badania 1975

Celem badań było ustalenie stratygrafii obiektu oraz poszukiwania reliktów wcześniejszej zabudowy wspomnianej w źródłach historycznych. W ramach prac archeologicznych wykonano dwa wykopy o łącznej powierzchni około 40 m² („IA”, 1976, s. 281).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1973

Brak danych.

Badania 1975

W warstwach zasypiskowych występował materiał ceramiczny pochodzący z XV–XVIII wieku („IA”, 1976, s. 281).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1973

Na podstawie wstępnego rozpoznania wysnuto przypuszczenie, że prawdopodobnie jedyne pozostałości zamku stanowią dość grube warstwy gruzu występujące na stokach wzgórza („IA”, 1974, s. 283).

Badania 1975

W wyniku badań ustalono, że wcześniejsza zabudowa została prawdopodobnie zniszczona przez wkop szerokoprze-strzenny, w którym wybudowano XVIII-wieczny. IA (1976, s. 281) błędnie podaje, że XVII-wieczny pałac.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 330, t. 2, s. 494, t. 3, s. 310) datuje wzniesienie obiektu na 1412 rok.

Zabytki datujące

Badania 1973

Brak danych.

Badania 1975

Na podstawie ceramiki pochodzącej z warstw zasypiskowych funkcjonowanie obiektu można datować orientacyjnie na XV–XVIII wiek.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1973

W wyniku badań stwierdzono, że przed wzniesieniem zamku wzgórze częściowo zniwelowano. Pozostałości pierwotnego założenia zostały zniszczone w XVIII wieku przez wkop pod budowę obecnego pałacu („IA”, 1974, s. 283).

Badania 1975

W warstwach zasypiskowych stwierdzono występowanie ceramiki m.in. z XV wieku. („IA”, 1976, s. 281).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak danych

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 1973

Badania doczekały się jedynie dwóch krótkich wzmianek w Informatorze Archeologiczny (1974, s. 283).

Badania 1975

Jak wyżej („IA”, 1976, s. 281).

BIBLIOGRAFIA

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 7 (powiat opatowski), wyd. 1959, s. 6–9, (zamek 7–9); „IA”, 1974, s. 283; 1976, s. 281; S. Kołodziejki 1998, s. 164–165; S. Wróblewski 2006, s. 53.

Strony internetowe:

<http://zamki.res.pl/czyzow.htm>.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Badania 1973

- a. Charakter badań: wiercenia *1/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Siatka 43 wierceń (brak planu). *2/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – nie dotyczy *10/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Brak publikacji. Jedynie krótka wzmianka w IA. *1/10 pkt*

- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Razem *44/100 pkt*

Badania 1975

- a. Charakter badań: sacionarne *8/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Łączna powierzchnia wykopów to ok. 40 m², czyli ok. 20% orientacyjnej powierzchni obiektu. *2/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach – b.d. *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Brak publikacji. Jedynie krótka wzmianka w IA. *1/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Razem *41/100 pkt*

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: sacionarne i wiercenia *9/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
Przebadanych zostało ok. 20% powierzchni założenia. Wykonano 43 wiercenia. *4/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto calec i ewentualnie w ilu miejscach
b.d. *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – b.d. *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
Pierwotny obiekt całkowicie zniszczony. *10/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
Brak publikacji. Jedynie krótkie wzmianki w IA. *1/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych.
 - Ceramika – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – b.d. *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – b.d. *0/5 pkt*
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu *44/100 pkt*

UWAGI

Brak.

26. FAŁKÓW, pow. Końskie, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Fałków

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Obiekt znajduje się na niewielkim, kolistym wzniesieniu (być może sztucznym) położonym w pobliżu drogi Przedbórz–Końskie.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Obiekt: wyżynny (?; na niewielkim wzniesieniu, może sztucznym).

Obiekt zbudowany przed 1418 rokiem (może już w 1. połowie XIV wieku) na kolistym wzniesieniu, być może sztucznie usypanym (może pozostałość po gródku stożkowatym?) („KZSP”, t. 3, z. 5, 1957, s. 7).

Nie jest znany charakter pierwotnego założenia. Widoczne do dnia dzisiejszego ruiny to pozostałości kamiennie-ceglanego dworu Fałkowskich z 1. połowy XVII wieku. Dwór ten otaczała nawodniona do dziś fosa, być może o wcześniejszej metryce. Uległ on zniszczeniu podczas wojen szwedzkich. Dziś wśród ruin dworu można wyróżnić relikty starszego obiektu („KZSP”, t. 3, z. 5, 1957, s. 7; S. Kołodziejski 2000, s. 16; S. Wróblewski 2006, s. 57–58; <http://zamki.res.pl/falkow.htm>).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny lub biskupi (bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza ewentualność).

Po raz pierwszy o zamku wspominają katalogi biskupów krakowskich (*castrum*; „Katalogi biskupów...”, s. 67, 102–103 i 115), podając informację, że biskup Piotr z Fałkowa zwany Szirzyk (1347–1348) pisał się „*de castro Falkow*” oraz dokument dotyczący podziału majątkowego (może Piotra z Fałkowa?; *castrum*; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 5, nr 1301). Zamek wymienia też Jan Długosz (*praedium militare*; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 324) (S. Wróblewski 2006, s. 57, przyp. 213).

Brak danych na temat źródeł ikonograficznych.

Pierwotne założenie w postaci zamku (co potwierdzałyby wspomniane wyżej dokumenty) lub dworu obronnego wzniesione zostało przed 1418 rokiem przez kujawskich Doliwów (wg innych źródeł Odrowążów Fałkowskich (<http://zamki.res.pl/falkow.htm>)) jako siedziba rodowa. Fundatorem mógł być kanclerz sieradzki Jakub lub jego brat, Piotr, biskup krakowski lub może ich przodkowie (S. Wróblewski 2006, s. 58; <http://zamki.res.pl/falkow.htm>).

W XVII wieku dobra fałkowskie należały kolejno do Lasockich, Stadnickich i Jakubowskich. Kres istnieniu dworu położyły wojny szwedzkie (S. Kołodziejski 2000, s. 16; <http://zamki.res.pl/falkow.htm>).

HISTORIA BADAŃ

Obiekt nie był badany archeologicznie.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Istnienie zamku przed 1418 (może przed 1347) rokiem poświadczają trzy edycje katalogów biskupów krakowskich (*castrum*; IV Świętokrzyska, V Dominikańska i Lubelska; „Katalogi biskupów...”, s. 67, 102–103 i 115) oraz dokument dotyczący podziału majątkowego („Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 5, nr 1301). Zamek wymienia też Jan Długosz (*praedium militare*; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 324) (S. Wróblewski 2006, s. 57, przyp. 213).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Katalogi biskupów...”, s. 67, 102–103 i 115; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 5, nr 1301; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 324.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 5 (powiat konecki), 1957, s. 6–8 (dwór na 7–8); S. Kołodziejcki 2000, s. 16; S. Wróblewski 2006, s. 57–58.

Strony internetowe:

<http://zamki.res.pl/falkow.htm>.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

a. Charakter badań: brak badań	0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki inne – brak badań	0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	0/100 pkt

UWAGI

Brak.

27. JASTRZĘBIEC, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Jastrzębiec

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Brak danych.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Wygląd założenia ani jego lokalizacja nie są znane. Brak danych, czy był to zamek czy dwór obronny.

Zbudowany przed 1426 rokiem został zrehabilitowany w XVII wieku i nie pozostały po nim na powierzchni ziemi żadne ślady (B. Guérquin, 1984, s. 166; S. Kołodziejcki 2000, s. 17; S. Wróblewski 2006, s. 64).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny, wzniesiony przez biskupa krakowskiego jako siedziba rodowa.

Zamek po raz pierwszy wspomina dokument z ok. 1426 roku.

Brak źródeł ikonograficznych i dokładniejszych danych odnośnie do historii obiektu.

Zamek lub dwór obronny wznosił dla swoich bratanków przed 1426 rokiem biskup krakowski Wojciech Jastrzębiec. Obiekt był więc siedzibą rodu, prawdopodobnie w centrum klucza dóbr. W nieznanym czasie i okolicznościach przeszedł na własność Zborwoskich. Nabył i zburzył go w XVII wieku wojewoda krakowski, Piotr Zborowski, lokując na tym miejscu staw (B. Guérquin, 1984, s. 166; S. Kołodziejcki 2000, s. 17; S. Wróblewski 2006, s. 64–65).

Według S. Wróblewskiego (2006, s. 64–65) zamek być może należy identyfikować z dworem w Jastrzębiu k. Szydłowca, wymienionym w 1421 roku.

HISTORIA BADAŃ

Obiekt nie był badany archeologicznie.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje:

B. Guerquin 1974, s. 149; 1984, s. 166; S. Kołodziejski 2000, s. 17; S. Wróblewski 2006, s. 64–65.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Na podstawie wzmianki w nieznanym źródle wiadomo, że zamek lub dwór obronny istniał już ok. 1426 roku.

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

a. Charakter badań: brak badań	0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
brak badań	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki inne – brak badań	0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	0/100 pkt

UWAGI

Brak.

28. KONARY, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Konary

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Obiekt znajduje się na północ od zabudowań wsi nad doliną rzeki Koprzywianki, na cyplu tarasu lessowego oddzielonym rowem od płaskowzgorza.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Obiekt: wyżynny (dokładniej cyplowy; na odciętym przekrojem cyplu).

Niewiele wiadomo na temat charakteru pierwotnego założenia.

Obiekt wzniesiono prawdopodobnie w 2. połowie XIV wieku (pierwsze wzmianki o jego istnieniu pochodzą z 1403 roku) na litej skale, na cyplu nad doliną rzeki Koprzywianki. Do budowy posłużył miejscowy kamień, uzupełniany cegłą. Składał się on z domu wielkiego na planie wydłużonego prostokąta (częściowo podpiwniczonego) oraz być może wieży. Brak danych na temat ewentualnego muru obwodowego. Wiadomo jedynie, że na cyplu widoczne są reliktory wału (może wcześniejszego grodziska?) i odcinającej cypel suchej fosy od strony południowo-zachodniej (L. Kajzer 2000e, s. 40; Leksykon, s. 228; A. Sypek 2003, s. 28; S. Wróblewski 2006, s. 69).

Zamek został prawdopodobnie częściowo zniszczony podczas oblężenia przez wojska Władysława Jagiełły w 1403 roku (co budzi wątpliwości u części historyków). Możliwe, że został odbudowany, a opuszczono go dopiero na przełomie XVII i XVIII wieku (Leksykon, s. 228; A. Sypek 2003; S. Wróblewski 2006, s. 69).

Do dziś zachowały się ślady wału i fosy, reliktory budynku z łamanego wapienia, być może gotyckiego domu wielkiego oraz łuki sklepienne piwnic, odsłonięte podczas amatorskich wykopalisk w okresie międzywojennym („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 20; B. Guerin, 1984, s. 172; L. Kajzer 2000e, s. 40; Leksykon, s. 228; A. Sypek 2003, s. 28; S. Wróblewski 2006, s. 69; <http://konary.zamki.pl>; <http://www.zamkipolskie.hg.pl/zamek/za16/zamek/konary.html>).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny (stanowił centrum klucza dóbr).

Po raz pierwszy o istnieniu zamku wspomina Jan Długosz w „Rocznikach” (*castrum*; t. 10, s. 252; wzmianka odnosi się do 1403 roku), i „Liber beneficiorum” (*arx*; t. 1, s. 375). Zamek wymienia też inne źródło pod rokiem 1416 (*castrum*; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 5, nr 1271) (Leksykon, s. 228; S. Wróblewski 2006, s. 69).

Brak danych na temat ikonografii obiektu.

Zamek wzniesli Słupcecy herbu Rawa w centrum klucza dóbr. Wzmianka Długosza odnosi się natomiast do zatargu Władysława Jagiełły z trudniącym się działalnością rozbójniczą Grottem Słupcekim, właścicielem zamku. Grot dopuścił się zabójstwa kasztelana Jana Ossolińskiego, za co Jagiełło miał w 1403 roku wysłać przeciw Grotowi wojska. Wojska te według Długosza pojmały Grot, skazanego później na wygnanie, a zamek zburzyły. Prawdziwość przedstawionych wydarzeń budzi jednak wątpliwości części historyków. Być może obiekt został odbudowany, a opuszczony na przełomie XVII i XVIII wieku (Leksykon, s. 228; S. Kołodziejcki 2000, s. 16; A. Sypek 2003, s. 28; Wróblewski 2006, s. 69).

Podczas I wojny światowej, wiosną 1915 roku rosyjska artyleria ostrzeliwała przez blisko miesiąc okopanych na wzgórzu zamkowym legionistów Pierwszej Brygady Józefa Piłsudskiego, ostatecznie niszcząc pozostałości murów zamku. Do dziś zachowały się jedynie jego nikłe pozostałości (S. Kołodziejcki 2000, s. 16; A. Sypek 2003, s. 28; <http://konary.zamki.pl>; <http://www.zamkipolskie.hg.pl/zamek/za16/zamek/konary.html>).

HISTORIA BADAŃ

Obiekt nie był badany archeologicznie. Jedynie w okresie międzywojennym prowadzono tu amatorskie wykopaliska podczas których odsłonięto sklepienie piwnic (Leksykon, s. 228).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEN, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Powstanie zamku przed 1403 rokiem sugeruje wzmianka zamieszczona pod tą datą przez Jana Długosza (*castrum*; „Roczniki...”, t. 10, s. 252). Kolejna informacja o obiekcie odnosi się do roku 1416 (*castrum*; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 5, nr 1271; Wróblewski 2006, s. 69).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Długosz, „Roczniki...”, t. 10, s. 252; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 375; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 5, nr 1271.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 11 (powiat sandomierski), wyd. 1962, s. 20; B. Guerquin, 1974, s. 156; 1984, s. 172; J. Zub 1994; M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 50–52; L. Kajzer 2000e, s. 40; S. Kołodziejewski 2000, s. 16; Leksykon, s. 228; A. Sypek 2003, s. 28; S. Wróblewski 2006, s. 69.

Strony internetowe:

<http://konary.zamki.pl/>; <http://www.zamkipolskie.hg.pl/zamek/za16/zamek/konary.html>.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

a. Charakter badań: brak badań	0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki inne – brak badań	0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	0/100 pkt

UWAGI

Brak.

29. ŁOWNICA, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Łownica

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Obiekt miał znajdować się na wzgórzu nad ciekim Łowniczanką. Wzgórze to, obecnie Janikowa Góra, dawniej nazywano Zamczyna lub Zamkowa Góra (S. Wróblewski 2006, s. 77).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Brak danych na temat charakteru pierwotnego założenia. Określenie go przez Jana Długosza („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 334) mianem *castrum* sugeruje jednak, że mógł to być zamek, a na pewno obiekt o znaczniejszej skali budowlanej (S. Wróblewski 2006, s. 77).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA
PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny.

O zamku wspomina Jan Długosz („Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 334) (S. Wróblewski 2006, s. 77).

Brak danych na temat źródeł ikonograficznych i historii obiektu. Prawdopodobnie jego fundatorami byli Kołczkowie herbu Topór (S. Wróblewski 2006, s. 77).

HISTORIA BADAŃ

Brak badań.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ
ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII
NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH
ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

**Powiązanie warstw archeologicznych
z poszczególnymi fazami murów**

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

O średniowiecznej metryce budowli, jednak bez bliższych danych pozwalających określić czas jej powstania, świadczy wzmianka w „Liber beneficiorum...” Jana Długosza (t. 2, s. 334) (S. Wróblewski 2006, s. 77).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ
NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 334.

Publikacje:

S. Wróblewski 2006, s. 77.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: brak badań *0/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań *0/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań *0/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – brak badań *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań *0/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
brak badań *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań *0/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – brak badań *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – brak badań *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – brak badań *0/5 pkt*
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu *0/100 pkt*

UWAGI

Brak.

30. MIĘDZYGÓRZ, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Międzygórz
Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Pozostałości obiektu znajdują się na stromym cyplu porośniętej lasem Góry Zamkowej. Jest on oddzielony od płaskowzgórza fosą i dodatkowo otoczony zakolem Opatówki (znajduje się na jej prawym brzegu). Góra Zamkowa ma owalny kształt, długość ok. 100 m i wysokość bezwzględna ok. 17,5 m (D. Kalina 2005, s. 227; S. Wróblewski 2006, s. 78; patrz ryc. 21 i 22).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Obiekt: wyżynny (położenie cyplowe).

Nie zachowały się pozostałości średniowiecznego założenia, wzniesionego prawdopodobnie w 2. połowie XIV wieku. Brak jakichkolwiek danych odnośnie do jego wyglądu (Wróblewski 2006, s. 78).

Widoczne obecnie ruiny stanowią pozostałości regularnego założenia renesansowego z 2. połowy XVI wieku, choć L. Kajzer (2000e, s. 40) z dużą dozą niepewności dopuszcza ich średniowieczną metrykę, zwracając jednocześnie uwagę na nietypowy dla założeń wyżynnych regularny narys. Być może renesansowy zamek został przebudowany w XVII wieku („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 32; L. Kajzer 2000e, s. 40; A. Sypek 2003, s. 19; S. Kołodziejski 2005, s. 11 i 14).

Z zamku renesansowego zachowały się relikty murów kurtynowych oraz fragmenty skrzydła północnego (do wysokości drugiej kondygnacji) z wysokim murem przyziemia, narożnikiem, wyraźnym ryzalitem i narożną przyporą (A. Sypek 2003, s. 19).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: królewski, następnie prywatny.

„Kronika katedralna krakowska” (Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 635) podaje, że w 1370 roku Kazimierz Wielki podarował obiekt Janowi Zaklice herbu Topór („Kronika...”, t. 2, s. 635; „Roczniki”, t. 9, s. 347) (Leksykon, s. 304; S. Wróblewski 2006, s. 79).

Najstarszy plan zamku renesansowego pochodzi z ok. 1804 roku, z mapy Meyera von Hendensfelda („Mapa Galicji Zachodniej”; D. Kalina 2005, s. 229–231, ryc. 7). Brak danych na temat innych źródeł ikonograficznych.

Założenie wznosił prawdopodobnie w 2. połowie XIV wieku Kazimierz Wielki. W 1370 roku przekazał go w testamencie kanclerzowi koronnemu Janowi Zaklice herbu topór wraz z wójtostwem zawichojskim i innymi dobrami. Obiekt był w posiadaniu Zaklików do ok. 1470 roku. Przed 1508 rokiem nabył go od Hieronima Zakliki, Mikołaj Kijański herbu

Strzemię. Kolejnym właścicielem był Stanisław Niedrzewicki (do ok. 1578 roku), następnie jego syn Andrzej. Po Niedrzewickich zaś kolejno Sapiehowie, Potoccy i Jaworniccy. Zamek opuszczono w 1793 roku, był wówczas w rękach Potockich („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 32; B. Guerquin 1984, s. 214; L. Kajzer 2000e, s. 40; Leksykon, s. 304; D. Kalina 2005, s. 229; S. Kołodziejski 2005, s. 11 i 14; S. Wróblewski 2006, s. 78–79).

HISTORIA BADAŃ

Brak badań.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

O obiekcie wspomina „Kronika Katedralna Krakowska” (Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 635), a za nią Jan Długosz („Roczniki...”, t. 3, s. 321–332; „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 388; t. 2, s. 441), wymieniając go w testamencie Kazimierza Wielkiego (D. Kalina 2005, s. 228–234; S. Wróblewski 2006, s. 78).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 635; Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 1, s. 388, t. 2, s. 441; „Roczniki...”, t. 3, s. 321–332, t. 9, s. 347.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 11 (powiat sandomierski), wyd. 1962, s. 32–33; B. Guerquin 1974, s. 196; 1984, s. 214; J. Fijałkowski 1979; A. Marciniak-Kajzer 1991, s. 169; M. Gosztyła, M. Prok-sa 1997, s. 76–78; Leksykon, s. 304; L. Kajzer 2000e, s. 40; A. Sypek 2003, s. 19; D. Kalina 2005, s. 228–234; S. Kołodziejski 2005, s. 11 i 14; S. Wróblewski 2006, s. 78–79.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: brak badań 0/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – brak badań 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
brak badań 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki inne – brak badań 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 0/100 pkt

UWAGI

Brak.

31. OSSOLIN, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Ossolin

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ruiny warowni znajdują się na lessowym cyplu o stromych zboczach, oddzielnym wąwozem od płaskowzgórza.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Obiekt: wyżynny (położenie cyplowe).

Na wzgórzu wzniesli swą siedzibę rodową Ossolińscy, gałąź rodu Toporczyków. Miało to miejsce być może już w XIV wieku, może pod koniec tego stulecia (B. Guerquin, 1984, s. 246; Leksykon, s. 361; A. Sypek 2003, s. 20), ewentualnie dopiero w połowie wieku XV (S. Wróblewski 2006, s. 88). Nie wiadomo, czy pierwsze założenie obronne było drewniane, czy murowane. Być może wzniesiony w XIV wieku drewnia-

ny obiekt zastąpiono murowanym w XV wieku (B. Guerquin, 1984, s. 246; Leksykon, s. 361; S. Wróblewski 2006, s. 88).

Nową, okazałą rezydencją późnorenesansową wznosił ok. 1633 roku (lub przed 1632 rokiem – patrz Bania 2000, s. 92) wojewoda sandomierski Jerzy Ossoliński, późniejszy kanclerz wielki koronny. Z. Bania (2000, s. 93–94) stwierdza, że w skrzydle wschodnim tego obiektu należałoby szukać śladów wcześniejszego założenia, będącego według niego wieżowym dworem (B. Guerquin, 1984, s. 246; Z. Bania 2000, s. 92–94; Leksykon, s. 361; S. Wróblewski 2006, s. 88).

W 1812 roku Antoni Ledóchowski, właściciel zamku, kazał wysadzić go w powietrze. Zabieg ten przetrwały jedynie fragmenty murów, wieża cylindryczna, budynek bramny oraz jednoarkadowy most nad wąwozem. Przez następne półtora wieku zamek był sukcesywnie dewastowany i rozbierany na materiał budowlany. Pozostałe ruiny, wraz z resztkami okrągłej wieży, rozebrali Niemcy w 1944 roku. W latach 50. XX

wieku widoczne były jeszcze (za „KZSP”, t. 3, z. 11, s. 38) nieliczne fragmenty kamiennych murów fundamentowych o nieczytelnym planie i zasypane piwnice sklepione kolebkowo; na wschodnim skraju wzgórza boczna ściana czworobocznej bramy, wraz z bazami pary półkolumn, ujmujących pierwotnie portal wjazdowy; jedna arkada mostu ponad wąwozem drogi; ponadto od zachodu, poniżej stoku wzgórza rozmyte pozostałości fortyfikacji bastionowych. Do dziś zachowały się nieliczne fragmenty fundamentów i relikty kamiennego mostu łączącego zamek z podzamczem („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 38; B. Guerquin, 1984, s. 246; Z. Bania 2000, s. 89; A. Sypek 2003, s. 20; S. Wróblewski 2006, s. 88).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny.

O obiekcie wspomina Jan Długosz (*praedium unicum militare*; „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 333) oraz inne źródła XV-wieczne (*castrum*; brak bliższych danych na ich temat). Wśród źródeł nowożytnych należy wymienić m.in. inwentarze z lat 1711, 1731 i 1755 (Z. Bania 2000, s. 92; Leksykon, s. 361; S. Wróblewski 2006, s. 88).

Źródła ikonograficzne (akwarele Z. Vogla i J. Klauzmonta) przedstawiają zamek wzniesiony przez Jerzego Ossolińskiego, nie wnoszą one więc nic nowego do poznania starszego obiektu.

Ossolin od końca XIV wieku do ok. połowy XV wieku stanowił centrum administracyjne klucza dóbr. Ponownie pełnił tę funkcję w wieku XVI (Z. Bania 2000, s. 90).

Kacper Niesiecki w „Herbarzu Polskim” przypisuje wzniesienie drewnianej (A. Gruszecki 1962, s. 254; S. Wróblewski 2006, s. 88) lub murowanej (B. Guerquin, 1984, s. 246) siedziby warownej Janowi, założycielowi rodu Ossolińskich, gałęzi rodu Toporczyków. Według niego syn Jana, Mikołaj (zm. 1459) znacznie rozbudował obiekt. Zbigniew Ossoliński, który odziedziczył dobra po ojcu Hieronimie, kasztelanie sandomierskim, napisał w pamiętniku, że znajdował się tu zamek i folwark (Z. Bania 2000, s. 90; Leksykon, s. 361; S. Wróblewski 2006, s. 88).

W miejscu starszego obiektu nowy pałac, może wraz ze znajdującym się po drugiej stronie wąwozu podzamczem, wznosił wojewoda sandomierski Jerzy Ossoliński prawdopodobnie przed rokiem 1632 (Z. Bania 2000, s. 92) lub ok. roku 1633. Po śmierci Jerzego Ossolińskiego, Ossolin wraz z zamkiem odziedziczyła jego córka, Teresa Denhoffowa. Od jej synów Ossolin odkupił podkomorzy koronny Teodor Denhoff. Po śmierci Henryka Denhoffa długie spory o własność obiektu doprowadziły do jego opuszczenia i znacznej dewastacji, co opisują inwentarze z lat 1711 i 1731. W roku 1731 właścicielem Ossolina został Józef Lubomirski. Odstaurował on zamek. Po śmierci Józefa rezydowała tu wdowa po nim, Teresa, a następnie jego syn Antoni. Sprzedał on dobra ossolińskie Józefowi Potockiemu i Ludwice z Mniszchów. Od Ludwiki odkupił Ossolin w 1755 roku. Franciszek Maksymilian Ossoliński (przy tej okazji sporządzono inwentarz zamku). Wnuk Franciszka, Salezy sprzedał w 1780 roku Ossolin Franciszkowi Ledóchowskiemu, który w 1812 roku kazał wysadzić zamek w powietrze. Ostatnim właścicielem

zamku był Antoni Filip Michał hr. Ledóchowski. Trwającą od tego czasu dewastację ruin dopełniła rozbiórka zachowanych jeszcze pozostałości przez Niemców w 1944 roku („KZSP”, t. 3, z. 11, s. 38; B. Guerquin, 1984, s. 246; Z. Bania 2000, s. 92–98 Leksykon, s. 361–362).

HISTORIA BADAŃ

Brak badań.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Na podstawie wzmianki Jana Długosza (*praedium unicum militare*; „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 333) oraz innych źródeł XV-wiecznych (*castrum*; brak bliższych danych na ich temat) badacze wysnuli wniosek, że obiekt wzniesiono prawdopodobnie w XIV wieku (Leksykon, s. 361) lub w połowie XV wieku (S. Wróblewski 2006, s. 88).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ
NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Długosz, „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 333.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 11 (powiat sandomierski), wyd. 1962, s. 38–39 (obiekt 38); A. Gruszecki 1962, s. 254; B. Guerquin, 1974, s. 226–227; 1984, s. 245–246; M. Gosztyła, M. Proksa 1997, s. 86–87; Z. Bania 2000; Leksykon, s. 361–362; A. Sypek, 2003, s. 20–23; S. Wróblewski 2006, s. 88.

- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto calec i w ilu miejscach
brak badań 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – brak badań 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
- Ceramika – brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – brak badań 0/5 pkt
 - Zabytki inne – brak badań 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
0/100 pkt

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

UWAGI

Brak.

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: brak badań 0/10 pkt

32. PEŁCZYSKA, pow. Pińczów, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Pełczyska
Nazwa własna zamku: Olbrycht

LOKALIZACJA STANOWISKA

Pozostałości założenia obronnego na zachodnim krańcu góry Zawinicy, zwanej też Olbrycht, Zamczysko lub Zawienica („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 54; S. Wróblewski 2006, s. 89; <http://www.archeo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA,
FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Obiekt: regularny (?); wyżynny.

Niewiele wiadomo o wyglądzie założenia, wzniesionego prawdopodobnie na początku XIV wieku. Nie natrafiono dotąd na żadne pewne jego pozostałości.

Co do domniemanej lokalizacji najstarszego obiektu, mógł on znajdować się na majdanie starszego grodziska (stanowisko 91 na obszarze AZP 96-62), znajdującego się na zachodnim krańcu wzgórza, gdzie w trakcie badań D. Górnej (patrz IA, 1974, s. 203; 1975, s. 189–190) natrafiono na ślady rozbiórki budynku (może wieży) wzniesionego w centrum majdanu. Rozbiórkę datowano ceramiką na XIV wiek („IA”, 1974, s. 203; 1975, s. 189–190).

Drugą domniemaną lokalizacją jest sąsiadująca od wschodu z wczesnośredniowiecznym grodziskiem fosa (stanowisko nr 8 „Fosa”), na planie prostokąta o wymiarach 80×106 m, zorientowana dłuższym bokiem na osi wschód-zachód. Jej słabo czytelne pozostałości opisał w 1921 roku J. Żurowski. Do niedawna opis ten wiązano z grodziskiem, mimo że mapy topograficzne tego obszaru, wykonane w okresie dwudziestolecia międzywojennego, sugerowały istnienie do wschodniej jego strony reliktyw innego założenia obronnego. Pozostałości fosi były wraz z pozostałościami wału od strony północnej i wschodniej oraz rumowiskiem z zasypnym wejściem do piwnic widoczne w terenie jeszcze w latach 60. XX wieku (porównaj „KZSP”, t. 3, z. 9, s. 54–55). Dziś, na skutek zniszczenia w wyniku prac rolnych, jej ślady rozpoznać można jedynie na zdjęciach lotniczych („KZSP”, t. 3, z. 9, s. 54–55; S. Kołodziejki 1996, s. 143; S. Wróblewski 2006, s. 89; <http://www.archeo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

Wymienione przypuszczalne lokalizacje zamku nie wydają się według mnie do końca trafne. Fosa wraz z wymienionymi pozostałościami z pewnością nie jest śladem zamku z początków XIV wieku. Podobne regularne założenie byłoby ewenementem w polskiej technice fortyfikacyjnej tamtego czasu. Odkryte w zasypisku fosi materiały późnośred-

niowieczne (w tym militaria) zalegały na złożu wtórny wraz z materiałami pradziejowymi i wczesnośredniowiecznymi. Według mnie, zważywszy na tradycję wiążącą zniszczenie zamku z wojnami szwedzkimi, pozostałości fosy należałoby uznać (mimo braku w literaturze wzmianek na temat ewentualnego odnalezienia w trakcie badań zabytków z tego okresu) za ślady polowych fortyfikacji szwedzkich. Starsze materiały zabytkowe odkryte w wypełniku fosy znalazłyby się tam w skutek osunięcia się i zmycia wału, znajdującego się po jej wewnętrznej stronie. Wał ten usypano być może z ziemi pozyskanej z majdanu grodziska (<http://www.archo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

Co się tyczy wzniesienia zamku na grodzisku, nie natrafiono dotąd na jego majdanie na relikty muru obwodowego ani innych urządzeń mogących świadczyć o istnieniu tu w XIV wieku zamku w rozumieniu założeń niniejszej pracy. Odslonięte na majdanie grodziska pozostałości murowanego budynku, być może wieży, nasuwają według mnie inne rozwiązanie kwestii wzmiankowanego w 1306 roku *castrum*, przekazanego przez Władysława Łokietka wraz z Chęcinaми biskupowi Janowi Muskacie. Możliwe, że mamy tu do czynienia z tzw. zamkiem przejściowym, czyli założeniem o fortyfikacjach drewniano-ziemnych i częściowo murowanej zabudowie wewnętrznej, wydzielonym przez czeskiego badacza T. Durdika (1978). W odniesieniu do takiego obiektu kronikarz mógł użyć określenia „*castrum*”, w tym okresie w zasadzie nie stosowanego w stosunku do grodów. Już jednak Jan Długosz, choć we wzmiance dotyczącej przekazania zamku Muskacie używa określenia *castrum* („*Catalogus...*”, s. 408), to opisując uposażenia kapituły krakowskiej („*Liber beneficiorum...*”, t. 2, s. 414) nie wymienia tu *castrum*, a *praedium*. Może więc w jego czasach zamek przejściowy już nie funkcjonował, a użytkowany był jedynie budynek wzniesiony na majdanie, przekształcony być może w dwór obronny. Poza wymienionymi źródłami brak w zasadzie wzmianek o późniejszym funkcjonowaniu tu zamku w rozumieniu założeń niniejszej pracy (A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 106–107; S. Wróblewski 2006, s. 89; <http://www.archo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: królewski, później biskupi.

Warownia po raz pierwszy wymieniona jest w „Kodeksie dyplomatycznym katedry krakowskiej” (*castrum*; t. 1, nr 114). Wspomina o niej również Jan Długosz (*castrum*; „*Catalogus...*”, s. 408; *praedium*; „*Liber beneficiorum...*”, t. 2, s. 414) (A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 106; S. Wróblewski 2006, s. 89).

Brak danych na temat źródeł ikonograficznych.

Na górze Zawinicy natrafiono na ślady osadnictwa pradziejowego. Prawdopodobnie od X wieku funkcjonował tu gród, użytkowany do początków XIV wieku (S. Wróblewski 2006, s. 89).

Obiekt wznosił prawdopodobnie ok. 1304 roku w opianowanych przez siebie Pełczyskach Władysław Łokietek. Stanowił on siedzibę, a zarazem „bazę wypadową” księcia podczas zatargów z Wacławem II. To właśnie stąd Łokietek

wyprowadzał ataki na Wiślicę oraz inne grody zajęte przez Czechów. Po zakończeniu konfliktu, w 1306 roku oddał on zamki w Pełczyskach i Chęcinach, wraz z przynależnymi dobrami, biskupowi krakowskiemu Janowi Muskacie (patrz „Kodeks dyplomatyczny katedry...”, t. 1, nr 114; Jan Długosz „*Catalogus...*”, s. 408). Ze wzmianek można wnioskować, że dobra te należały uprzednio do biskupa. Możliwe więc, że to Muskata wznosił warownię przed przejściem Pełczysk przez Łokietka (A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 106–107; W. Gliński 1997, s. 108; S. Wróblewski 2006, s. 89–90).

Wedle tradycji zamek zburzyli Szwedzi w XVII wieku. Pozostać po nim miały ruiny (A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 106–107; S. Wróblewski 2006, s. 89).

HISTORIA BADAŃ

Na majdanie grodziska w latach 1973–1975 (1974–1975?) prowadziła badania D. Górna („*IA*”, 1974, s. 203; 1975, s. 189–190).

Pozostałości prostokątnego założenia przylegającego od wschodu do grodziska badała w latach 2004–2005 ekipa z Uniwersytetu Warszawskiego (<http://www.archo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

Powyższe badania zostaną opisane w dalszej części karty, lecz w związku z nie ustaleniem do tej pory pewnej lokalizacji zamku nie zostaną ocenione.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Badania 1973–1975

Brak danych.

Badania 2004–2005

W latach 2001 i 2002 (17 kwietnia i 27 maja) wykonano fotografie lotnicze bezpośredniego sąsiedztwa grodziska. W kwietniu 2004 roku przeprowadzono szereg wierceń świdrem geologicznym w celu potwierdzenia istnienia zaobserwowanej z powietrza fosy. W sierpniu 2005 roku podjęto badania wykopaliskowe, których celem było weryfikacja istnienia reliktyw fosy oraz wstępne określenie jej chronologii. Wykonano dwa wykopy w południowej części rowu. Ich łączna powierzchnia wyniosła 153 m² (<http://www.archo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOACJI

Brak danych.

ZABYTKI RUCHOME

Badania 1973–1975

W warstwach rozbiórkowych budynku na majdanie grodziska natrafiono na ceramikę XIV-wieczną („*IA*”, 1974, s. 203; 1975, s. 189–190).

Badania 2004–2005

Z warstw zasypiskowych fosy pozyskano materiał klasyfikujący się do trzech głównych grup chronologicznych: fragmenty ceramiki neolitycznej, wiązanej z kulturą lubelsko-wołyńską; fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej z VIII–IX wieku oraz brązowe okucie awarskie z VIII wieku; fragmenty ceramiki, narzędzia żelazne i militaria późnośredniowieczne, głównie żelazne groty bełtów kusz oraz asymetryczny trzewik pochwy broni siecznej (<http://www.archeo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Badania 1973–1975

W centrum majdanu grodziska natrafiono na rozwalisko murowanego budynku, być może wieży. (IA, 1974, s. 203; 1975, s. 189–190).

Badania 2004–2005

Wykonane w latach 2001 i 2002 zdjęcia lotnicze wykazały istnienie od wschodniej strony grodziska rowu (fosy) o kształcie regularnego prostokąta położonego na osi wschód–zachód i wymiarach ok. 80×106 m. Wykonane w 2004 roku wiercenia potwierdziły istnienie w tym miejscu fosy, a także sugerowały, że jest ona starsza od wału grodu (wydaje mi się, że nie wzięto pod uwagę zjawiska spływania z boczny wału, przez co mogło wydawać się, że usypano go po zasypaniu fosy).

W 2005 roku w obrębie dwóch wykopów usytuowanych na obszarze południowej części rowu odsłonięto odcinek fosy o długości 13 m. Jej szerokość w partii stropowej wynosiła maksymalnie 5 m i malała w kierunku zachodnim (tj. krawędzi wzgórza, a zarazem w kierunku nasypu istniejącego grodziska) do 2,5 m. Miąższość wypełniska wynosiła od 1,6 do 1,8 m. Jego charakter wskazywał, że proces zasypywania był długotrwały i następował w związku z naturalnymi procesami erozyjnymi. Dopiero w czasach współczesnych relikty fosy zostały zniwelowane podczas prac rolnych (<http://www.archeo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak danych.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Zamek wymieniany jest po raz pierwszy w „Kodeksie dyplomatyczny katedry krakowskiej” (*castrum*; t. 1, nr 114) pod rokiem 1306 (S. Wróblewski 2006, s. 89).

Zabytki datujące

Brak danych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Badania 1973–1975

Odkryte na majdanie wczesnośredniowiecznego grodziska rozwalisko budynku D. Górna zinterpretowała jako pozostałości wieży rozebranej w XIV wieku („IA”, 1974, s. 203; 1975, s. 189–190; patrz też A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 106–107).

Badania 2004–2005

Błędnie stwierdzono w trakcie przeprowadzania na obiekcie wierceń sondażowych, że jest on starszy od przylegającego doń wału grodziska wczesnośredniowiecznego. Błąd ten jest prawdopodobnie wynikiem rażącej niekompetencji badacza, którzy w związku z odkryciem chcieli wiązać prostokątne założenie z kulturą lubelsko-wołyńską z okresu neolitu (!) (co jest stwierdzeniem kuriozalnym i świadczy o kompletnej ignorancji autora artykułu zamieszczonego na stronie IA UW). O co najmniej późnośredniowiecznej metryce założenia świadczą według mnie liczne materiały zabytkowe z tego okresu, w tym militaria, pozyskane z wypełniska fosy (patrz <http://www.archeo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>).

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak danych.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Badania 2004–2005

Badania nie zostały nigdzie opublikowane. Jedyne informacje o badaniach zawiera artykuł na stronie internetowej Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (zamieszczona w nim interpretacja wyników badań jest jednak kuriozalna i niedorzeczna; patrz <http://www.archeo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>) oraz praca S. Wróblewskiego (2006, s. 89–90).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Kodeks dyplomatyczny katedry...”, t. 1, nr 114; Jan Długosz, „Catalogus...”, s. 408; „Liber beneficiorum...”, t. 2, s. 414.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 9 (powiat pińczowski), wyd. 1961, s. 53–55 (zamek 54–55); „IA”, 1974, s. 203; 1975, s. 189–190; S. Kołodziejcki 1996, s. 143 (informacje o grodzie); A. Marciniak-Kajzer 1996, s. 106–107; W. Gliński 1997; S. Wróblewski 2006, s. 89–90.

Strony internetowe:

<http://www.archeo.uw.edu.pl/szablon.php?id=447>

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu.

- a. Charakter badań: nie dotyczy
Nie ustalono pewnej lokalizacji zamku. 0/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
nie dotyczy 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – nie dotyczy 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
nie dotyczy 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – nie dotyczy 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – nie dotyczy 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
Wyraźnie błędnie zinterpretowano stratyografię. 2/10 pkt

- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak publikacji 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – nie dotyczy 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
nie dotyczy 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – nie dotyczy 0/5 pkt
• Zabytki inne – nie dotyczy 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
0/100 pkt

UWAGI

Brak.

33. ROGÓW, pow. Kazimierza Wielka, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Rogów, S. Wróblewski (2006, s. 102) błędnie podaje lokalizację miejscowości w powiecie wiślickim
Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Brak danych

HISTORIA BADAŃ

Brak badań.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA,
FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Brak danych na temat charakteru pierwotnego założenia.
Być może była tu wieża rycerska lub zamek (S. Wróblewski 2006, s. 102).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA
PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny.

Warownię wymieniają pod datą 1412 „Rachunki żupne bocheńskie” (*castrum*; s. 210) (S. Wróblewski 2006, s. 102).

Brak danych na temat źródeł ikonograficznych.

W średniowieczu miała znajdować się tu „baszta” Spytka z Melsztyna. Według mnie, określenie *castrum* użyte w „Rachunkach żupnych...” sugeruje jednak większą skalę budowlaną obiektu, gdyż w stosunku do wież mieszkalnych zwykle używano słowa *turris*. Fundatorem obiektu, wzniesionego przed 1412 rokiem mógł być wspomniany Spytka z Melsztyna lub, co bardziej prawdopodobne, Rogowscy herbu Działosza (S. Wróblewski 2006, s. 102, przyp. 563).

Obiekt przebudowano na pałac prawdopodobnie w XVII wieku. Spłonął on podczas II wojny światowej. Do dziś zachowały się ośmioboczna ceglana wieża i budynek mieszkalny należący do pałacu lub dworu (S. Wróblewski 2006, s. 102).

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ
ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII
NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH
ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

**Powiązanie warstw archeologicznych
z poszczególnymi fazami murów**

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

„Rachunki żupne bocheńskie...” (*castrum*; s. 210) poświadczają istnienie obiektu przed rokiem 1412 (S. Wróblewski 2006, s. 102).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Rachunki żupne bocheńskie...”, s. 210.

Publikacje:

S. Wróblewski 2006, s. 102.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

a. Charakter badań: brak badań	0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań	0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki inne – brak badań	0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	0/100 pkt

UWAGI

Brak.

34. SIECIECHÓW, pow. Koźienice, woj. mazowieckie

Miejscowość: Sieciechów

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Istnieją dwie hipotezy odnośnie do lokalizacji obiektu. Według pierwszej wzniesiono go najprawdopodobniej na łąkach rozciągających się na południe od Stężycy, być może koło jeziora Czaple. D. Kalina (2005, s. 285) sugeruje, że pozostałości zamku w wyniku zmiany koryta Wisły w 1. połowie XIV wieku znalazły się na dnie jeziora Czaple. Zaprzecza temu jednak wzmianka z 1575 roku, mówiąca o naradzie szlachty w ruinach zamku podczas obrad Sejmu w Stężycy (H. Sznuro 1966, s. 12–13; D. Kalina 2005, s. 285).

Według drugiej hipotezy zamek znajdował się na odległej od Sieciechowa o 3 km wysoczyźnie, przy samym zakolu Wisły, w sąsiedztwie ruin „dęblińskiego” Fortu Bema (<http://www.zamki-mazowska.turystyka.net/html/sieciechow.html>). Według niepewnych informacji na jego ceglano-fundamenty natrafili Niemcy kopiąc w roku 1944 rowy przeciwczołgowe

(nie wiadomo jednak, gdzie dokładnie). W świetle przekazu z XVIII wieku ruiny były wówczas widoczne nad płynącą pod miastem Wisłą (T. Dunin-Wąsowicz 1959, s. 580; H. Sznuro 1966, s. 12–13; D. Kalina 2005, s. 285; <http://www.zamki-mazowska.turystyka.net/html/sieciechow.html>).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Brak jakichkolwiek danych o wyglądzie obiektu. Brak pewności, czy był to zamek, czy dwór obronny. Być może rozpoczętą w początkach panowania Kazimierza Wielkiego budowę załazała w 1. połowie XIV wieku zmieniająca koryto Wisła. Zamku więc prawdopodobnie nie ukończono (D. Kalina 2005, s. 285).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: królewski (?).

O murowanym zamku wspomina po raz pierwszy „Kronika Katedralna Krakowska” (*castrum*; „Kronika...”, t. 2, s. 625), wspominając go pod datą 1370 i przypisując budowę Kazimierzowi Wielkiemu. Informację powyższą powtarza Jan Długosz. O naradzie szlachty w ruinach zamku mówi wzmianka z 1575 roku (źródło nieznane) (D. Kalina 2005, s. 285; S. Wróblewski 2006, s. 109).

Brak danych na temat ikonografii obiektu.

Budowę zamku rozpoczął prawdopodobnie w 1. połowie XIV wieku Kazimierz Wielki. Podobnie, jak w przypadku lokalizacji, tak i na temat upadku zamku istnieją dwie teorie. Według pierwszej z nich (lokującej ruiny na dnie jeziora Czaple) ze względu na zmianę koryta Wisły w latach 1342–1352 i utratę znaczenia Sieciechowa na rzecz sąsiedniej Stężycy, zaniechano ukończenia zamku. Wzmianka o ostatnim staroście sieciechowskim, Pełce z Rzochowa pełniącym tą funkcję w latach 1333–1339, może potwierdzać opuszczenie zamku. Dodatkowo o braku w Sieciechowie obiektu obronnego świadczyć może inkastelacja znajdującego się tu klasztoru benedyktynów (D. Kalina 2005, s. 284–285; S. Wróblewski 2006, s. 110).

Według drugiej teorii (umieszczającej go przy Forcie Bema) zamek stracił znaczenie jako obiekt strategiczny po Unii Polski z Litwą. Według tej teorii ostatnia wzmianka o ruinach pochodzi z 1575 roku, kiedy to w Stężycy obradował Sejm Rzeczypospolitej, a jedna z partii udała się na naradę do ruin zamku sieciechowskiego. W końcu XVIII wieku ksiądz Siuczyński (proboszcz kozienicki, historyk) widział już nikłe pozostałości obiektu. Dziś na wysoczyźnie przy Forcie Bema można znaleźć kamienie, fragmenty cegieł i ceramiki (o nieznanym jednak datowaniu). Same ruiny zostały najprawdopodobniej rozebrane przez okoliczną ludność (D. Kalina 2005, s. 284–285; S. Kołodziejski 2005, s. 11; http://pl.wikipedia.org/wiki/Sieciech%C3%B3w_%28wojew%C3%B3dztwo_mazowieckie%29; <http://www.zamki-mazowska.turystyka.net/html/sieciechow.html>).

HISTORIA BADAŃ

Obiekt nie badany archeologicznie ze względu na niepewną lokalizację i fakt, że prawdopodobnie pozostałości zamku znajdują się pod wodą (przeprowadzenie badań wymagałoby zastosowania specjalistycznego sprzętu).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

O założeniu po raz pierwszy wspomina „Kronika Katedralna Krakowska” (*castrum*; „Kronika...”, t. 2, s. 625) pod datą 1370, a za nią Jan Długosz („Roczniki...”, t. 3, s. 302), przypisując jego budowę Kazimierzowi Wielkiemu (S. Wróblewski 2006, s. 109).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Długosz, „Roczniki...”, t. 3, s. 302; Jan z Czarnkowa, „Kronika...”, t. 2, s. 625.

Publikacje:

T. Dunin-Wąsowicz 1959, s. 580; H. Sznuro 1966; L. Kiryk 1994, s. 129–130; E. Kowalczyk 1994, s. 69–85; D. Kalina 2005, s. 284–285; S. Kołodziejski 2005, s. 13; S. Wróblewski 2006, s. 109–110.

Strony internetowe:

http://pl.wikipedia.org/wiki/Sieciech%C3%B3w_%28województwo_mazowieckie%29
<http://www.zamki-mazowska.turystyka.net/html/sieciechow.html>

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: brak badań 0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań 0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań 0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań 0/10 pkt
e. Metoda prowadzenia badań – brak badań 0/10 pkt

- f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań 0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratyografię
brak badań 0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań 0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
• Ceramika – brak badań 0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań 0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak badań 0/5 pkt
• Zabytki inne – brak badań 0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu 0/100 pkt

UWAGI

Brak.

35. WIŚLICA, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Wiślica

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

W literaturze funkcjonują w zasadzie dwie teorie na temat domniemanej lokalizacji obiektu: na tzw. „regii” (teren o wymiarach ok. 100×200 m w zachodniej części miasta) oraz na tzw. wyspie „grodziskowej”. Lokalizację na „regii” precyzuje J. Gula (1991), umiejscawiając zamek w północno-zachodniej części miasta, między basztą a bramą Zamkową (patrz ryc. 66).

Trzecia teoria, opublikowana przez T. Zagrodzkiego (1967), a lokalizująca zamek w południowo-wschodniej części miasta, wewnątrz murów miejskich, nie została przez tego badacza w żaden sposób uzasadniona – nie należy jej brać pod uwagę.

Tzw. „regia”

Do lokalizacji zamku lub dworu królewskiego na tzw. „regii” przychyliła się większość badaczy. Dokładniejszą lokalizację zaproponował jednak dopiero J. Gula w 1991 roku. Zamek w tej części miasta lokalizują:

- Z. Kozłowska-Budkowa (1963, s. 202–203);
- M. Weber-Kozińska (1963);
- J. Widawski (1973, s. 502–503) twierdzi, że Kazimierz Wielki planował wzniesienie na „regii” zamku, ale ostatecznie poprzestał na budowie drewnianego dworu. Badacz ten dopuszcza ponadto istnienie drugiego zamku na wyspie „grodziskowej” i lokalizuje bramę Zamkową w południowo-wschodniej części miasta;
- B. Guerquin (1984, s. 326);
- J. Gula (1991, s. 136–137, ryc. 2). Badacz ten sprecyzował lokalizację zamku, umiejscawiając go w północno-zachodniej części miasta (północno-wschodnia część „regii”). Zamek zajmowałby teren o wymiarach ok. 50×70 m przy murze

miejskim, między Bramą Zamkową (ostatecznie zlokalizowaną w północnej partii murów miasta), a odkrytą niedawno basztą (wzmacniającą z pewnością jakiś istotny odcinek obwarowań miejskich). Lokalizację taką potwierdza fakt, że ulica Okopowa biegnąca od rynku do Bramy Zamkowej załamuje się, co można wiązać z ominięciem zarezerwowanego pod budowę zamku terenu. Ponadto jest to najwyższe położone w mieście miejsce, o czym pisał już Jan Długosz. J. Gula uważa również, podobnie jak J. Widawski, że Kazimierz Wielki zamiast planowanego zamku wznosił tu drewniany dwór (na co mają wskazywać wzmianki o sali drewnianej i naprawach prowadzonych przez cieśli – według mnie możliwe jednak, że odnoszą się one do głównej sali zamkowej, docieplonej drewnem, podobnie jak to miało miejsce w zamkach śląskich). Do powyższej lokalizacji zamku, uważanej obecnie za najbardziej prawdopodobną, przychylają się S. Kołodziejcki (Leksykon, s. 539) i P. Kardyś (2006, s. 124). Omawiany teren jest rozpoznany archeologicznie w znikomym stopniu;

- W. Gliński i J. Koj (Gliński, Koj 1999, s. 128, 130 i 133). Badacze ci wiążą odsłonięte w trakcie badań na „regii” ślady intensywnego ruchu budowlanego z XVI–XVII wiekiem z zamkiem murywanym wymienianym w lustracji z 1564 roku i inwestycjami Ligęzów (z taką lokalizacją dworu Ligęzów nie zgadza się P. Kardyś (2006, s. 124, przyp. 92));
- D. Kalina (2005, s. 291). Stwierdza on ponadto, że był to prawdopodobnie niewielki budynek, wzniesiony w większej części z drewna.

Wyspa „grodziskowa”

Istnienia zamku nie potwierdziły badania archeologiczne (patrz Z. Wartołowska, I. Górka 1959; Z. Wartołowska

1962). Istnienie tu drugiego zamku sugerował J. Widawski (1973, s. 502–503), biorąc prawdopodobnie za jego pozostałości reliktys odsłoniętych na wyspie murów, datowanych na przełom XIII i XIV wieku (Z. Pianowski 1986, s. 7) i wiązanych z krótkim pobytem załogi czeskiej. Do takiej lokalizacji zdaje się przychylić S. Wróblewski (2006, s. 127), widząc między Bramą Zamkową a basztą jedynie dwór drewniany, przy czym zamek miałby wznieść Władysław Łokietek, a dwór Kazimierz Wielki.

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Nie dotyczy – nie ustalono pewnej lokalizacji obiektu.

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: królewski.

Pierwsza wzmianka dotycząca zamku pochodzi z 1317 roku (*castrum*; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 1, nr 19) – S. Wróblewski (2006, s. 126) uznaje, że wzmianka ta dotyczy wcześniejszego grodu. Już jednak w 1329 roku w Wiślicy wzmiankowany jest dwór (*curia*; „Kodeks dyplomatyczny małopolski”, t. 2, nr 600). Kolejne wzmianki o zamku (*castrum*) pochodzą z lat 1393 („Rachunki dworu...”, s. 222) i 1394–1395 (dokumenty dotyczą uposażenia zamku na żupach bocheńskich; „Rachunki żupne...”, s. 137). W 1388 roku wystawiony został dokument spisany „*in sala lignea aule serenissimi... domini Wladislai regis in civitate Wysliciensis*”, czyli w sali drewnianej. Może to oznaczać zarówno, że siedziba królewska wzniesiona była z drewna, jak i że główna komnata zamku była docieplona drewnem, podobnie jak miało to miejsce w zamkach śląskich. W roku 1403 wzmiankowana jest łaźnia zamkowa. W latach 1404 i 1406 cieśle przy niewielkim udziale murarzy i kowali budują *domum primam*, na który wozilo się dębinę z Nowego Miasta Korczyna. Dokumenty z lat 1406–1477 poświadczają odbywanie się w Wiślicy sądów *in curia*. O zamku nie wspominają ani „Kronika katedralna krakowska” ani Jan Długosz (J. Widawski 1973, s. 502; Leksykon, s. 539; D. Kalina 2005, s. 290–291; S. Wróblewski 2006, s. 126).

Ze źródeł nowożytnych siedzibę królewską wzmiankuje rejestr poborowy z 1533 roku, wymieniający żyda Jakuba mieszkającego przy dworze królewskim oraz lustracje, m.in. z lat 1564 (wzmiankuje zamek), 1765 (dwór) i 1789 (wymienia bramę Zamkową) czy wizytacja biskupa Zadzika z roku 1637 (dwór, Kalina 2005, s. 291–293).

Brak źródeł ikonograficznych.

Na podstawie analizy źródeł pisanych można wysnuć wnioski, że w Wiślicy funkcjonowały dwie siedziby władcy – murowany zamek i drewniany dwór (lub dwa zamki – porównaj J. Widawski 1973, s. 444 i 502–503). Teoria ta nie znajduje jednak potwierdzenia w badaniach archeologicznych. Być może pierwszą siedzibę wznosił tu Władysław Łokietek w trakcie swego zatargu z biskupem Janem Muskata (porównaj D. Kalina 2005, s. 290; S. Wróblewski 2006, s. 128). Wydaje się jednak, że wzmianka z 1317 roku może dotyczyć kamiennych fortyfikacji, wzniesionych prawdopodobnie przez

Czechów na wyspie grodziskowej na przełomie XIII i XIV wieku (dokładniej w latach 1291–1304). Większość badaczy przyjmuje, że zamek wznosił Kazimierz Wielki na zarezerwowanym przez siebie w trakcie lokacji terenie, tzw. „regii” (obejmowała ona teren wcześniejszego grodu). Nie potwierdzają tego jednak żadne źródła pisane (ani „Kronika katedralna krakowska” ani Jan Długosz). Z pewnością władca ten często przebywał w Wiślicy i dopiero pod koniec panowania siedziba ta utraciła znaczenie na rzecz zamku w Nowym Mieście Korczynie. Możliwe więc, że Kazimierz Wielki planował wzniesienie murowanego zamku lecz z jakichś przyczyn porzucił na drewnianym dworze. Władysław Jagiełło skupiał się już na rozbudowie siedziby nowokorczyńskiej, wznosząc w Wiślicy jedynie nowy dom drewniany (J. Widawski 1973, s. 444, 502–503; B. Guerquin 1984, s. 326; Z. Pianowski 1986, s. 7–8; S. Wróblewski 2006, s. 128).

W roku 1564 zamek strawił pożar. Odbudowany, został ponownie zniszczony w 1657 roku przez wojska szwedzkie. W 1766 roku przystąpiono do rozbioru murów miejskich, prawdopodobnie rozbierając również zamek. Pozyskany materiał budowlany miał być wykorzystany przez starostę na budowę nowego domu dla sądów ziemskich – poświadcza to istnienie w XVIII wieku murowanych budowli na zamku, choć może odnosić się do reliktów na wyspie grodziskowej. Badania archeologiczne prowadzone w latach 60. i 70. XX wieku nie dostarczyły przesłanek umożliwiających dokładną lokalizację zamku. *De facto* na dzień dzisiejszy nie można nawet stwierdzić, jaką formę miała siedziba królewska w Wiślicy, a tym samym czy był to zamek w rozumieniu niniejszej pracy (J. Widawski 1973, s. 502–503; B. Guerquin 1984, s. 326; Leksykon, s. 539; S. Wróblewski 2006, s. 127).

HISTORIA BADAŃ

Nie dotyczy – nie ustalono pewnej lokalizacji obiektu.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Nie dotyczy.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Nie dotyczy.

ZABYTKI RUCHOME

Nie dotyczy.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEN, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Nie dotyczy.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Nie dotyczy.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Pierwsza wzmianka dotycząca warowni (może wcześniejszego grodu) pochodzi z 1317 roku (*castrum*; „Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 1, nr 19). W 1329 roku w Wiślicy wzmiankowany jest dwór (*curia*; „Kodeks dyplomatyczny małopolski”, t. 2, nr 600). Kolejne wzmianki o zamku (*castrum*) dotyczą już z pewnością właściwej siedziby królewskiej i pochodzą z lat 1393 („Rachunki dworu...”, s. 222) i 1394–1395 (dokumenty dotyczą uposażenia zamku na żupach bocheńskich; „Rachunki żupne...”, s. 137) (Leksykon, s. 539; D. Kalina 2005, s. 290–291; S. Wróblewski 2006, s. 126).

Zabytki datujące

Nie dotyczy.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Nie dotyczy.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Nie dotyczy.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Nie dotyczy.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

„Zbiór dokumentów małopolskich”, t. 1, nr 19; „Kodeks dyplomatyczny małopolski”, t. 2, nr 600; „Rachunki dworu...”, s. 222; „Rachunki żupne...”, s. 137.

Opracowania niepublikowane:

T. Rodzińska-Choraży 1985.

Publikacje:

Z. Wartołowska, I. Górka, L. Graba-Łęcka, Ł. Okulicz 1959; „KZSP”, t. 3, z. 9 (powiat pińczowski), wyd. 1961, s. 95–103 (grodzisko z murem 103); Z. Wartołowska 1962; Z. Kozłowska-Budkowa 1963, s. 202–203; Z. Wartołowska, Z. Woźnicka, H. Krasieńska 1963; M. Weber-Kozińska 1963; „IA” 1968, s. 298–299; 1972, s. 231–232; 1981, s. 177–178; 1982; T. Zagrodzki 1967; J. Widawski 1973, s. 496–503; B. Guerquin 1974, s. 304; 1984, s. 326; Z. Pianowski, 1986; M. Gula 1991, s. 136–137; L. Kiryk 1994, s. 159–163; Leksykon, s. 539; A. Sypek 2003, s. 52–55; D. Kalina 2005, s. 290–296 (tdl); P. Kardys 2006, s. 121 i 123–127, ryc. 21; S. Wróblewski 2006, s. 126–128.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu

- a. Charakter badań: nie dotyczy
Nie ustalono pewnej lokalizacji obiektu. 0/10 pkt
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
nie dotyczy 0/10 pkt
- c. Rozpoznanie zabudowy – nie dotyczy 0/10 pkt
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
nie dotyczy 0/10 pkt
- e. Metoda prowadzenia badań – nie dotyczy 0/10 pkt
- f. Rozpoznanie stratygrafii – nie dotyczy 0/10 pkt
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
nie dotyczy 0/10 pkt
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
nie dotyczy 0/10 pkt
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – nie dotyczy 0/5 pkt
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
nie dotyczy 0/5 pkt
 - Zabytki metalowe – nie dotyczy 0/5 pkt
 - Zabytki inne – nie dotyczy 0/5 pkt
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu
0/100 pkt

UWAGI

Brak.

36. ZAMECZEK (DAMUJOWICE), pow. Opoczno, woj. łódzkie

Miejscowość: Zameczek (dawniej Damujowice, Wygnanów)

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Warownię zbudowano na niewielkim wzniesieniu nad rzeką Drzewiczką. Zlokalizowana jest na północny wschód od Opoczna, koło wsi Sołek, Wólka Karwicka i Krzczynów (KZSP, t. 3, z. 8, s. 61; B. Guerquin 1984, s. 137; S. Wróblewski 2006, s. 54).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA, FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Obiekt: wyżyny?

Prawdopodobnie było to założenie czterowieżowe, otoczone fosą i wałem. Wzniesiono je z wapienia i granitu. (<http://www.zamkipolski.com.pl/z/pl/z599/z.html> za Jan Dekowski, „Opoczno i Okolice”, Warszawa 1977 (Przewodnik turystyczno-krajoznawczy)).

Obiekt prawdopodobnie zniszczyły wojska szwedzkie w czasie potopu. Zginęła wówczas cała załoga, a warowni już nie odbudowano. W 1939 roku istniała jeszcze dwukondygnacyjna baszta. W latach 60. XX wieku zachowane były częściowo mury przyziemia, pozostałości fundamentów oraz kanały podziemne (piwnice?). Obecnie w miejscu zamku znajdują się stawy rybne, wykopane pod koniec XX wieku – pierwszy staw za mostem tuż przy lewej stronie drogi jadąc z kierunku Opoczna („KZSP”, t. 3, z. 8, s. 61; B. Guerquin 1984, s. 137; L. Kajzer 2005a, s. 48; <http://www.zamkipolski.com.pl/z/pl/z599/z.html> za Jan Dekowski „Opoczno i Okolice” Warszawa 1977, Przewodnik turystyczno-krajoznawczy).

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Obiekt: prywatny.

Warownia poświadczona jest źródłowo w 1453 roku. Wymienia ją również Jan Łaski, dwukrotnie, pod rokiem 1511 i 1523 (*castrum, arx*; „Jana Łaskiego Liber...”, t. 1, s. 642) („KZSP”, t. 3, z. 8, s. 61; B. Guerquin 1984, s. 137; S. Wróblewski 2006, s. 54).

Brak danych na temat źródeł ikonograficznych dotyczących obiektu.

Obiekt prawdopodobnie pełnił funkcję strażnicy na zachodniej granicy kasztelani skrzyżskie. Fundatorami mogli być Doliwowie herbu łabędź, a konkretnie starosta opoczyński Mściwoj ze Skrzyżna, którego obiekt miał być rezydencją. Prawdopodobnie został zniszczony w czasie potopu szwedzkiego. Odbudowy zaniechano („KZSP”, t. 3, z. 8, s. 61; B. Guerquin 1984, s. 137; S. Kołodziejcki 1993, s. 153; S. Wróblewski 2006, s. 54; <http://www.zamkipolski.com.pl/z/pl/z599/z.html>).

HISTORIA BADAŃ

Obiekt nie badany archeologicznie. Prowadzono jedynie badania powierzchniowe, na temat których nic bliżej nie wiadomo (S. Wróblewski 2006, s. 54).

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIENI, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Warownię wspomina dopiero źródło XVI-wieczne (dwukrotnie, w latach 1511 i 1523; *castrum, arx*; „Jana Łaskiego Liber...”, t. 1, s. 642; S. Wróblewski 2006, s. 54).

Zabytki datujące

Brak badań.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ
NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Jan Łaski, „Jana Łaskiego Liber...”, t. 1, s. 642.

Publikacje:

„KZSP”, t. 3, z. 7 (powiat opatowski), wyd. 1959, s. 82; t. 3, z. 8 (powiat opoczyński), wyd. 1958, s. 61; t. 3, z. 10 (powiat radomski), wyd. 1961, s. 62; B. Guerquin 1974, s. 122; 1984, s. 137; S. Kołodziejki 1993, s. 153; L. Kajzer 2005a, s. 48; S. Wróblewski 2006, s. 54.

Strony internetowe:

http://www.zamkilodzkie.pl/pliki/zameczek_dam.htm

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ
ORAZ SUMARYCZNA OCENA
STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu.

a. Charakter badań: brak badań	0/10 pkt
b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań	0/10 pkt
c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań	0/10 pkt
d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań	0/10 pkt

e. Metoda prowadzenia badań – brak badań	0/10 pkt
f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań	0/10 pkt
g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
brak badań	0/10 pkt
h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań	0/10 pkt
i. Stan opracowania zabytków ruchomych:	
• Ceramika – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań	0/5 pkt
• Zabytki metalowe – brak badań	0/5 pkt
• Zabytki inne – brak badań	0/5 pkt
j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu	0/100 pkt

UWAGI

Są ze 3 różne „Zameczki” w różnych powiatach. Interesujący nas obiekt znajduje się w powiecie opoczyńskim. Pozostałe dwa wymienia „KZSP”:

1. Pozostałości zamku zapewne z okresu XIII–XIV wieku, na północny wschód od Rembowa, na stromym, zalesionym cyplu wzgórza, odciętym podwójną fosą z wałem. Reszty kamiennych murów i niedostępnych sklepionych piwnic, o trudno czytelnym, nieregularnym narysie (za „KZSP”, t. 3, z. 7, s. 82; w ogóle nie został zaznaczony na zamieszczony tam mapie).
2. Pozostałości zameczku, względnie dworu obronnego. Miejscowość (dawniej zwana Ostrów) w XV–XVI wieku była siedzibą Podlodowskich herbu Janina, właścicieli sąsiedniego Przytyka. Na południowy wschód od parku dworskiego, na terenie nizinnym między korytami rzeki Radomki, zachowane lekkie, zniwelowane wzniesienie i kawałek muru z kamienia (za „KZSP”, t. 3, z. 10, s. 62).

37. ZBORÓW, pow. Busko-Zdrój, woj. świętokrzyskie

Miejscowość: Zborów

Nazwa własna zamku: brak danych

LOKALIZACJA STANOWISKA

Brak danych.

określa wspomniane relikty jako pozostałości średniowiecznego zamku (obok podobnego obiektu w Czyżowie).

TYP PIERWOTNEGO ZAŁOŻENIA, JEGO FORMA,
FUNKCJA, PRZEMIANY I STAN OBECNY

Brak danych na temat lokalizacji i charakteru pierwotnego założenia.

Obecnie w Zborowie znajduje się klasycystyczny pałac Zborowskich. Jedynie L. Kajzer (2005a, s. 48) wspomina o zachowanych w murach pałacu relikwach starszej, być może średniowiecznej budowli. Badacz ten dość jednoznacznie

DANE HISTORYCZNE: TYP WŁASNOŚCI, ŹRÓDŁA
PISANE, IKONOGRAFIA I HISTORIA OBIEKTU

Brak danych na temat źródeł pisanych oraz ikonografii dotyczących pierwotnego założenia.

Obecny pałac, wzniesiony pierwotnie jako renesansowy w XVI–XVII wieku, stanowił siedzibę rodową rodziny Zborowskich. Dzisiejszy wygląd zawdzięcza klasycystycznej przebudowie z 1803 roku (A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 30; <http://umig.busko.pl/j/content/view/322/56/>).

HISTORIA BADAŃ

Brak badań.

STOPIEŃ OPUBLIKOWANIA BADAŃ

Brak badań.

CEL I ZAKRES BADAŃ, LOKALIZACJA WYKOPÓW

Brak badań.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje:

A. Marciniak-Kajzer 2000, s. 30; L. Kajzer 2005a, s. 46 i 48.

Strony internetowe:

<http://umig.busko.pl/j/content/view/322/56/>

METODA PROWADZENIA I DOKUMENTACJI BADAŃ ORAZ PRZYJĘTA METODA EKSPLOKACJI

Brak badań.

OCENA PRZEPROWADZONYCH BADAŃ ORAZ SUMARYCZNA OCENA STOPNIA PRZEBADANIA OBIEKTU

ZABYTKI RUCHOME

Brak badań.

Ocena sumaryczna stopnia przebadania obiektu.

- a. Charakter badań: brak badań *0/10 pkt*
- b. Zakres badań (powierzchnia i kubatura wykopów)
brak badań *0/10 pkt*
- c. Rozpoznanie zabudowy – brak badań *0/10 pkt*
- d. Czy osiągnięto całość i w ilu miejscach
brak badań *0/10 pkt*
- e. Metoda prowadzenia badań – brak badań *0/10 pkt*
- f. Rozpoznanie stratygrafii – brak badań *0/10 pkt*
- g. Czy właściwie opisano i zinterpretowano stratygrafię
brak badań *0/10 pkt*
- h. Czy i w jakim stopniu opublikowano wyniki badań
brak badań *0/10 pkt*
- i. Stan opracowania zabytków ruchomych:
 - Ceramika – brak badań *0/5 pkt*
 - Zabytki kościane i materiał osteologiczny
brak badań *0/5 pkt*
 - Zabytki metalowe – brak badań *0/5 pkt*
 - Zabytki inne – brak badań *0/5 pkt*
- j. Ocena podsumowująca stopień przebadania obiektu *0/100 pkt*

ROZPOZNANIE CHARAKTERU I STRATYGRAFII NAWARSTWIEŃ, ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH ORAZ ICH CHRONOLOGIA WZGLĘDNA

Brak badań.

Powiązanie warstw archeologicznych z poszczególnymi fazami murów

Brak badań.

PODSTAWY DATOWANIA

Przekazy pisane

Brak danych.

Zabytki datujące

Brak badań.

UWAGI

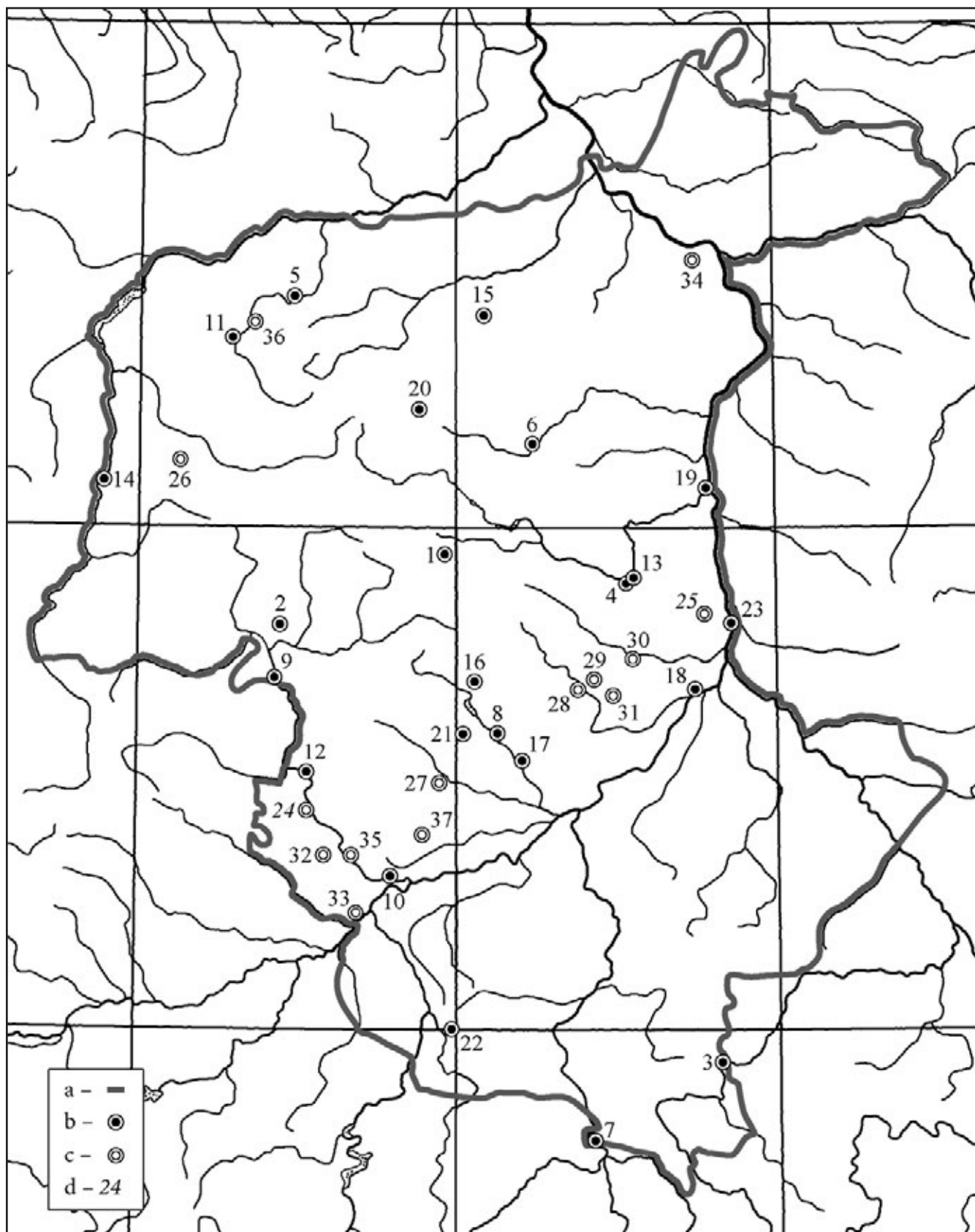
Brak.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Brak badań.

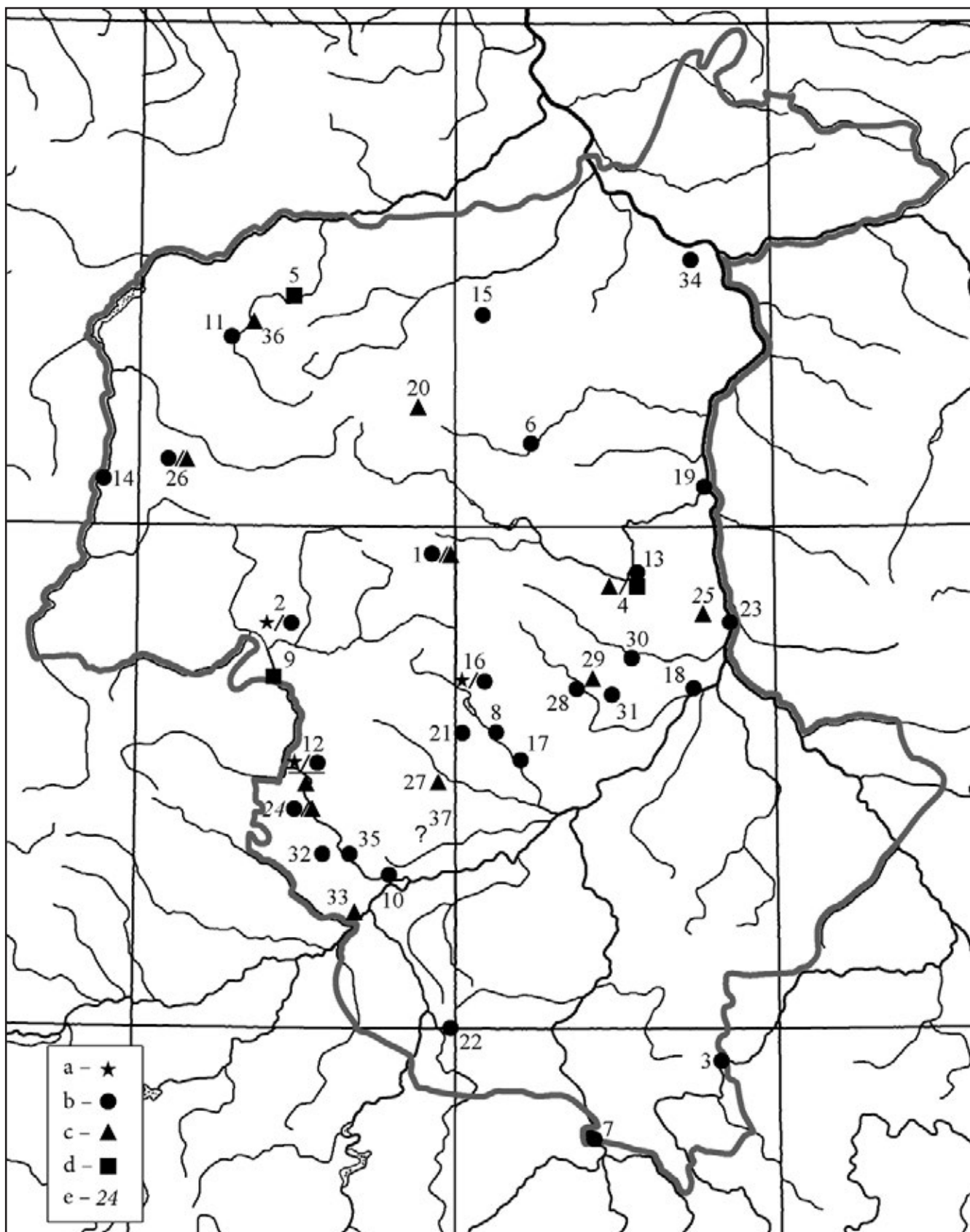
DOSTĘPNOŚĆ DOKUMENTACJI ORAZ NIEPUBLIKOWANYCH SPRAWOZDAŃ Z BADAŃ

Brak badań.

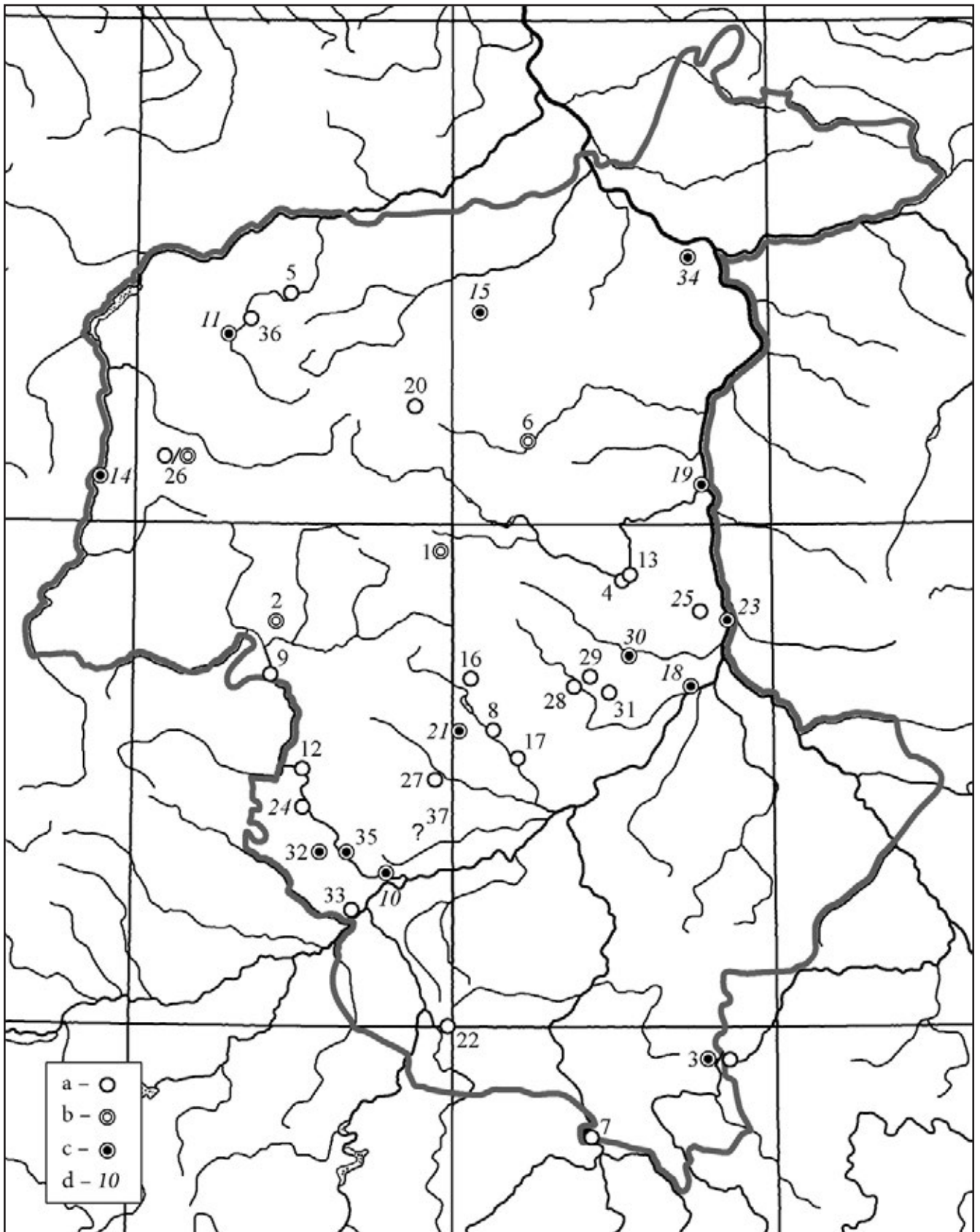
Mapa I. Rozmieszczenie zamków na terenie dawnego województwa sandomierskiego (numeracja stanowisk zgodna z pozycjami w katalogu, pełne zestawienie stanowisk – na końcu pracy); a – granice województwa sandomierskiego w 1474 roku, b – zamki pewne, c – obiekty o niepewnej chronologii, formie i funkcji lub lokalizacji, d – obiekty zniszczone, lecz o znanej dokładnej lokalizacji

Karte I. Verteilung der Burgen auf dem Gebiet der ehemaligen Sandomierz-Wojewodschaft (Nummerierung der Fundstellen ist mit den Nummern im Katalog identisch, vollständige Zusammenfassung der Fundstellen am Ende des Beitrags); a – Grenzen der Sandomierz-Wojewodschaft im Jahre 1474, b – Sichere Burgen, c – Objekte mit unsicherer Chronologie, Form und Funktion oder Lokalisierung, d – Zerstörte Objekte aber mit bekannter genauer Lokalisierung

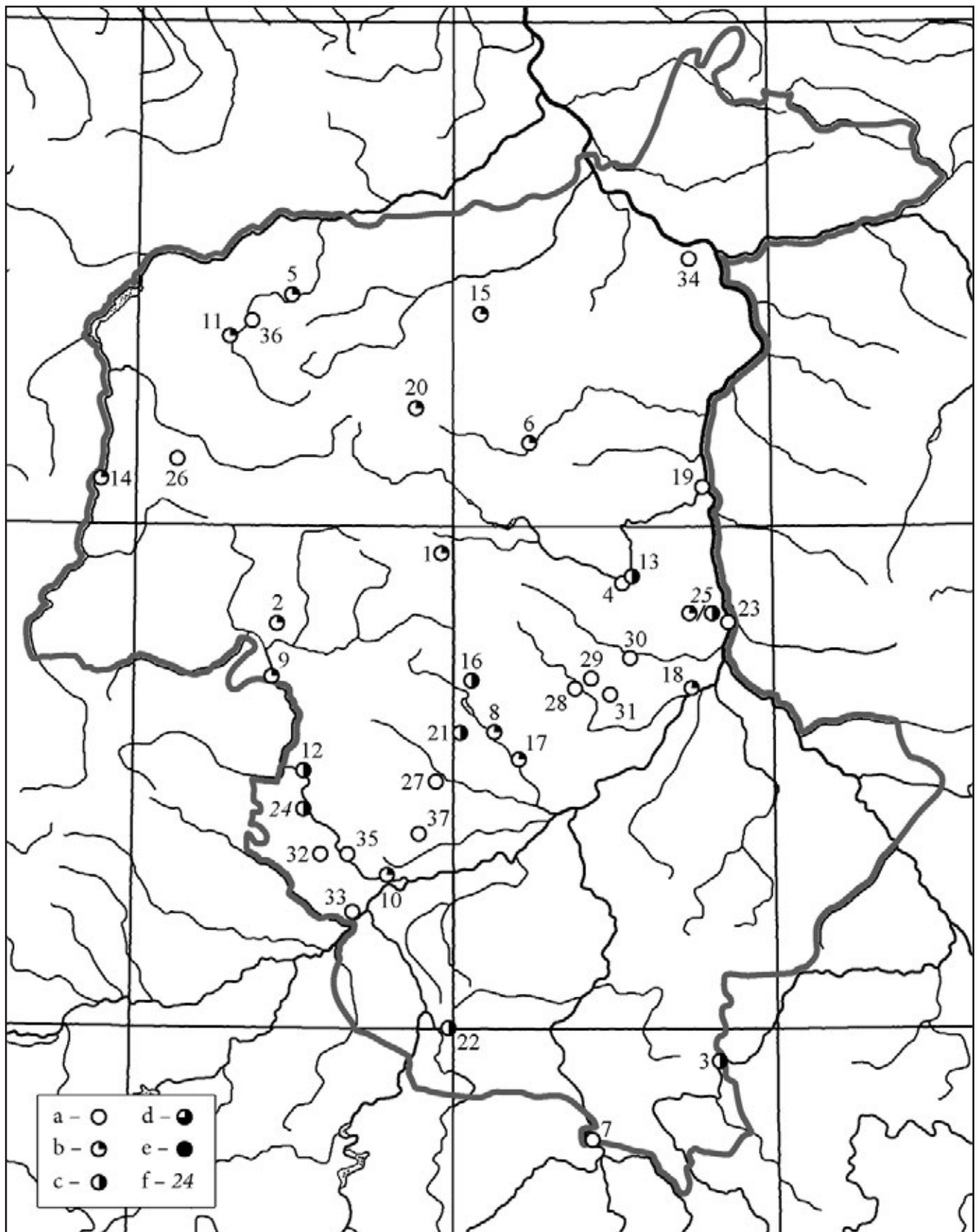
Mapa II. Datowanie czasu wzniesienia poszczególnych zamków: a - XIII wiek, b - XIV wiek, c - XV wiek, d - XVI wiek, e - obiekty zniszczone, lecz o znanej dokładnej lokalizacji

Karte II. Datierung der Errichtungszeit der einzelnen Objekte: a - 13Jh., b - 14Jh., c - 15Jh., d - 16Jh., e - Zerstörte Objekte aber mit bekannter genauer Lokalisierung

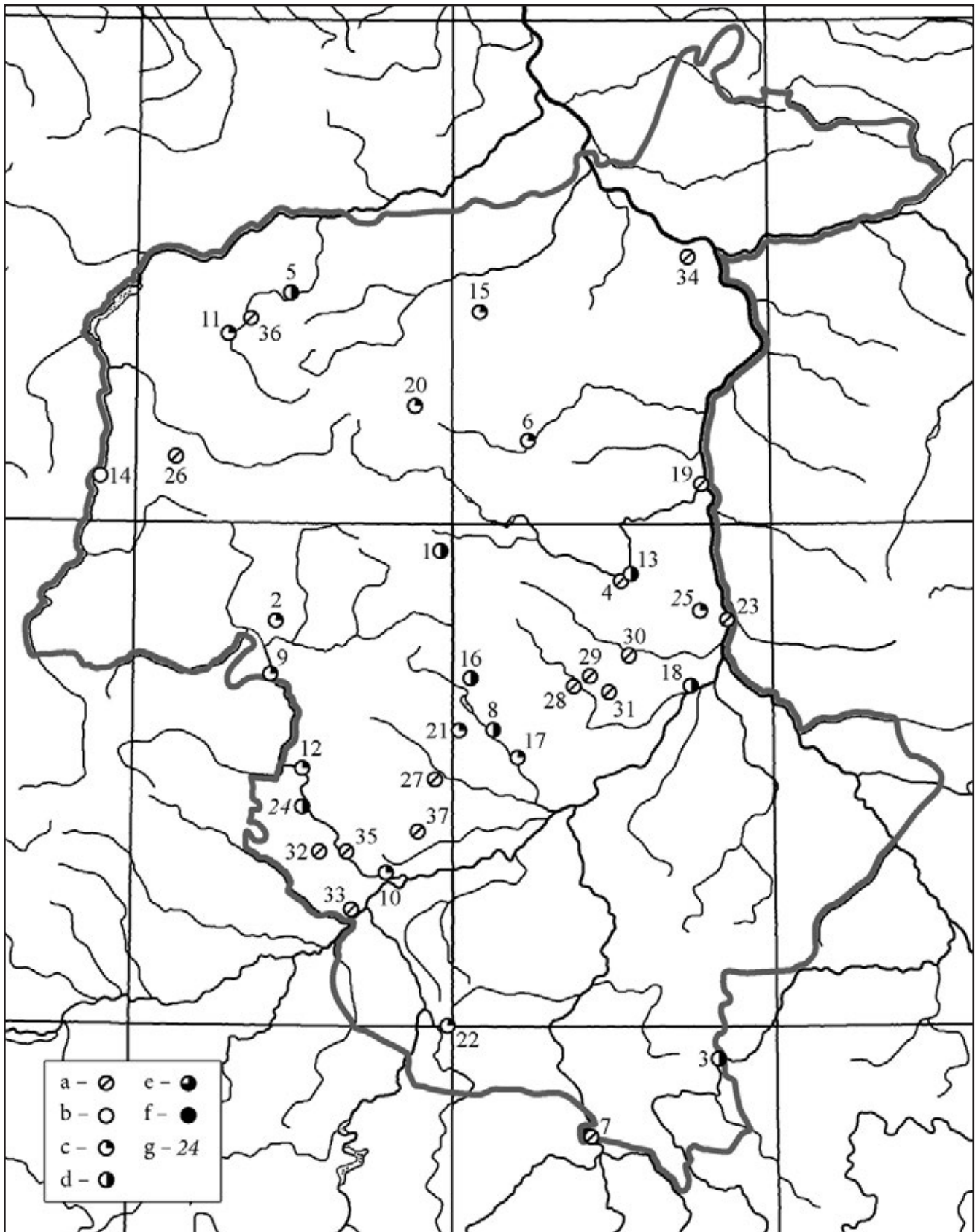
Mapa III. Fundatorzy zamków: a - zamki prywatne, b - zamki biskupie, c - zamki królewskie, d - zamki na pewno lub prawdopodobnie wzniesione przez Kazimierza Wielkiego

Karte III. Burgstifter: a - private Burgen, b - Bischofsburgen, c - Königsburgen, d - Die Burgen, die sicherlich oder vermutlich von dem König Kazimierz dem Großen erbaut wurden

Mapa IV. Stopień przebadania zamków na podstawie punktacji sumarycznej z kwestionariusza ocen: a - brak badań (0 pkt); b - punktacja sumaryczna 1-25 pkt; c - 26-50 pkt; d - 51-75 pkt; e - 75-100 pkt; f - obiekty zniszczone, lecz o znanej dokładnej lokalizacji

Karte IV. Stand der Bürgerforschung anhand des Gesamtpunktwertes aus dem Bewertungsbogen: a - keine Forschungen (0 Punkte); b - Gesamtpunktwert 1-25; c - 26-50; d - 51-75; e - 75-100; f - Zerstörte Objekte aber mit bekannter genauer Lokalisierung

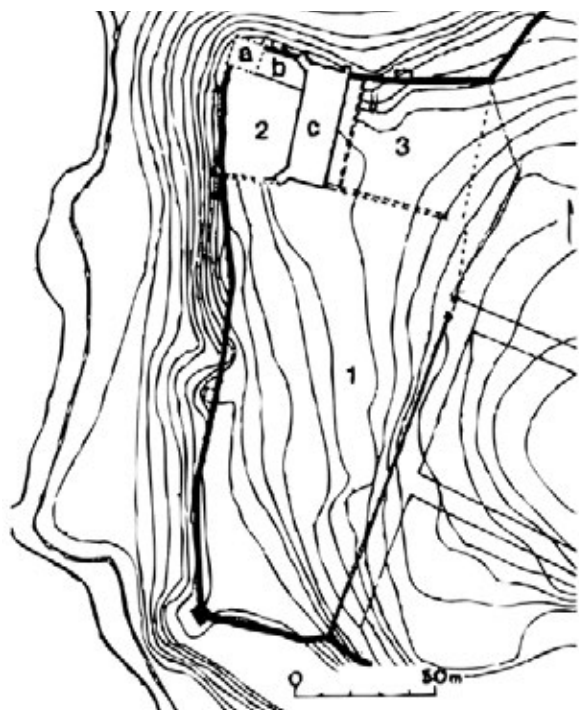
Mapa V. Stopień opublikowania badań zamków na podstawie punktacji z kwestionariusza ocen: a – brak badań; b – brak badań lub publikacji (0 pkt); c – punktacja 0,5–2,5 pkt; d – 3–5 pkt; e – 5,5–7,5 pkt; f – 8–10 pkt; g – obiekty zniszczone, lecz o znanej dokładnej lokalizacji

Karte V. Stand der Burgveröffentlichungen laut des Bewertungsbogens: a – keine Forschungen; b – keine Forschungen oder keine Publikationen (0 Punkte); c – Punktwerte 0,5–2,5 Punkte; d – 3–5 Punkte; e – 5,5–7,5 Punkte; f – 8–10 Punkte; g – Zerstörte Objekte aber mit bekannter genauer Lokalisierung

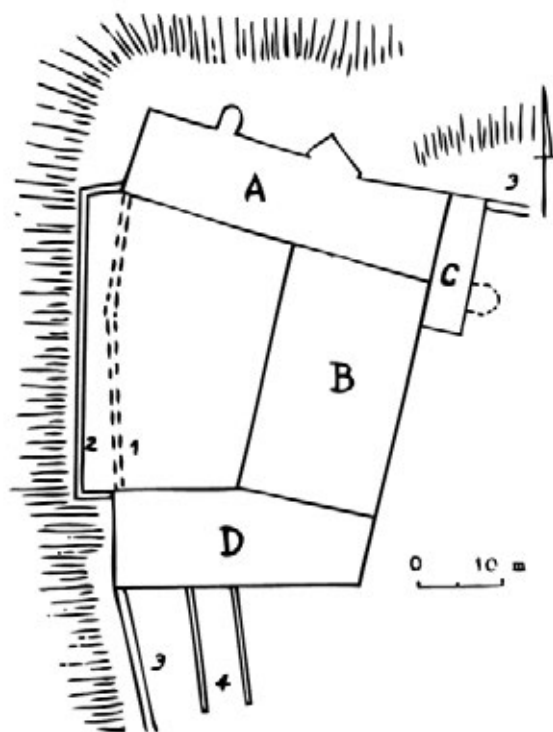
Ryc. 1. Bodzentyn, zamek w poł. XV w. (za J. Kuczyński 1998, s. 66, ryc. 1). 1 – teren zamku, 2 – podzámcze, 3 – kościół, 4 – brama Opatowska, 5 – brama Krakowska, — – zachowane odcinki murów, - - - przebieg murów w poł. XV w.

Abb. 1. Bodzentyn. Die Burg gegen Hälfte des 15. Jh. (nach J. Kuczyński 1998, S. 66, Abb. 1). 1 – Burrgelände, 2 – Ansiedlung am Fuß der Burg, 3 – Kirche, 4 – Opatów-Tor, 5 – Kraków-Tor, — — — erhaltenes Mauerwerk, - - - Verlauf der Mauer gegen die Hälfte des 15. Jhs.

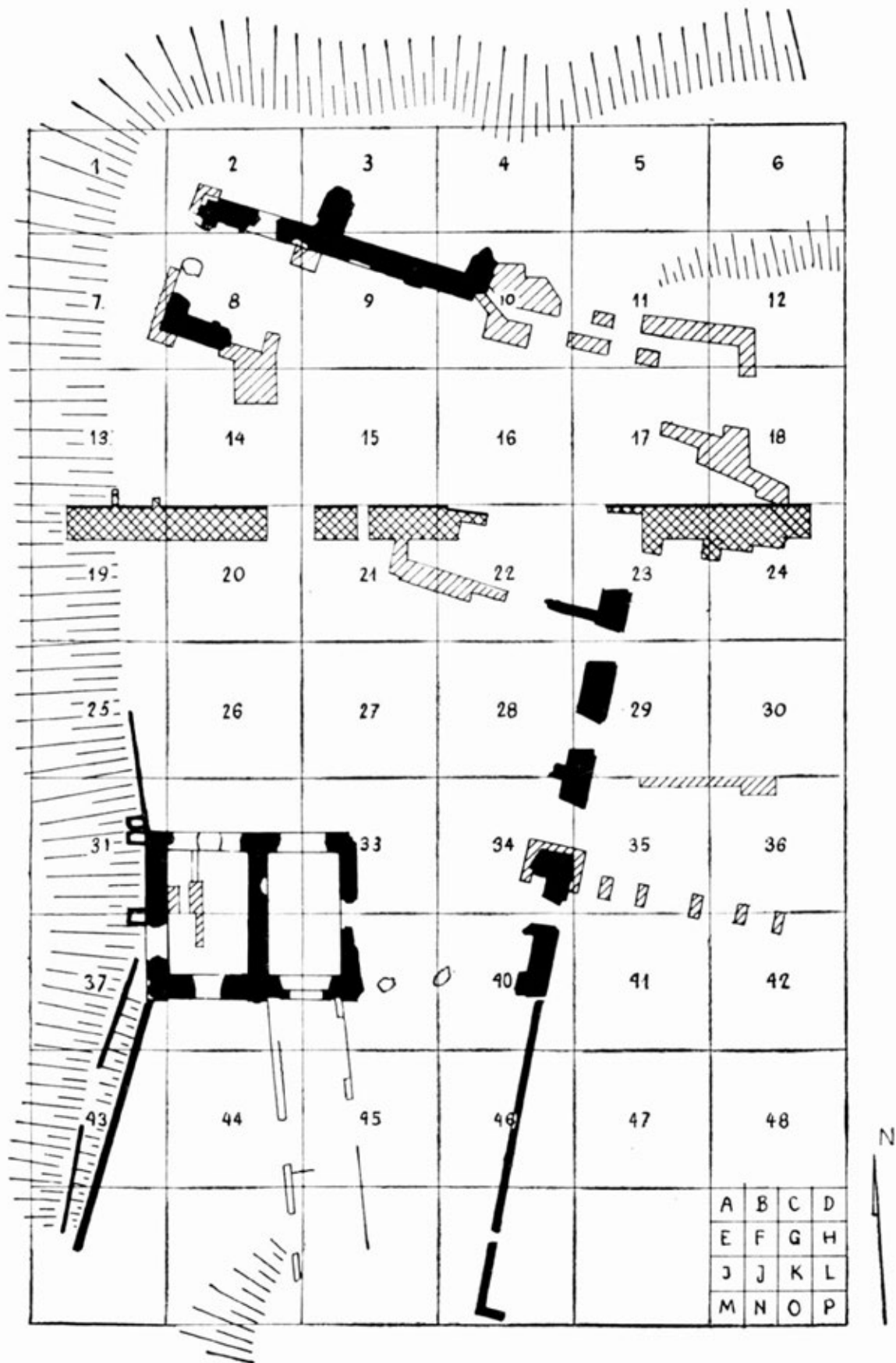
Ryc. 3. Bodzentyn, zamek; rekonstrukcja założenia i lokalizacji budynków w XV/XVI w. (za M. Brykowska 1997, s. 48, ryc. 3). 1 – „Przygródek”, 2 – „Dziedziniec”, 3 – „Ogród Włoski”, a – „Wieża w kącie muru”, b – „Budowanie które iest przytknione do muru”, c – dom wielki z XV/XVI w. – „Pokoje Pańskie”

Abb. 3. Bodzentyn, die Burg; Rekonstruktion und die Lokalisierung der Burganlage im 15./16. Jh. (nach M. Brykowska 1997, S. 48, Abb. 3); 1 – „Przygródek”, 2 – „Dziedziniec”, (Burghof), 3 – „Ogród Włoski” (Italienischer Garten), a – „Wieża w kącie muru” (ein Turm in der Mauerecke), b – „Budowanie, które iest przytknione do muru” (ein Bauwerk an der Mauer), c – Dom wielki z XV/XVI w. (Großes Haus aus dem 15/16 Jh.) – „Pokoje Pańskie” (herrschaftliche Zimmer)

Ryc. 2. Bodzentyn. Etapy rozbudowy zamku. (za J. Kuczyński 1998, s. 69, ryc. 4). 1 – mur zamykający od zachodu dziedziniec zamku, wystawiony ok. poł. XV w., 2 – mur po powiększeniu dziedzińca ok. poł. XVII w., 3 – średniowieczny mur obronny, który odchodząc od zamku otaczał miasto, 4 – kamienna balustrada mostu z 2. poł. XVII wieku, który z podzámcza prowadził do bramy i przez nią na dziedziniec zamku; A – dom wielki wzniesiony przez biskupa Z. Oleśnickiego w l. 1423–1455 z wykorzystaniem murów XIV-wiecznego zamku, B – skrzydło wschodnie – budowę rozpoczął kardynał F. Jagiellończyk między 1488 a 1503 r., a ukończył biskup P. Myszkowski w 1581 r., C – ryzalit dostawiony przez biskupa J. Konarskiego w l. 1503–1524, wykusz z kaplicą na poziomie II piętra zaznaczono linią przerywaną, D – skrzydło południowe – budowę części wschodniej rozpoczął biskup P. Tylicki między 1607 a 1616 rokiem, następnie dostawiono część zachodnią wraz z bramą z czerownego piaskowca, prace ukończył biskup J. Małachowski w 1691 r.

Abb. 2. Bodzentyn. Etappen des Burgausbaus (nach J. Kuczyński 1998, S. 69, Abb. 4.). 1 – die den Burghof von der Westseite einschließende und gegen die Hälfte des 15. Jhs. errichtete Mauer, 2 – die Mauer nach der Vergrößerung des Burghofs gegen Hälfte des 17. Jhs., 3 – die mittelalterliche Schutz-mauer, die die ganze Stadt umfasste, 4 – die steinernen Brückengeländer aus der zweiten Hälfte des 17. Jhs., die von der Ansiedlung am Fuß der Burg durch das Tor und weiter zum Burghof führte; A – in den Jahren 1423–1455 von dem Bischof Oleśnicki unter der Einbeziehung der Burgmauer aus dem 14. Jh. errichtetes großes Haus, B – Westflügel – mit dem Bau begann zwischen 1488–1503 der Kardinal F. Jagiellończyk und der Bischof Z. Myszkowski führte ihn 1581 zu Ende, C – in den Jahren 1503–1524 von dem Bischof J. Konarski angebaute Risalit, der Erker mit der Kapelle im 2. Stock wurde mit der Strichlinie markiert, D – Südflügel, mit dem Bau des Ostteils begann der Bischof P. Tylocki (1607–1616), und dann stellte man den Westteil samt dem Tor aus rotem Sandstein an, die Arbeiten führte 1691 der Bischof J. Małachowski zu Ende

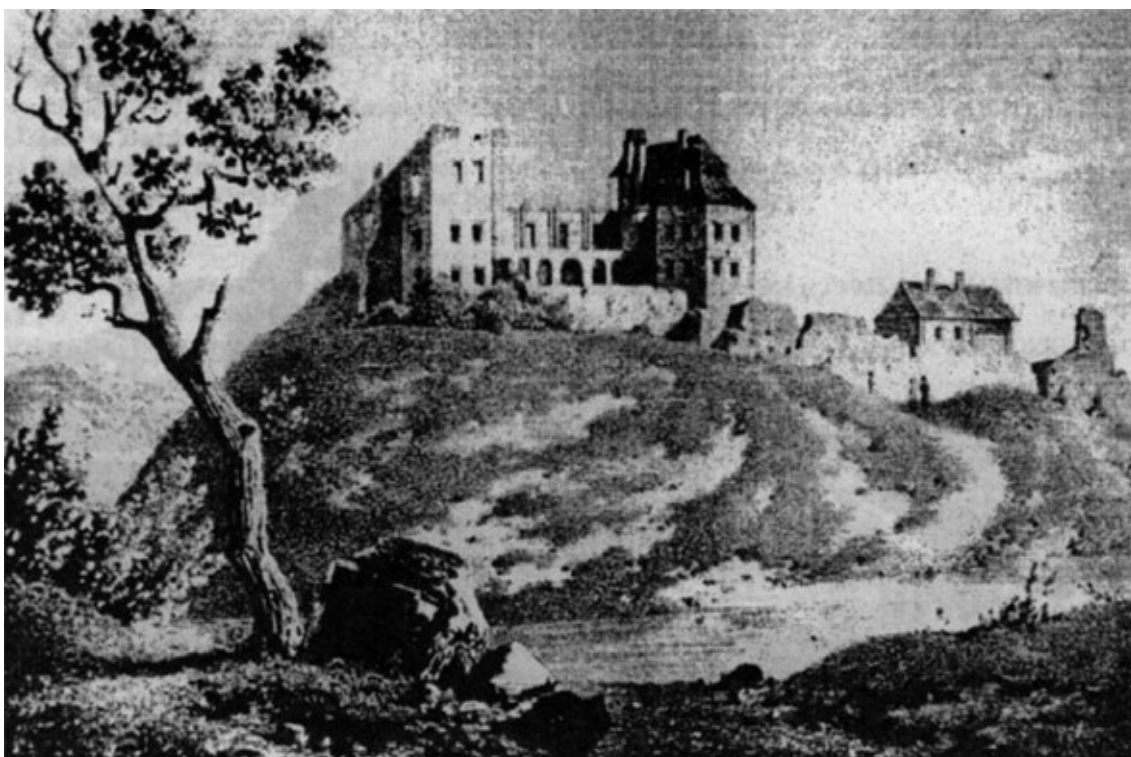

Ryc. 4. Bodzentyn. Badania z lat 1962–1965 (za J. Kuczyński 1966, s. 167, ryc. 1). Lokalizacja wykopu I (szrafowany w kratkę) i sondaży (szrafowane ukośnymi kreskami)

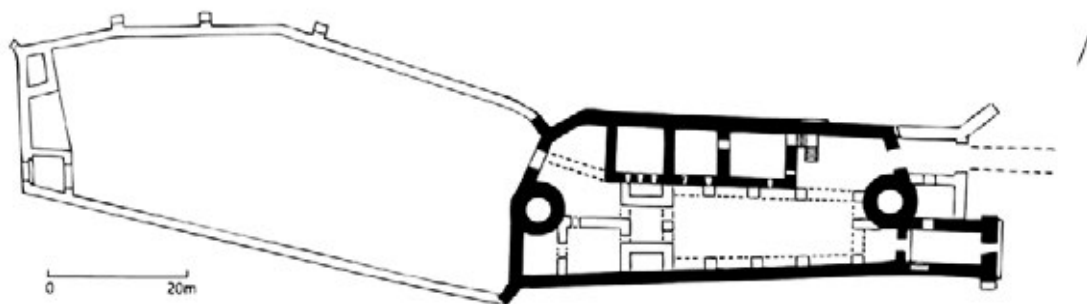
Abb. 4. Bodzentyn, Forschungen 1962–1965 (nach J. Kuczyński 1966, S. 167, Abb. 1). Lokalisierung des Schnitts I (Kreuzschraffur) und der Sondagen (mit schrägen Stichen schraffiert)

Ryc. 5. Bodzentyn. Widok zamku od strony dziedzińca w poł. XIX w. wg K. Stronczyńskiego (za Leksykon, s. 101)
 Abb. 5. Bodzentyn. Die Ansicht vom Burghof, gegen die Hälfte des 19. Jhs. nach K. Stronczyński (nach dem Lexikon, S. 101)

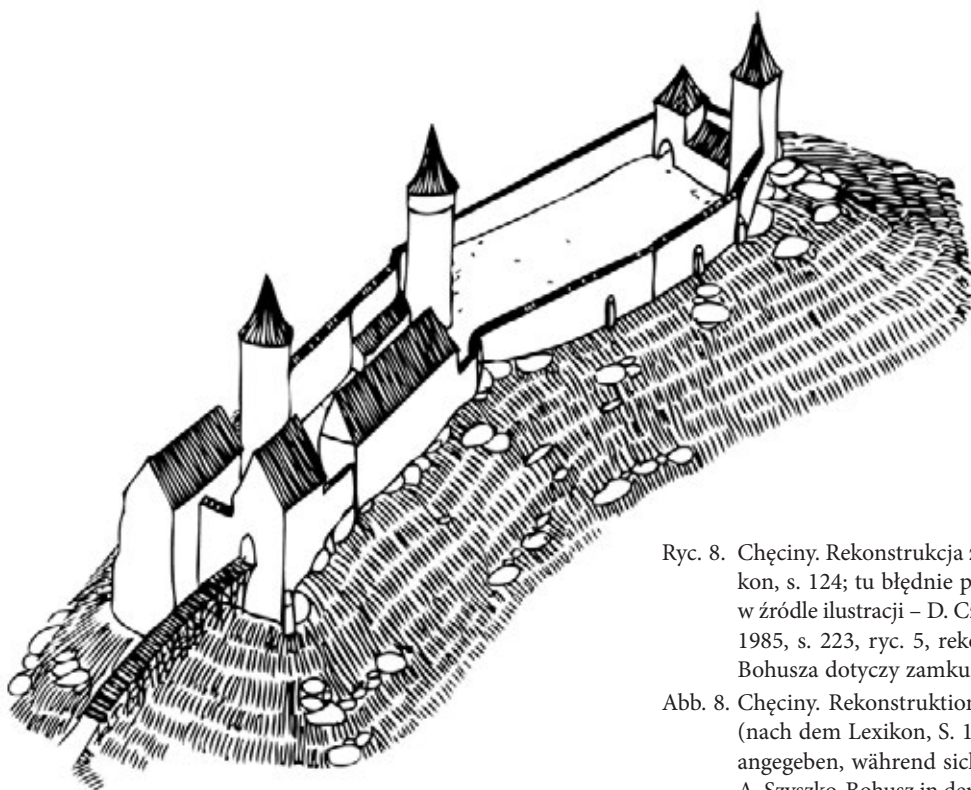

Ryc. 6. Bodzentyn. Widok zamku od zachodu wg litografii J. Ceglińskiego z ok. 1857 r., repr. *Księga Świata*, t. 2, Warszawa 1858 (za A. Piasecka 1997, s. 136, ryc. 3; tam błędnie widok od wschodu)
 Abb. 6. Bodzentyn. Die Burgansicht vom Westen, laut der Lithographie von J. Cegliński gegen 1857, Reproduktion aus „Księga Świata“ Warszawa 1858, Band 2 (nach Z. Piasecka 1997, S. 136, Abb. 3; dort falsch als Ostansicht beschrieben)

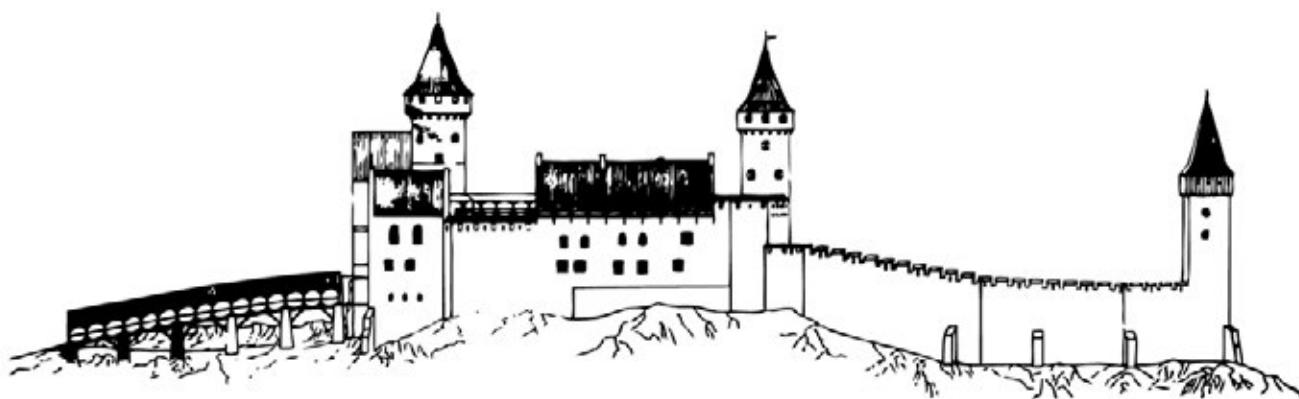
Ryc. 7. Chęciny. Plan zamku średniowiecznego (za Leksykon, s. 123).

Abb. 7. Chęciny. Plan der mittelalterlichen Burg (nach dem Lexikon, S. 123).

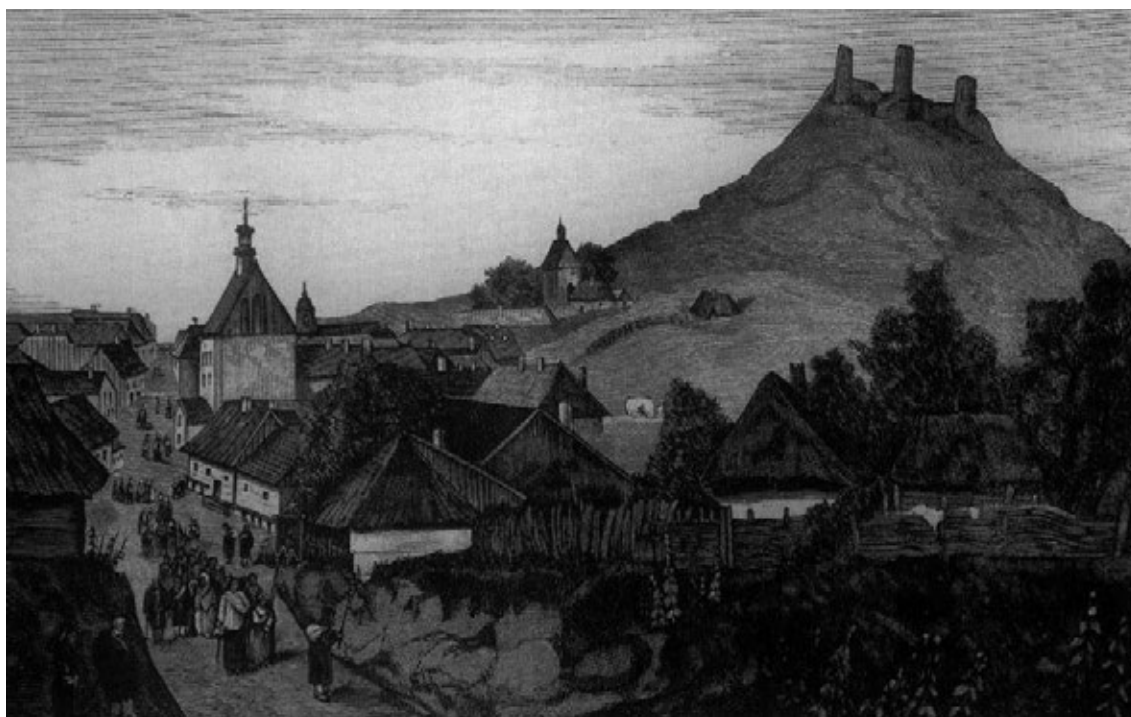
Ryc. 8. Chęciny. Rekonstrukcja zamku w XIV w. (za Leksykon, s. 124; tu błędnie podany XV w., podczas gdy w źródle ilustracji – D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, s. 223, ryc. 5, rekonstrukcja wg A. Szyszko-Bohusza dotyczy zamku w XIV w.)

Abb. 8. Chęciny. Rekonstruktion der Burg aus dem 14. Jh. (nach dem Lexikon, S. 124; da falsch als das 15. Jh. angegeben, während sich die Rekonstruktion nach A. Szyszko-Bohusz in der Quelle der Illustration – D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, S. 223, Abb. 5, auf die Burg aus dem 14. Jh. bezieht

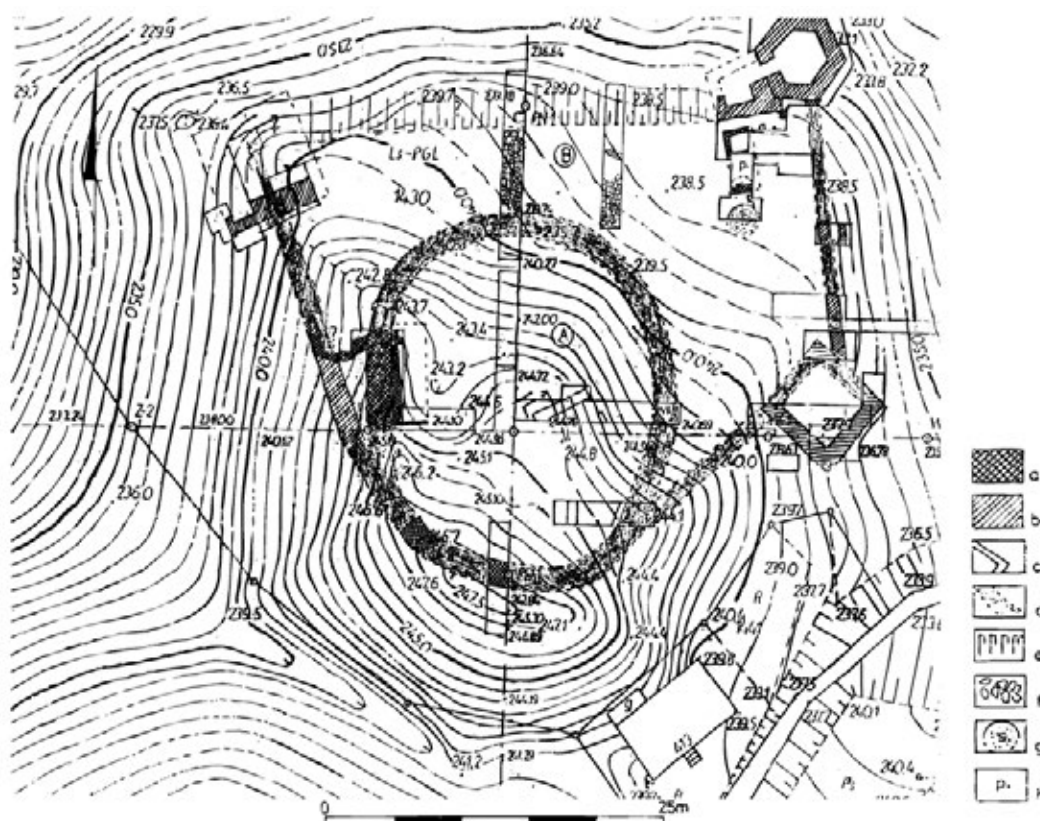

Ryc. 9. Chęciny. Rekonstrukcja zamku średniowiecznego – elewacja północna (za D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, s. 228, ryc. 12)

Abb. 9. Chęciny. Rekonstruktion der Burg. Nordfassade (nach D. Czapczyńska, J. Janczykowski 1985, S. 228, Abb 12)

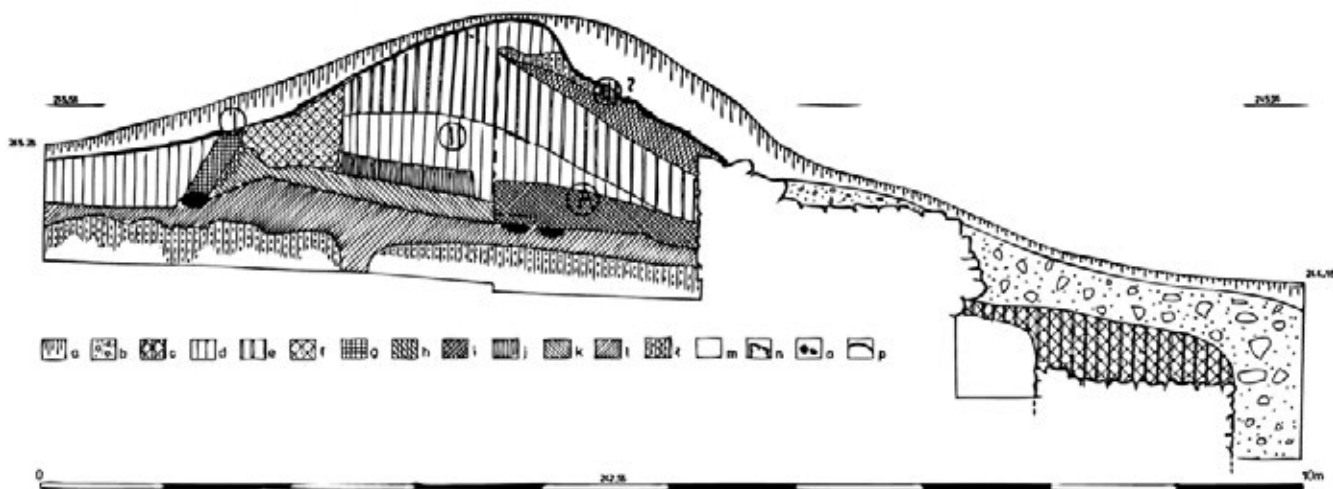

Ryc. 10. Chęciny. Widok miasta i zamku wg obrazu J. Szermentowskiego („Kłosy” 1879, nr 723, za Leksykon, s. 124)
 Abb. 10. Chęciny. Stadt- und Burgansicht laut des Bildes von J. Szeremetowski („Kłosy“ 1879, Nr. 723, nach dem Lexikon, S. 124)

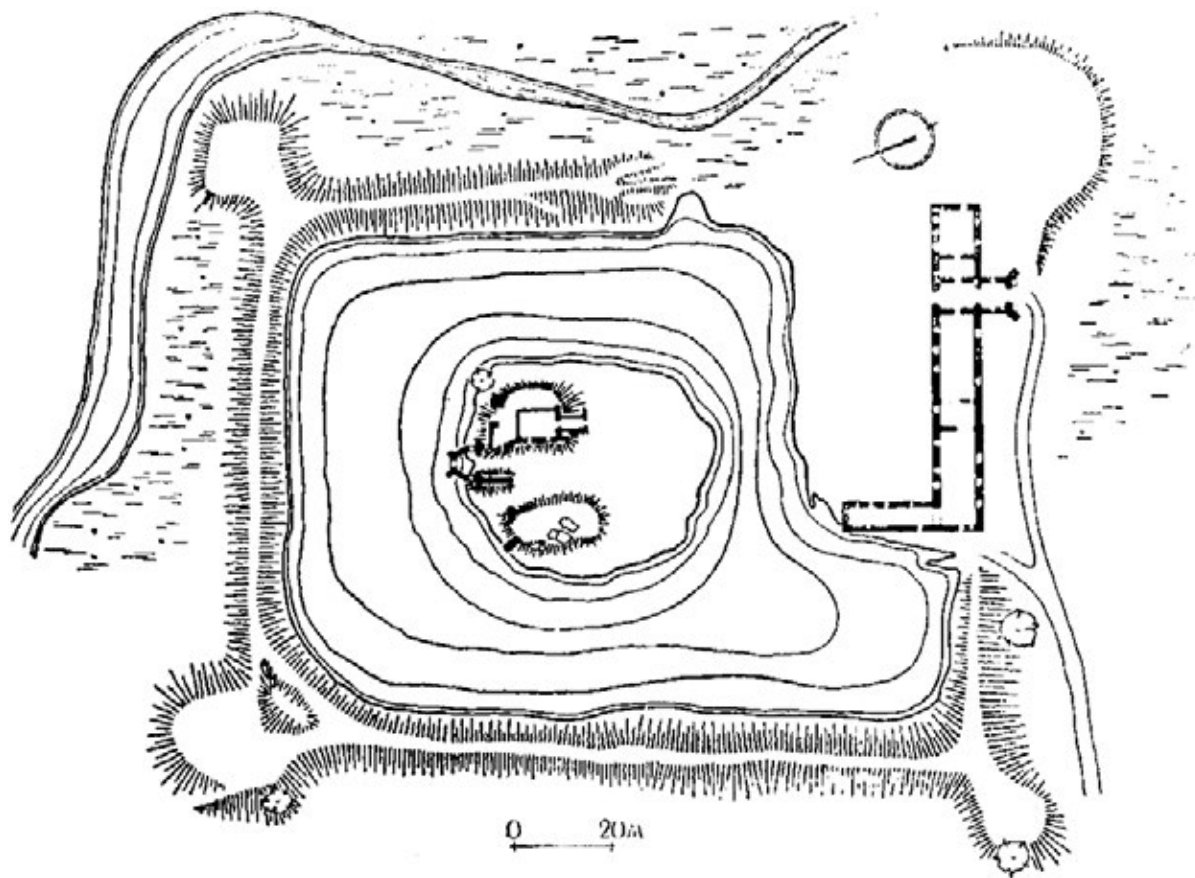
Ryc. 11. Czudec. Przedmieście Czudeckie, stan. 7 (zamek). Plan wykopów z lat 2001–2003 wraz z odkrytymi murami i obiektami (za A. Lubelczyk 2004, s. 250, ryc. 3). A – główne założenie średniowieczne, B – zamek renesansowy, a – mury późnośredniowieczne, b – mury XVI-wieczne, c – mury o nieokreślonej chronologii, d – rekonstrukcja przebiegu murów, e – hipotetyczny przebieg wału ziemnego, f – bruk kamienny, g – studnia, h – piec

Abb. 11. Czudec. Przedmieście Czudeckie, Fst. 7 (Burg). Plan der Grabungsschnitte 2001–2003 samt den freigelegten Mauern und Objekten (nach A. Lubelczyk 2004, S. 250, Abb. 3). A – mittelalterliche Hauptanlage, B – Renaissanceburg, a – spätmittelalterliche Mauer, b – Mauer aus dem 16. Jh., c – Mauer mit unbestimmter Chronologie, d – Rekonstruktion des Mauerverlaufs, e – hypothetischer Verlauf des Erdwalls, f – Steinpflaster, g – Brunnen, h – Ofen

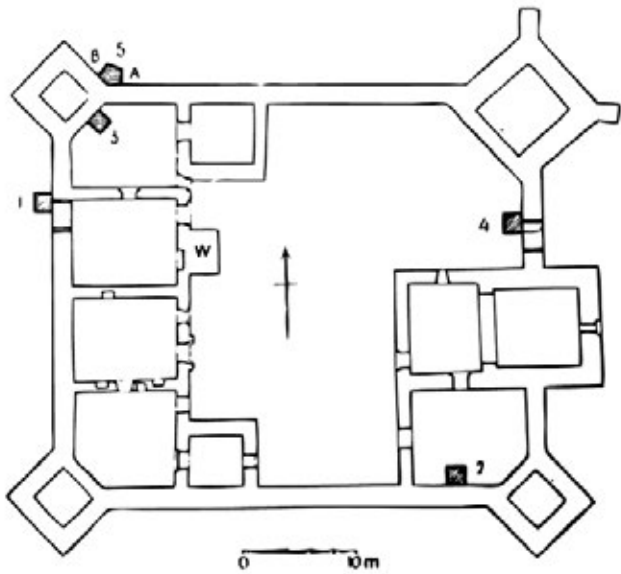
Ryc. 12. Czudec. Przedmieście Czudeckie, stan. 7 (zamek). Profil zachodni wykopu XXVII/04 z zachowanym wałem grodziska w południowej części wykopu (za A. Lubelczyk 2006, s. 513, ryc. 6). I-III – fazy umocnień, A – destrukcja konstrukcji wału II lub zabudowy przywałowej, a – humus, b – gruz kamienny z zaprawą, c – brązowożółta ziemia, d – żółta ziemia bez dodatków, e – żółta, gliniasta ziemia ze śladami polepy, f – regularny wkop z bordową ziemią, g – brunatna ziemia – negatyw belki, h – spylona polepa przemieszana z żółtą i brązową ziemią, i – destrukcja po pożarze, j – żółta, zwięzła ziemia o szarobeżowym odcieniu, k – jasnoszara dość zwięzła ziemia o beżowym odcieniu, l – ciemnoszara zwięzła ziemia, ł – jasnoszaropopielata ziemia, m – calec, n – mury kamienne, o – belki drewniane w profilu, p – strop warstw związanych z wałem grodziska

Abb. 12. Czudec. Przedmieście Czudeckie, Fst. 7 (Burg). Westprofil des Schnitts XXVII/04 mit erhaltenen Ringwallanlagen im Südteil des Schnitts (nach A. Lubelczyk 2006, S. 513, Abb. 6). I-III – Phasen der Befestigungen, A – Destruktion der Wallkonstruktion II oder der Bebauung am Wall, a – Humuserde, b – Steinschutt mit Mörtel, c – braungelbe Erde, d – gelbe Erde ohne Zusatz, e – gelbe, tonartige Erde mit Lehmewurfspuren, f – regelmäßiger Schacht mit dunkelroter Erde, g – braune Erde mit Balkenabdruck, h – zum Staub vertrockneter Lehmewurf mit gelber und brauner Erde vermischt und Branddestruktion, j – gelbe, kompakte Erde mit grau-beige Tönung, k – hellgraue ziemlich kompakte Erde mit beige Tönung, l – dunkelgraue, kompakte Erde, ł – hellgraue Erde, m – anstehender Boden, n – Steinmauer, o – Holzbalken im Profil, p – Oberkante der mit der Wallanlage der Burg verbundenen Schichten

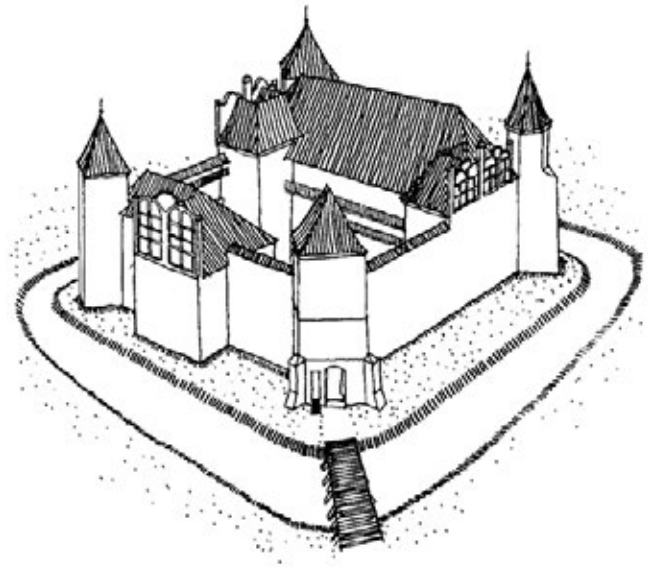
Ryc. 13. Ćmielów. Plan zamku (za A. Miłobędzki 1959, s. 50, ryc. 19)

Abb. 13. Ćmielów. Burgplan (nach A. Miłobędzki 1959, S. 50, Abb. 19)

Ryc. 14. Drzewica. Plan zamku z zaznaczonymi przekopami badawczymi (za B. Guerquin 1952, s. 8, ryc. 5). 1-5 – wykopy, A, B – profile, W – domniemane wejście

Abb. 14. Drzewica. Burgplan mit markierten Forschungsschnitten (nach B. Guerquin 1952, S. 8, Abb. 5). 1-5 – Schnitte, A, B – Profile, W – angeblicher Eingang

Ryc. 15. Drzewica. Rekonstrukcja zamku w XVI w. (wg B. Guerquin 1952, ryc. 48, z uzupełnieniami J. Salma, Leksykon, s. 160)

Abb. 15. Drzewica. Rekonstruktion der Burg aus dem 16. Jh. (nach B. Guerquin 1952, Abb. 48 mit Ergänzungen von J. Salm, Lexikon, S. 160)

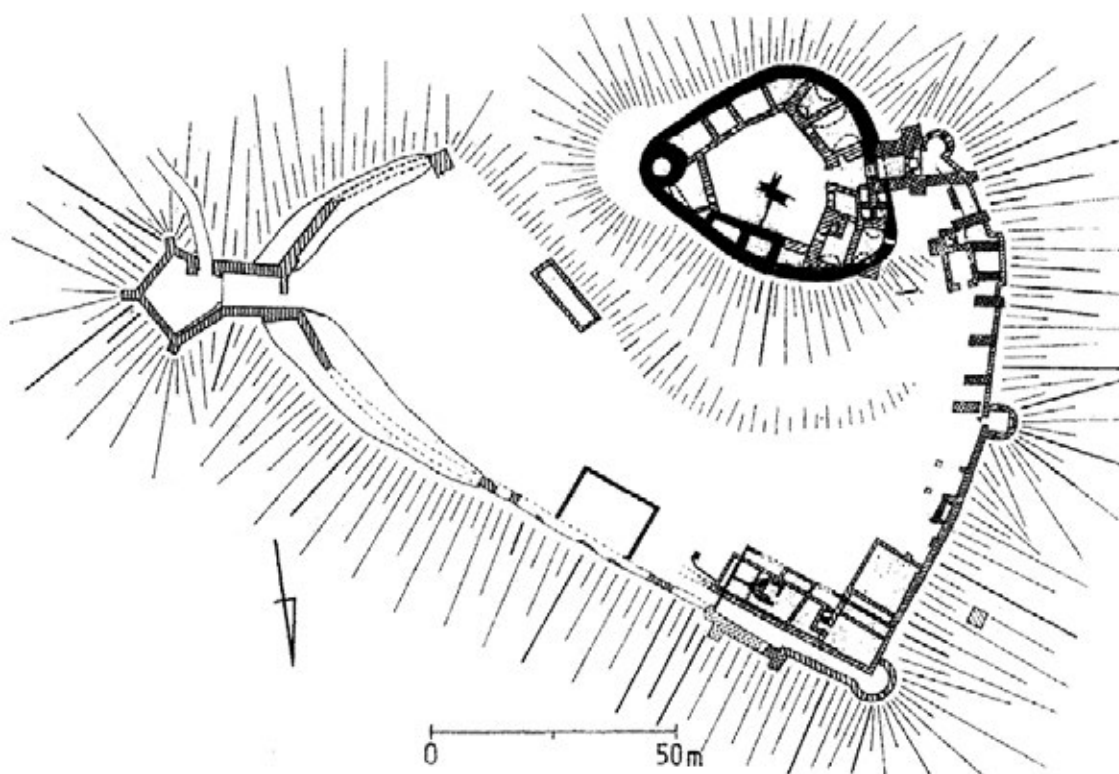
Ryc. 16. Drzewica. Widok zamku od północnego zachodu, akwarela Z. Vogla z 1792 r. (za Leksykon, s. 161)

Abb. 16. Drzewica. Burgansicht vom Nordwesten, Aquarelle Z. Vogl 1792 (nach dem Lexikon, S. 161)

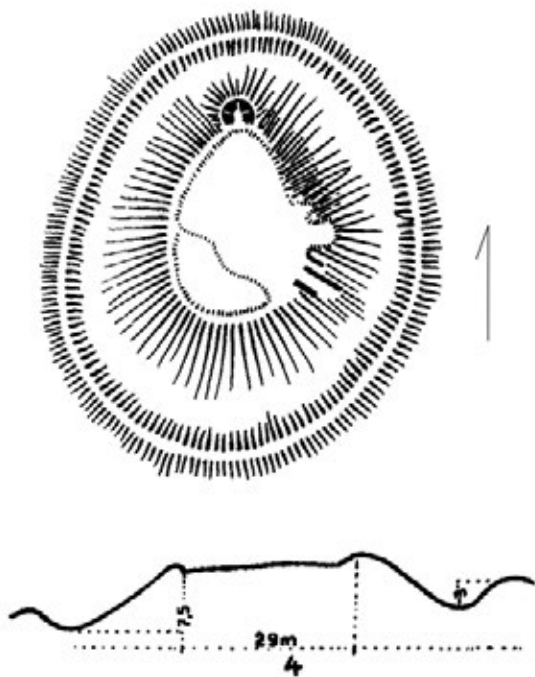
Ryc. 17. Iłża. Ruiny zamku w 2. poł. XIX w., rys. Napoleon Orda (za Leksykon, s. 203)

Abb. 17. Iłża. Burgruinen aus der II. Hälfte des 19. Jhs. Zeichn. Napoleon Ord (nach dem Lexikon, S. 203)

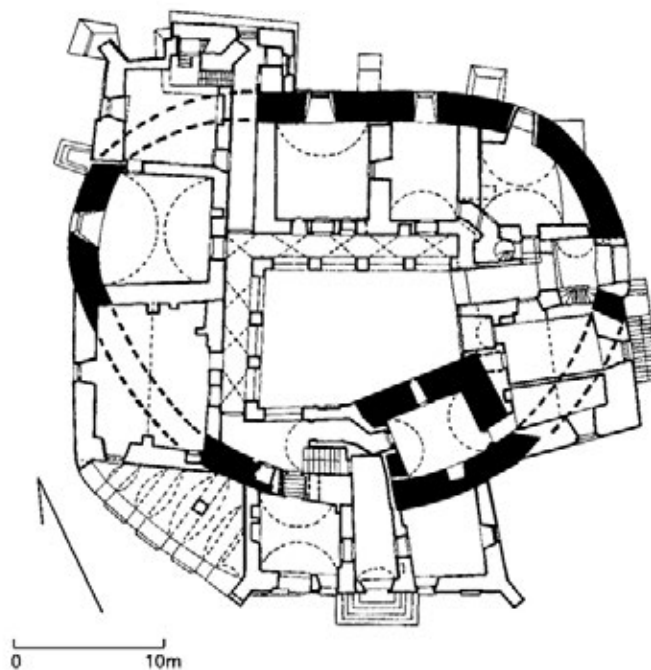

Ryc. 18. Iłża. Plan zamku (za J. Lewicki 1997, s. 77, ryc. 7)

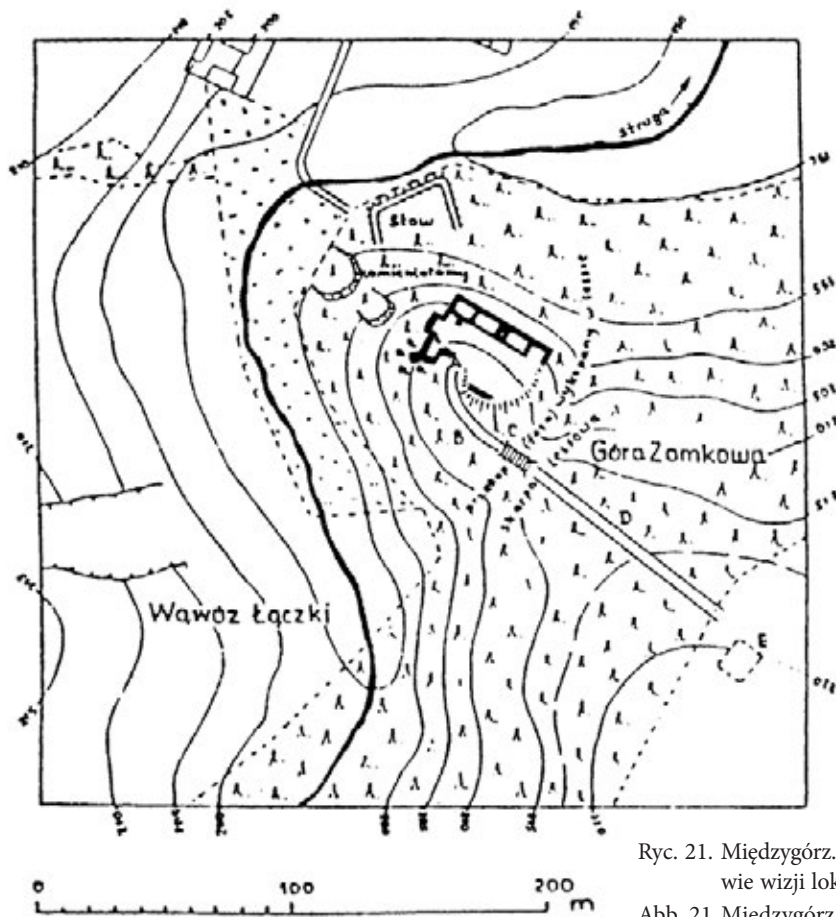
Abb. 18. Iłża. Burgplan (nach J. Lewicki 1997, S. 77, Abb. 7)

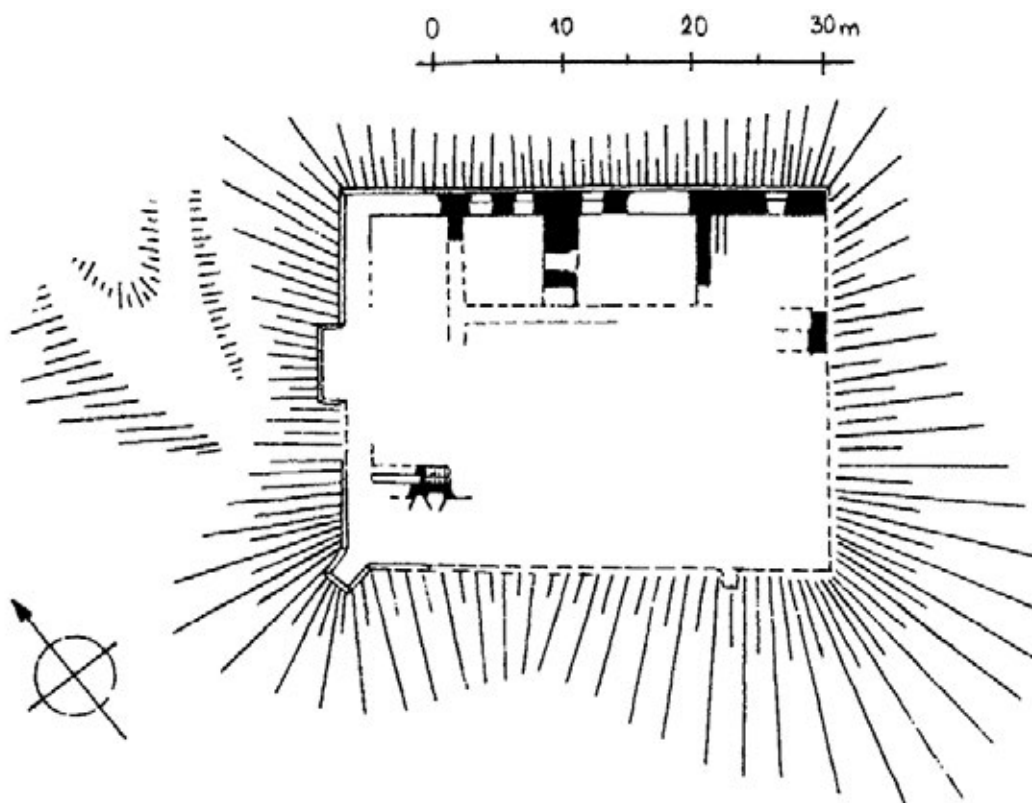
Ryc. 19. Krajowice (Golesz). Plan zamku i przekrój przez wzgórze (za G. Leńczyk 1983, s. 70, ryc. 2 i 4)
 Abb. 19. Krajowice (Golesz). Burgplan und Profil des Hügels (nach G. Leńczyk 1983, S. 70, Abb. 2 und 4)

Ryc. 20. Kurozwęki. Plan zamku na poziomie obecnego parteru, kolorem czarnym zaznaczono mury XVI-wieczne (za A. Grzybkowski 1981, s. 18, ryc. 4)
 Abb. 20. Kurozwęki. Burgplan auf dem Niveau des heutigen Erdgeschosses, die Mauer aus dem 16. Jh. sind schwarz markiert (nach A. Grzybkowski 1981, S. 18, Abb. 4)

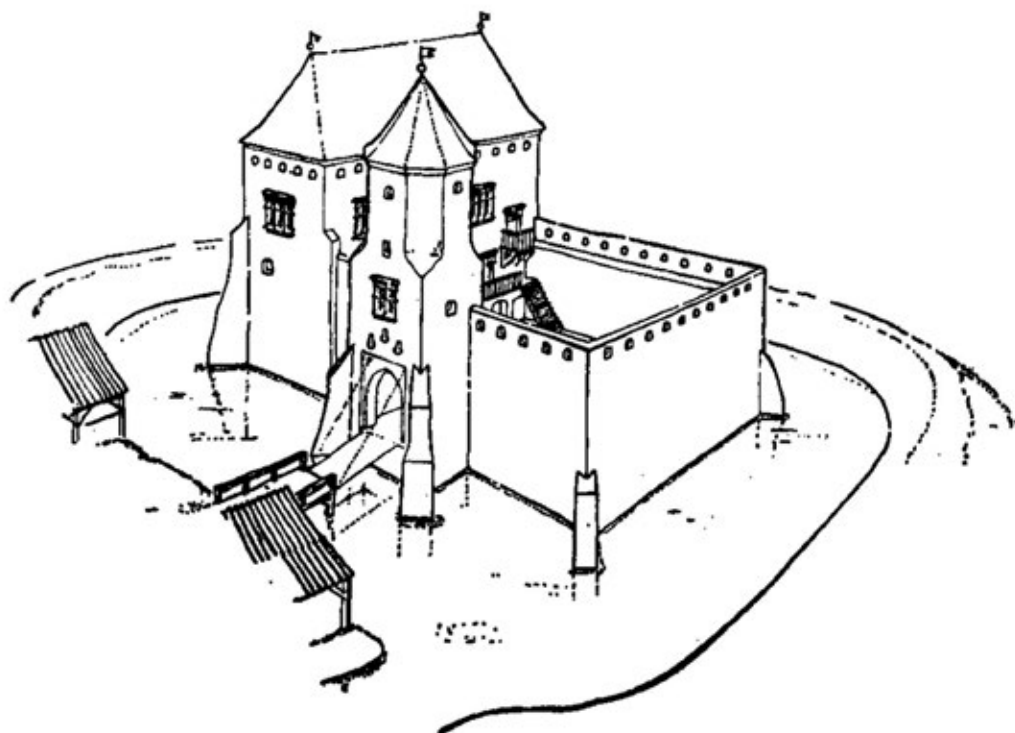

Ryc. 21. Międzygórz. Plan sytuacyjny zamku i Góry Zamkowej na podstawie wizji lokalnej w 1973 r. (za D. Kalina 2005, s. 230, ryc. 6)
 Abb. 21. Międzygórz. Situationsplan der Burg und des Burghügels aufgrund der Fundstellenbegehung im Jahr 1973 (nach D. Kalina 2005, S. 230, Abb. 6)

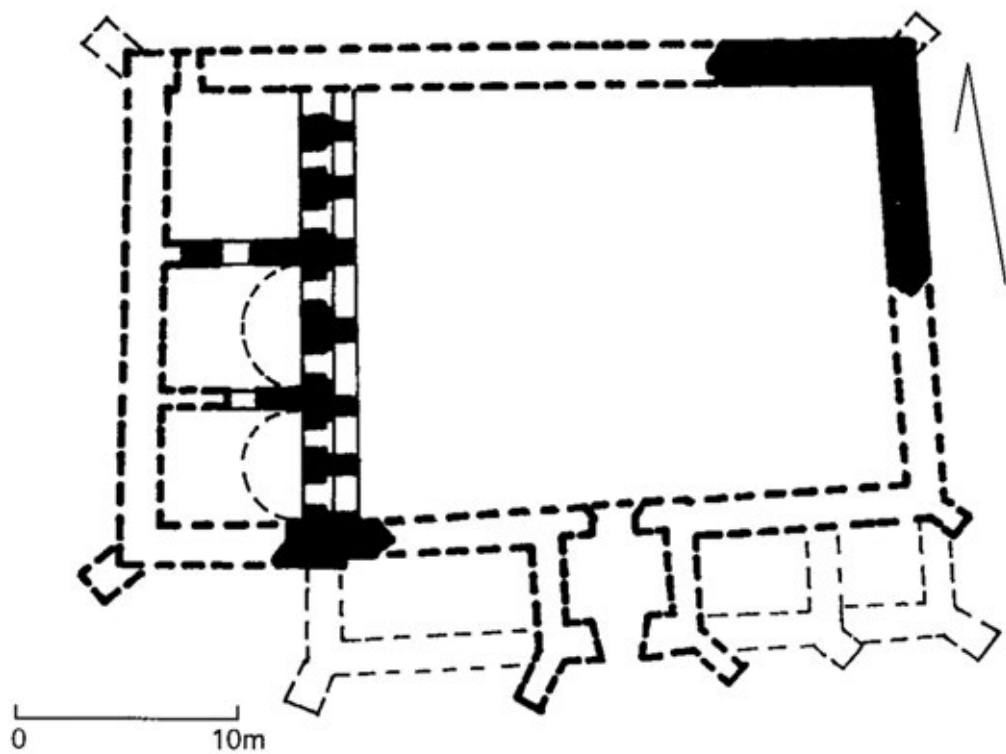
Ryc. 22. Międzygórz. Plan ruin zamku według pomiaru Instytutu Sztuki PAN w Warszawie z 1961 r. (za D. Kalina 2005, s. 231, ryc. 8)

Abb. 22. Międzygórz. Burgplan nach der Vermessung des Kunstinstituts der polnischen Akademie der Wissenschaften in Warszawa 19612 (nach D. Kalina 2005, S. 231, Abb. 8)

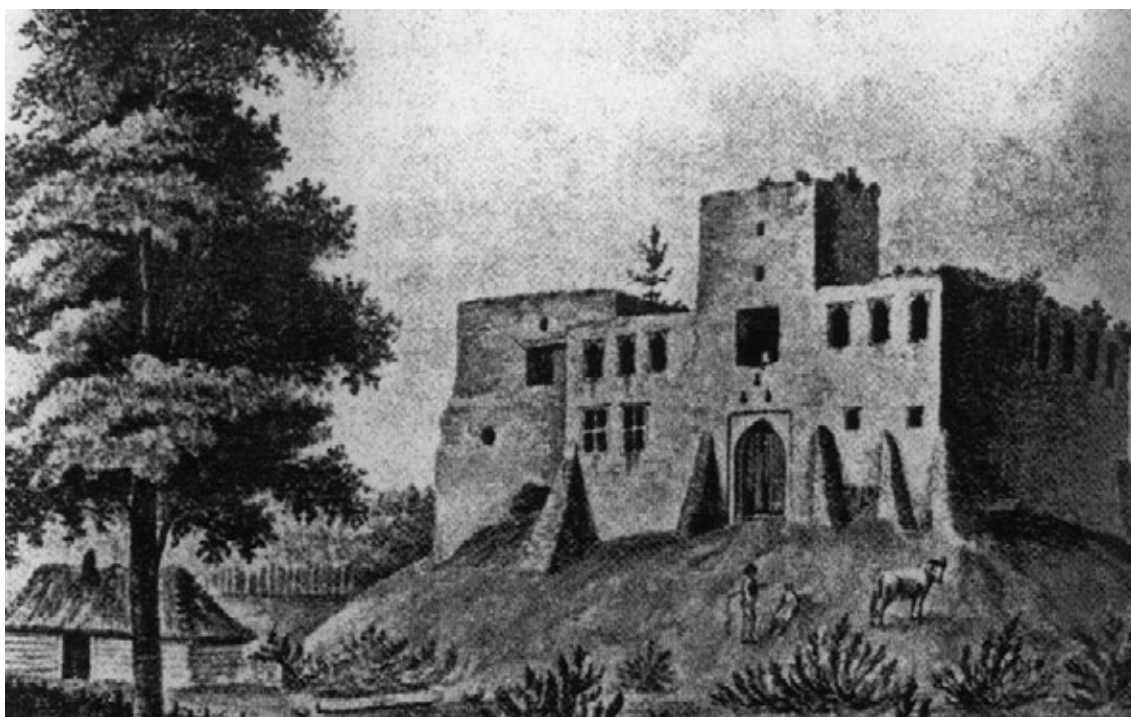
Ryc. 23. Mokrsko Górne. Rekonstrukcja wyglądu zamku w 1. poł. XVI w. (za A. Miłobędzki 1959, s. 39, ryc. 9)

Abb. 23. Mokrsko Górne. Rekonstruktion des Burgaussehens in der ersten Hälfte des 16. Jhs. (nach A. Miłobędzki 1959, S. 39, Abb. 9)

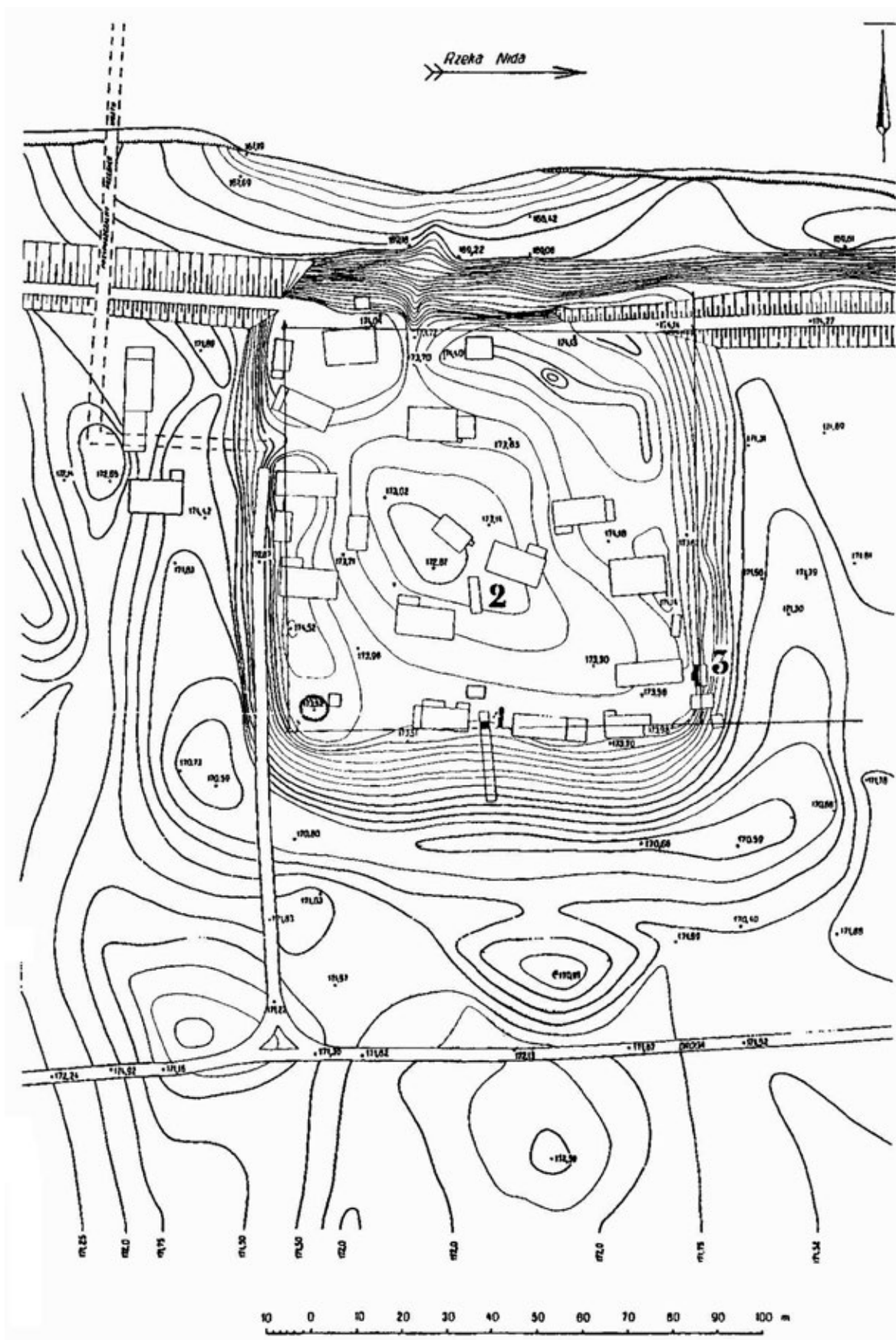
Ryc. 24. Mokrsko Górne. Plan zamku (za Leksykon, s. 311)

Abb. 24. Mokrsko Górne. Burgplan (nach dem Lexikon, S. 311)

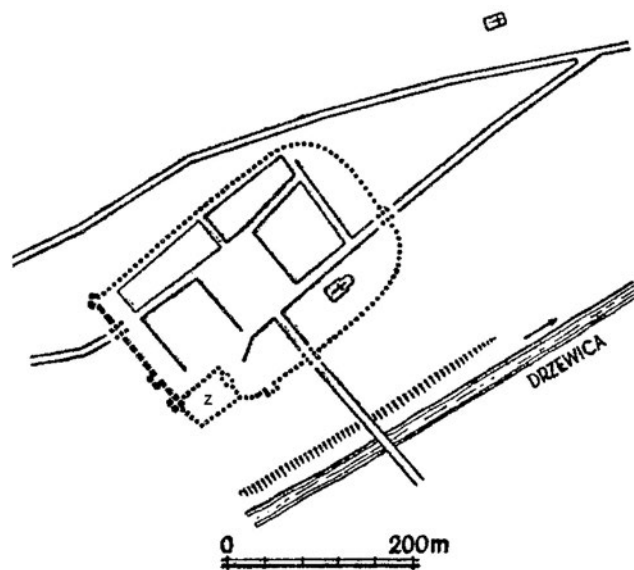
Ryc. 25. Mokrsko Górne. Widok zamku od południowego wschodu, F. Ph. Usner, 1805 r. (za Leksykon, s. 312)

Abb. 25. Mokrsko Górne. Burgansicht vom Südosten, F. Ph. Usner, 1805 (nach dem Lexikon, S. 312)

Ryc. 26. Nowy Korczyn. Sytuacja rejonu zamku z zaznaczeniem wykopów, numerami 1–3 zaznaczono wykopy z roku 1959 (za D. Kalina, W. Gliński 2005, s. 143, ryc. 3)

Abb. 26. Nowy Korczyn. Situation in der Burgumgebung mit den markierten Schnitten, mit 1–3 wurden die Schnitte aus dem Jahr 1959 markiert (nach D. Kalina, W. Gliński 2005, S. 143, Abb. 3)

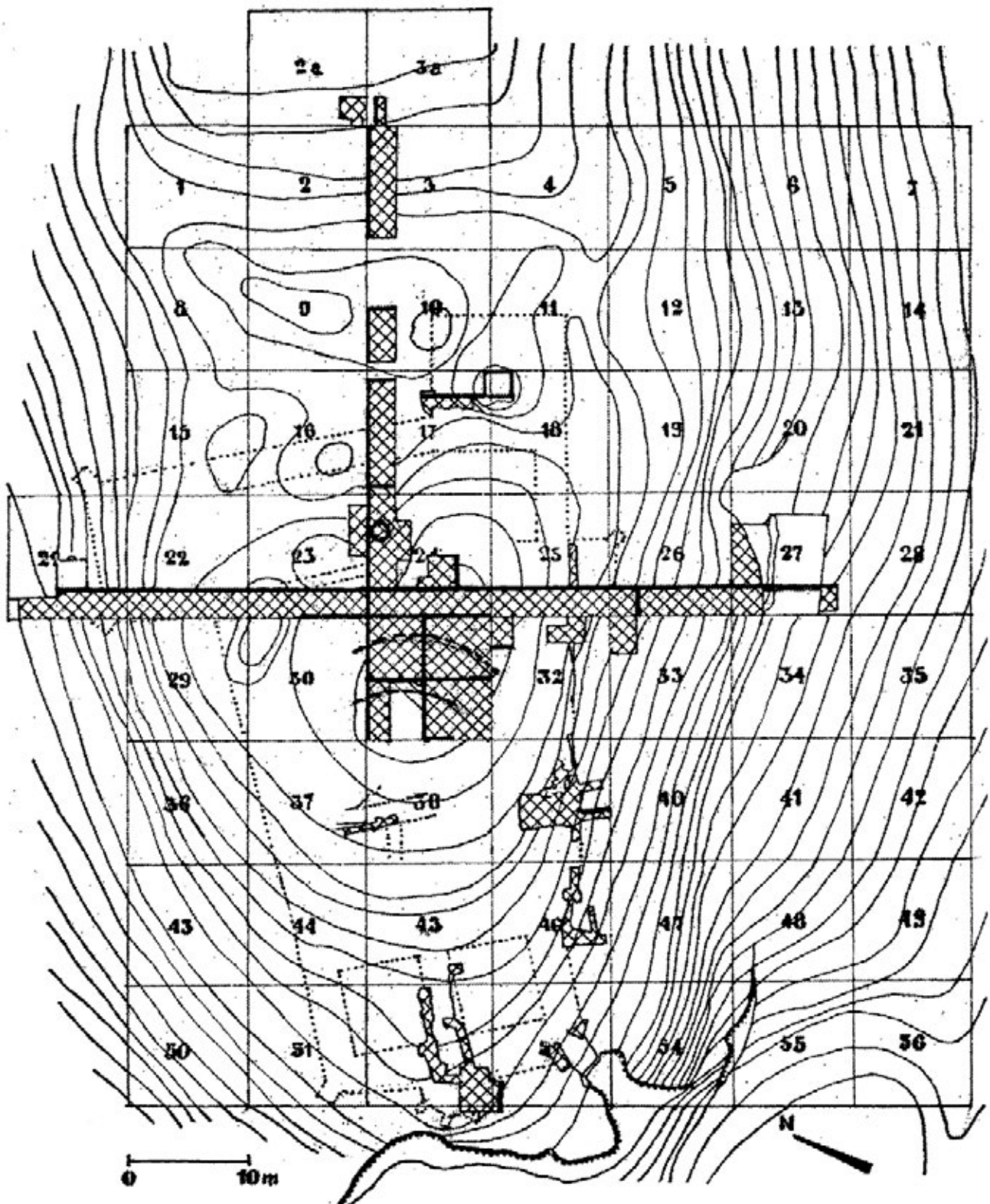
Ryc. 27. Opoczno. Plan miasta z lokalizacją zamku oznaczoną literą Z (za J. Widawski 1973, s. 330, ryc. 41)

Abb. 27. Opoczno. Stadtplan mit der Lokalisierung der Burg, mit dem Buchstaben Z gekennzeichnet (nach J. Widawski 1973, S. 330, Abb. 41)

Ryc. 28. Opoczno. Widok na ruiny zamku, T. Chrząński, 1844-1846 (album K. Stronczyńskiego, za D. Kalina 2005, s. 250, ryc. 25)

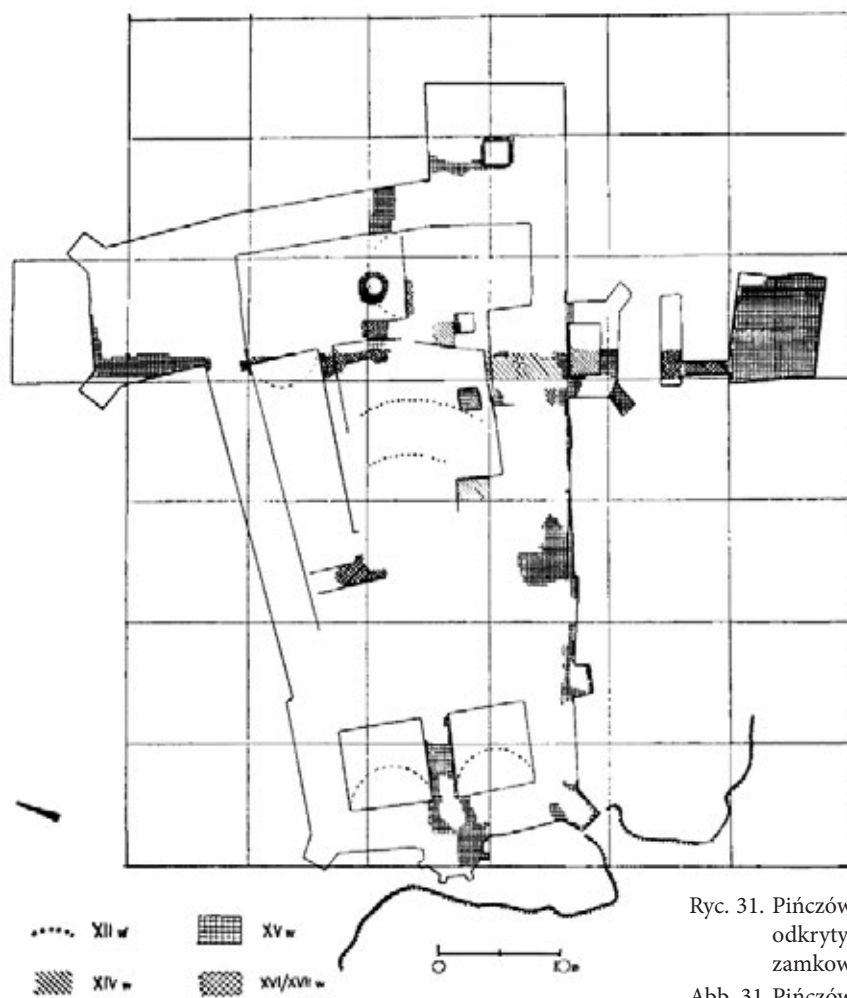
Abb. 28. Opoczno. Ausblick auf die Burgruinen, T. Chrząński, 1844-1846 (Album von K. Stronczyński, nach D. Kalina 2005, S. 250, Abb. 25)

Ryc. 29. Pińczów. Plan wzgórza zamkowego z zaznaczonymi wykopami archeologicznymi (za A. Miłobędzki 1997, s. 100, ryc. 4)
 Abb. 29. Pińczów. Plan des Burghügels mit den markierten archäologischen Schnitten (nach A. Miłobędzki 1997, S. 100, Abb. 4)

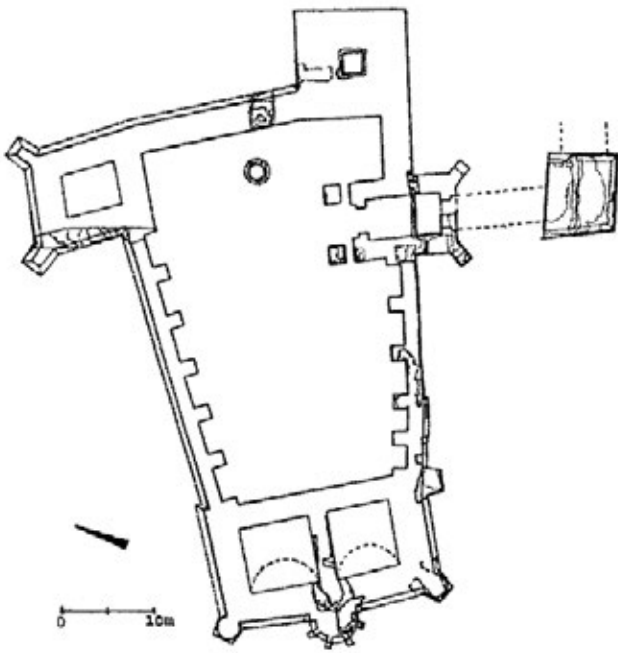

Ryc. 30. Pińczów. Widok zamku od południowego zachodu, sztych E. J. Dahlbergha, 1655 r. (za Leksykon, s. 383)
 Abb. 30. Pińczów. Burgansicht vom Südwesten, Stich von E. J. Dahlbergh, 1655 (nach dem Lexikon, S. 383)

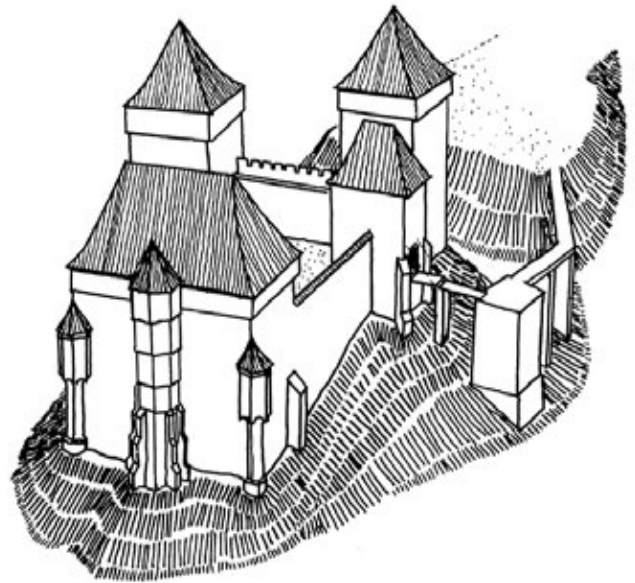
Ryc. 31. Pińczów. Plan zamku z rozwarstwieniem chronologicznym odkrytych podczas badań fragmentów zabudowy wzgórza zamkowego (za J. Kuczyński 1968a, s. 214, ryc. 5)

Abb. 31. Pińczów. Burgplan mit der chronologischen Aufeinanderfolge der während der Forschungen entdeckten Fragmente der Burghügelbebauung (nach J. Kuczyński 1968a, S. 214, Abb. 5)

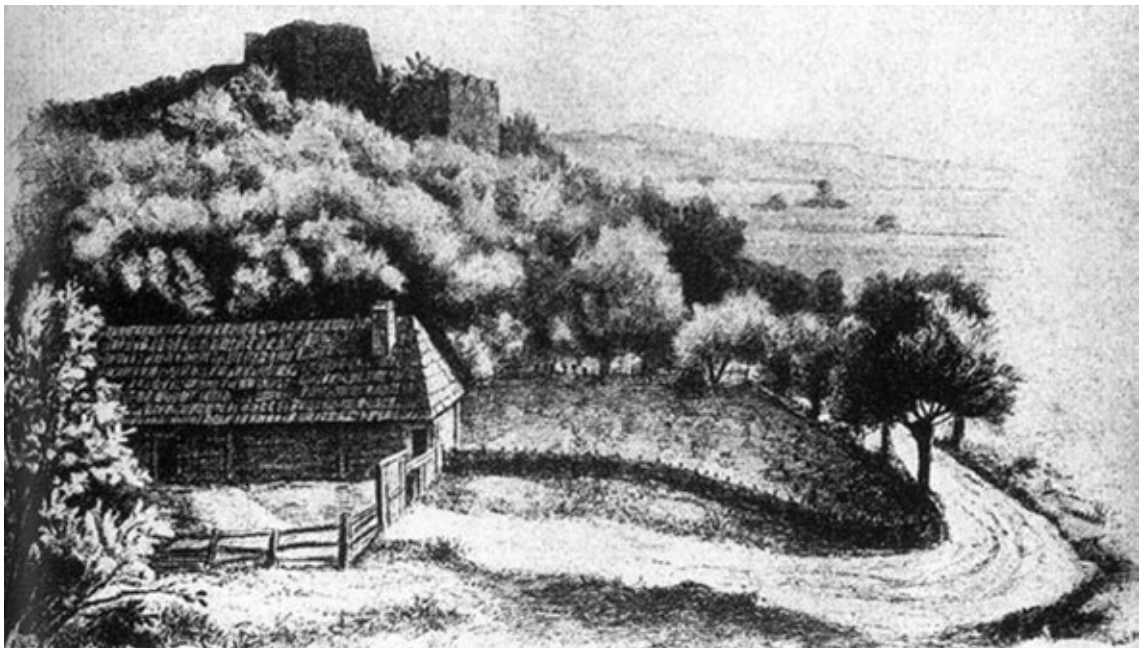
Ryc. 32. Pińczów. Rekonstrukcja planu zamku bpa Zbigniewa Oleśnickiego, rys. M. Brykowska (za A. Miłobędzki 1997, s. 101, ryc. 6)

Abb. 32. Pińczów. Rekonstruktion des Plans der Burg vom Bischof Zbigniew Oleśnicki, Zeichn. M. Brykowska (nach A. Miłobędzki 1997, S. 101, Abb. 6)

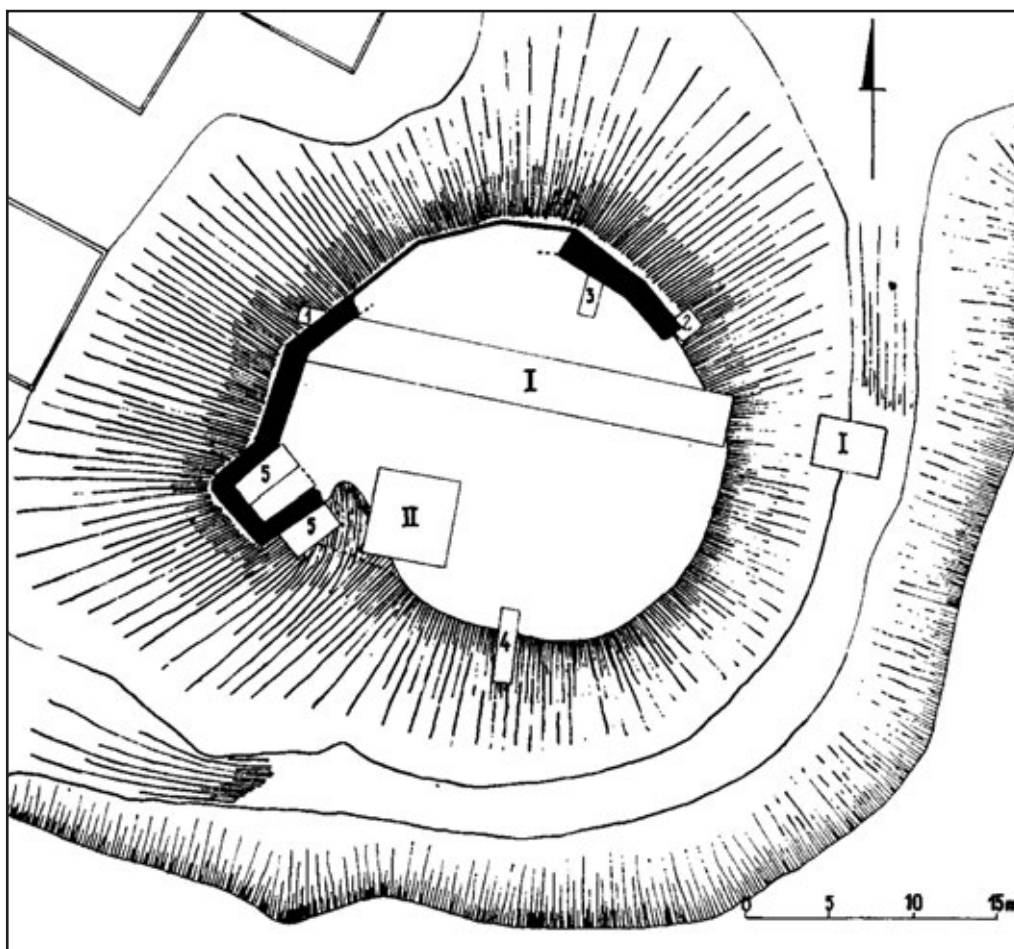
Ryc. 33. Pińczów. Rekonstrukcja zamku bpa Zbigniewa Oleśnickiego według A. Miłobędzkiego, rys. J. Salm (za Leksykon, s. 383)

Abb. 33. Pińczów. Rekonstruktion der Burg vom Bischof z. Oleśnicki nach A. Miłobędzki, Zeichn. Von J. Salm (nach dem Lexikon, S. 383)

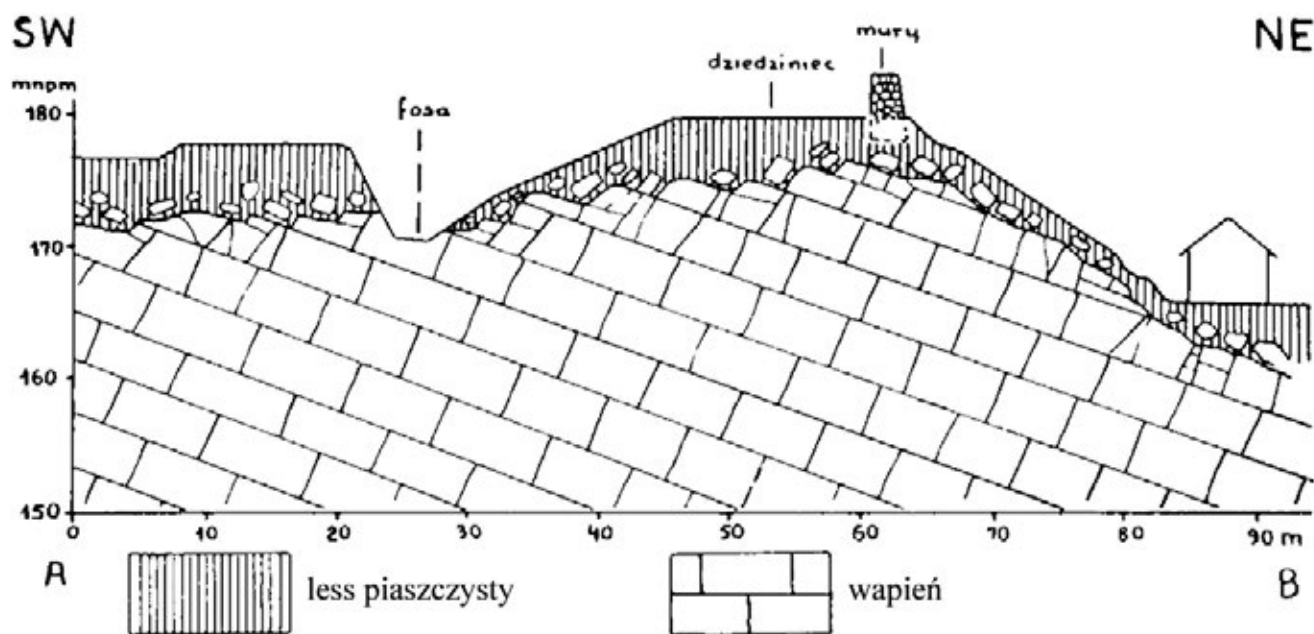
Ryc. 34. Podgrodzie. Widok zamku od północnego zachodu, rys. L. Jastrzębowski, 1853 r. (za J. Kuczyński 1992, s. 41, ryc. 3)

Abb. 34. Podgrodzie. Burgansicht vom Nordwesten, Zeichn. L. Jastrzębowski, 1853 (nach J. Kuczyński 1992, S. 41, Abb. 3)

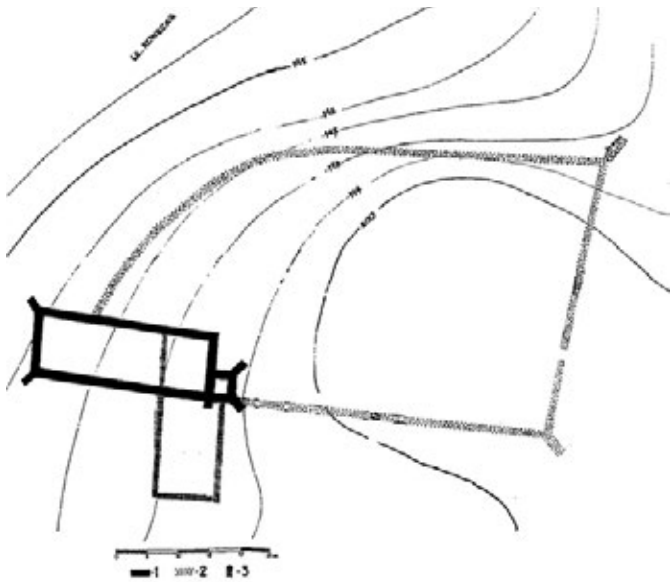
Ryc. 35. Podgrodzie. Plan zamku z zaznaczonymi wykopami i odkrywkami (za J. Kuczyński 1992, s. 38, ryc. 1)

Abb. 35. Podgrodzie. Burgplan mit markierten Schnitten und Freilegungen (nach J. Kuczyński 1992, S. 38, Abb. 1)

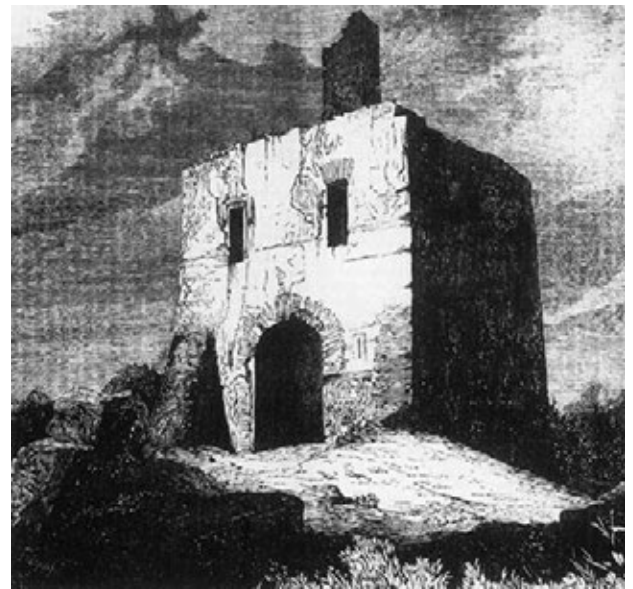
Ryc. 36. Podgrodzie. Przekrój przez wzgórze zamkowe (za E. i J. Fijałkowsy 1992, s. 66, ryc. 5)

Abb. 36. Podgrodzie. Profil des Burghügels (nach E und J. Fijałkowsy 1992, S. 66, Abb. 5)

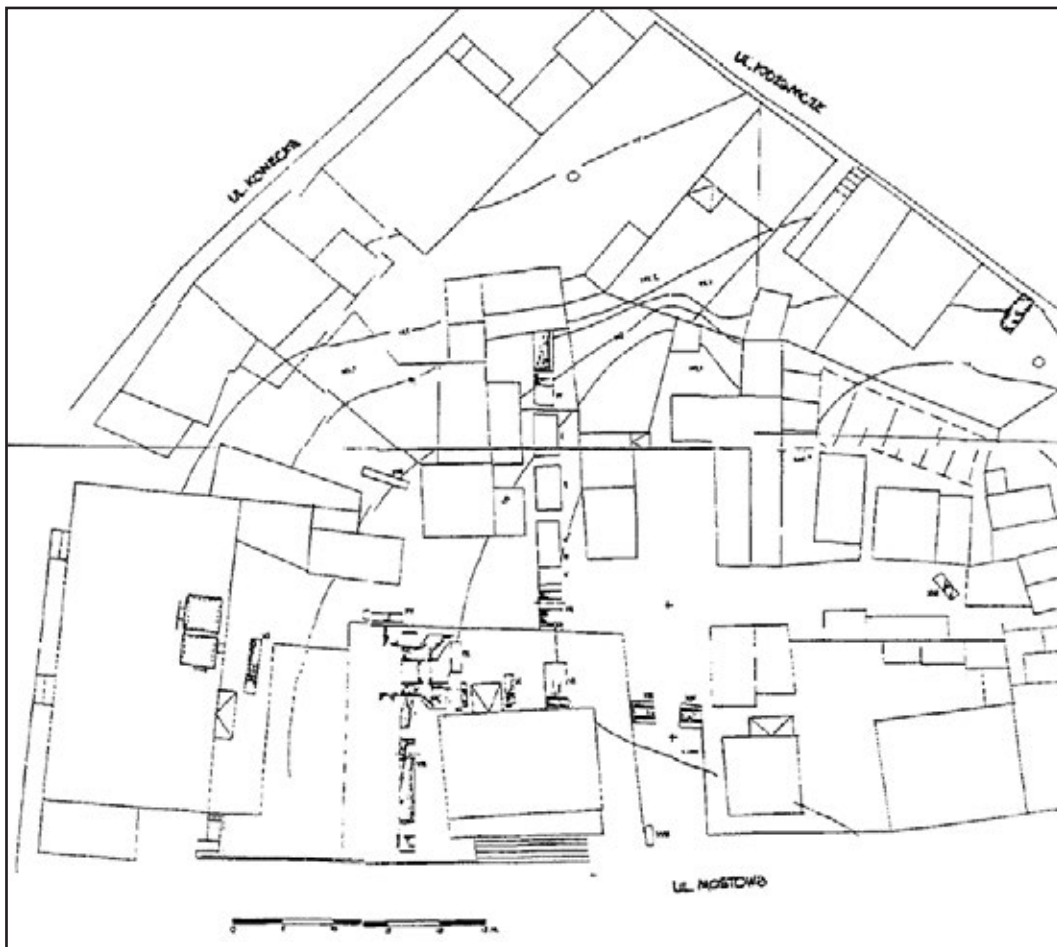
Ryc. 37. Przedbórz. Rekonstrukcja planu zamku według J. Augustyniaka (za D. Kalina 2005, s. 266, ryc. 37). 1 – zamek XIV-wieczny, 2 – mur obronny z poł. XV w., 3 – zasięg murów zamku po przebudowie w XVII w.

Abb. 37. Przedbórz. Rekonstruktion des Burgplans nach J. Augustyniak (nach D. Kalina 2005, S. 266, Abb. 37). 1 – die Burg aus dem 14. Jh., 2 – Schutzmauer aus der Hälfte des 15. Jhs., 3 – Reichweite der Mauer nach dem Umbau im 17. Jh.

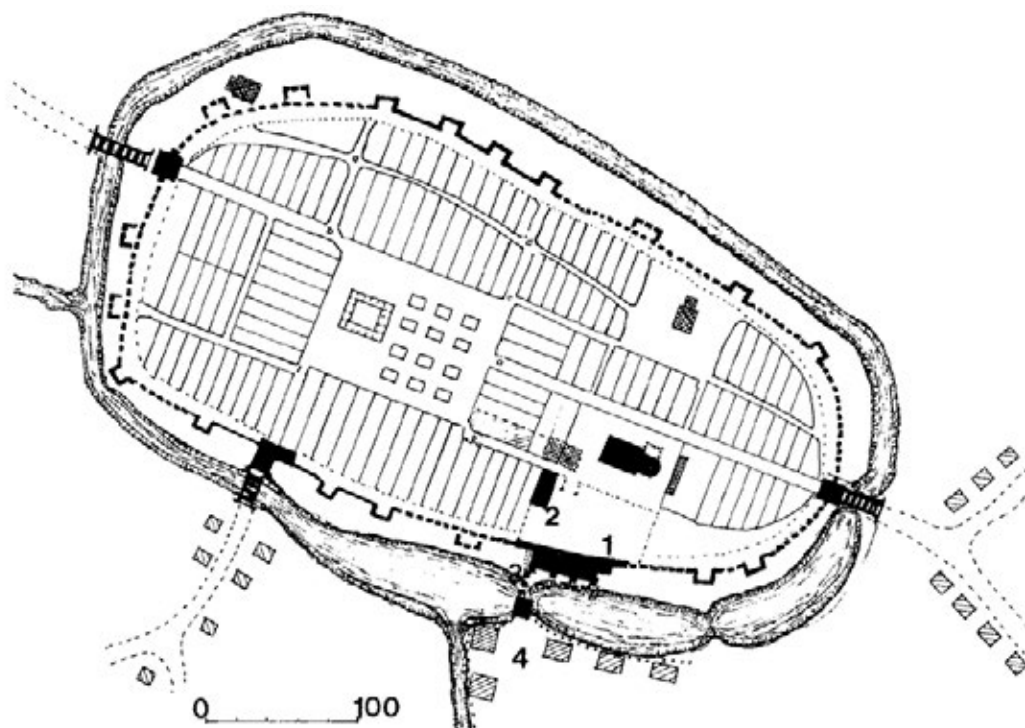
Ryc. 38. Przedbórz. Widok na ruiny zamku, autor nieznan, 1863 r. (za Leksykon, s. 402)

Abb. 38. Ausblick auf die Burgruinen, Autor unbekannt, 1863 (nach dem Lexikon, S. 402)

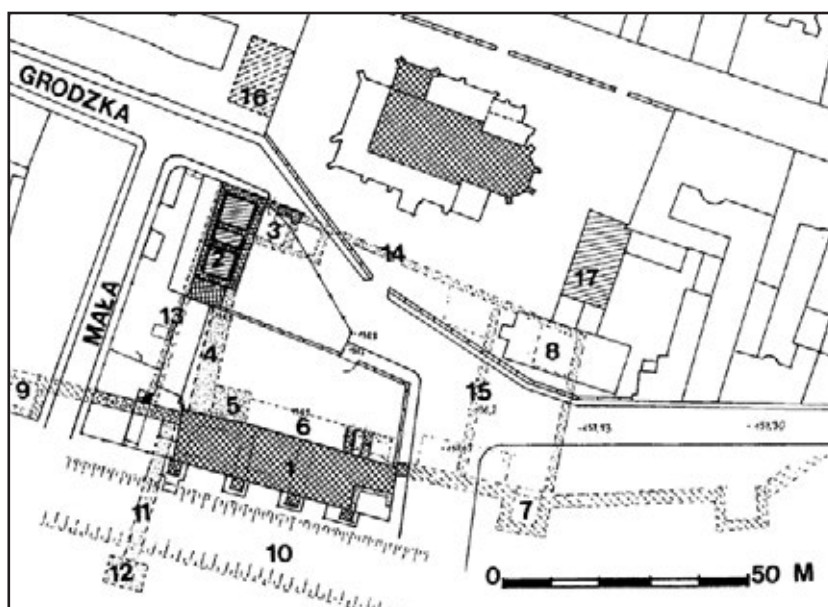
Ryc. 39. Przedbórz. Plan sytuacyjny zamku z zaznaczonymi wykopami (za D. Kalina 2005, s. 265, ryc. 36)

Abb. 39. Przedbórz. Situationsplan der Burg mit markierten Schnitten (nach D. Kalina 2005, S. 265, Abb. 36)

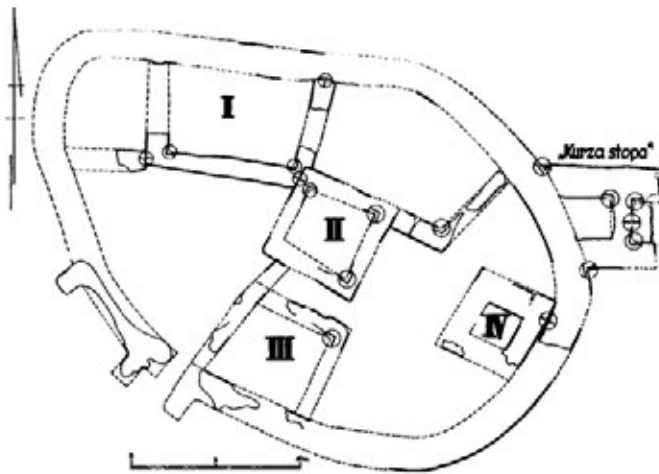
Ryc. 40. Radom. Plan miasta z zaznaczonym terenem zamku oraz jego ważniejszymi elementami (za Z. Lechowicz 2005, s. 88, ryc. 4).
1 – dom wielki, 2 – budynek gospodarczy (oficyna starościńska), 3 – drewniana wieża i ganek łączące zamek z folwarkiem, 4 – folwark zamkowy na Podwalu

Abb. 40. Radom. Stadtplan mit markiertem Burggelände und wichtigeren Burgelementen (nach Z. Lechowicz 2005, S. 88, Abb. 4). 1 – großes Haus, 2 – Wirtschaftsgebäude (oficyna Starościńska-Starostenhinterhaus), 3 – Holzturm und der die Burg mit dem Vorwerk verbindende Wehrgang, 4 – das Vorwerk am Fuße des Ringwalls

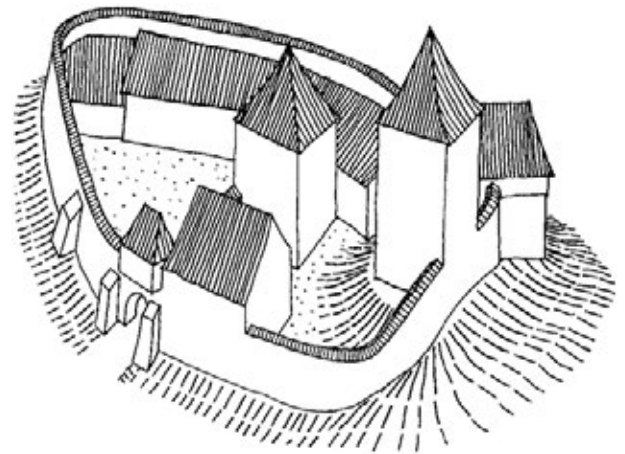
Ryc. 41. Radom. Plan sytuacyjny terenu zamku i jego otoczenia oraz hipotetyczne rozmieszczenie jego elementów na tle współczesnej zabudowy (za Z. Lechowicz 2005, s. 86, ryc. 2). 1 – dom wielki, 2 – dom przy bramie, 3 – brama, 4 – ganek łączący oba domy zamkowe, 5 – wieża ze schodami, 6 – ganek wzdłuż elewacji północnej domu wielkiego, 7 – wieża „między blankami”, 8 – wieża „ku plebanii”, 9 – wieża „o pół staja od dworu”, 10 – fosa, 11 – ganek nad fosą, 12 – wieża z fosą, 13 – mur zachodni zespołu zamkowego, 14 – mur północy zespołu zamkowego, 15 – mur wschodni zespołu zamkowego, 16 – dom drewniany należący do władcy, 17 – szkoła parafii św. Jana Chrzciciela

Abb. 41. Radom. Situationsplan der Burg und ihrer Umgebung wie auch hypothetische Anordnung ihrer Elemente auf dem Hintergrund gegenwärtiger Bebauung (nach Z. Lechowicz 2005, S. 86, Abb. 2). 1 – großes Haus, 2 – Haus am Tor, 3 – Tor, 4 – der beide Burghäuser verbindende Wehrgang, 5 – Turm mit der Treppe, 6 – der entlang der Nordfassade des großen Hauses verlaufende Wehrgang, 7 – Turm zwischen den Zinnen 8 – „Turm zum Pfarrhaus“, 9 – Turm „o pół staja od dworu“, 10 – Burggraben, 11 – Wehrgang über dem Burggraben, 12 – Turm mit dem Burggraben, 13 – Westmauer des Burgkomplexes, 14 – Nordmauer des Burgkomplexes, 15 – Ostmauer des Burgkomplexes, 16 – Holzhaus des Herrschenden, 17 – Johannes der Täufer-Pfarrschule

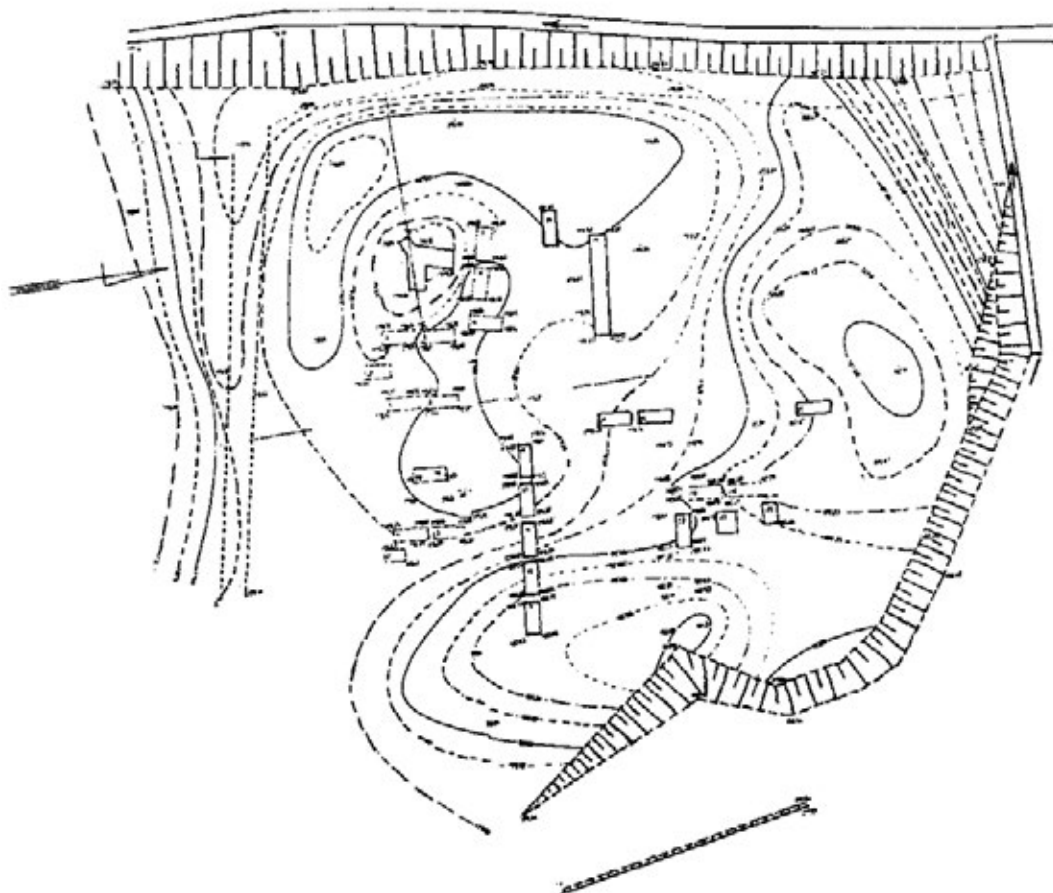
Ryc. 42. Rembów. Plan zamku z zaznaczeniem murów istniejących i rekonstruowanych (za L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, s. 19, ryc. 2), linią przerywaną oznaczono zrekonstruowany przebieg nieistniejących murów, a numerami I-IV budynki zamkowe, roboczo nazwane „domami”

Abb. 42. Rembów. Burgplan mit den markierten vorhandenen und rekonstruierten Mauern, (nach L. Kajzer, J. Kuczyński 1986, S. 19, Abb. 2), Strichlinie bezeichnet den rekonstruierten Verlauf der nicht mehr existierenden Mauer, mit den Nummern I-IV die Burgbauten für die man die Arbeitsbezeichnung – „Häuser“ angenommen hat

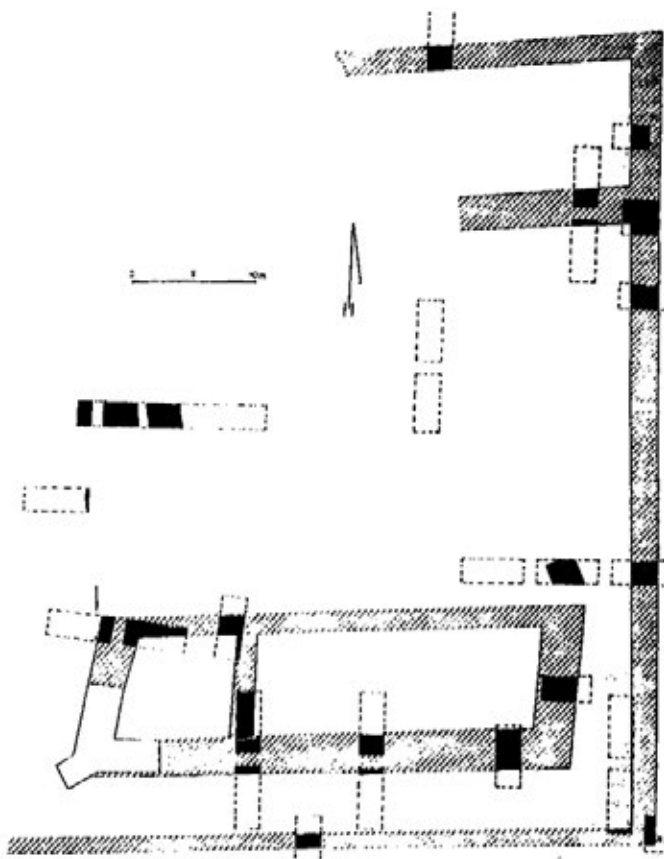
Ryc. 43. Rembów. Rekonstrukcja zamku w XIV w., według L. Kajzera i J. Kuczyńskiego, rys. J. Salm (za Leksykon, s. 424)

Abb. 43. Rembów. Rekonstruktion der Burg aus dem 14. Jh., nach L. Kajzer und J. Kuczyński. Zeichn J. Salm (nach dem Lexikon, S. 423)

Ryc. 44. Rytwiany. Mapa sytuacyjno-wysokościowa zamku i najbliższej okolicy z zaznaczonymi wykopami (za M. Proksa 1992, s. 27, ryc. 1)

Abb. 44. Rytwiany. Situationshöhekarte der Burg und ihrer nächsten Umgebung mit markierten Schnitten (nach M. Proksa 1992, S. 27, Abb. 1)

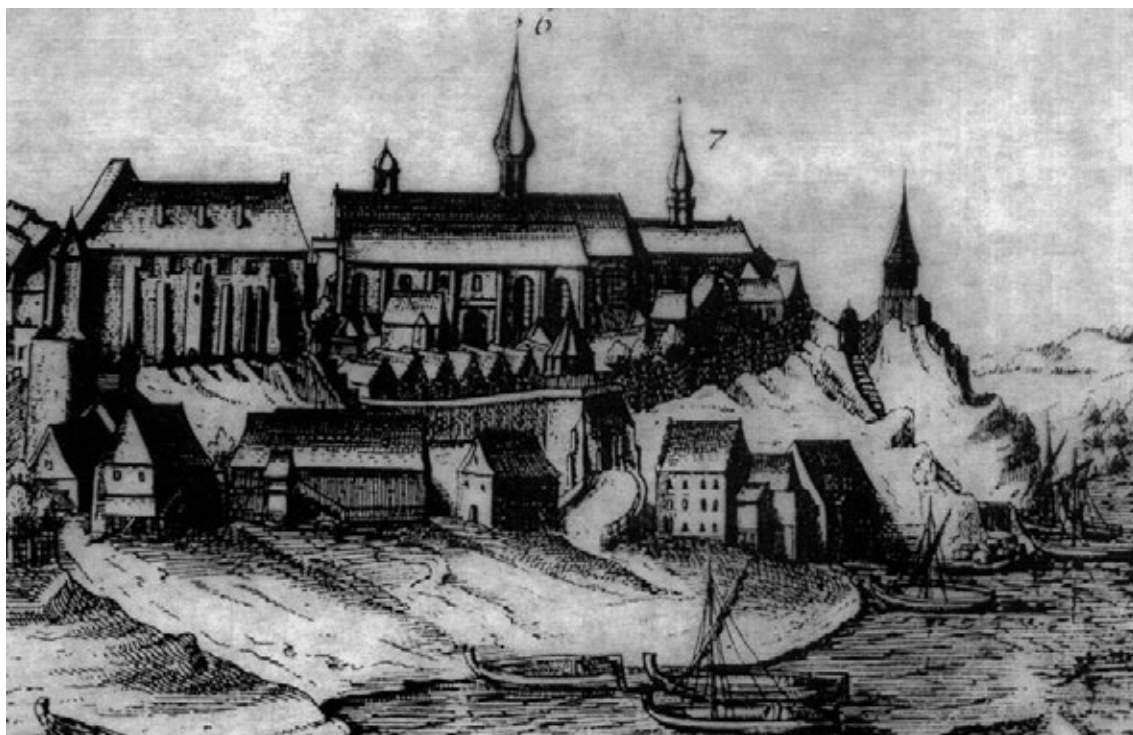
Ryc. 45. Rytwiany. Rekonstrukcja planu zamku (za M. Proksa 1992, s. 31, ryc. 4)

Abb. 45. Rytwiany. Rekonstruktion des Burgplans (nach M. Proksa, 1992, S. 31, Abb. 4)

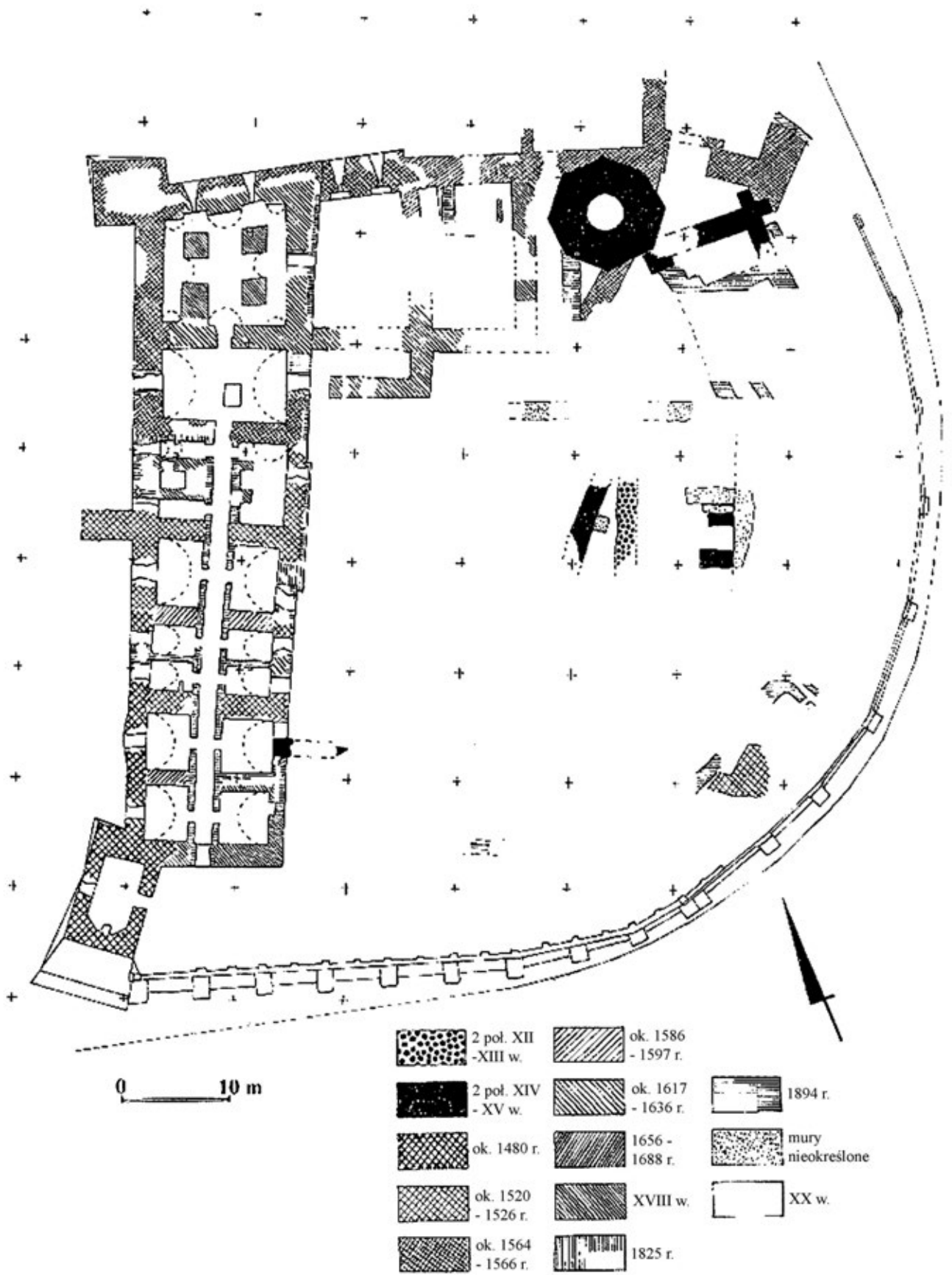
Ryc. 46. Sandomierz. Widok zamku od południowego wschodu, fragment obrazu J. Szermentowskiego, 1850 r. (za A. Miłobędzki 1967, ryc. 44)

Abb. 46. Sandomierz. Burgansicht vom Südosten. Fragment des Gemäldes von J. Szermentowski, 1850 (nach M. Miłobędzki 1967, Abb. 44)

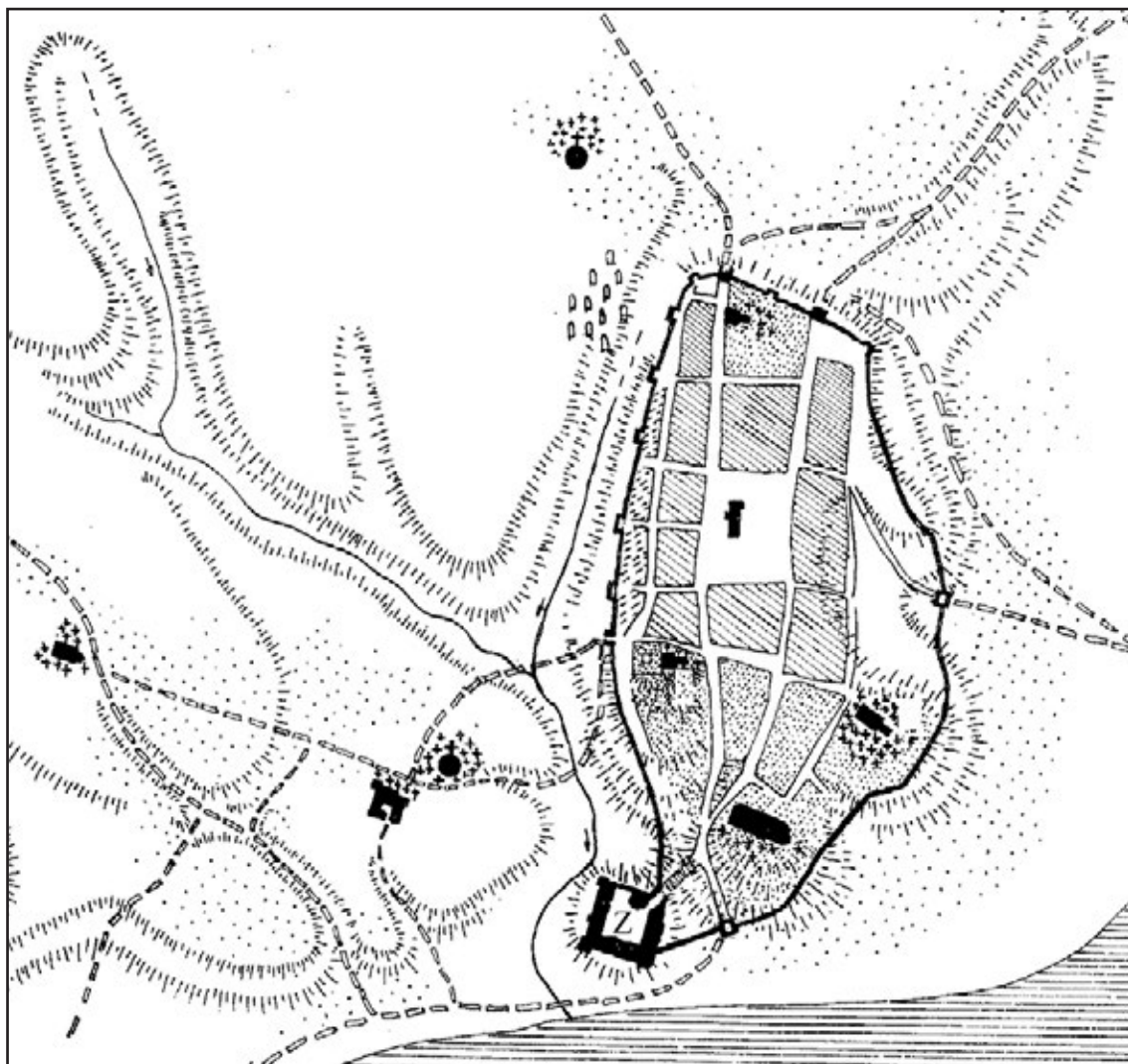
Ryc. 47. Sandomierz. Widok zamku od południa, sztych „Sendomiria”, 1618 r. (za M. Florek 2005, s. 106, ryc. 5)

Abb. 47. Sandomierz. Burgansicht vom Süden, Stich „Sendomiria”, 1618 (nach M. Florek 2005, S. 106, Abb. 5)

Ryc. 48. Sandomierz. Plan zamku z rozwarstwieniem chronologicznym murów (za M. Florek 2005a, ryc. 27)

Abb. 48. Sandomierz. Burgplan mit der chronologischen Aufeinanderfolge der Mauern (nach M. Florek 2005a, Abb. 27)

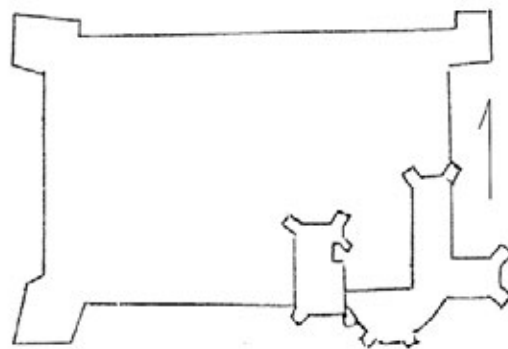
Ryc. 49. Sandomierz. Plan miasta z terenem zamku oznaczonym literą „Z” (za M. Florek 2005a, ryc. 24)

Abb. 49. Sandomierz. Stadtplan samt dem mit dem Buchstaben „Z“ markierten Burggelände (nach M. Florek 2005a, Abb. 24)

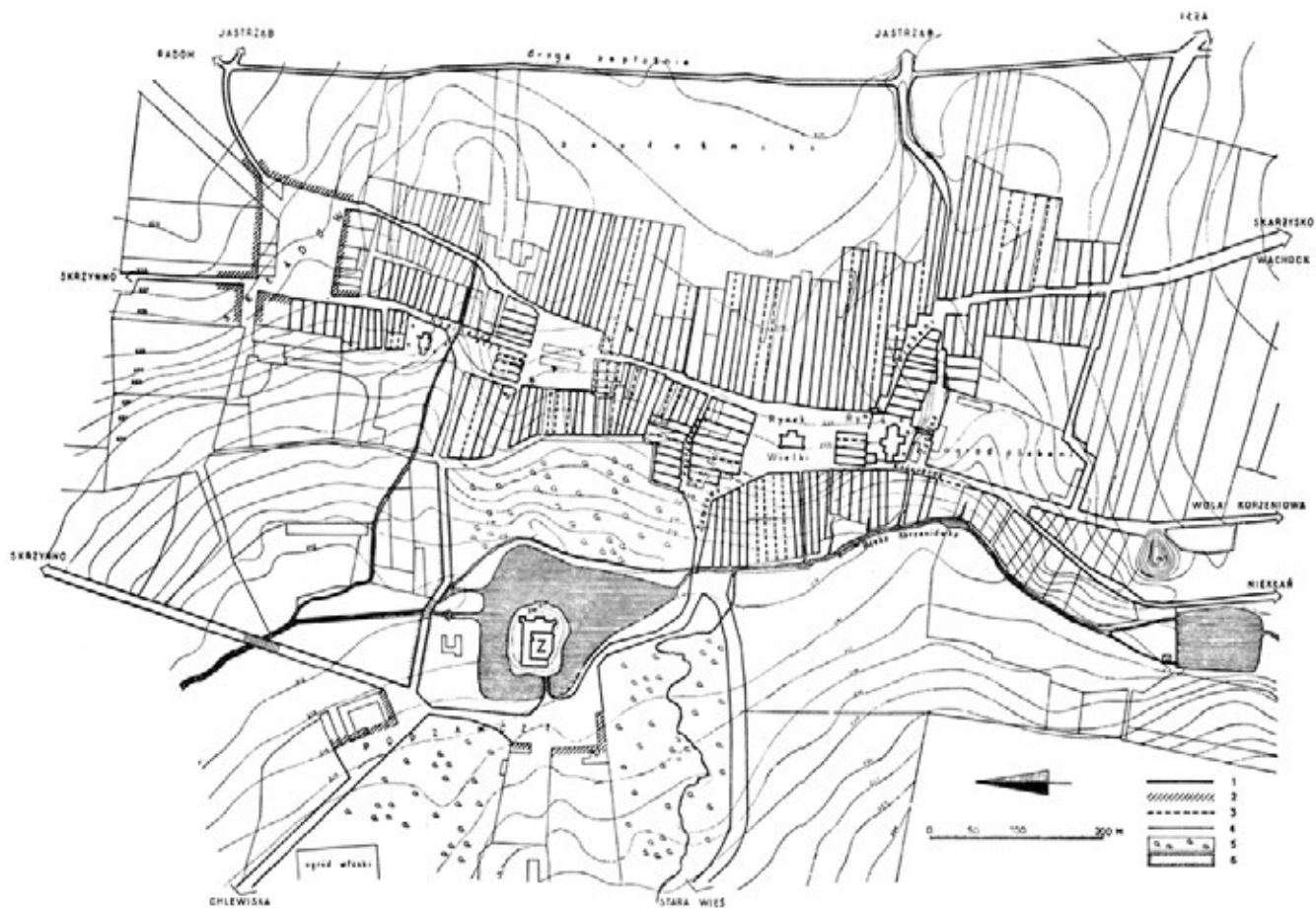
Ryc. 50. Solec nad Wisłą. Widok zamku od południowego wschodu, K. Stronczyński, ok. 1850 r. (za Leksykon, s. 464)

Abb. 50. Solec nad Wisłą. Burgansicht vom Südosten. K. Stronczyński, gegen 1850 (nach dem Lexikon, S. 464)

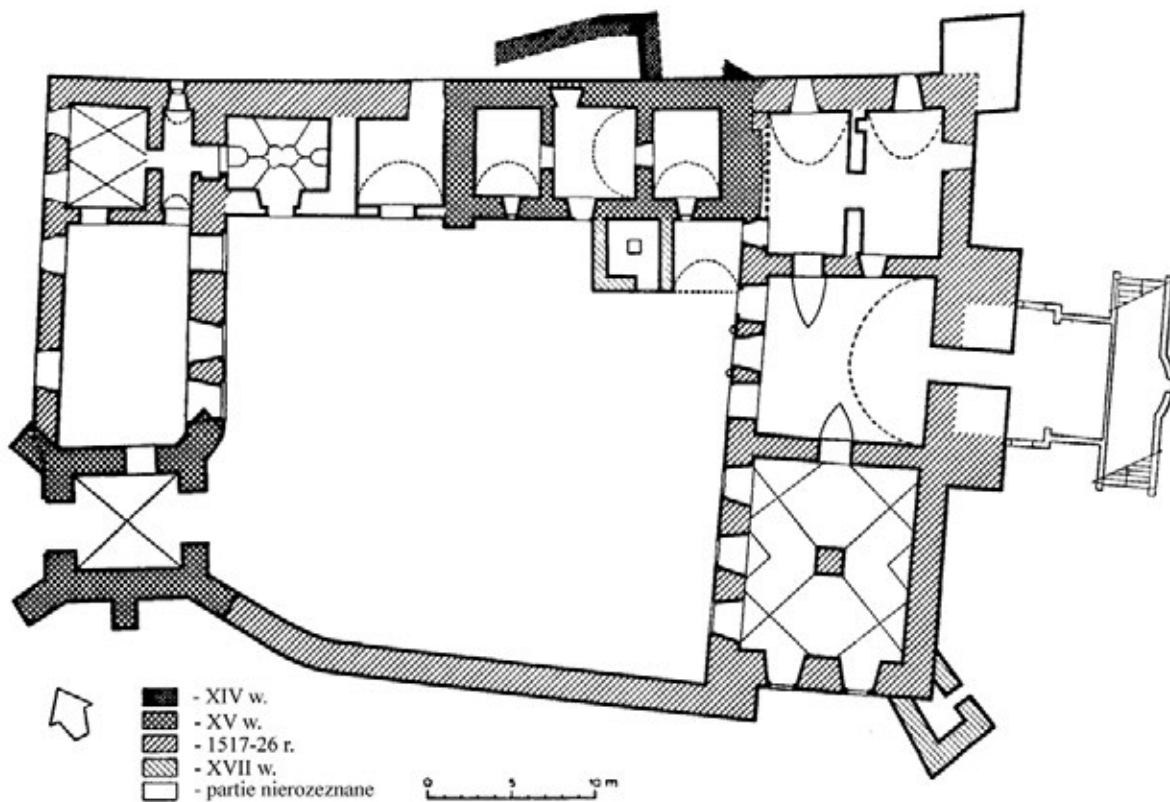
Ryc. 51. Solec nad Wisłą. Plan zamku według planu z początku XIX w. (za A. Wyrobisz 2005, s. 38, ryc. 3)

Abb. 51. Solec nad Wisłą. Burgplan anhand des Burgplans aus dem Anfang des 19. Jhs. (nach A. Wyrobisz 2005, S. 38, Abb. 3)

Ryc. 52. Szydłowiec. Plan Szydłowca z 1. poł. XVII w. z terenem zamku oznaczonym literą „Z” (za K. Dumala 1967, ryc. 47)

Abb. 52. Szydłowiec. Szydłowiec-Plan aus der ersten Hälfte des 17. Jhs. mit dem markierten Burggelände „Z” (nach K. Dumala 1967, Abb. 47)

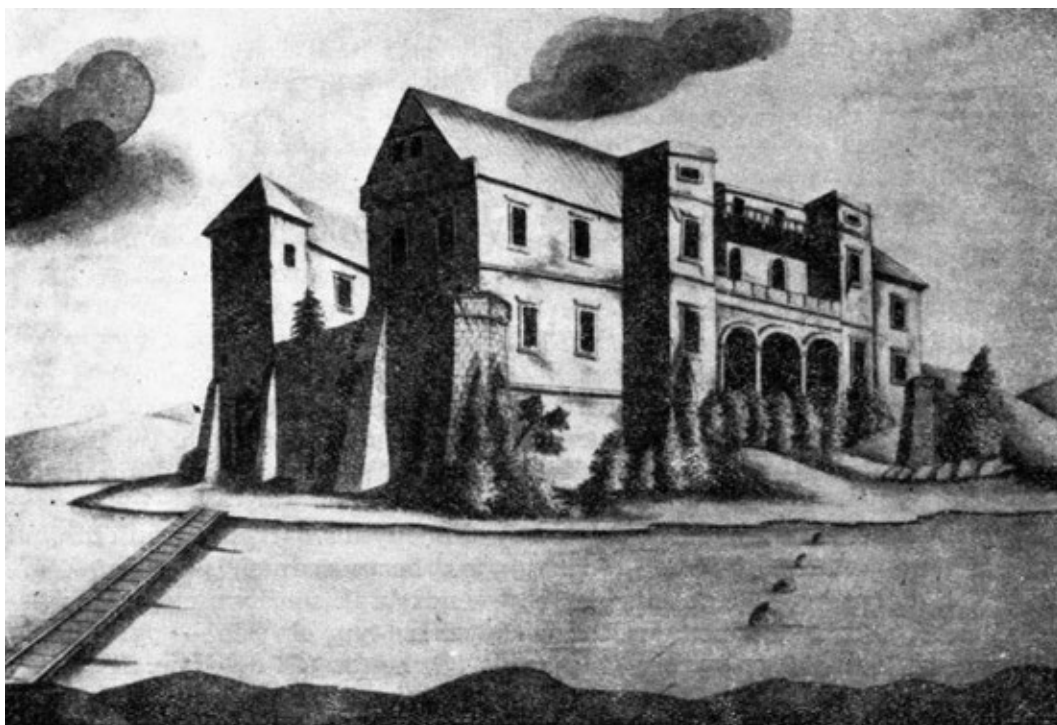
Ryc. 53. Szydłowiec. Plan przyziemia zamku z rozwarstwieniem chronologicznym murów (za W. Puget 1967, s. 266, ryc. 4)

Abb. 53. Szydłowiec. Plan des Erdgeschoßes der Burg mit der chronologischen Schichtung der Mauer (nach W. Puget 1967, S. 266, Abb. 4)

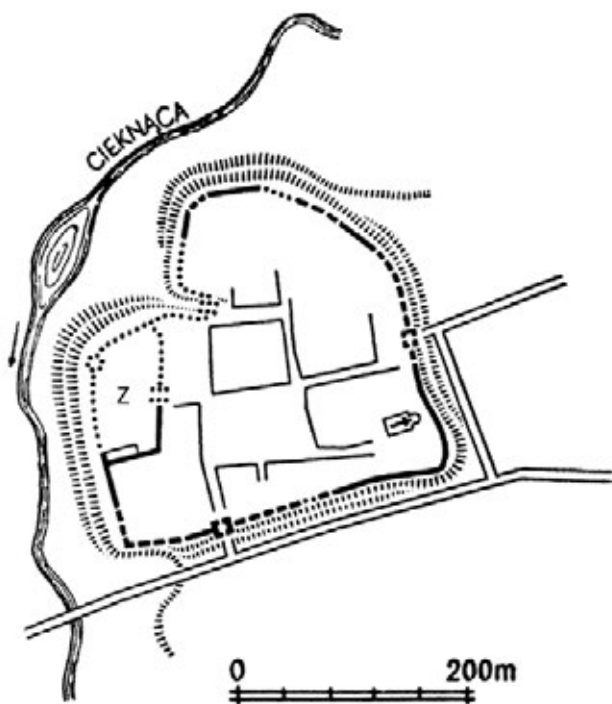
Ryc. 54. Szydłowiec. Widoki zamku od południa, K. Stronczyński, ok. 1850 r. (za Leksykon, s. 483)

Abb. 54. Szydłowiec. Burgansicht vom Süden. K. Stronczyński, gegen 1850 (nach dem Lexikon, S. 483)

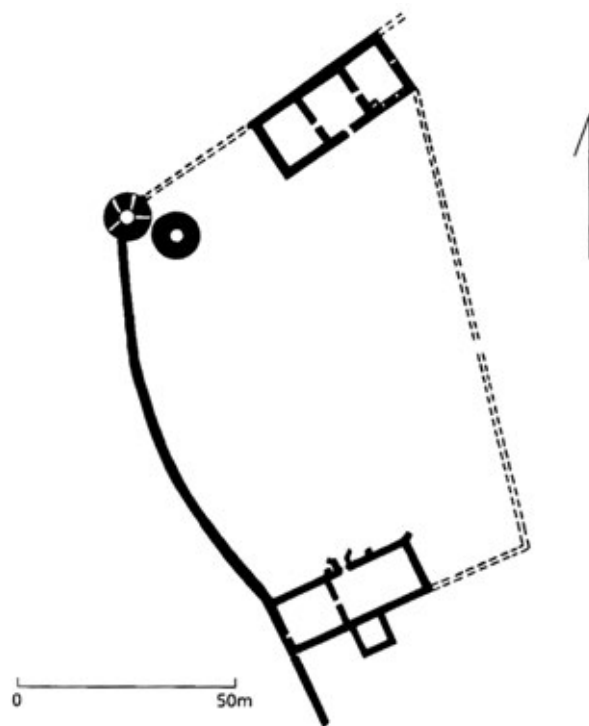
Ryc. 55. Szydłowiec. Widok zamku od południowego wschodu, litografia, autor nieznan, ok. 1835 r. (za W. Puget 1967, s. 262, ryc. 1)

Abb. 55. Szydłowiec. Burgansicht vom Südosten, Lithographie, der Autor unbekannt, gegen 1835 (nach W. Puget 1967, S. 262. Abb. 1)

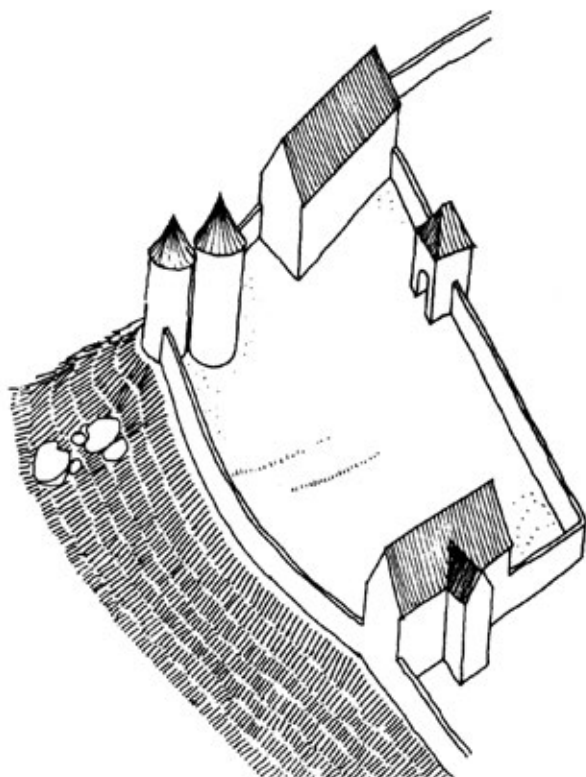
Ryc. 56. Szydłów. Plan miasta z terenem zamku oznaczonym literą „Z” (za J. Widawski 1973, s. 449, ryc. 58)

Abb. 56. Szydłów. Stadtplan mit markiertem Burggelände „Z“ (nach J. Widawski 1973, S. 449, Abb. 58)

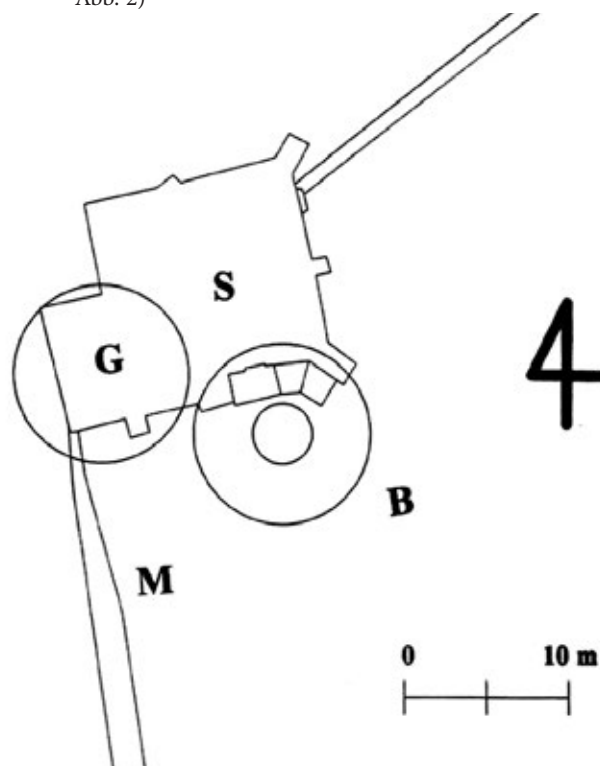
Ryc. 57. Szydłów. Plan zamku z ok. 1400 r. według A. Andrzejewskiego i L. Kajzera (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 397, ryc. 2)

Abb. 57. Szydłów. Burgplan gegen 1400 nach A. Andrzejewski und L. Kajzer (nach A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, S. 397, Abb. 2)

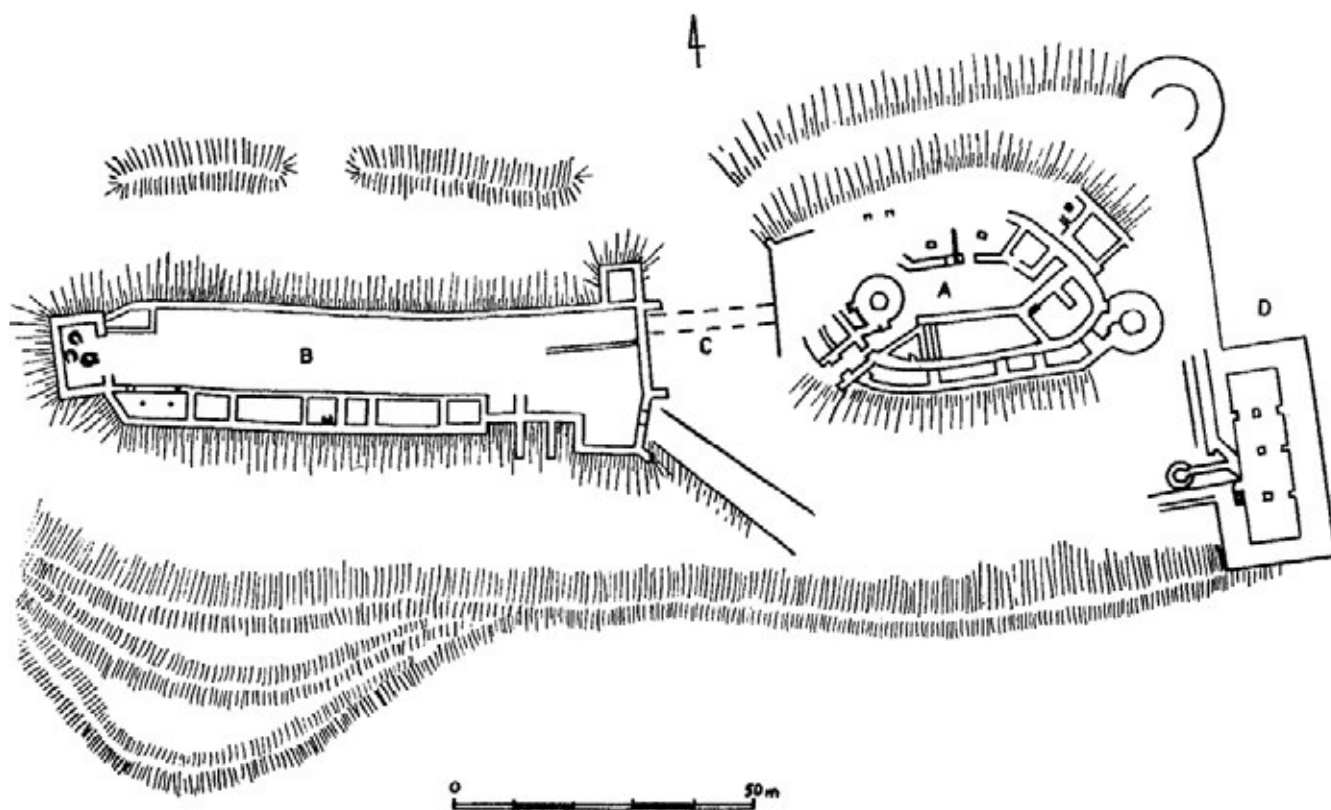
Ryc. 58. Szydłów. Rekonstrukcja zamku z ok. 1400 r. według A. Andrzejewskiego i L. Kajzera, rys. J. Salm (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 402, ryc. 5)

Abb. 58. Szydłów. Rekonstruktion der Burg aus der Zeit um 1400 nach A. Andrzejewski und L. Kajzer, Zeichn. J. Salm (nach A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, S. 397, Abb. 5)

Ryc. 59. Szydłów. Rzut północno-zachodniej części zamku (za A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, s. 398, ryc. 3). S – skarbczyk, B i G – wieże odkryte w trakcie badań, M – mur

Abb. 59. Szydłów. Querschnitt des nordwestlichen Burgteils (nach A. Andrzejewski, L. Kajzer 2002, S. 398, Abb. 3). S – kleine Schatzkammer, B und G – während der Forschungen freigelegte Türme, M – Mauer

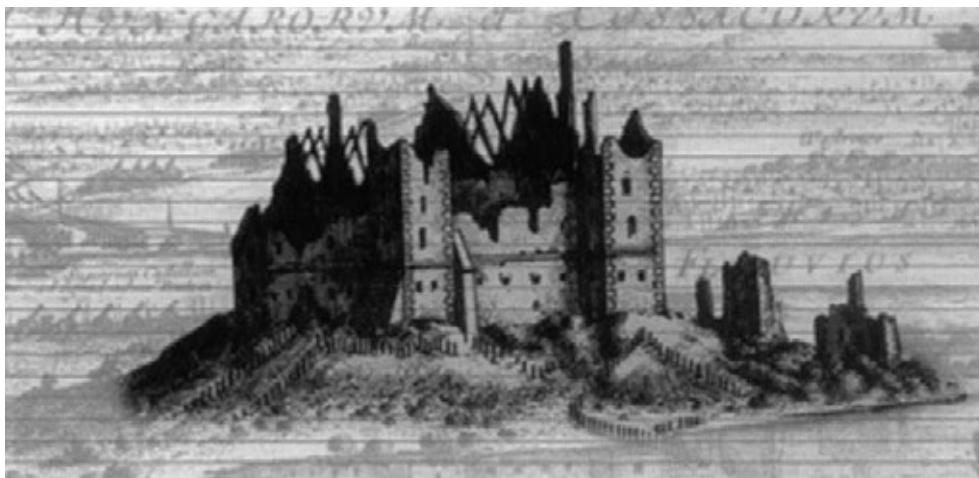
Ryc. 60. Tarnów. Plan sytuacyjny wzgórza zamkowego z zaznaczonymi odsłoniętymi murami zamku górnego, dolnego oraz fortyfikacji nowożytnych (za E. Dworaczyński, J. Okoński 1986). A – zamek górny, B – zamek dolny, C – most łączący obie części zamku, D – nowożytnie fortyfikacje murowane

Abb. 60. Tarnów. Situationsplan des Burghügels mit markierten freigelegten Mauern der oberen, unteren Burg und der neuzeitlichen Fortifikationen (nach E. Dworaczyński, J. Okoński 1986). A – die obere Burg, B – die untere Burg, C – die beide Burgteile verbindende Brücke, D – neuzeitliche, gemauerte Fortifikationen

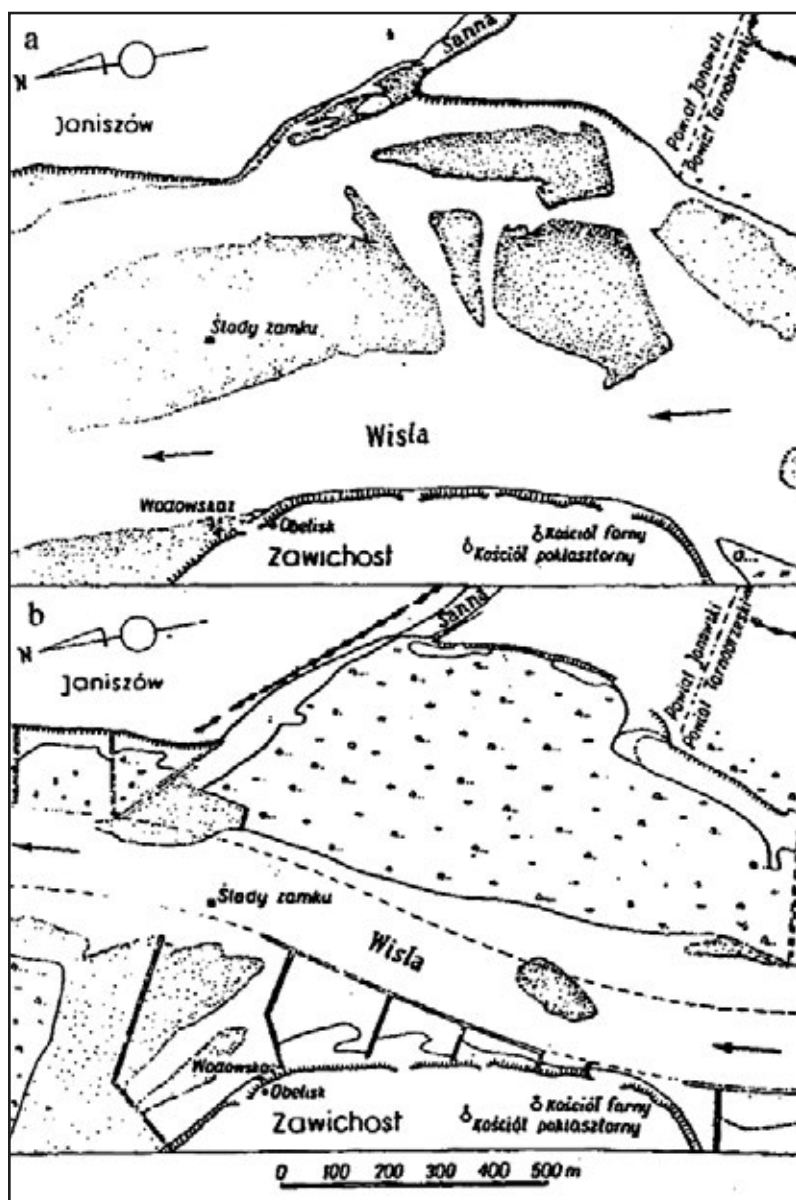
Ryc. 61. Tarnów. Rekonstrukcja zamku według G. Leńczyka (za G. Leńczyk 1983, s. 107, ryc. 75)

Abb. 61. Tarnów. Rekonstruktion der Burg nach G. Leńczyk (nach G. Leńczyk 1983, S. 107, Abb. 75)

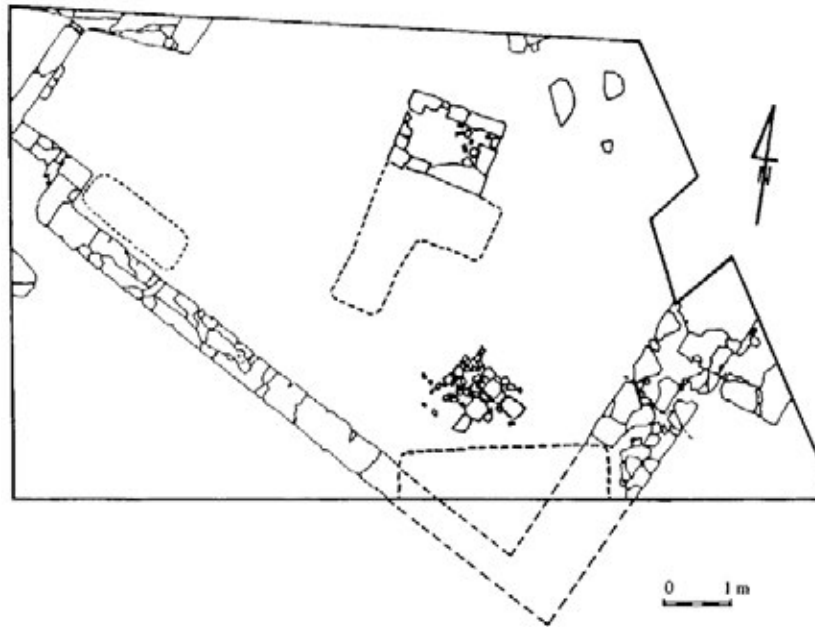
Ryc. 62. Zawichost. Ruiny wysadzonego zamku – wycinek sztychu E. J. Dahlbergha (za D. Kalina 2005, s. 303, ryc. 61)

Abb. 62. Zawichost. Ruinen der gesprengten Burg – Ausschnitt aus einem Stich von E. J. Dahlbergh (nach D. Kalina 2005, S. 303, Abb. 61)

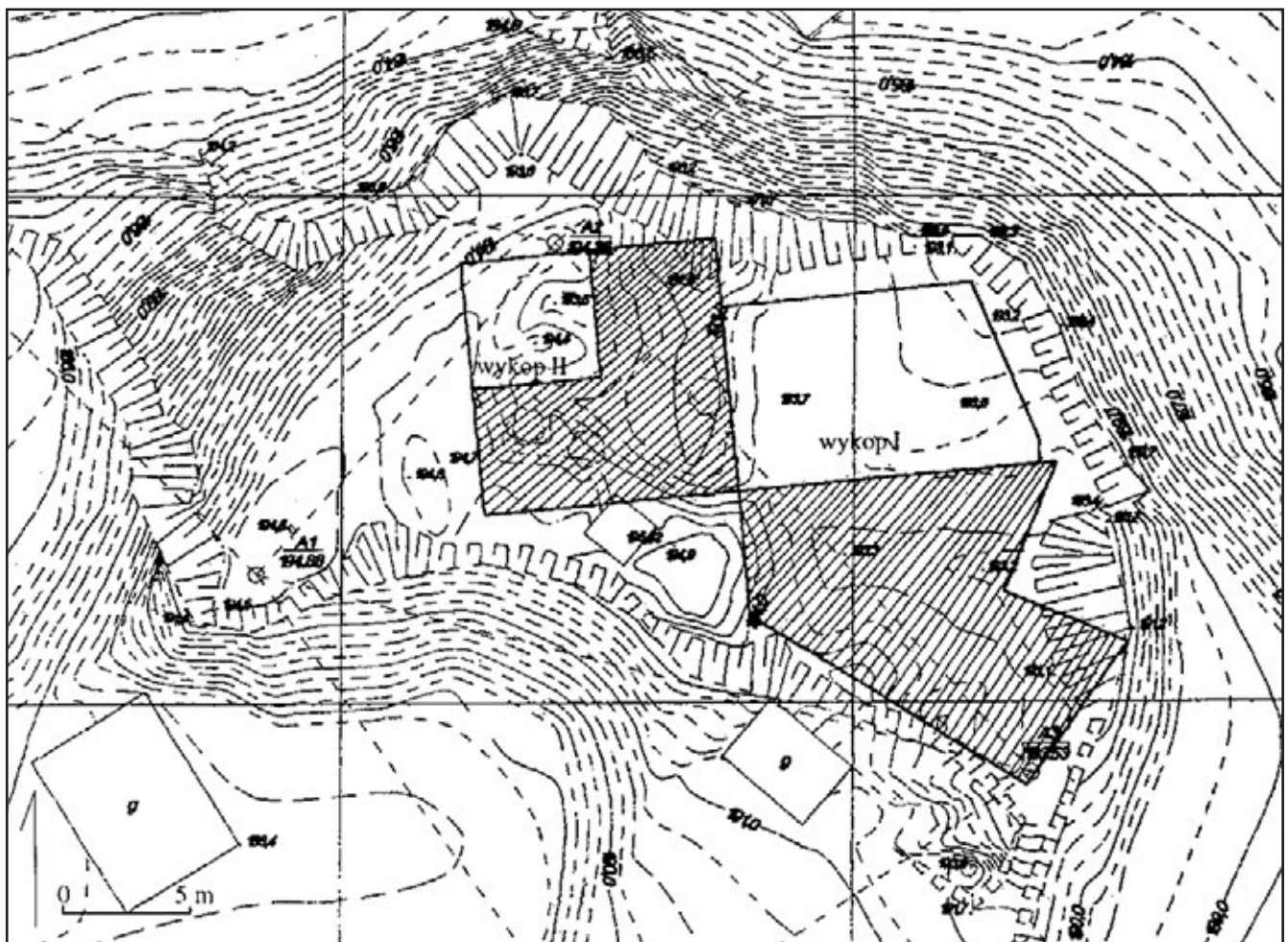
Ryc. 63. Zawichost. Zmiany koryta Wisły pod Zawichostem, rys. J. Kwiatkowski, 1935 r. a – stan z września 1900 r., b – stan z sierpnia 1928 r. (za R. Chyła 1995, s. 132, ryc. 3)

Abb. 63. Zawichost. Änderungen des Weichsel-Flussbetts bei Zawichost, Zeichn. J. Kwiatkowski, 1935, a – Stand vom September 1900, b – Stand vom August 1928 (nach R. Chyła 1995, S. 132, Abb. 3)

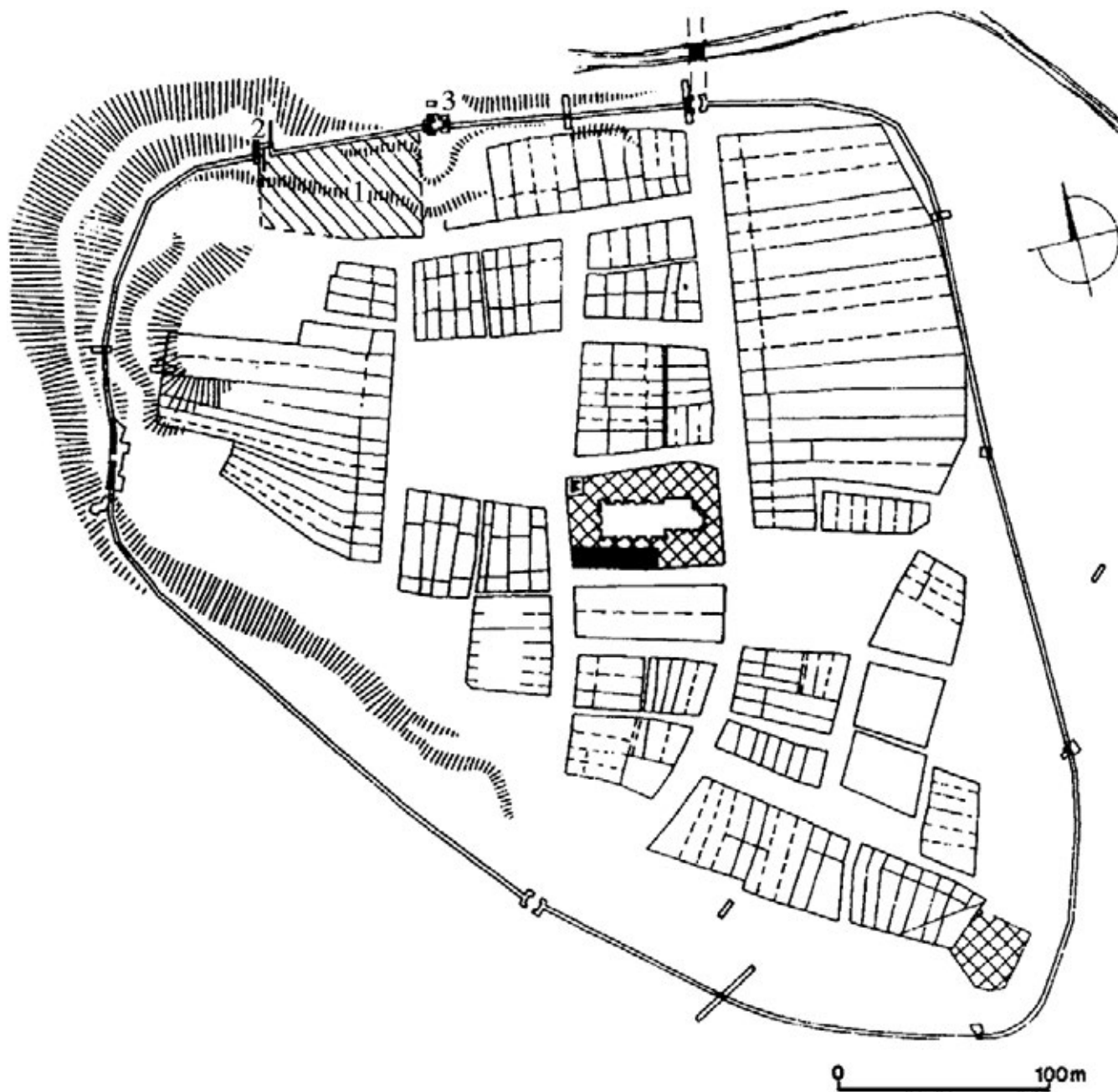
Ryc. 64. Chroberz. Plan wykopu I z naniesionymi relikdami murów (za A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 137, ryc. 3)

Abb. 64. Chroberz. Plan des Schnitts I mit markierten Mauerrelikten (nach A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, S. 137, Abb. 3)

Ryc. 65. Chroberz. Plan sytuacyjno-wysokościowy z zaznaczonymi wykopami. Wykopy zasraflowane badała E. Dąbrowska (za A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, s. 136, ryc. 2)

Abb. 65. Chroberz. Situationshöheplan mit markierten Schnitten. Die schraffierten wurden von E. Dąbrowska untersucht (nach A. Andrzejewski, L. Kajzer, M. Lewandowski 1998, S. 136, Abb. 2)

Ryc. 66. Wiślica. Rekonstrukcja przebiegu murów obronnych Wiślicy z zaznaczoną przypuszczalną lokalizacją zamku na tle średniowiecznego rozplanowania miasta (za J. Gula 1991, ryc. 2 pomiędzy stronami 126 i 127); 1 – przyszczytowy teren zamku, 2 – fragment odsłoniętej baszty, 3 – brama zamkowa

Abb. 66. Wiślica. Rekonstruktion des Verlaufs der Schutzmauer von Wiślica mit markierter angeblicher Lokalisierung der Burg auf dem Hintergrund der mittelalterlichen Stadtplan (nach J. Gula 1991, Abb. 2 zwischen den Seiten 126–127); 1 – Am Berggipfel liegendes Burggelände, 2 – Fragment freigelegten Tores, 3 – Burgtor